

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 2 (94)

**Северодонецьк
2021**

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

2
2021

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України (ДонРНЦ НАПрН України, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколая Гомериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Свтеєва** – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – канд. юрид. наук, доц. (НЮУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна)); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 14 від 30 червня 2021 року)

Для науковців та юристів-практиків.

☒ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2021

ISSN 2524-0323

BULLETIN
of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 2 (94)

Sievierodonetsk
2021

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «Б» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

---

2
2021

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KASVS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPs of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayshvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **D. Evtseva** – Cand. of Legal Scien (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scien., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor (SB KhNUiA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scien, Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (protocol № 14 from June 30, 2021)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2021

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Берназюк Я. О. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці.....	13
Косілова О. І., Федірко І. П. Політична участь в умовах партиципаторної та дорадчої демократії: новітні підходи, сучасне трактування.....	28
Кучер С. А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль.....	40
Магновський І. Й. Децентралізація публічної влади – невід’ємна складова розвитку громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аспект.....	49
Прус І. М. Проблема гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя в Україні.....	59

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Ведернікова А. О. Поняття та ознаки булінгу: кримінологічний погляд.....	70
Верба-Сидор О. Б. Співвідношення судового та відомчого контролів за діяльністю приватних виконавців у механізмі забезпечення прав особи.....	84
Воловик С. В. Завдання та функції ІР-суду як суб’єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні.....	98
Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського Суду з прав людини під час проведення огляду місця події.....	107
Кисильова К. В. Особливості залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності в Грузії.....	119
Лисенко В. В. Характеристика злочинної діяльності щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (за матеріалами судової практики).....	128

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Болоташвілі З. У. Велосипедист – фактор підвищеної небезпеки на дорозі.....141

Стрельченко О. Г., Бухтіярова І. Г. Особливості адміністративно-правового регулювання поведінки із медичними відходами.....	156
Тарасенко В. С. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу Кабінету міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні.....	170

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Васильєв С. В. Правове забезпечення імплементації європейського законодавства, яке регулює реєстрацію інноваційних лікарських засобів.....	181
Гуменюк В. Є. Пенсійна система як об'єкт публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.....	192
Єрофєєв М. І. Місцевий рівень управління в умовах виникнення надзвичайних екологічних ситуацій (правові питання).....	200
Загоруй Л. М. Особливості правового статусу приватного виконавця.....	211
Комарницький В. М. Організаційно-правові питання оцінки впливу на довкілля.....	222
Попова Л. М., Нестеренко О. В. Правові засади організації та здійснення господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19.....	232
Чеховська І. В., Божук І. І. Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні.....	246

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Beznogykh V. Review of illegal trafficking in weapons and ammunition in Ukraine according to open sources (2020).....	259
Бондар В. С. Інформаційні засади вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.....	278
Калайда Ю. П. Засоби масової інформації як складова системи запобігання корупції в Україні.....	300
Піддубна А. В. Проблемні питання взаємодії під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.....	311
Снітко Д. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля.....	325
Цехан Д. М. Класифікація та особливості формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі.....	334

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS 9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Bernazyuk J. Reasonable expectations as a component of the principle of legal certainty in domestic and European case law 13

Kosilova O., Fedirko I. Political participation in conditions of participatory and advisory democracy: latest approaches, modern interpretation 28

Kucher S. Legal restrictions on the free expression of views and beliefs that violate public morality 40

Mahnovskiy I. Decentralization of public authority as an integral component of civil society development in Ukraine: theoretical and legal aspect 49

Prus I. The problem of gender-based violence in the context of transitional justice in Ukraine 59

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Vedernikova A. Concepts and signs of bullying: criminological view 70

Verba-Sydor O. The ratio of judicial and departmental control over the activities of private executors in the ensuring persons' rights mechanism 84

Volovik S. Tasks and functions of the IP-court as a subject to the implementation of state policy in the field of intellectual property in Ukraine 98

Hvozdiuk V. Consideration of ECHR practices during the preparatory stage of crime scene examination 107

Kysylova K. Features of public involvement in policing in Georgia 119

Lysenko V. Characteristics of criminal activity regarding legalization (laundering) of property obtained by criminal way (according to judicial practice) 128

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Bolotashvili Z. Bike rider as a factor of increased danger on the road 141

Strelchenko O., Bukhtiiarova I. Features of administrative and legal regulation of medical waste handling 156

Tarasenko V. The concept and content of the administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of scientific and scientific and technical activity in Ukraine 170

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Vasyliiev S. Legal provision of implementation of European legislation regulating the registration of innovative medicines.....	181
Gumenyuk V. Pension system as an object of public administration in the field of pension provision in Ukraine.....	192
Yerofeiev M. Local level of self-government in the event of environmental emergencies (legal issues).....	200
Zagoruy L. Features of legal status private performer.....	211
Komarnytskyi V. Organizational and legal issues of environmental impact assessment.....	222
Popova L., Nesterenko O. Legal principles of organization and economic activity in the convention of the COVID-19 pandemic.....	232
Chekhovskaya I., Bozhuk I. Prospects for the development of the institute of family mediation in Ukraine.....	246

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Безногих В. С. Огляд нелегального обігу зброї та боєприпасів в Україні за даними відкритих джерел (2020).....	259
Bondar V. Information basis for solving situational problems in the process of pre-trial investigation of criminal offenses.....	278
Kalaida Yu. Mass media as a component of the anti-corruption system in Ukraine.....	300
Piddybna A. Problems of interaction during investigation of violations of traffic safety and transport operation rules.....	311
Snitko D. Forensic classification of criminal offenses against the environment.....	325
Tsekhan D. Classification and features of formation of criminal groups in places of imprisonment.....	334

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. **(Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лати-

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються анотації російською мовою (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та англійською мовою (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI:10.33766/2524-0323.94.13-28

УДК: 342.95

Берназюк Я. О., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

e-mail: bern1979@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ЛЕГІТИМНІ ОЧІКУВАННЯ (REASONABLE EXPECTATIONS) ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Статтю присвячено визначенню легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці. Проведено аналіз рішень Європейського Суду з прав людини, у яких Суд звертається до захисту легітимних очікувань; на підставі цього аналізу визначено зміст останнього. Обґрунтовано, що, відповідно до сталої практики Європейського Суду з прав людини, легітимні очікування є предметом захисту в аспекті статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Автором з'ясовано різні аспекти здійснення захисту легітимних очікувань у рішеннях Європейського Суду з прав людини.

Охарактеризовано національну судову практику та з'ясовано підхід національних судів до захисту легітимних очікувань в аспекті статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час вирішення деяких видів адміністративних спорів.

Ключові слова: легітимні очікування, адміністративні спори, судова практика, Європейський Суд з прав людини, Верховний Суд.

Постановка проблеми. Похідним від принципу юридичної визначеності та одночасно його складовим елементом є легітимні очікування, які, відповідно до сталої практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), за визначених умов, є предметом захисту в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Перший протокол до Конвенції; Конвенція). Зокрема, відповідно до цієї статті, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте, попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [1; 2].

Незважаючи на те, що зміст поняття «легітимні очікування», яке сформульоване в рішеннях ЄСПЛ та активно застосовуване в національній судовій практиці, є досить широким, існують деякі конкретні умови (критерії), лише за наявності яких певне сподівання особи може набувати значення легітимних очікувань та підлягати захисту в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. З огляду на це, необхідно окреслити такі умови та визначити чіткі межі поняття «легітимні очікування», відповідно до практики його захисту в рішеннях ЄСПЛ та Верховного Суду (далі – ВС).

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності, відповідно до практики його застосування в рішеннях ЄСПЛ та ВС. Для реалізації постановленої мети виконано такі завдання: 1) проведено аналіз рішень ЄСПЛ, у яких здійснено захист легітимних очікувань та визначено основні аспекти принципу легітимних очікувань; 2) охарактеризовано національну судову практику та з'ясовано підхід судів до захисту легітимних очікувань в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції; 3) розроблено пропозиції щодо внесення доповнень до ч.2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) для гарантування дотримання в Україні принципу легітимних очікувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності знайшло своє відображення у наукових працях М. Козюбри, А. Колодія, Ю. Матвєєвої, В. Нестеровича, О. Петришина, В. Федоренка, С. Шевчука, Т. Фулей та інших вітчизняних учених. Водночас дослідження питання легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці є недостатнім, що й актуалізує проведення наукових розвідок з цього питання.

Виклад основного матеріалу. За наявності належного правового підґрунтя в особи виникає легітимне очікування, захист якого в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції потребує від держави вжиття певних заходів. Зокрема, вимагається, щоб правові норми, що приймаються в державі, відповідали ознакам чіткості, зрозумілості, стабільності, передбачуваності та ін. [3], що включає також дотримання цих вимог під час внесення змін до законодавства, яке є правовим підґрунтям для виникнення в особи легітимного очікування.

У Рішенні Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 3-р(П)/2019 з цього приводу зазначається, що неодмінним елементом принципу верховенства права є юридична визначеність, яка вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини. Юридичною визначеністю обумовлюється втілення легітимних очікувань, тобто досягнення бажаного результату шляхом вчинення правомірних дій з огляду на заздалегідь передбачені ймовірні наслідки. Втілення легітимних очікувань унеможливується, зокрема, у випадку, коли особа не може досягнути

прогнозованого результату внаслідок зміни юридичного регулювання у такі строки, що не є розумними та обґрунтованими [4].

Крім того, у Рішенні Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 вказано, що юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування) [5].

Водночас слід наголосити, що вимога про сталість та передбачуваність правових норм, недотримання якої у сталій практиці ЄСПЛ свідчить про втручання в мирне володіння майном, яким із певних обставин є легітимні очікування, не означає, що держава не може змінювати власні правила та вносити відповідні зміни до законодавства.

Венеційською Комісією Ради Європи в коментарях «Мірило правовладдя» (2017 року), які ухвалено Венеційською комісією на 106 пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 року), з цього приводу зазначено, що недостатність сталості й послідовності законодавства або дій влади може вплинути на спроможність особи планувати свої дії. Проте сталість не є самоціллю: приписам права має бути властивою спроможність пристосовуватись до умов, що змінюються. Приписи права можна змінювати, утім, за умов, що суспільство знає про це наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде шкідливих наслідків для легітимних очікувань [6].

У Рішенні Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 також зазначено, що кожна особа, залежно від обставин, повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується в певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права [5].

У практиці ЄСПЛ сформульовано підхід, відповідно до якого, згідно з доктриною легітимних очікувань, ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань. Утім, зауважується, що нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Така доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, що їх ухвалюють органи публічної влади. Принципи юридичної визначеності й легітимних очікувань означають, що наслідки змін, що вносяться до законодавства держав-учасниць, мають бути зрозумілими та очікуваними для тих, на кого воно поширюється [7; 8; 9].

У п.98 рішення у справі «Bélané Nagy v. Hungary» (заява № 53080/13) ЄСПЛ зазначив, що на питання про те, чи зберігалося в заявниці легітимне очікування на момент набрання чинності новим законодавством, не можна відповідати лише на підставі цього законодавства, оскільки якщо висновок про відсутність втручання зроблено через невідповідність особи критеріям,

передбаченим у законодавстві, його не можна механічно застосовувати до ситуацій, коли оскаржуються самі зміни, встановлені новим законом [10]. Тобто самі собою зміни до законодавства не можуть розцінюватися як порушення принципу легітимних очікувань. Важливим при тому є аналіз характеру й порядку внесення відповідних змін.

Особливо це стосується правовідносин, що виникають у соціальній сфері. З цього приводу ЄСПЛ зазначив, що у випадку зміни передбачених національним законодавством критеріїв призначення виплат чи пенсій у тій чи іншій формі, коли людина вже не повною мірою їм відповідає, може вимагатися ретельний розгляд обставин конкретної справи, зокрема, характер зміни відповідної вимоги, щоб підтвердити існування достатньо встановленого майнового інтересу, відповідно до внутрішньодержавного законодавства [11].

Важливо, що вимоги щодо передбачуваності та стабільності в аспекті захисту легітимних очікувань висувуються також й щодо судової практики. Приміром, у рішенні у справі «Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece» (заява № 17257/13) ЄСПЛ зазначив, що вимоги правової визначеності та захист легітимних очікувань потребують від держави усталеної прецедентної практики. ВС зауважив, що еволюція судової практики сама собою не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки відмова від динамічного та еволюційного підходу ризикує перешкодити будь-яким реформам або вдосконаленню [12].

Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить про те, що недотримання державами-учасницями вимоги щодо послідовності та передбачуваності зміни до законодавства або змін судової практики може визнаватися втручанням у право на мирне володіння майном, яким у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є легітимні очікування.

Приміром, у п.77 рішення у справі «Fedulov v. Russia» (заява № 53068/08) ЄСПЛ сформулював висновок про те, що держава має широкі межі розсуду в здійсненні соціальної та економічної політики, включно з прийняттям законів у контексті змін політичного або економічного режиму, прийняття політики захисту державного бюджету або перерозподілу видатків державного бюджету і запровадження жорстких заходів економії в рамках економічної кризи. Це знову підтверджує те, що факт вступу особи до державної системи соціального захисту, яка надалі стала її частиною, не обов'язково означає те, що ця система не може бути змінена або щодо умов здійснення соціальних виплат, або щодо їх розмірів. ЄСПЛ погодився із можливістю внесення змін до законодавства про соціальний захист, які можуть бути прийняті у відповідь на соціальні зміни та погляди на категорії осіб, які потребують соціальної допомоги, а також розвиток окремих індивідуальних ситуацій. Водночас ЄСПЛ нагадав, що якщо право на отримання соціальної допомоги не піддається сумніву за внутрішнім законодавством, воно набуває ознак «легітимних очікувань», а тому реалізація такого права не повинна ставитись у залежність від фінансових можливостей держави (п.78) [13].

У вітчизняній судовій практиці в соціальних спорах застосовано аналогічний підхід.

Так, у ухвалі від 2 квітня 2019 року у справі № 510/1286/16-а ВС дійшов висновку, що юридична природа соціальних виплат, у тому числі пенсій, розглядається не лише з позицій права власності, але й пов'язаних із ними принципу захисту «легітимних очікувань» (reasonable expectations) та принципу правової визначеності (legal certainty), що є невід'ємними елементами принципу правової держави та верховенства права.

З огляду на це, за певних умов є підстави стверджувати про наявність «легітимних очікувань» в особи на отримання неправильно нарахованих їй сум при призначенні пенсії або сум пенсії, які вчасно не були перераховані в бік зменшення, оскільки останні можуть підпадати під дію ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, за умови наявного «чіткого і недвозначного» закону, який гарантує право на «правильне» нарахування пенсій у повному обсязі (наприклад, зі включення всіх складових з яких свого часу були сплачені внески на соціальне страхування) або право на «автоматичний» перерахунок пенсії [14].

В іншій ухвалі від 10 грудня 2019 року у справі № 815/1226/18 ВС наголосив, що в разі, коли соціальна чи інша подібна виплата закріплена законом, вона має виплачуватися на основі чітких та об'єктивних критеріїв; якщо людина очевидно підходить під ці критерії, це породжує в неї виправдане очікування в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та дозволяє стверджувати про наявність «легітимних очікувань» при призначенні пенсії за умови наявного «чіткого і недвозначного» закону, який гарантує право на отримання пенсії у визначеному розмірі та у встановлені строки. Отже, неправомірне позбавлення особи пенсії не узгоджується з принципом правової визначеності. Причому, ВС акцентовано увагу на тому, що дозволяється виключно шляхом прийняття закону, змінювати розміри пенсії та періодичність її виплати [15].

Водночас, якщо внаслідок внесених до законодавства змін скасовується певне право (у тому числі право на деякі надбавки, інші соціальні виплати), за умови, якщо такі зміни є передбачуваними та послідовними, відповідно до сталої практики ЄСПЛ, відсутні підстави вважати, що порушено принцип легітимних очікувань (наприклад, рішення у справі «Філософенко проти України» (заява № 72954/11) [16].

Такий підхід застосований і в національній судовій практиці. Зокрема, у справі № 9901/42/20 розглядався позов народного депутата України, у якому позивач просив визнати неправомірною бездіяльність Верховної Ради України щодо присвоєння йому першої категорії та першого рангу державного службовця, а також зобов'язати відповідача вчинити ці дії. У рішенні від 3 серпня 2020 року в цій справі ВС роз'яснив, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну службу» фактично відбулася зміна правового регулювання суспільних правовідносин, котра пов'язана з розмежуванням політичних та адміністративних посад публічної служби; щодо посилання позивача на ст. 22 Конституції України, ВС зауважив, що за даних обставин такого звуження не відбулось, оскільки правовий статус народного депутата Укра-

їни відрізняється від правового статусу людини в суспільстві, який не допускає звуження прав і свобод людини. З огляду на це, ВС визнав безпідставними аргументи позивача про те, що в нього були легітимні очікування на присвоєння йому відповідного рангу та категорії держслужбовця як народному депутату, незважаючи на скасування норми, яка передбачала таке право, а також про порушення принципу юридичної визначеності, у зв'язку з наведеними законодавчими змінами [17].

Подібний висновок міститься в постанові від 30 травня 2019 року у справі № 9901/805/18, у якій ВП ВС, розглядаючи позов про зарахування до стажу роботи на посаді судді певних періодів роботи, виходив з того, що на момент призначення позивача на посаду судді Закон України «Про статус суддів» не передбачав зарахування до стажу роботи на посаді судді стажу (досвіду) роботи (професійної діяльності) у сфері права, як і не передбачав цього Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року на дату набрання ним чинності. З огляду на таке, ВП ВС дійшла висновку про те, що в позивача були відсутні легітимні очікування на зарахування відповідного стажу роботи, а подальші зміни законодавства про статус судді також не створили в позивача таких легітимних очікувань [18].

За наявності певних підстав невнесення очікуваних змін до законодавства також може вважатися втручанням у легітимні очікування особи в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо такі зміни передбачені самим законом.

Приміром, у рішенні у справі «Зеленчук та Цидора проти України» (заяви № 846/16 та 1075/16) ЄСПЛ визнав наявним порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки у власників землі виникло право сподіватися на прийняття законодавчих змін та скасування мораторію, адже про це було неодноразово зазначено в самому тексті закону, який приймала Україна (п.15 Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України) [19].

Крім того, якщо внесення змін до законодавства, якими скасовано або обмежене певне право особи, не відповідає вимогам щодо послідовності, передбачуваності та пропорційності, то такі зміни за певних обставин можуть визнаватися втручанням у легітимне очікування особи в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Зокрема, у пп.151, 173 рішення у справі «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» (заява № 13290/11), яка стосувалася правомірності дій державного органу щодо скасування ліцензії суб'єкта господарювання, ЄСПЛ визначив, що попереднє законодавство щодо ліцензування передбачало, що ліцензії діятимуть упродовж певного часу та не можуть бути анульовані довільно, а лише за обмежених обставин, жодної з яких у справах заявників не було. При тому заявники мали право очікувати, що вони зможуть продовжити свою господарську діяльність принаймні до кінця дії їхніх ліцензій, а якщо законодавство зміниться упродовж цього періоду – отримати певну форму відшкодування за будь-який невикористаний період дії ліцензії, що залишиться. ЄСПЛ зазначив, що цим ситуація відрізняється від ситуації у справі «Depalle

v. France» (заява № 34044/02), у якій заявники від самого початку знали, що їхня ліцензія та дозвіл на користування землею, відповідно, у будь-який час могли бути анульовані в односторонньому порядку [20].

Справжнім викликом для захисту легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності є так зване «питання політичної доцільності», яке особливо проявляється при визначенні виду виборчої системи. Український учений В. Нестерович вказує з цього приводу, що «залом у питанні вибору виду виборчої системи в Україні політика майже завжди домінувала над правом, що виражається у запровадженні виборчої системи, яка є найбільш зручною для провладних політичних сил. Безпосереднім наслідком такого підходу є постійна зміна виду виборчої системи, коли нові вибори зазвичай проводяться вже за новою виборчою системою» [21, с. 22].

З питанням про внесення змін до законодавства в аспекті захисту легітимних очікувань у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, пов'язане ще одне проблемне питання щодо того, який закон слід застосовувати при внесенні змін до законодавства у триваючих спірних правовідносинах.

Це питання, приміром, досліджено в постанові ВС від 22 січня 2019 року у справі № 813/2815/17, яка стосувалася виплати особі гарантованого державою права на відшкодування банківського вкладу за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі - ФГВФО). Спірність ситуації полягала в тому, що ФГВФО відмовляв виплачувати гарантовану суму, посилаючись на те, що позивач, відповідно до Закону, чинного на момент прийняття оскаржуваного рішення, належав до пов'язаних із банком осіб, а тому не міг претендувати на таку виплату за відповідним Законом. Однак, ВС звернув увагу, що на момент укладення договору і розміщення на відкритому, відповідно до нього, рахунку на позивача не поширювались обмеження щодо відшкодування коштів за вкладом за рахунок ФГВФО, тобто він мав «легітимні очікування» стосовно поширення гарантій ФГВФО на вклад, розміщений у банку.

З цього приводу колегія суддів ВС також зазначила, що, за загальним правилом, особа не може бути позбавлена права власності і права на вклад внаслідок внесення змін до закону. Заразом гарантії цього права, у тому числі обов'язок держави нести додаткову відповідальність через систему гарантування вкладів фізичних осіб, можуть зазнавати змін шляхом прийняття відповідних законів. При тому, використання особою такої гарантії пов'язане із моментом, коли особа виявила реальний намір використати відповідну гарантію, тобто реалізація волевиявлення особи у встановленій формі та встановленому порядку. У подальшому зміна закону за загальним правилом не може впливати на обсяг гарантій, якими особа виявила намір скористатися [22].

Аналіз практики ЄСПЛ дає підстави дійти висновку про те, що за наявності деяких обставин втручання держави шляхом вжиття певних заходів, переважно, пов'язаних із захистом суспільного інтересу, не може розцінюватися як втручання в легітимні очікування особи та не тягне за собою порушення права на мирне володіння майном в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Такий підхід ґрунтується на вимогах, сформульованих у Доповіді Венеціанської комісії № 512/2009 «Про верховенство права». Зокрема, у п.п. 48-49 доповіді визначено, що юридична визначеність означає, що норми права повинні застосовуватись із такою гнучкістю, яка б забезпечувала врахування імперативів гуманності (людинолюбства) і справедливості [23].

Приміром, справа «Béla Németh v. Hungary» (заява № 73303/14) стосувалася неможливості заявника набути права володіння на придбане ним майном у зв'язку зі встановленням законодавчого мораторію на виселення. Заявник мав чекати впродовж двох років, перш ніж він у результаті зміг реалізувати своє право власності. Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ зазначив, що тимчасове призупинення або поступове виконання рішень судів належить до дискреції національних органів влади. У зв'язку з економічною кризою, що існувала у державі, ЄСПЛ визнав, що Уряд діяв з метою запобігання набуттю громадянами статусу безпритульних. Окрім того, Суд встановив, що мораторій не позбавив заявника його легітимних очікувань щодо власності, а лише відстрочив набуття ним права власності. ЄСПЛ також зазначив, що законодавство було швидко змінене: додано положення про строк дії такого мораторію, а тому встановив відсутність порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [24].

У вітчизняній судовій практиці зазначений підхід застосовується під час вирішення публічно-правових спорів. Приміром, у постанові від 18 липня 2019 року у справі № 826/4757/18, яка стосувалася правомірності скасування дозволів на розміщення рекламних засобів у зв'язку зі змінами до законодавства, ВС зазначив, що право позивача на подальше розміщення рекламних засобів не може вважатися «легітимним очікуванням», оскільки під час отримання дозволів він був обізнаний з тим, що термін дії дозволу обмежується настанням конкретного факту, а саме, затвердження Схем розміщення рекламних засобів на території міста Києва [24]. У цій справі ВС вказав на важливість захисту суспільного інтересу, пов'язаного із забезпеченням благоустрою населеного пункту, на що й було спрямовано прийняття відповідної Схеми розміщення рекламних засобів. Аналогічний висновок зроблено ВС, зокрема, у постановках від 31 липня 2019 року у справі № 1840/2539/18 [25], від 15 серпня 2019 року у справі № 320/8479/15-а [27], від 15 січня 2020 року у справі № 826/14327/16 [26].

У контексті досліджуваного питання доцільно згадати Рекомендації СМ/Rec(2007)7 Комітету міністрів державам-членам щодо належного адміністрування (ґрунтується та враховує положення Європейського кодексу належної адміністративної поведінки (2001), Резолюції (77)31 Комітету міністрів про захист особи стосовно актів адміністративних органів та ін.) [29], у яких наголошується на тому, що вимоги права на легітимні очікування впливають із основних принципів верховенства права.

Важливо зазначити, що в КАС України [30], зокрема в ст. 2, основні складові принципу верховенства права, визначені в Рекомендаціях СМ/Rec(2007)7, знайшли своє втілення. Однак деякі з них, хоча й регульовані в інших

актах законодавства, проте потребують закріплення в ч.2 ст. 2 КАС України шляхом внесення відповідних змін, зокрема, такі як: юридична визначеність, заборона зворотної дії закону у часі, а також врахування інтересів осіб під час внесення змін до адміністративних рішень.

Висновки. Проведений аналіз практики ЄСПЛ та ВС дає підстави для наступних висновків.

1. У прецедентній практиці ЄСПЛ сформульовано такі підходи до підстав захисту легітимних очікувань: 1) якщо внаслідок внесених до законодавства змін обмежується/скасовується певне право (у тому числі право на соціальні виплати), за умови, якщо такі зміни є передбачуваними та послідовними, відсутні підстави вважати, що відбулось порушення принципу легітимних очікувань; 2) якщо внесення змін до законодавства, якими скасовано або обмежене певне право особи, не відповідає вимогам щодо послідовності, передбачуваності, пропорційності та ін., то такі зміни за певних обставин можуть визнаватися втручанням у легітимне очікування особи в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції; 3) якщо відсутні сумніви щодо наявності правового підґрунтя для виникнення в особи легітимних очікувань щодо реалізації певного права, то така реалізація не може ставитись у залежність від можливостей держави або іншого суб'єкта.

2. У практиці ЄСПЛ сформульовано правову позицію про те, що вимога про сталість та передбачуваність правових норм або судової практики, що є правовим підґрунтям для виникнення в особи легітимних очікувань, не є абсолютною; держава може змінювати власні правила та вносити відповідні зміни до законодавства, однак такі зміни можуть мати місце за умов, що суспільство знає про це наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде шкідливих наслідків для легітимних очікувань; самі собою зміни до законодавства не можуть розцінюватися як порушення принципу легітимних очікувань, оскільки важливим при тому є аналіз характеру та порядку внесення відповідних змін; ЄСПЛ погоджується із можливістю внесення змін до законодавства, включаючи законодавство про соціальний захист, які можуть бути прийняті у відповідь на соціальні зміни та погляди на категорії осіб, які потребують соціальної допомоги, а також розвиток окремих індивідуальних ситуацій.

3. Одним із аспектів захисту легітимних очікувань в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є гарантія того, що для урегулювання спірних правовідносин застосовуватиметься законодавство, що було чинним на момент виникнення таких відносин; у випадку, якщо спірні правовідносини є триваючими і протягом їх існування законодавство зазнавало змін, то, відповідно до судової практики, за загальним правилом, застосовується законодавство, чинне станом на момент, коли особа виявила реальний намір використати відповідне право, тобто реалізувала своє волевиявлення у встановленій формі та встановленому порядку; у подальшому зміна закону не може впливати на обсяг прав, якими особа виявила намір скористатися.

4. В аспекті захисту легітимних очікувань, які виникли в особи стосовно до того, що суб'єкт владних повноважень прийме певне рішення (вчинить дії), у національній судовій практиці сформувалась позиція, відповідно до якої прийняття суб'єктом владних повноважень протилежного рішення (вчинення протилежних дій), яке обґрунтоване законодавчими змінами, не повністю відповідають принципу пропорційності та передбачуваності; виняток з цього правила з огляду на особливий характер господарської діяльності, яка заздалегідь пов'язана з передбачуваними ризиками, у тому числі щодо зміни законодавчих правил регулювання такої діяльності, може мати місце у триваючих дозвільних процедурах, які покладають на суб'єкта владних повноважень обов'язок діяти на підставі закону, чинного на момент прийняття певного рішення або вчинення дії.

5. Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ за наявності визначених обставин втручання держави шляхом вжиття певних обмежувальних/правоскасовуючих/правообмежуючих заходів, переважно, пов'язаних із захистом суспільного інтересу, не може розцінюватися як втручання в легітимні очікування особи та не тягне за собою порушення права на мирне володіння майном в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо такі заходи є пропорційними, необхідними для збереження балансу між захистом суспільного та приватного інтересу, оскільки такий підхід ґрунтується, зокрема, на вимогах, сформульованих у Доповіді Венеціанської комісії № 512/2009 «Про верховенство права», про те, що юридична визначеність означає, що норми права повинні застосовуватись із такою гнучкістю, яка б забезпечувала врахування імперативів гуманності (людинолюбства) і справедливості.

6. Для гарантування дотримання в Україні принципу легітимних очікувань, як складової належного урядування та похідної від принципу верховенства права, необхідно розглянути доцільність доповнення ч.2 ст. 2 КАС України, з урахуванням положень Рекомендацій СМ/Рес(2007)7 Комітету міністрів державам-членам щодо належного адміністрування такими складовими (вимогами до рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень), зокрема: юридична визначеність, заборона зворотної дії закону у часі, а також врахування інтересів особи під час внесення змін до адміністративних рішень.

Використані джерела:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 21.05.2021)
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 20.03.1952. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (дата звернення: 21.05.2021)
3. Берназюк Я.О. Особливості застосування критерію «якість закону» під час вирішення публічно-правових спорів. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 6-14.
4. Рішення Конституційного Суду України від 05.06.2019 № 3-р(І)/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>. (дата звернення: 21.05.2021)

5. Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 № 1-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>. (дата звернення: 21.05.2021)

6. Венеційська Комісія Ради Європи. Мірило правовладдя: Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist, 2017. 163 с.

7. Case of Anhaesuser-Busch Inc. v. Portugal: decision of the European Court of Human Rights, 11.01.2007, № 73049/01. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22Busch%20Inc.%20v.%20Portugal%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-78981%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

8. Case of Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic: decision of the European Court of Human Rights, 10.07.2002, № 39794/98. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Gratzinger%20and%20Gratzingerova%20v.%20the%20Czech%20Republic%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-161293%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

9. Case of National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 23.10.1997, № № 21319/93, 21449/93, 21675/93, 21319/93, 21449/93 and 21675/93. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22National%20%26%20Provincial%20Building%20Society%20Leeds%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58109%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

10. Case of Béláné Nagy v. Hungary: decision of the European Court of Human Rights, 13.12.2016, № 53080/13. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22B%20%26%20Nagy%20v.%20Hungary%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-169663%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

11. Фулей Т. Захист соціальних прав Європейським Судом з прав людини: алгоритм розгляду та сучасні тенденції : III Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (4 вересня 2020 року). URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/konferencii/Conference_04_09_2020. (дата звернення: 21.05.2021)

12. Case of Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 23.05.2019, № 17257/13. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22SINE%20TSAGGARAKIS%20A.E.E.%20v.%20GREECE%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

13. Case of Fedulov v. Russia: decision of the European Court of Human Rights, 08.01.2020, № 53068/08. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Fedulov%20v.%20Russia%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-196411%22%7D>]. (дата звернення: 21.05.2021)

14. Ухвала Верховного Суду від 2 квітня 2019 року у справі № 510/1286/16-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80894542>. (дата звернення: 21.05.2021)

15. Ухвала Верховного Суду від 10 грудня 2019 року у справі № 815/1226/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86401169>. (дата звернення: 21.05.2021)

16. Справа Філозофенко проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 09.01.2010, № 72954/11. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e78#Text. (дата звернення: 21.05.2021)
17. Рішення Верховного Суду від 3 серпня 2020 року у справі № 9901/42/20. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90784172>. (дата звернення: 21.05.2021)
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2019 року у справі № 9901/805/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82739058>. (дата звернення: 21.05.2021)
19. Справа Зеленчук та Цицюра проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 22.05.2018, № 846/16 та № 1075/16. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text. (дата звернення: 21.05.2021)
20. Справа ТОВ «Світ розваг» та інші проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 27.09.2019, № 13290/11 та 2 інші заяви. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e05#Text. (дата звернення: 21.05.2021)
21. Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 18–25.
22. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі № 813/2815/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79388049>. (дата звернення: 21.05.2021)
23. Про верховенство права: доповідь Венеціанської комісії № 512/2009, прийнята на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr). (дата звернення: 21.05.2021)
24. Case of Béla Németh v. Hungary: decision of the European Court of Human Rights, 17.12.2020, № 73303/14. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22B%3%A91a%20N%3%A9meth%20v.%20Hungary%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-206514%22%5D%7D>. (дата звернення: 21.05.2021)
25. Постанова Верховного Суду від 18 липня 2019 року у справі № 826/ 4757/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83142274>. (дата звернення: 21.05.2021)
26. Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 1840/ 2539/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83356108>. (дата звернення: 21.05.2021)
27. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 320/ 8479/15-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83691700>. (дата звернення: 21.05.2021)
28. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 826/ 14327/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86929199>. (дата звернення: 21.05.2021)
29. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies. URL : <https://rm.coe.int/16807096b9>.
30. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення: 21.05.2021)

References:

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhna rodnyi dokument vid 04.11.1950. (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].

2. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnarodnyi dokument vid 20.03.1952. (1952) N. d. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukrainian].

3. Bernaziuk Ya.O. Osoblyvosti zastosuvannya kryteriiu «iakist zakonu» pid chas vyrisshennia publichno-pravovykh sporiv. Pravo i suspilstvo. 2020. № 5. S. 6-14.

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 05.06.2019 № 3-r(I)/2019. N. p. (2019) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>. [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23.01.2020 № 1-r/2020. N. p. (2020) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>. [in Ukrainian].

6. Venetsiiska Komisia Rady Yevropy. Mirylo pravovladdia: Komentar. Hlosarii. Rule of Law Checklist, 2017. 163 s.

7. Case of Anhaesuser-Busch Inc. v. Portugal: decision of the European Court of Human Rights, 11.01.2007, № 73049/01. (2007) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Busch%20Inc.%20v.%20Portugal%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-78981%22%5D%7D>. [in English].

8. Case of Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic: decision of the European Court of Human Rights, 10.07.2002, № 39794/98. (2002) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Gratzinger%20and%20Gratzingerova%20v.%20the%20Czech%20Republic%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-161293%22%5D%7D>. [in English].

9. Case of National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 23.10.1997, № № 21319/93, 21449/93, 21675/93, 21319/93, 21449/93 and 21675/93. (1997) N. p URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22National%20&%20Provincial%20Building%20Society%2C%20Leeds%2C%20Yorkshire%20Building%20Society%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58109%22%5D%7D>. [in English].

10. Case of Béláné Nagy v. Hungary: decision of the European Court of Human Rights, 13.12.2016, № 53080/13. (2016) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22B%C3%A9lan%C3%A9%20Nagy%20v.%20Hungary%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-169663%22%5D%7D>. [in English].

11. Fulei, T. (2020) Zakhyst sotsialnykh prav Yevropeiskym Sudom z prav liudyny: alhorytm rozghliadu ta suchasni tendentsii: III Mizhnarodna naukovo-praktychna konfere ntsiia «Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnykh sudom» (4 veresnia 2020 roku)- Protection of social rights by the European Court of Human Rights: algorithm and current trends: III International scientific-practical conference "Social rights and their protection by an administrative court" (September 4, 2020). URL : [https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokaz-niki-diyalnosti/konferencii/Conferen ce_04_09_2020](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokaz-niki-diyalnosti/konferencii/Conferen%20ce_04_09_2020). [in Ukrainian].

12. Case of Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 23.05.2019, № 17257/13. (2019) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22SINE%20TSAGGARAKIS%20A.E.E.%20v.%20GREECE%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-17257%22%5D%7D>. [in English].

13. Case of Fedulov v. Russia: decision of the European Court of Human Rights, 08.01.2020, № 53068/08. (2020) N. p. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Fedulov%20v.%20Russia%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-53068%22%5D%7D>. [in English].

- text%22:[%22Fedulov%20v.%20Russia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRAND CHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-196411%22]}. [in English].
14. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 2 kvitnia 2019 roku u spravi № 510/1286/16-a. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80894542>. [in Ukrainian].
15. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 10 hrudnia 2019 roku u spravi № 815/1226/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86401169>. [in Ukrainian].
16. Sprava Filozofenko proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09.01.2010, № 72954/11.(2010) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e78#Text. [in Ukrainian].
17. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 3 serpnia 2020 roku u spravi № 9901/42/20. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90784172>. [in Ukrainian].
18. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 30 travnia 2019 roku u spravi № 9901/805/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82739058>. [in Ukrainian].
19. Sprava Zelenchuk ta Tsytsiura proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 22.05.2018, № 846/16 ta № 1075/16. (2018) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text. [in Ukrainian].
20. Sprava TOV «Svit rozvah» ta inshi proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 27.09.2019, № 13290/11 ta 2 inshi zaivany. (2019) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e05#Text. [in Ukrainian].
21. Nesterovych, V. (2019) Ponyattya vyborchoyi systemy ta yiyi osnovni rozumnyia v konstytutsiynomu pravi. *Publichne pravo - Public law*, 1, 18-25. [in Ukrainian].
22. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22 sichnia 2019 roku u spravi № 813/ 2815/17. U (2019) N. p. RL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79388049>. [in Ukrainian].
23. Pro verkhovenstvo prava: dopovid Venetsianskoi komisii № 512/2009, pryiniata na 86-mu plenarnomu zasidanni 25-26 bereznia 2011 roku. (2011) N. p. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr). [in Ukrainian].
24. Case of Béla Németh v. Hungary: decision of the European Court of Human Rights, 17.12.2020, № 73303/14. (2020) N. p. URL : [https://reyestr.court.gov.ua/Review/83142274](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:[%22B%C3%A9la%20N%C3%A9meth%20v.%20Hungary%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-206514%22]}. [in English].</p><p>25. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 lypnia 2019 roku u spravi № 826/ 4757/18. (2019) N. p. URL : <a href=). [in Ukrainian].
26. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31 lypnia 2019 roku u spravi № 1840/ 2539/18. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83356108>. [in Ukrainian].
27. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 serpnia 2019 roku u spravi № 320/ 8479/15-a. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83691700>. [in Ukrainian].
28. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 sichnia 2020 roku u spravi № 826/ 14327/16. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86929199>. [in Ukrainian].
29. Recommendation CM/Rec (2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers Deputies. (2007) N. p. URL : <https://rm.coe.int/16807096b9>. [in English].

30. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07. 2005 № 2747-IV. (2005) N. p. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2021

Берназюк Я. А., доктор юридических наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного і міжнародного права Тавричеського національного університету імені В. І. Вернадського (г. Київ, Україна)

ЛЕГИТИМНЫЕ ОЖИДАНИЯ (REASONABLE EXPECTATIONS) КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРИНЦИПА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ

Статья посвящена определению легитимных ожиданий как составляющей принципа юридической определенности в отечественной и европейской судебной практике. Проведен анализ решений Европейского суда по правам человека, в которых Суд обращается к защите законных ожиданий; на основании этого анализа определено содержание последнего. Обосновано, что в соответствии с установившейся практики Европейского суда по правам человека легитимные ожидания являются предметом защиты в аспекте статьи 1 Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Автором установлено различные аспекты осуществления защиты легитимных ожиданий в решениях Европейского суда по правам человека.

Охарактеризована национальная судебная практика и выяснен подход национальных судов к защите легитимных ожиданий в аспекте статьи 1 Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод при решении некоторых видов административных споров.

Ключевые слова: легитимные ожидания, административные споры, судебная практика, Европейский суд по правам человека, Верховный Суд.

Bernazyuk J., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Constitutional and International Law Tavriya National University, V. Vernadsky (Kyiv, Ukraine)

REASONABLE EXPECTATIONS AS A COMPONENT OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY IN DOMESTIC AND EUROPEAN CASE LAW

The article is devoted to the definition of legitimate expectations as a component of the principle of legal certainty in domestic and European jurisprudence. An analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, in which the Court appeals to the protection of legitimate expectations, and on the basis of this analysis determined the content of the latter. It is substantiated that, in accordance with the settled case law of the European Court of Human Rights, legitimate expectations are subject to protection within the meaning of Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The author clarifies various aspects of the

implementation of the protection of legitimate expectations in the decisions of the European Court of Human Rights. The grounds for protecting legitimate expectations in the case law of the European Court of Human Rights have been identified and characterized.

The conditions under which state intervention by taking certain restrictive measures cannot be regarded as interference with a person's legitimate expectations are defined.

The national case law is described and the approach of national courts to the protection of legitimate expectations in the aspect of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Resolving Certain Types of Administrative Disputes is clarified.

To ensure compliance in Ukraine with the principle of legitimate expectations as a component of good governance and derived from the rule of law, proposals have been developed to supplement Part 2 of Art. 2 CAS of Ukraine, taking into account the provisions of Recommendation CM/Rec (2007) 7 of the Committee of Ministers to member states on proper administration.

Keywords: legitimate expectations, administrative disputes, case law, European Court of Human Rights, Supreme Court.

DOI:10.33766/2524-0323.94.28-40

УДК 342.7

*Косілова О. І., кандидат політичних наук, доцент, науковий співробітник
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

e-mail: kosilovaolga3@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

*Федірко І. П., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)*

e-mail: ivanfedirko832@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4626-512X>

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ В УМОВАХ ПАРТИЦИПАТОРНОЇ ТА ДОРАДЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ: НОВІТНІ ПІДХОДИ, СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

*Як тільки хтось каже про державні справи:
«Яке мені діло до них?», можна вважати,
що державу втрачено.*

Жан-Жак Руссо «Суспільний договір», 1762 рік

Стаття присвячена проблемі участі громадян у прийнятті політичних рішень в умовах розвитку демократії. Аналізуються новітні форми демократії – партисипаторна і дорадча – та особливості політичної участі в ній. Досліджується парадокс сучасної демократії, у якій, незважаючи на зростання кількості форм участі громадян, збільшується бар'єр між пересічними громадянами та владою, виникає проблема політично го відчуження та абсентеїзму. Розглядаються шляхи подолання цих проблем і

різні форми участі громадськості у прийнятті політичних рішень шляхом реалізації політичних прав і свобод.

Ключові слова: політична участь, політичні права і свободи, демократія, легітимність політичних рішень, урядування.

Постановка проблеми. Легітимність політичних рішень у сучасному конституціоналізмі все більше встановлюється не лише як затвердження політичних результатів, але й через можливість участі громадян у розробці та реалізації цих результатів. Процеси прийняття рішень на основі громадської участі та обговорення є інноваційними формами політичної легітимності в парламентській демократії та слугують цілям досягнення суспільного блага. Усе більшого поширення набирають нові форми політичної участі громадян у політико-адміністративній сфері, які реалізуються через політичні права та свободи. Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю дослідження новітніх форм політичної участі громадян в умовах розвитку partecipatorної та дорадчої демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час дослідження участі громадян у вирішенні питань державно-політичного життя була предметом досліджень багатьох зарубіжних учених, зокрема, М. Вебера, Дж. Дьюї, К. Пейтмена, Б. Барбера, Дж. Циммермана, Ф. Скотта, Д. Хелда, Дж. Бессета, Дж. Коена, Е. Гутмана, Д. Томпсона, Ю. Габермаса, Е. Альбера, М. Кааса, П. Розанвалона. Серед вітчизняних учених тема участі, зокрема й політичної, досліджувалась у працях Ф. Г. Семенченка, Б. Г. Макаренка, Т. С. Андрійчука, Д. О. Печенюка та інших.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження новітніх трактувань змісту та форм політичної участі в умовах partecipatorної та дорадчої (деліберативної) демократії.

Реалізація поставленої мети дослідження обумовлює вирішення таких завдань: з'ясувати стан та аргументацію західноєвропейських учених щодо форм політичної участі громадян у розвитку демократичного суспільства; розкрити зміст взаємозв'язку між політичною участю, політичною діяльністю, реалізацією політичних рішень; визначити новітні форми політичної участі та їх потенційні можливості щодо реалізації політичних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Дослідження визначених завдань слід розпочати з аналізу змісту та взаємозв'язку категорій «політика», «політична діяльність», «політична участь». Німецький учений М. Вебер, визначаючи зміст політики як професії, говорив, що політика означає прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей або окремими людьми. Хто займається політикою, той прагне влади: «Навіть на формально скромних посадах свідомість впливу на людей, участі у владі над ними, але насамперед відчуття того, що ти тримаєш в руках нерв історично важливого процесу здатні підняти професійного політика над повсякденністю» [1, с. 173]. Тобто, М. Вебер використовує різні поняття для характеристики політики, а саме: участь у владі, здійснення впливу на людей, політика як професія тощо.

Політика реалізується через політичну діяльність, яку можна визначити як складову людської діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади [2].

Політична участь нерозривно пов'язана з поняттям політичної діяльності, оскільки політична участь забезпечує реалізацію інтересів і запитів громадянина в процесі політичної діяльності. Як зазначає Б. Макаренко, політична участь та політична діяльність співвідносяться наступним чином: «Політична діяльність індивідів може здійснюватися як політична участь і як політичне функціонування або політична поведінка» [3, с. 398]. Причому, слід зауважити, що політична участь охоплює непрофесійну сферу політичного життя суспільства, тоді як політичне функціонування або політична поведінка означає професійну політичну діяльність.

Щодо співвідношення політичної участі та демократії, слід зауважити, що політична участь та демократія часто сприймаються як само собою зрозумілі явища, враховуючи знання про розвиток сучасної конституційної держави та властиве їй розуміння демократії. Однак, якщо проаналізувати форми участі громадян у політичному житті суспільства, то з'ясується ряд обмежень. Зокрема, демократія, як реальна політична система правління, також базується на обмежувальному визнанні, а саме: громадяни, які проживають у державі, «мають різні інтереси та цінності і потребують постійних норм, примусового дотримання проти бажання частини суспільства або поточної переваги громадян». Це здебільшого відбувається за допомогою правила більшості, яке попередньо не обов'язково розглядає пошук рішення на основі консенсусу або компромісу [4, с. 111]. Участь спричиняє різноманітність, згідно з якою це різноманіття в розумінні загального блага повинно бути обмежене консенсусом або компромісом шляхом обговорення. Таким чином, демократія передбачає різноманіття форм політичної участі.

Політичну участь можна визначити також як форму реалізації політичних прав. Зокрема, В. Л. Федоренко визначає її наступним чином: «Політичні права і свободи громадян України – це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [5, с. 81].

Основною ознакою політичних прав є участь громадян у здійсненні народо-владдя, в управлінні державними справами, що є підставою для визнання цих обох прав-принципів як основних, визначальних та пріоритетних відносно інших конституційних прав і свобод. Фундаментальне значення для здійснення політичних прав та свобод, а також їх юридичним піддруктям є положення, закріплені в Конституції України [6]. Зокрема, у ст. 5 закріплено ключове положення, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Виключно народові належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. У ст. 69 Конституції України зазначено, що народне волевияв-

лення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. До інших форм безпосередньої демократії на загальнодержавному рівні можна віднести консультації з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики; діяльність громадських рад при органах виконавчої влади; електронні звернення до органів державної влади. На місцевому рівні безпосередня демократія реалізується у формах загальних зборів громадян за місцем проживання, місцевих ініціатив, громадських слухань, діяльності органів самоорганізації населення тощо.

У демократичній конституційній державі представницького характеру політична участь здебільшого розуміється як «представницька» та «конституційна» форма участі стосовно різних рівнів політичної системи. У такому контексті політична участь реалізується шляхом надання легітимності за допомогою виборів, пов'язаних із інституційно зобов'язуючим і закріпленим конституційним набором правил щодо здійснення виборчого права у формі інструментів представницької та прямої демократії. Але, очевидно, що в сучасних умовах навіть наявність розвинутих інструментів сучасної демократії не здатні подолати бар'єр між пересічними громадянами та державними структурами. Процес прийняття рішень, у якому обранці, бюрократи, експертні комітети та зацікавлені сторони беруть участь, є непрозорим та далеким від легітимізуючої бази виборців. Як наслідок, збільшується відстань між громадянами та політикою та адміністрацією, та відбувається політичне відчуження.

Німецька дослідниця Е. Альбер, зазначає, що правління більшості досягло своїх меж з точки зору складності та диференціації сучасних багаторівневих систем та суспільств. Прихильники демократії участі стверджують, що сучасні ліберально-представницькі форми демократії не надають прямої можливості громадянам брати участь та впливати на політичне життя, створюють лише слабкий зв'язок між політичною участю та інституційними рамковими умовами [7, с. 239].

У зв'язку з цим уже з другої половини ХХ ст. науковці і громадські активісти стали активно розробляти і пропонувати різноманітні форми і методи розширення участі широких верств суспільства в політичних процесах демократичного суспільства, спрямованих на подолання обмеженості впливу лише в період виборчих кампаній. Спробою подолати цей бар'єр та усунути загрозу елітаризації та олігархізації державного управління є розробка концепції партисипаторної демократії та деліберативної (дорадчої) демократії [8, с. 41].

Сам термін «партисипаторна демократія» (participatory democracy) уперше було вжито в установчому маніфесті руху «Студенти за демократичне суспільство» в 1962 році [9, с. 242]. Ідейною основою їх маніфесту стали праці Дж. Дьюї «Демократія і освіта» та «Громада і її проблеми» та ідеї, що проголошувались у них моральність публічного життя, прийняття прямих форм демократії (таких, як інститут референдуму та інститут відкликання) тощо.

Ідея активної участі громадян у формуванні державної політики знайшла своє відбиття в працях К. Пейтмена, Б. Барбера, Дж. Циммермана та ін. Дослідники наполягали на тому, що представницькі інститути не завжди діють належним чином в ім'я народу, тому участь у прийнятті політичних рішень повинні здійснювати звичайні громадяни за допомогою таких інструментів демократії, як

референдуми, громадські ініціативи, відкликання обраних представників, міські збори, голосування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

В основі такого підходу було закладено традицію участі американців у вирішенні місцевих справ, яку пропонувалось перенести на загальнонаціональний рівень [10, с. 242]. Як зазначав Б. Барбер, за такої демократії «активні громадяни безпосередньо урядують над собою, хоча не кінче на кожному рівні й кожної миті, але досить часто й, зокрема, тоді, коли потрібно вирішувати головні політичні питання» [11, с. 258]. Ф. Скотт також зазначає на необхідність більш глибокої участі в політичних процесах і вважає, що головним ціннісним імперативом партисипативної демократії вважається залучення громадянина не лише до виборів представницької влади, а й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за діями посадових осіб тощо [12, с. 252].

Британський дослідник Д. Хелд у своїй книзі «Моделі демократії» визначає партисипаторну демократію (або демократію участі) як поєднання прямої і представницької форм демократії; організованою як «пірамідальна система» із прямою демократією в основі і демократією делегатів на кожному наступному рівні, починаючи з основи. За таких умов відбуватиметься подолання політичного відчуження громадян, розвиток їх громадської активності, забезпечення ефективного контролю за політичними інститутами та посадовими особами [13, с. 382].

Особливістю партисипаторної демократії є орієнтованість на громадян та їх соціальний капітал. Громадяни визнаються політично-активними не лише через їхнє членство в політичних партіях та участь у виборах, але й у таких сферах, як економіка, трудові відносини, система освіти, приватна сфера.

Практично одночасно з розвитком ідеї партисипаторної демократії наукового оформлення набула концепція деліберативної демократії. Теоретики деліберативного підходу мають на меті створити систему участі, яка могла б заповнити недоліки сучасної моделі представницької демократії. Американські дослідники Е. Гутман і Д. Томпсон визначають деліберативну демократію як форму правління, за якої вільні і рівні громадяни (а також їх представники) обґрунтовують рішення в процесі надання один одному аргументів з метою досягти висновків, які є обов'язковими для всіх громадян [14, с. 328]. Дж. Бессет наголошує на необхідності наділення громадянського суспільства правом вести дискусії про політичні рішення та впливу на представницьку владу за умови забезпечення повної інформованості громадськості [15, с. 102].

Одним із найвизначніших представників деліберативної демократії в рамках «німецької школи» є Ю. Габермас, який вважав, що деліберация забезпечує постійний громадський дискурс – широку, активну, але нецентралізовану політичну комунікацію громадян, що має вилитися в рішення законодавчих органів [16, с. 53–76]. Подібне визначення його співвітчизника М. Кааса, який зазначає, що політична участь розуміється як інструментальна, цілеспрямована дія, насамперед з точки зору окремого громадянина [17]. Французький дослідник П. Розанвалон вважає, що дорадча демократія полягає у відкритому, прозорому й регулярному діалозі з представницькими організаціями громадянського суспільства [9, с. 201].

Е. Альбер наголошує на близькості теорій партисипаторної та деліберативної (дорадчої) демократії, здійснює їх розрізнення за наступним критерієм: демократія участі є більш широким поняттям, що включає всі види участі в політичних процесах; тоді як деліберативна (дорадча) демократія розуміється як поняття, яке обмежується певною нормативною моделлю та процедурою. Таким чином, дослідниця вважає, що дорадча демократія здатна усунути недоліки представницької та прямої демократії, оскільки сучасні політичні системи суспільства більше не здатні до консенсусу та інновацій завдяки суто представницьким інструментам, а потребують усебічну участь усіх своїх громадян [7, с. 19].

Ми поділяємо думку українського дослідника Т. Андрійчука, що деліберативну демократію узагальнено можна охарактеризувати, як «демократію обговорення», яка, на відміну від партисипаторної, не передбачає прямого впливу на прийняття рішень, але забезпечує широке і постійне залучення громадян та їхніх асоціацій до обговорення проблем суспільно-політичного життя (за ініціативою як самих громадян, так і державних інституцій) [10, с. 46-47].

Популярність дорадчої демократії настільки зростає, що у Франції ідея «наближеності» стала настільки популярною, що у 2002 році термін «наближена демократія» навіть внесли до закону [9, с. 204]. Змінюються також суб'єкти ініціювання дорадчих процедур. Так якщо у 1960-х рр. вимога «наблизити» представницьку демократію до громадян належала суспільним рухам, то наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ініціативу перебрали політики, уряди та органи місцевого самоврядування. Багато в чому це відбулось через прагнення подолати зниження довіри та посилити власну легітимність.

Відображенням цих тенденцій став проект Конституційного договору Європейського Союзу, розроблений у 2004 році, де у ст. 1-47 були закріплені принципи демократії участі. Зокрема, положення щодо наділення громадян та представницьких об'єднань правом публічно обмінюватися своїми думками у всіх сферах діяльності Союзу; обов'язку державних установ підтримувати відкритий, прозорий та регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством на просторі Європейського Союзу; обов'язку Європейської комісії проводити широкі консультації із зацікавленими сторонами, щоб забезпечити узгодженість та прозорість дій Союзу [18].

Зміна форми участі громадян у політиці призводить до виникнення нової парадигми урядування: органи різних рівнів управління більше не повинні виконувати суто управлінські функції (командно-адміністративні), скоріше, вони мають стати координаційним органом, який повинен поставити перед собою завдання: включати наявний у населення соціальний капітал до процедури процесу прийняття рішень загалом та для знезараження конфліктів [19, с. 425].

За умов дорадчої демократії розвиваються гармонійні відносини між інститутами «держави, що активується» (з нім. «aktivierenden Staates»): активізація держави означає новий розподіл відповідальності між державою та суспільством, завдяки чому саморегулюванню надається пріоритет перед державним або ієрархічним контролем, або припущенням завдань із залученням соціально-політичних суб'єктів до вирішення проблем) та громадянами є обов'язковою умовою для кожної політичної системи та реалізації принципів, іманентних демократії, таких як:

підзвітність, відповідальність та прозорість [20, с. 181]. Ба більше, можемо говорити про те, що політична участь уже стала способом урядування, зважаючи на виникнення нових форм участі громадян, таких як: конференцій громадян, проведення консультацій тощо.

Досвід європейських країн, зокрема Австрії та Італії, є прикладом змін та динаміки демократії у європейських країнах за останні 30-40 років. З одного боку, прямі демократичні процедури стають дедалі важливішими у європейських правових системах, з іншого боку, дорадчі процедури участі громадян, такі як: формування бюджету за участю ради громадян та осередки планування, особливо на місцевому рівні, використовуються експериментально й доповнює репрезентативні елементи для якісно кращого та всеохоплюючого управління та адміністрування [9, с. 24].

В Україні право на політичну участь як форму реалізації політичних прав та свобод нормативно закріплено в положеннях Основного закону, у статтях 36, 37, 38, 39, 40; законах України та положеннях підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, важливе значення для реалізації політичних прав громадян мають закони України: «Про політичні партії», «Про місцеве самоврядування», «Про звернення громадян», «Про народовладдя через всукраїнський референдум», «Виборчий кодекс України», «Про доступ до публічної інформації» та інші.

Важливе значення для вдосконалення механізмів дорадчої демократії в Україні мають укази і розпорядження Президента України. Зокрема, в указі Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» №119/2021 від 24.03.2021 [21] наголошується на необхідності запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом. В Указах «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» [22], «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [23] визначено пріоритетні напрямки діяльності центральних органів виконавчої влади та Кабінету Міністрів України щодо поглиблення співпраці з інститутами громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й у політичній сфері.

Водночас, слід обережно використовувати інструменти дорадчої та партисипаторної демократії, такі як: референдуми, дорадчі органи, онлайн обговорення та ін. Як засвідчив досвід, з одного боку, вони є засобами врахування інтересів громадян, а з іншого – ці інструменти в політичному дискурсі можуть відігравати й негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, нести загрозу політичній та національній безпеці держави. Достатньо згадати досвід проведення псевдореферендуму на території Автономної Республіки Крим у 2014 році, який призвів до втрати його статусу як автономії у складі України та закріпив його статус як суб'єкта Російської Федерації. Українська влада не визнала результати референдуму та оголосила його нелегітимним, таким, що був проведений із численними порушеннями. Відповідно до пункту 2 частини 3 статті 3 Закону України «Про

всеукраїнський референдум» [24] (який було визнано таким, що не відповідає Конституції України, згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018), ратифікаційний референдум про зміну території України може бути проведено за наслідками всеукраїнського референдуму. Важливо зазначити, що псевдореферендум проводився в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації. Нещодавно був прийнятий новий закон «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» [25], який уможливилоє право громадян, закріплене в Конституції України, на народне волевиявлення та вирішення питань, які мають загальнодержавне значення. У законі передбачено запобіжники щодо втрати територіальної цілісності України та порушення державного суверенітету.

Висновки. Ідея демократії участі пов'язана з прагненням суспільних рухів і громадських об'єднань щодо розширення їх можливостей у політичному житті і, водночас, створення автономності для реалізації індивідуальних інтересів і потреб у політиці. Демократія участі також спрямована на реалізацію процедури прямого волевиявлення громадян. Демократія означає також демократію меншості.

Інструменти партисипаторної та деліберативної демократії вже міцно увійшли в практику вироблення політики в розвинених європейських країнах, зокрема, референдуми, онлайн обговорення проєктів державних рішень, дорадчі органи, петиції та ін. У сучасній Україні все більш широко застосовуються елементи як дорадчої, так і партисипаторної демократії: діяльність громадських рад при виконавчих органах влади, інститут петицій тощо.

Якщо з теоретичної та методологічної точок зору успіх або реалізація моделей участі громадян, що беруть участь, залежить від домінуючої політичної культури суспільства, пов'язаного з територіальним контекстом, очевидно, що лише завдяки інституціоналізації таких моделей гарантується обов'язковість результатів дорадчих процедур. Неінституціоналізовані процедури не можуть зробити одного – гарантувати юридичну впевненість, необхідну для реалізації теоретичної та практичної моделі ідеального процесу участі.

Незважаючи на наявні відмінності на культурному тлі західно-європейських та північно-американських країн, обидві концепції участі (партисипаторна та дорадча демократії) ґрунтуються на головній характеристиці з філософсько-соціологічної точки зору: добровільному характері участі, за допомогою якої громадяни намагаються впливати на певні варіанти чи проблеми.

Обидві форми політичної участі (прямої та дорадчої процедури участі) мають на меті подолання відчуження між громадянами та представниками народу, унаслідок чого у формах дорадчої демократії остаточне право прийняття рішень завжди залишається за владою. Тож в інституціоналізованих зборах громадян адміністрація або муніципальна рада при прийнятті остаточних рішень повинна врахувати їхні рекомендації, адже демократія означає не що інше, як право на самоврядування.

Загалом, слід зазначити, що органи державної влади мають значну свободу розсуду щодо неформальних моделей політичної участі, оскільки за реалізацію та фінансову підтримку або врахування їх результатів несуть відповідальність особи, що приймають рішення. Іноді це розглядається як недолік таких форм. Рішення, які приймаються шляхом дорадчих процедур, не є обов'язковими для виконання,

а лише враховуються як рекомендаційні. І в цьому їх недолік. З іншого боку, однією з переваг таких форм є їх точність пристосування щодо методичної структури обговорюваних процесів.

Використані джерела:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998, 534 с. URL : <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>. (дата звернення 22.04.2021)

2. Семенченко Ф. Г. Критерії ефективності політичної діяльності. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2013 № 1. URL : http://el-zbirnu-du.at.ua/Sem_s.pdf. (дата звернення 22.04.2021)

3. Макаренко Б. Г. Теорії політичної участі у сучасній політології. *Держава і право*. 2014. Вип. 64. С. 398-404.

4. Kurt L. Shell. *Demokratie. Politiklexikon, dritte Auflage*, R. Oldenburg Verlag: München, Wien, 2000. P. 111.

5. Федоренко В. Л. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 80-86.

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 23.04.2021)

7. Alber E. Partizipation und partizipative Demokratie im Diskurs. Partizipation und partizipative Demokratie in der Europaregion Tirol-Südtirol-Trentino : Denkanstöße und Beispiele. 239 s.

8. Печенюк Д. О. Партиципаторна демократія як напрям сучасної американської науки: історія становлення і концептуальні засади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2013. № (2)112. С. 40-44. URL : [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/VKNU_FP_2013_2_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/VKNU_FP_2013_2_13%20(1).pdf). (дата звернення 02.02.2021)

9. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 285 с.

10. Андрійчук Т. С. Партиципаторна та делегативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 45-51.

11. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія : антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 254-262.

12. Scott F. E. Participative Democracy and the Transformation of the Citizen: some intersections of feminist, postmodernist, and critical thought. *The American Review of Public Administration*. 2000. Vol. 30. № 3. P. 252-270.

13. Хелд Д. Модели демократии. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 544 с.

14. Гутман Е., Томпсон Д. Устрій дорадчої демократії. Демократія: антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 327-363.

15. Bessette J. *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic is the Constitution?* Washington, D. C., AEI Press. 1980. P. 102-116.

16. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва : АСАДЕМИА, 1995. 256 с.

17. Max Kaase, Partizipation, in Dieter Nohlen (Hrsg.), *Wörterbuch Staat und Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1993. 466 p.

18. Treaty establishing a Constitution for Europe. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2004.310.01..0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC#d-001. (дата звернення: 22.04.2021)

19. Kobl M. Die Macht der Entscheidung. *Politika 13 – Jahrbuch der Südtiroler Gesellschaft für Politikwissenschaft*, Raetia Verlag, Bozen, 425-447.

20. Benz A., Dose N. *Governance – Regieren in komplexen Regelsystemen*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften Springer. 2010. P. 175-200.

21. Про Національну стратегію у сфері прав людини: указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. (дата звернення 23.04.2021)

22. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: указ Президента України від 01.08.2002 № 683. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text>. (дата звернення 23.04.2021)

23. Про забезпечення умов для більш широкій участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: указ Президента України від 31.07.2004 № 854/ 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>. (дата звернення 23.04.2021)

24. Про всеукраїнський референдум: Закон України N 5475-VI від 6 листопада 2012 ро ку. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125475.html. (дата звернення 22.04.2021)

25. Про народовладдя через всеукраїнський референдум: Закон України № 1135–IX від 26 січня 2021 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/202047.html>. (дата звернення 22.04.2021)

References:

1. Veber, M. (1998) *Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analizi. Polityka*. Kyiv. URL : <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>. [in Ukrainian].
2. Semenchenko, F. H. (2013) *Kryterii efektyvnosti politychnoi diialnosti. Teoriia ta praktyka derzhaonoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia - Theory and practice of public administration and local self-government*, 1. URL : http://el-zbirn-du.at.ua/Sem_s.pdf. [in Ukrainian].
3. Makarenko, B. H. (2014) *Teorii politychnoi uchasti u suchasni politolohii. Derzhava i pravo - State and law, issue 64, 398-404*. [in Ukrainian].
4. Kurt, L. (2000) *Shell. Demokratie. Politiklexikon, dritte Auflage*, R. Oldenburg Verlag : München, Wien, 111. [in German].
5. Fedorenko, V. L. (2016) *Political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: concepts, types, characteristics. Historical and legal journal - Historical and legal journal, 1 (7), 80-86*. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)-Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR) 30, art. 141*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
7. Alber, E. N. d. *Partizipation und partizipative Demokratie im Diskurs. Partizipation und partizipative Demokratie in der Europaregion Tirol-Südtirol-Trentino: Denkanstöße und Beispiele*. [in German].
8. Pecheniuk, D. O. (2013) *Partysypatorna demokratiia yak napriam suchasnoi amerykanskoj nauky: istoriia stanovlennia i kontseptualni zasady. Visnyk Kyivskoho natsio nalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia - Bulletin of Taras Shevchenko National*

University of Kyiv. Philosophy. Politology, (2)112, 40-44. URL : file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/VKNU_FP_2013_2_13%20(1). [in Ukrainian].

9. Rozanvalon, P. (2009) Demokratsychna lehytymnist. Bezstoronnist, reflektyvnyist, nablyzhenist. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiiia. [in Ukrainian].

10. Andriichuk, T. S. (2019) Partysypatorna ta deliberyatyvna demokratsiia v suchas- nomu politychnomu dyskursi. *Politychne zhyttia - Political life*, 1, 45-51. [in Ukrainian].

11. Barber, B. (2005) Sylna demokratsiia: polityka uchasnytskoho typu. Demokratsiia : antolohiia. Kyiv : Smoloskyp, 254–262. [in Ukrainian].

12. Scott, F. E. (2000) Participative Democracy and the Transformation of the Citizen: some intersections of feminist, postmodernist, and critical thought. *The American Review of Public Administration*, issue 30, 3, 252–270. [in English].

13. Held, D. (2014) Modeli demokratsii. Moskva : Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS. [in Russian].

14. Hutman, E., Tompson, D. (2005) Ustarii doradchoi demokratsii. Demokratsiia: anto lohiiia. Kyiv : Smoloskyp, 327–363. [in English].

15. Bessette, J. (1980) Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic is the Constitution? Washington, D. C., AEI Press, 102-116. [in English].

16. Habermas, Yu. (1995) Demokratsiia. Razum. Nrvastvennost'. Moskovskie lekcii i in- terv'yuu. Moskva : ACADEMIA. [in Russian].

17. Max Kaase (1993). Partizipation, in Dieter Nohlen (Hrsg.), Wörterbuch Staat und Poli- tik, Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn. [in German].

18. Treaty establishing a Constitution for Europe. Official Journal of the European Union. N. d. N. p. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2004.310.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC#d-001. [in English].

19. Kobl, M. (2010) Die Macht der Entscheidung. Politika 13 – Jahrbuch der Südtiroler Ge- sellschaft für Politikwissenschaft, Raetia Verlag, Bozen, 425-447. [in German].

20. Benz, A., Dose, N. (2010) Governance – Regieren in komplexen Regelsystemen, Wies- baden, VS Verlag für Sozialwissenschaften Springer, 175-200. [in German].

21. Pro Natsionalnu stratehiuu u sferi prav liudyny: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03. 2021 № 119/2021. (2021) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. [in Ukrainian].

22. Pro dodatkovi zakhody shchodo zabezpechennia vidkrytosti u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.08.2002 № 683. (2002) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text>. [in Ukrainian].

23. Pro zabezpechennia umov dlia bilsh shyrokoj uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31.07.2004 № 854/2004. (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>. [in Ukrainian].

24. Pro vseukrainskyi referendum: Zakon Ukrainy N 5475-VI vid 6 lystopada 2012 roku. (2012) N. p. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125475.html. [in Ukrainian].

25. Pro narodovladdia cherez vseukrainskyi referendum: Zakon Ukrainy № 1135-IX vid 26 sichnia 2021 roku. (2021) N. p. URL : https://www.rada.gov.ua/news/Povido_mlennya/202047.html. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.04.2021

Косилова О. И., кандидат политических наук, доцент, научный сотрудник Института права Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина)
Федирко И. П., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры политологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (г. Киев, Украина)

ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ В УСЛОВИЯХ ПАРТИЦИПАТОРНОЙ И СОВЕЩАТЕЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ: НОВЕЙШИЕ ПОДХОДЫ, СОВРЕМЕННОЕ ТОЛКОВАНИЕ

Статья посвящена проблеме гражданского участия в принятии политических решений в условиях развития демократии. Анализируются новейшие формы демократии – партисипаторная и совещательная (делиберативная) и особенности политического участия в ней. Исследуется феномен современной демократии, в которой, несмотря на увеличение количества форм участия граждан, увеличивается барьер между рядовыми гражданами и властью, возникает проблема политического отчуждения и абсентеизма. Рассматриваются пути преодоления этих проблем, и различные формы участия общественности в принятии политических решений путем реализации политических прав и свобод.

Ключевые слова: политическое участие, политические права и свободы, демократия, легитимация политических решений.

Kosilova O., Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Researcher Taras Shevchenko National University of Kyiv Institute of Law (Kyiv, Ukraine)

Fedirko I., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Political Science Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

POLITICAL PARTICIPATION IN CONDITIONS OF PARTICIPATORY AND ADVISORY DEMOCRACY: LATEST APPROACHES, MODERN INTERPRETATION

The article is devoted to the study of the problem of citizen participation in political decision - making in the conditions of democracy development. In the article the author solves the following tasks: examines the state and arguments of Western European scholars on the forms of political participation of citizens in the development of a democratic society; reveals the content of the relationship between political participation, political activity, implementation of political decisions; identifies the latest forms of political participation and their potential for the realization of political rights of citizens. It was found that proponents of participatory democracy and advisory democracy believe that forms and methods of expanding the participation of the general public in the political processes of a democratic society, aimed at overcoming limited influence only during election campaigns, should expand and introduce permanent forms of political participation.

It has been found that representative public authorities do not always act properly on behalf of the people, so ordinary citizens must participate in political decision-making through democratic instruments such as referendums, community initiatives, recall of elected representatives, city assemblies and voting for use. information and communication technologies, etc. It is concluded that the instruments of democratic participation and advisory democracy

are already firmly entrenched in the practice of policy-making in developed European countries, in particular, referendums, online discussions of draft government decisions, advisory bodies, petitions and others. In modern Ukraine, elements of both advisory democracy and participatory democracy are increasingly used: the activities of public councils in the executive branch, the establishment of petitions, and so on.

Thus, despite the cultural differences between Western Europe and North America, both concepts of participation (participatory democracy and counseling) are based on the main characteristic from a philosophical and sociological point of view: voluntary participation, through which citizens try to influence certain options or problems. Both forms of political participation (procedures of direct and consultative participation) are aimed at overcoming alienation between citizens and public authorities.

Keywords: political participation, political rights and freedoms, democracy, legitimation of political decisions, government.

DOI:10.33766/2524-0323.94.40-49

УДК 342.95(477)

Кучер С. А., аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин та туризму (м. Київ, Україна)

e-mail: Mskuchersofia@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9616-0337>

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ СУСПІЛЬНУ МОРАЛЬ

Статтю присвячено визначенню особливостей правових обмежень на вільне вираження власних поглядів і переконань, встановлених законодавством про захист суспільної моралі. Проаналізовано праці науковців, які досліджували сутність конституційного права на вільне вираження поглядів і переконань та правовий захист суспільної моралі. Обґрунтовано необхідність уточнення правових обмежень на поширення поглядів і переконань, які встановлені нормами законодавства про захист суспільної моралі. Зроблено висновок про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі».

Ключові слова: погляди, переконання, правові обмеження, суспільна мораль.

Постановка проблеми. Держава повинна гарантувати здійснення конституційних прав і свобод громадян України, у тому числі й права на вільне вираження поглядів і переконань. Водночас поширення певних поглядів не має завдавати шкоду правам, свободам і законним інтересам окремим групам населення України. Окрім законодавчих регуляторів суспільного життя, існує також і суспільна мораль, норми якої разом із правом впливають на поведінку особи. Законодавство встановлює засоби правового захисту суспільної моралі, які передбачають певні обмеження на вільне поширення окремих поглядів і переконань. Норми законодавства про захист суспільної моралі іноді мають декларативний або оціночний характер, окремі поняття не визначені в правових актах. Отже, вивчення проблем

застосування обмежень на поширення певних поглядів і переконань, у зв'язку із захистом суспільної моралі, обумовлює актуальність обраної теми наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження українських науковців висвітлюють окремі проблеми забезпечення права на вираження поглядів та проблеми захисту суспільної моралі. Зокрема, для характеристики права на вільне вираження поглядів і переконань цінність становлять наукові праці Л. В. Ярмол і П. Д. Гуйван [1, 2]. Проблематика вказаних статей стосується загальних проблем здійснення цього права громадянами України, але не висвітлює правових обмежень щодо вираження власних поглядів і переконань.

Специфіку обмеження права на вільне вираження своїх поглядів і переконань вивчали такі науковці, як : Т. О. Грицай [3, 7], В. В. Костицький [4], О. М. Ємець [5], О. Є. Бухтатий [6] та В. П. Бойченко [8]. У працях вказаних дослідників надано характеристику суспільної моралі, розглянуті засоби захисту цього інституту права нормами різних галузей права. Водночас суспільна мораль не розглядається як засіб обмеження конституційного права на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення особливостей правових обмежень на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль, та розробка пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства, котра регулює захист суспільної моралі з метою забезпечення конституційного права на вільне вираження власних поглядів і переконань.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право на вільне вираження поглядів і переконань закріплене в ст. 34 Конституції України. Згідно з цією конституційною нормою, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, на свій вибір [9]. Низка законодавчих актів передбачають гарантії реалізації вказаного права в різних сферах суспільного життя.

Зокрема, відповідно до ч.1 ст. 5 Закону України «Про інформацію», кожен має право на інформацію, яке встановлює можливість вільного поширення інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [10]. Норми права, закріплені в ч.1 ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», гарантують вільне вираження в друкованій формі своїх поглядів і переконань. Передбачено можливість для кожного громадянина України поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації [11]. Згідно з ч.6 ст. 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», держава гарантує вільне і відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і радіомовлення [12]. Звичайно, у процесі обговорення суспільно важливих тем учасники дискусії будуть виражати свої погляди щодо проблем, які обговорюються. Отже, названі законодавчі акти встановлюють гарантії для реалізації права громадянина поширювати інформацію та виражати власні погляди, зокрема з використанням друкованих засобів масової інформації, телебачення та радіомовлення. Конституційне право на вільне вираження поглядів і переконань є одним із основних політичних прав особи, які забезпечують її життєдіяльність у сфері громадської діяльності.

Л. В. Ярмол звертає увагу, що свобода вираження поглядів в Україні забезпечується шляхом поширення і передачі ідей, поглядів та думок як за допомогою публічних виступів, так і з використанням засобів друкованої інформації, телебачення і радіомовлення [1, с. 30]. П. Д. Гуйван стверджує, що можна розрізнити свободу вираження релігійних, правових, політичних та інших поглядів людини. Особа може проголошувати погляди-припущення та погляди-оцінки. Громадянин гарантується свобода висловлювати істинні та хибні погляди. Люди можуть вести дискусію щодо істинності або хибності певних концепцій [2, с. 64]. Отже, сфера вираження власних поглядів є достатньо широкою. Водночас правовому регулюванню підлягає саме публічне розповсюдження своїх поглядів і переконань за допомогою виступу перед громадськістю, публікації статті в пресі, участі у програмах телебачення і радіомовлення.

В українському законодавстві право на вільне вираження поглядів і переконань може бути обмежене в певних випадках. Зокрема, відповідно до ч.3 ст. 34 Конституції України здійснення вказаного права підлягає обмеженню в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку та в деяких інших випадках [9]. Наведена конституційна норма повторюється і в ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [11]. Окрім того, у ч.2 ст. 5 Закону України «Про інформацію» встановлено, що реалізація права на інформацію не повинна порушувати права, свободи та законні інтереси громадян і юридичних осіб [10]. Наведені норми права встановлюють конкретні випадки, у яких обмеження права на вільне вираження своїх поглядів є припустимим. Водночас серед указаних обмежень не згадується суспільна мораль або моральні цінності суспільства окремої країни чи всього людства.

Як зазначено в ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, свобода вираження переконань може бути обмежена для охорони моралі [13]. Правила щодо охорони суспільної моралі встановлені в українському законодавстві.

Дотримання певних моральних цінностей виступає критерієм для поширення інформації в телерадіопрограмах. Зокрема, відповідно до ч.7 ст. 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», держава не повинна допускати пропаганди війни, насильства і жорстокості, розпалювання расової, національної та релігійної ворожнечі в телерадіопрограмах [12]. Встановлене правило відображає цінності світської та релігійної моралі.

Визначення суспільної моралі закріплене в законодавстві України та запропоноване науковцями. Правовідносини у сфері захисту суспільної моралі врегульовані Законом України «Про захист суспільної моралі» (далі – Закон № 1296-IV). Відповідно до абз.11 ч.1 ст. 1 Закону № 1296-IV, суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [14]. Звернемо увагу, що наведене визначення містить багато оціночних понять, які законодавчо закріпити достатньо складно. Зокрема, чітко визначити в законодавчих актах такі дефініції, як: «добро», «совість» і «справедливість», – майже неможливо.

Т. О. Грицай пропонує визначити суспільну мораль як сукупність історично сформованих та прийнятих у певному суспільстві ціннісних орієнтирів, дія яких забезпечується засобами впливу громадської думки та внутрішнього переконання громадян [3, с. 21]. Поряд з оціночними категоріями в наведеному визначенні зроблено акцент на забезпеченні норм моралі засобами впливу громадської думки. Вказана обставина суттєво відрізняє доктринальне визначення від законодавчого, адже Закон № 1296-IV передбачає захист суспільної моралі засобами державного примусу.

Зауважимо, що існують доктринальні розробки проблем захисту суспільної моралі. В. В. Костицький наголошує, що утвердження правових засад захисту суспільної моралі здійснюється в загальному контексті проведення комплексної широкомасштабної правової реформи в Україні. Дослідник вважає неможливим утвердження європейських політико-правових цінностей без підвищення ролі та значення суспільної моралі в громадському та державному житті [4, с. 64]. О. М. Ємець наголошує, що в Україні правоохоронні органи та цивільні органи державної влади проводять роботу щодо захисту моральності громадян та суспільної моралі, яка здійснюється на підставі вимог законодавчих і підзаконних актів [5, с. 68]. Отже, вказані науковці стверджують, що здійснення заходів із захисту суспільної моралі є обов'язком органів державної влади.

Водночас існують праці, автори яких вважають, що захист суспільної моралі не належить до функцій держави. Зокрема, О. Є. Бухтатий стверджує, що суспільна мораль, яка за своєю суттю є загальносуспільним надбанням, має захищатися виключно через суспільні механізми, а будь-які спроби покладання цієї функції на державні органи («таємних рад», «експертних комісій» тощо) є неприпустимими в демократичному суспільстві [6, с. 97]. Необхідно зауважити, що суспільство може лише засуджувати прояви аморальності, але не має права застосовувати примусові заходи для порушників суспільної моралі. Монополія на примус належить виключно органам державної влади.

Одним із засобів захисту суспільної моралі є встановлення заборони на поширення певних поглядів і переконань. Спробуємо визначити ті випадки, коли поширення окремих поглядів і переконань буде вважатися порушенням норм суспільної моралі. Перелік заборон на розповсюдження певної продукції встановлений у ч.3 ст. 2 Закону № 1296-IV [14]. Указані заборони можна поділити на декілька груп. По-перше, це заборони на поширення окремих політичних поглядів і переконань: пропаганда війни, національної та релігійної ворожнечі, фашизму та неофашизму, неповаги до національних і релігійних святих. По-друге, заборони розповсюджувати інформацію, яка завдає шкоду окремій особі: ображає особу за національною ознакою, принижує особистість, містить знущання з приводу тілесних вад, приниження душевнохворих та літніх людей, пропагує неповагу до батьків. По-третє, обмеження на рекламу шкідливих звичок: пропаганда наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, тютюнопаління та інших шкідливих звичок. Встановлення перелічених вище заборон не викликає жодних непорозумінь. Наведені терміни позначають негативні суспільні явища, засуджені світовою спільнотою політичними режимами та шкідливі звички.

Водночас пропонуємо відокремити четверту групу заборон, до якої слід віднести ті обмеження, зміст яких дуже важко встановити: пропаганда бузувільства, блюзнірства та невігластва. Ці терміни є зрозумілими фахівцям у сфері української філології, але їх зміст не встановлений у жодному законодавчому акті. Необхідно або визначити сутність цих явищ на законодавчому рівні, або вилучити наведені поняття із тексту законодавства про захист суспільної моралі.

Норми про захист суспільної моралі містяться й в інших законодавчих актах України. Зокрема, у ст. 62 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» передбачено обов'язок телерадіокомпаній дотримуватися вимог законодавства про захист суспільної моралі при створенні, підготовці та розповсюдженні телерадіопрограм. Також в абз.7 ч.2 ст. 6 вказаного Закону України закріплено, що не допускається трансляція програм і відеосюжетів, які можуть завдати шкоди моральному розвитку дітей і підлітків [12]. Наведені норми цілком відповідають заборонам, які встановлені в Законі № 1296-IV.

Норми про дотримання норм моралі містяться і в Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Відповідно до ч.2 ст. 4 цього Закону України, стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мусять відповідати загальноновизнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається [11]. Вимога про дотримання етично-моральних норм цілком відповідає положенням Закону № 1296-IV відносно захисту суспільної моралі.

Таким чином, норми відповідного законодавства встановлюють вимоги про дотримання норм суспільної моралі в друкованих засобах масової інформації та під час теле- і радіопередач. Водночас відсутнє правове регулювання додержання норм суспільної моралі під час поширення поглядів і переконань у мережі Інтернет.

Необхідно висловити декілька зауважень стосовно встановлених у Законі № 1296-IV заборон на поширення певних поглядів і переконань.

1. Закріплюється заборона поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу за національною ознакою. При тому про приниження за мовною, релігійною, расовою та майновою ознакою не згадується.

2. Встановлена заборона пропаганди фашизму та неофашизму. Однак у ХХ ст. у світі існувало багато тоталітарних або авторитарних політичних режимів, тож варто було б чи то перелічити всі тоталітарні політичні ідеології, чи то встановити загальну заборону на пропаганду ідеологій, які породжують ненависть до певної групи людей.

3. Немає жодної норми, яка б забороняла поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують працездатних або безробітних людей.

4. Незрозуміло, чи відповідає суспільній моралі пропаганда гомосексуалізму або прояви неповаги до представників сексуальних меншин.

5. Відсутні норми, які б обмежували поширення поглядів, які принижують людину за статевою ознакою.

Отже, Закон № 1296-IV встановлює достатньо широкий перелік заборон на поширення певних поглядів і переконань. Однак затверджений перелік обмежень викликає багато зауважень та пропозицій щодо його доповнення.

Т. О. Гришай стверджує, що законодавство про захист суспільної моралі характеризується його нестабільністю, суперечливістю багатьох положень, відсутністю правової визначеності та усталеного категоріального апарату [7, с. 14]. Наведене твердження цілком відповідає висловленим вище зауваженням відносно змісту заборон на поширення певних поглядів і переконань.

В окремих випадках порушення норм суспільної моралі може мати наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності. Зокрема, В. П. Бойченко наголошує на тому, що суспільна мораль, точніше, порядок охорони відносин захисту суспільної моралі, розглядається кримінальним правом як родовий об'єкт злочину [8, с. 167]. Дійсно, у ч.1 ст. 161 КК України встановлено кримінальну відповідальність за розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями [15]. Отже, поширення окремих поглядів, які порушують суспільну мораль, може бути підставою для притягнення особи навіть до кримінальної відповідальності.

Важливим є питання про те, який саме орган державної влади уповноважений засвідчувати факт того, що певні погляди та переконання порушують суспільну мораль. У ч.1 ст. 15 Закон № 1296-IV встановлено перелік органів, які в межах своєї компетенції здійснюють заходи щодо захисту суспільної моралі. Серед таких органів названі Національна поліція, і Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, а також інші органи влади [14]. Водночас спеціальний орган влади, який би опікувався питаннями захисту суспільної моралі, наразі відсутній.

17 листопада 2004 року Кабінетом Міністрів України створено Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі [16]. Водночас указаний орган влади було ліквідовано 27 травня 2015 року [17]. Вважаємо, що таке рішення є помилковим, оскільки відсутність органу влади, уповноваженого контролювати виконання вимог закону, робить його норми декларативними.

Висновки. Можливість поширювати власні погляди та переконання є не лише правом громадянина України, а й передбачає відповідальність за зміст тих поглядів, які особа розповсюджує. Конституційне право на вільне вираження поглядів і переконань може бути обмежене в окремих випадках, встановлених законодавством. Однією з підстав для обмеження вказаного права є порушення законодавства про охорону суспільної моралі.

Критерії визначення факту порушення суспільної моралі внаслідок поширення певних поглядів встановлені в Законі України «Про захист суспільної моралі». Водночас перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі, потребує уточнення, а саме:

1. Варто закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою.

2. Встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей.

3. Закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацевдатних або безробітних людей.

4. Визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин.

Висловлені пропозиції можуть започаткувати дискусію щодо уточнення підстав для обмеження права на вільне поширення своїх поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль.

Використані джерела:

1. Ярмол Л. В. Інформаційні права – основа свободи формування та вираження поглядів людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 29–32.

2. Гуїван П. Д. Вільне вираження поглядів у демократичному суспільстві. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 3. С. 63–68.

3. Грицай Т. О. Суспільна мораль як об'єкт правового захисту. *Соціологія права*. 2016. № 3 (18). С. 17–21.

4. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція демократичної держави в умовах формування глобального громадянського суспільства. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2012. № 2. С. 170–182.

5. Ємець О. М. Національне законодавство України у сфері протидії злочинам проти моральності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 62–70.

6. Бухтатий О. Є. Захист суспільної моралі та свобода слова в Україні: утилітаристський підхід. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 78–100.

7. Грицай Т. О. Питання обмежень та юридичної відповідальності у сфері захисту суспільної моралі. *Соціологія права*. 2016. № 4 (19). С. 10–15.

8. Бойченко В. П. Захист суспільної моралі нормами кримінального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 165–168.

9. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 року № 25 к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

10. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

11. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

12. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ухвалена Радою Європи 04 листопада 1950 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

14. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-1>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

15. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/tshow/2341-14>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

16. Про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі: постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 року № 1550. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-п>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

17. Про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі: постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 року № 333. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2015-п>. (дата звернення: 24 травня 2021 року).

References:

1. Yarmol, L. V. (2018) Informacijni prava – osnova svobodi formuvannya ta virazhe nnya poglyadiv lyudini. *Yurydychni naukovyi elektronni-zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 3, 29–32. [in Ukrainian].

2. Gujvan, P. D. (2020) Vilne virazhennya poglyadiv u demokraticnomu suspilstvi. *Vchenni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya «Yurydychni nauky» - Scientific notes of Tavriya National University V. I. Vernadsky. Legal Sciences Series*, 3, 63–68. [in Ukrainian].

3. Gricaj, T. O. (2016) Suspilna moral yak ob'yekt pravovogo zahistu *Sotsiologhiia prava - Sociology of law*, 3 (18), 17–21. [in Ukrainian].

4. Kostickij, V. V. (2012) Zahist suspilnoyi morali yak funkciya demokratichnoyi derzhavi v umovah formuvannya globalnogo gromadyanskogo suspilstva. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom - Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 2, 170–182. [in Ukrainian].

5. Yemec, O. M. (2015) Nacionalne zakonodavstvo Ukrayini u sferi protidiviy zlochinam proti moralnosti. *Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (10), 62–70. [in Ukrainian].

6. Buhtatij, O. Ye. (2014) Zahist suspilnoyi morali ta svoboda slova v Ukrayini: utilitaristskij pidhid. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1, 78–100. [in Ukrainian].

7. Gricaj, T. O. (2016) Pitannya obmezhen ta yuridichnoyi vidpovidalnosti u sferi zahistu suspilnoyi morali. *Sotsiologhiia prava - Sociology of law*, 4 (19), 10–15. [in Ukrainian].

8. Bojchenko, V. P. (2017) Zahist suspilnoyi morali normami kriminalnogo prava. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*, 3, 165–168. [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254к/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy- Verkhovna Rada of Ukraine. Legi slation of Ukraine*. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukrainian].

10. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (1992) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 1992 roku № 2782-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (1992) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. [in Ukrainian].

12. Pro telebachennia i radiomovlennia: Zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 1993 roku № 3759-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (1993) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. [in Ukrainian].

13. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ukhvalena Radoiu Yevropy 04 lystopada 1950 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

14. Pro zakhyst suspilnoi morali: Zakon Ukrainy vid 20 lystopada 2003 roku № 1296-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-1>. [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku № 2341-III. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

16. Pro Natsionalnu ekspertnu komisiuu z pytan zakhystu suspilnoi morali: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lystopada 2004 roku № 1550. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-p>. [in Ukrainian].

17. Pro likvidatsiiu Natsionalnoi ekspertnoi komisii z pytan zakhystu suspilnoi morali : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 travnia 2015 roku № 333. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2015-p>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2021

Кучер С. А., аспірантка кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму (г. Київ, Україна)

ПРАВОВЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ НА СВОБОДНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ И УБЕЖДЕНИЙ, КОТОРЫЕ НАРУШАЮТ ОБЩЕСТВЕННУЮ МОРАЛЬ

Статья посвящена изучению особенностей правовых ограничений на свободное выражение своих взглядов и убеждений, установленных законодательством о защите общественной морали. Проанализированы труды ученых, которые исследовали сущность конституционного права на свободное выражение взглядов и убеждений и правовую защиту общественной морали. Обосновано необходимость уточнить правовые ограничения на распространение взглядов и убеждений, которые установлены нормами законодательства о защите общественной морали. Сделан вывод о внесении изменений в Закон Украины «О защите общественной морали».

Ключевые слова: взгляды, убеждения, правовые ограничения, общественная мораль.

Kucher S., Postgraduate Student at the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law of Academy of Labour, Social Relations and Tourism (Kyiv, Ukraine)

LEGAL RESTRICTIONS ON THE FREE EXPRESSION OF VIEWS AND BELIEFS THAT VIOLATE PUBLIC MORALITY

The research is devoted to determining the features of legal restrictions on the free expression of one's own views and beliefs established by the legislation on public morality protection. The relevance of the chosen issue is that any restriction of the person's rights and freedoms may affect his legitimate interests. Therefore, the application of such restrictions must have sufficient legal grounds.

The scientific novelty of the study is developing proposals to clarify the legal restrictions on the dissemination of views and beliefs, which are established by law on the public morality protection.

The works of scholars who studied the essence of the constitutional right to free expression of views and beliefs are considered. The works of researchers devoted to the definition of public morality essence and the peculiarities of its legal protection are studied. The constitutional right to free expression of views and beliefs is one of the basic political rights of a person, which ensures his vital activity in the public sphere.

An analysis of Ukrainian legislation leads to the conclusion that restrictions on the free dissemination of views and beliefs are set in the interests of national security, territorial integrity, and public order. At the same time, certain restrictions on the free expression of views and beliefs are provided to protect public morality. In particular, to ban the propaganda of fascism, war, racial and national hatred, and in many other cases.

Proposals for amendments to the Law of Ukraine "On Protection of Public Morality" have been developed. In particular, it is proposed to consolidate the prohibition of the dissemination of views and beliefs that offend a person on a social or property basis, humiliate disabled or unemployed people. It is proposed to prohibit the dissemination of views and beliefs that humiliate or insult a person not only based on ethnicity but also based on property, language, religion, racial and gender.

Keywords: views, beliefs, legal restrictions, public morality.

DOI:10.33766/2524-0323.94.49-59

УДК 340.1

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено в теоретико-правовому аспекті проведення децентралізації публічної влади як невід'ємної складової розвитку громадянського суспільства в Україні.

Означено нагальні проблеми реалізації реформи децентралізації публічної влади в Україні, серед яких: дисбаланс у діяльності між органами публічної влади; елементи авторитаризму; недостатня публічність; обтяжливий формалізм; корупція тощо. Виділено форми децентралізації публічної влади, зокрема: територіальна децентралізація, функціональна децентралізація, предметна децентралізація. Наголошується на концептуальних основах організації публічної влади, а саме: філософія людиноцентризму, належне місце вреядування, відповідність принципам Європейської хартії місцевого самоврядування. Указано мету реформ децентралізації публічної влади, яка передбачає перенесення низки владних повноважень від державної влади до органів місцевого самоврядування. Підсумовується, що децентралізація публічної влади є об'єктивною потребою на шляху демократизації суспільних процесів в Україні.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, державна влада, місцеве самоврядування, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Децентралізація публічної влади є одним з основних чинників побудови громадянського суспільства в Україні. Процес децентралізації публічної влади в країні спричинив системні зрушення у всіх сферах державно-владних відносин.

Проблема сучасної влади в державі, як зазначає О. А. Зарічний, полягає в певному дисонансі, який передбачає, з одного боку, декларування певних демократичних цінностей, а з іншого – намагання олігархічно-кланових структур монополізувати владу, створивши певну «ширму» відкритості, прозорості та демократичності влади в очах народу. Тому нинішня проблема полягає в реальному, а не декларованому народовладді та імплементації механізмів демократії в суспільну реальність. Домінантну роль тут відіграє консенсусний механізм взаємодії державної влади й суспільства у вигляді участі громадян у здійсненні публічної влади [1, с. 52].

Своєю чергою, Б. В. Калиновський зауважує, що нагальними проблемами функціонування публічної влади в Україні є: істотний дисбаланс у закріпленні компетенції між органами публічної влади; залишення елементів авторитаризму та жорстких ієрархічних зв'язків в організації публічної влади; недостатню публічність; обтяжливий формалізм процедур поряд із недостатністю гарантій дотримання закріпленої правової процедури; корупцію [2, с. 18].

Як бачимо, доцільність і необхідність даного дослідження викликана сьогоденням та актуалізує дану тематику й потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певною мірою означені проблеми присвятили свої роботи такі науковці, як: М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, І. М. Жаровська, О. А. Зарічний, М. С. Кельман, С. В. Ковальчук, М. І. Козюбра, В. О. Корнієнко, В. М. Кравчук, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. В. Ременяк, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, Ю. М. Тодика, Ю. О. Фрицький, Ю. В. Щуркан-Сайфуліна, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень практики національного державотворення.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення в теоретико-правовому аспекті децентралізації публічної влади як невід'ємної складової розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нині проблема влади як соціального явища, справедливо фіксує І. А. Куян, це проблема природи державної і муніципальної влади як політико-правових явищ, їх сутності, іманентних ознак, є однією із найскладніших та найбільш дискусійних у теорії й практиці державного будівництва. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень цих питань, у теорії немає однозначного розуміння змісту їх характеристик. У сучасній Україні поняття «публічність», «народовладдя» і «грумада» часто стають лозунгами, що використовуються різними політичними елітами у власних інтересах. Зважаючи на це, можна вести мову про існування розбіжності між значущістю, широким вжитком зазначених понять та ступенем їх наукового осмислення, що зумовлює потребу в дослідженні даної проблематики [3, с. 52].

Зі свого боку, Г. В. Макаров виокремив п'ять груп таких проблем реалізації реформи децентралізації публічної влади в Україні. До першої групи віднесено проблеми, що виникають у ході здійснення реформ децентралізації публічної влади під час перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць, що вже має місце на практиці у вигляді укрупнення територіальних громад задля збільшення їх фінансової спроможності. До другої групи віднесено проблеми щодо послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування за реалізацією повноважень, які будуть їм передані. Це ускладнюється слабкістю інститутів громадянського суспільства. До третьої групи віднесено проблеми бюджетної сфери з питань фінансування повноважень органів місцевого самоврядування. Четверту групу становлять проблеми з приводу зниження якості місцевого управління та легітимності прийнятих рішень, обумовлене низьким рівнем компетентності посадових осіб місцевого самоврядування та недосконалістю системи добору до депутатського корпусу. П'яту групу становлять проблеми щодо утвердження в областях ідей, претензій у сфері політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним інтересам [4, с. 281].

Окрім того, Ю. С. Шемшученко зазначає, що на шляху до успішної децентралізації України постає комплекс не лише політичних та економічних, а й соціальних, психологічних та інших проблем. На думку науковця, окрім законодавчого підкріплення, цей процес має супроводжуватися розвитком господарсько-економічного і фінансового потенціалу держави загалом [5, с. 5].

Свою чергою, Т. О. Карабін виділила ще одну проблему реалізації реформ децентралізації публічної влади, що полягає в суті механізму децентралізації. Позиція вченої обґрунтована тим, що, оскільки децентралізація є процесом, то такі її динамічні складові, як порядок передачі функцій і повноважень, способи взаємозв'язків між владними суб'єктами, відіграють не меншу роль, ніж її статичні елементи, зокрема такі, як обсяг здійснюваних функцій і виконуваних повноважень [6, с. 441].

О. В. Скрипнюк вважає, що в умовах політичної нестабільності України при впровадженні децентралізації можлива поява нових або загострення існуючих негативних тенденцій у розвитку держави й суспільства, зокрема: поглиблення регіональних ідентичностей серед населення, сепаратистських настроїв в окремих регіонах; посилення сваволі чиновників та місцевих еліт і зростання незадоволення населення регіонів владою, включаючи центральну, яка демонструватиме неспро-

можність захистити інтереси та права регіональних громад; небезпека відцентрових тенденцій через вкрай низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами [7, с. 24].

Цю позицію підтримує і В. В. Гладкий, наголошуючи на тому, що здійснення децентралізації влади в нашій державі дозволить зменшити ризики становлення авторитаризму в Україні, однак спричинить укрупнення та посилення влади регіональних кланів, що вдало скористаються перевагами, зокрема, децентралізації бюджету у боротьбі за вплив на центр у майбутніх президентських і парламентських виборах [8, с. 105].

О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха та А. М. Школик, виділяють такі форми децентралізації публічної влади: територіальна децентралізація, яка передбачає створення органів публічної адміністрації (органів місцевого самоврядування), що здійснюють урядування в адміністративно-територіальних одиницях самостійно і незалежно від органів державної влади; функціональна децентралізація, яка передбачає визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій (об'єднання, спілки) суб'єктами владних повноважень із делегуванням їм права здійснювати певний обсяг завдань публічного характеру; предметна децентралізація, що становить самоврядне управління в межах сфери суспільних відносин [9].

Децентралізація є чинником належного, ефективного врядування (good governance), оскільки дозволяє із застосуванням принципу субсидіарності включити в процес публічного управління фахове експертне середовище, представників громадянського суспільства. На це, зокрема, спрямований Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування, який ратифікувала Верховна Рада України [10].

М. О. Пухтинський наголошує, що сучасні, проєвропейські концептуальні, конституційні, політико-правові основи організації публічної влади, побудовані на засадах децентралізації, мають спиратися на: 1) людино-центристську філософію організації публічної влади, у якій фактичним володарем є людина, громадянин, громадянське суспільство, народ, а держава, публічна влада та її інститути обслуговують, захищають, представляють їх інтереси; 2) належне місцеве врядування, як комплекс взаємовідносин між органами публічної влади, інститутами громадянського суспільства та людиною, громадянами з пріоритетом їх прав і свобод, задоволення життєвих потреб та інтересів; 3) відповідність принципам Європейської хартії місцевого самоврядування та Додаткового протоколу до неї щодо організаційної, адміністративної, правової, фінансової автономії місцевого самоврядування, його повсюдності, субсидіарності щодо надання публічних послуг населенню, а також безпосередньої участі населення в управлінні місцевими справами; 4) конституційну визначеність основних елементів системи територіальної організації публічної влади; 5) комплексне конституційно-правове забезпечення здійснення децентралізації публічної влади, функціонування врядування та самоврядування [11, с. 24].

Відтак Р. М. Мінченко вказує, що розвиток вітчизняної державності відбувається у взаємодії з різними соціальними інститутами та структурами, але в першу чергу з різними особистостями. Ні для кого не є секретом, що така взаємодія на-

була в сучасних умовах якісно нового змісту. Тому в умовах модернізації вітчизняної державності варто по-новому подивитись на сутність, зміст, принципи та форми такої взаємодії, а також на можливі конфлікти та суперечності, які виникають або можуть виникнути між особистістю та державою, її публічно-владними структурами [12, с. 180].

А. С. Матвієнко поділяє суб'єктів публічної влади на три види: народ, державна влада та місцеве самоврядування. Взаємодія цих суб'єктів зумовить уникнення зайвої концентрації влади на центральному рівні, усуне перезавантаження центрального уряду суто місцевими справами, забезпечить участь громадян у здійсненні владних повноважень, сприятиме розбудові громадського суспільства й ефективній взаємодії з ним державних інституцій, а також сприятиме раціоналізації й оптимізації муніципального управління загалом [13, с. 29].

При тому доречно звернутися до думки К. І. Бриля про те, що в нашій державі такі ключові суб'єкти забезпечення децентралізації державної влади, як територіальні громади, органи самоорганізації населення та органи місцевого самоврядування, не набули того чіткого правового статусу, яким би вони повинні були володіти для повноцінного здійснення децентралізаційних процесів [14, с. 130].

Досліджуючи досвід зарубіжних країн Центральної Європи щодо імплементації міжнародних стандартів національного законодавства у сфері децентралізації публічної влади, Я. О. Бариська та Т. П. Попович дійшли висновку, що мета реформ стосовно децентралізації публічної влади визначається, передусім, перенесенням низки владних повноважень від рівня державної влади до рівня органів місцевого самоврядування, де основними ознаками є: 1) достатні владні повноваження, які оптимально дають змогу забезпечити розвиток територіальної громади й спільні інтереси територіальних громад на рівні регіону; 2) достатні фінансові механізми, що створюють спроможність громади та мотиваційне поле для її розвитку; 3) інституційна завершеність системи публічної влади, в основі якої – обрані виборцями органи; 4) забезпечення ефективним державним контролем, що здійснюється уповноваженими урядом структурами [15, с. 72].

Як зазначає Т. В. Забейворота, процес децентралізації державного управління неминуче потребує загальної реформи системи управління державою, яка в кінцевому результаті має привести до закладення основ публічного управління. Реформування органів виконавчої влади повинно здійснюватися за певних нормативно-правових умов: встановлення єдиної адміністративно-територіальної системи організації влади; створення єдиної системи органів місцевого управління на регіональному та місцевому рівнях; перетворення (а не збереження) центральних органів державного управління на рівень публічного; створення окремого інституту державних наглядачів; погодження рішень територіальними представництвами центральних органів виконавчої влади з органами місцевого самоуправління та ін. [16, с. 13].

З одного боку, констатує О. А. Зарічний, проблема держави полягає у відсутності механізму реальної участі громадян у державно-владній діяльності, а з іншого – у загрозах, що виникають із закритості, клановості та корумпованості верхніх ешелонів влади. Громадськість повинна мати можливість контролювати обрану нею державну владу та впливати на ухвалення нею владних рішень, так щоб

вони були в інтересах народу та гарантували права і свободи кожного громадянина. І саме відкрите суспільство – це не тільки участь громадян у діяльності держави, але й налагодження консенсусу між їхніми, можливо, навіть протилежними поглядами та інтересами. Відкрите суспільство не породжує анархії у владі, де правлять всі і ніхто не несе відповідальності за рішення. Навпаки, відкрите суспільство вимагає високого рівня правоповаги, політичної та правової культури, вміння громадянської до самообмеження та високого рівня виконання суспільних і правових обов'язків. Участь громадян у здійсненні публічної влади – це реальний шлях до відкритості державної влади, побудови демократичної і правової держави. Зако-нодавче закріплення цього права у формі безпосередньої й опосередкованої участі створює перспективу для розвитку держави, поваги до державної влади і для розвитку інститутів громадянського суспільства. Інститут участі громадян у здійсненні публічної влади забезпечує демократичну легітимність публічної влади. Для публічної влади одним із найважливіших чинників її функціонування є легітимність як фактор довіри громадян та елемент стабільності у здійсненні публічно-владних функцій [1, с. 62].

Причому, Т. О. Ольхова стверджує, що контрольна діяльність громадянської не повинна мати періодичного характеру. Так, контроль – повсякденна, необхідна діяльність творчого характеру, без контролю немислиме управління [17, с. 169]. Оскільки через представницькі органи громадянське суспільство й має контролювати державні органи та спонукати до взаємодії й узгодженості їх діяльності з органами місцевого самоврядування.

У цьому контексті В. М. Скрипнюк звітує, що демократична держава і громадянське суспільство взаємодіють у такий спосіб, де громадяни мають можливість не просто періодично висловлювати свою волю та артикулювати власні інтереси, але й виступають постійним джерелом легітимності публічної влади, внаслідок чого держава отримує та зберігає свій демократизм [18, с. 45].

Відтак дослідники узагальнюють думку щодо необхідності створення оптимальних взаємозв'язків між державою та громадянським суспільством, при тому не конфронтаційного, а регулятивно-допоміжного характеру. Інститут ж участі громадян у здійсненні публічної влади є одним із «містків» налагодження контакту між державою, державною владою, з одного боку, та громадянським суспільством й окремим громадянином – з іншого, а також є одним із основних критеріїв демократичності держави [1, с. 95].

Зміст громадянського суспільства як політико-правової моделі, уточнює О. І. Косілова, повинен забезпечуватися такими чинниками: по-перше, створенням і діяльністю громадських об'єднань, які ефективно допомагають громадянам у вираженні й реалізації суспільно значущих інтересів, здійснюють політико-правовий захист від тиску держави і політичну консолідацію суспільства; по-друге, обмеженням прямого й нелегітимного втручання інститутів або окремих представників державної влади у сфері життєдіяльності громадян, у процесі створення та функціонування їх добровільних асоціацій [19, с. 4].

На додаток, В. В. Костицький указує, що українська правова наука зараз стоїть перед завданням напрацювання теоретичних положень, які лягли б в основу обґрунтування оптимальної моделі функціональної структуризації державної

влади з врахуванням того, що влада державна є тільки формою здійснення єдиної та неподільної влади народом [20, с. 15].

Висновки. Таким чином, децентралізація публічної влади є об'єктивною потребою на шляху демократизації суспільних процесів в Україні, що виражає реальну еволюцію державно-управлінських відносин та передбачає реформи органів публічної влади, котрі спрямовані, передусім, на досягнення європейських демократичних стандартів, адже асоціація із Європейським Союзом є стрижневим стимулом для розбудови в Україні сучасної демократичної та правової держави, що є запорукою досягнення громадянського суспільства. Головним кроком для досягнення зазначеної мети в найближчій перспективі є здійснення реальної децентралізації публічної влади, як однієї із ключових передумов успішної європейської інтеграції Української держави, що має розконцентрувати вплив державних органів у суспільстві задля наявності публічного простору по формуванню сфери громадської думки та її впливу на державотворчий процес.

Використані джерела:

1. Зарічний О. А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 229 с.
2. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: поняття та сутність. *Децентралізація публічної влади: національний та зарубіжний досвід* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. С. 15–19.
3. Куянін І. До питання про публічність і суверенність державної влади. *Право України*. 2009. № 11. С. 52–57.
4. Макаров Г. В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. Аналітична записка. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Київ : Нац. Ін-т стратегічних досліджень при Президенті України, 2014. Вип. № 2(21). С. 277–286.
5. Шемчушенко Ю. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Віче*. 2015. № 12. С. 3–6.
6. Карабін Т. О. Проблеми децентралізації виконавчої влади в Україні та можливі напрями їх вирішення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 439–444.
7. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика. *Віче*. 2015. № 12. С. 22–24.
8. Гладкий В. В. Політичні та економічні ризики децентралізації влади в Україні. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ* : збірник тез доповідей II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19 квітня 2018 р.). Херсон : Вид-во ДВНЗ «ХДАУ», 2018. С. 103–105.
9. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик та ін. Центр політико-правових реформ. Київ : Москаленко О. М., 2012. 212 с.
10. Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування : Закон України від 02.09.2014 р. № 1664-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 43. Ст. 2033. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1664-18#Text>. (дата звернення: 24.02.2021 р.).

11. Пухтинський М. О. Децентралізація публічної влади в дискурсі трансформації територіального врядування. *Децентралізація публічної влади: національний та зарубіжний досвід* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. С. 22–26.

12. Мінченко Р. М. Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження) : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Інститут зак-ва ВР України. Київ, 2009. 397 с.

13. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади. *Віче*. 2008. № 9–10. С. 29–32.

14. Бриль К. Класифікація суб'єктів забезпечення децентралізації державної влади в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 128–132.

15. Бариська Я. О., Попович Т. П. Децентралізація публічної влади (досвід Польщі та Угорщини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 69–73.

16. Забейворота Т. В. Модернізація системи державного управління в умовах децентралізації влади: автореф. дис. .. канд. наук з держ. управління : 25.00.01 Харків, 2017. 20 с.

17. Ольхова Т. О. Загальнотеоретичні підходи до контрольно-наглядової функції держави / Т. О. Ольхова. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 163–169.

18. Скрипнюк В. М. Громадянин, суспільство, держава: політична участь як механізм демократичної легітимації влади / В. М. Скрипнюк. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1/2. С. 44–51.

19. Косілова О. І. Політичні функції громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 19 с.

20. Костицький В. Соціологія сучасного праворозуміння та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади (Теорія розподілу влади В. Костицького) / В. Костицький / *Вибрані роботи учасників Третьої щорічної міжнародної наукової конференції «Парламентські читання»*, 15 лютого 2013 р. Київ : ТОВ «Вістка», Лабораторія законодавчих ініціатив, 2013. С. 6–15.

References:

1. Zarichnyi, O. A. (2017) Uchast hromadskosti u zdiisnenni publichnoi vlady: teoretyko-pravove doslidzhennia. *Doctor's thesis*. Natsionalnyi un-t «Lvivska politekhnika». Lviv. [in Ukrainian].

2. Kalynovskyi, B. V. (2020) Mistseva publiczna vlada v ukraini: poniattia ta sutnist. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid : materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii, (m. Odessa, 6 lystopada 2020 r.)*.- Decentralization of public power: national and foreign experience: materials of the all-Ukrainian scientific-practical conference, (Odessa, November 6, 2020). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiiia». Odessa, 15–19. [in Ukrainian].

3. Kuian, I. (2009) Do pytannia pro publichnist i suverennist derzhavnoi vlady. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 52–57. [in Ukrainian].

4. Makarov, H. V. (2014) Ochikuvani ryzyky u protsesi detsentralizatsii vlady v Ukraini. *Analitichna zapyska. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samoovriaduvannia –Analytical note. Public administration and local self-government*. Kyiv : Nats. In-t stratehichnykh doslidzhen pry Prezidentovi Ukrainy, issue 2(21), 277–286. [in Ukrainian].

5. Shemchushenko, Yu. (2015) Kontseptualni problemy rehionalnoi polityky i detsentralizatsii vlady v Ukraini v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv. *Viche - Chamber*, 12, 3–6. [in Ukrainian].

6. Karabin, T. O. (2012) Problemy detsentralizatsii vykonavchoi vlady v Ukraini ta mozhlyvi napriamy yikh vyrishennia. *Forum prava -Law Forum*, 4, 439–444. [in Ukrainian].

7. Skrypniuk, O. (2015) Detsentralizatsiia vlady yak chynnyk zabezpechennia stabilnosti konstytutsiinoho ladu: teoriia y praktyka. *Viche – Chamber*, 12, 22–24. [in Ukrainian].

8. Hladkyi, V. V. (2018) Politychni ta ekonomichni ryzyky detsentralizatsii vlady v Ukraini. *Publichne upravlinnia ta administruvannia u protsesakh ekonomichnykh reform : zbirnyk tez dopovidei II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kherson, 19 kvitnia 2018 r.) - Public administration and administration in the process of economic reforms: a collection of abstracts II All-Ukrainian. scientific-practical conf. (Kherson, April 19, 2018)*. Kherson : Vyd-vo DVNZ «KhDAU», 103–105. [in Ukrainian].

9. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy. [Tekst]. (2012) [Boryslavska O. M., Zaverukha I. B., Shkolyk A. M. (Eds.) et al.; Tsentr polityko-pravovykh reform. Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

10. Pro ratyfikatsiiu Dodatkovoho Protokolu do Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia pro pravo uchasti u spravakh orhanu mistsevoho samovriaduvannia : Zakon Ukrainy vid 02.09.2014 r. № 1664-VII. (2014) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 43, art. 2033. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1664-18#Text>. [in Ukrainian].

11. Pukhtynskyi, M. O. (2020) Detsentralizatsiia publichnoi vlady v dyskursi transformatsii terytorialnoho vriaduvannia. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid : materialy vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii, (m. Odesa, 6 lystopada 2020 r.) - Decentralization of public power: national and foreign experience: materials of the all-Ukrainian scientific-practical conference, (Odesa, November 6, 2020)*. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 22–26. [in Ukrainian].

12. Minchenko, R. M. (2009) Evoliutsiia derzhavnoi vlady v suchasni Ukraini (teore tyko-pravove doslidzhennia). *Doctor's thesis*. Instytut zak-va VR Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Matvienko, A. (2008) Mistseve samovriaduvannia yak kliuchovy sub'iekt detsentralizatsii vlady. *Viche - Chamber*, 9–10, 29–32. [in Ukrainian].

14. Bryl, K. (2016) Klyasifikatsiia sub'iektiv zabezpechennia detsentralizatsii derzhavnoi vlady v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 128–132. [in Ukrainian].

15. Baryska, Ya. O., Popovych, T. P. (2017) Detsentralizatsiia publichnoi vlady (dosvid Polshchi ta Uhorskhchyny). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right, issue 45, vol. 1*, 69–73. [in Ukrainian].

16. Zabeivorota, T. V. (2017) Modernizatsiia systemy derzhavnoho upravlinnia v umovakh detsentralizatsii vlady. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Olkhova, T. O. (2014) Zahalnoteoretychni pidkhydy do kontrolno-nahliadovoi funktsii derzhavy / T. O. Olkhova. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1, 163–169. [in Ukrainian].

18. Skrypniuk, V. M. (2013) Hromadianyn, suspilstvo, derzhava: politychna uchast yak mekhanizm demokratychnoi lehymatsii vlady / V. M. Skrypniuk. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1/2, 44–51. [in Ukrainian].

19. Kosilova, O. I. (2007) Politychni funktsii hromadianskoho suspilstva. *Extended abstract of candidate's thesis* ; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].

20. Kostytskyi, V. (2013) Sotsiologiia suchasnoho pravorozuminnia ta problemy konstytutsiinoho zakriplennia teorii rozpodilu vlady (Teoriia rozpodilu vlady V. Kostytskoho) / V. Kostytskyi / *Vybrani roboty uchasykiv Tretoi shchorichnoi mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Parlamentski chytannia», 15 liutoho 2013 r.* Kyiv : TOV «Vistka», Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv, 6–15. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.02.2021

Магновский И. И., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории и философии права Одесского государственного университета внутренних дел (г. Одесса, Украина)

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье освещено в теоретико-правовом аспекте проведение децентрализации публичной власти как неотъемлемой составляющей развития гражданского общества в Украине. Отмечено насущные проблемы реализации реформы децентрализации публичной власти в Украине, среди которых: дисбаланс в деятельности между органами публичной власти; элементы авторитаризма; недостаточная публичность; обременительный формализм; коррупция и тому подобное. Выделены формы децентрализации публичной власти, в частности: территориальная децентрализация, функциональная децентрализация, предметная децентрализация. Отмечаются концептуальные основы организации публичной власти, а именно: человеко-центристская философия, надлежащее местное управление, соответствие принципам Европейской хартии местного самоуправления. Указана цель реформ децентрализации публичной власти, предусматривающая перенос ряда властных полномочий представителя власти в органы местного самоуправления. Суммируется, что децентрализация публичной власти является объективной необходимостью на пути демократизации общественных процессов в Украине.

Ключевые слова: децентрализация, публичная власть, государственная власть, местное самоуправление, гражданское общество.

Mahnovskiy I., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law faculty of experts training for pre-trial investigation bodies Odessa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

The article covers in the theoretical and legal aspect processes of decentralization of public power as an integral part of the development of civil society in Ukraine. The urgent problems of implementation of the reform of decentralization of public power in Ukraine (imbalance in public authorities' activity; elements of authoritarianism; insufficient publicity; burdensome formalism; corruption, etc.) are determined. The forms of decentralization of public power are singled out, in particular: territorial decentralization, functional decentralization, subject (competent) decentralization. The conceptual bases of the organization of public power, namely: human-centric philosophy, proper local government, compliance with the principles of the European Charter of Local Self-Government are being emphasized. The research focus is on public authorities, such as the people, state and local governments, whose interaction will avoid excessive concentration of power at the central level and ensure the citizens' participation in the power execution. It is also emphasized that the process of decentralization of public administration should lead to establishing the foundations of public administration, where the public will control its elected state power and influence decision-making in the interests of the people, and guarantee the rights and

freedoms of citizens. It is noted that decentralization is a factor of proper, effective governance as it allows, according to the principle of subsidiarity, include in the process of public administration professional expert community, civil society because this is a way to open government where the institution of citizen participation in public government ensures democratic legitimacy and acts as a factor of trust of citizens and an element of stability in the public authority execution. The purpose of the reforms of decentralization of public power is indicated which provides the transfer of a number of powers from state power to local self-government bodies. It is concluded that the decentralization of public power is an objective need to democratize social processes in Ukraine which expresses the real evolution of public relations in the way of building a modern democratic and legal state which is the guarantee of civil society.

Keywords: decentralization, public power, state power, local self-government, civil society.

DOI: 10.33766/2524-0323.94.59-69

УДК 004.6-027.552:343.6

Прус І. М., аспірант кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

e-mail: ihorprus@icloud.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

У статті здійснений комплексний аналіз соціально-правових аспектів гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя України; розроблені теоретичні і прикладні основи використання кримінологічних засобів протидії гендерному насильству; підготовлені науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства, правозастосування та практики. Також наводяться результати комплексного аналітичного наукового дослідження у сфері протидії гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя України.

Автором виявлені типові особливості перехідного правосуддя, гендерно зумовленого насильства, специфічні фактори, що спричиняють злочинне насильство в сім'ї; а також здійснено аналіз законодавства України в зазначеній сфері. Визначено напрями удосконалення системи підготовки кадрів для судової системи в умовах перехідного правосуддя

Ключові слова: дискримінація, перехідне правосуддя, гендер, гендерні стереотипи, насильницькі злочини, гендерна рівність.

Постановка проблеми. Важливою гарантією забезпечення гендерної рівності є ефективна та справедлива система перехідного правосуддя країни, яка забезпечує рівний доступ до правосуддя для чоловіків та жінок. Суди відіграють унікальну роль у суспільстві, оскільки судова влада є гарантом стабільності соціальних відносин, тому, вирішуючи суперечки, захищаючи порушені права чи законні права, встановлюючи вину та вирок і забезпечуючи компенсацію в разі порушення, вона сприяє сталому розвитку суспільства на засадах рівності. Самі

собою навіть найсучасніші законодавчі вимоги не можуть забезпечити ефективність соціальних змін поза судовою системою. Конституція не може усунути заборони, що вкорінені в суспільстві, і не може подолати існуючі дискримінаційні установки. Для жінок, які проживають у постраждалих від конфлікту Донецькій та Луганській областях, цей тип гендерної дискримінації особливо небезпечний. Війна на Сході України назавжди змінила систему правосуддя нашої держави, і зараз усе частіше експерти вживають для її характеристики термін «перехідне правосуддя» (зустрічаються також варіанти «правосуддя в перехідний період» і «правосуддя перехідного періоду»).

Появу терміна «перехідне правосуддя» зазвичай пов'язують із періодом, що наступив після Другої світової війни, коли в країнах Європи виникла необхідність пошуку й покарання нацистських злочинців, їхніх спільників і колабораціоністів. Крім міжнародного Нюрнберзького процесу, було проведено безліч внутрішніх судових процесів, у ході яких перед судом нарешті постали злочинці, що ховалися багато років. Покарання за підсумками судових процесів в європейських країнах часто супроводжувалися іншими заходами, серед яких – люстрація, яка передбачала заборону обіймати певні посади особам з нацистським минулим. Даний період німецький політолог Астрід Ботман відносить до «першої фази» розвитку механізмів правосуддя перехідного періоду [1].

Друга фаза починається в період демократичних перетворень у Європі і в країнах Латинської Америки і, згідно з термінологією американського політолога Самюеля Хантінгтона, збігається з «третьою хвилею» демократизації [2]. У той період характерним було створення так званих комісій по встановленню істини («комісії по відновленню істини і примирення») як тимчасових органів, які розслідували масові порушення прав людини. Значна частина подібних комісій була створена в країнах Африки і Латинської Америки. Більше 30 країн світу зверталися до цього механізму встановлення істини. Одними з найвідоміших та успішніших можна виділити Комісію по встановленню істини і примирення (Truth and Reconciliation Commission, TRC) в Південній Африці, яка займалася розслідуванням злочинів у період апартеїду, чия діяльність отримала широке висвітлення в ЗМІ, масовій культурі, науковій і науково-популярній літературі, а також аргентинську Національну комісію у справі про масове зникнення людей (Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, CONADEP). Пізніше термін «правосуддя перехідного періоду» з'являється в аналітичних доповідях країн і міжнародних організацій і має на увазі цілий ряд різних ініціатив, які включають люстрацію, компенсації потерпілим, оприлюднення секретних матеріалів, публічне обговорення злочинів, публічні вибачення, реституцію власності і т.ін. Слід сказати, що в міжнародному праві не існує єдиного списку заходів, обов'язкових до застосування в період постконфліктного врегулювання (за винятком кримінального переслідування) [3]. Таким чином, форми, які приймає правосуддя перехідного періоду, часто істотно різняться і залежать від конкретних умов. Наприклад, в умовах мирної зміни режиму і демократизації виникають питання, відмінні від особливостей постконфліктного врегулювання, коли країна намагається подолати наслідки громадянської війни. Різними є і виклики, з якими стикаються країни. Один з найбільш спір-

них питань у літературі з питань правосуддя перехідного періоду пов'язаний із застосуванням судового переслідування за наявності більш гнучких механізмів, які характерні для комісій по встановленню істини. У відомому дослідженні американської правозахисниці Прісцилли Хайнер наводиться визначення, що дозволяє розмежувати комісії щодо встановлення істини та інші слідчі комісії. Згідно з її визначенням, цілями комісії є розслідування діянь, скоєних протягом якогось певного періоду часу в минулому, а не відбуваються в даний час; прямі контакти з населенням, збір інформації та свідчень. Комісії створюються тимчасово і надають звіт про виконану роботу, а також отримують офіційні повноваження від держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки активізувався науковий інтерес до питань гендерно зумовленого насильства, забезпечення гендерної рівності. Про це свідчать підготовлені монографії, численні наукові статті, навчально-методичні праці, аналітичні огляди тощо. Варто згадати внесок таких дослідників, як: І. Грицай, Н. Камінська, М. Качинська, К. Левченко, Л. Наливайко, В. Нестерович та ін. Прикметно, що дослідження гендерно зумовленого насильства виділяються комплексним, міждисциплінарним характером, у тому числі в контексті здійснення перехідного правосуддя, реалізації законодавчої основи та правозастосовної практики.

Формулювання цілей. *Мета статті* – комплексний аналіз соціально-правових аспектів гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя України, розробка теоретичних і прикладних основ використання кримінологічних засобів протидії гендерному насильству, підготовка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства, правозастосування та практики.

Виклад основного матеріалу. Рівний доступ до правосуддя є однією з визначальних вимог реалізації принципу верховенства права, критично важливим елементом належної функціонує демократії, важливим передумовою ефективності прав людини й одночасно надійним інструментом їх реалізації. Окремі науковці небезпідставно вважають, що «доступ до правосуддя» є категорією, яке відображає концепцію, що вказує на ідеальну ситуацію – «держава, якої не існує». За прикладом щастя, рівний доступ до правосуддя є мрією, до якої більшість людей прагне, проте ніхто не може обґрунтовано пояснити, що це. Проте якщо щастя – це лише почуття, то доступ до правосуддя є законодавчою вимогою, яка включає відповідні елементи, такі як: підконтрольність, засоби правового захисту, дієдальність, ефективність, економічна та матеріальна доступність тощо.

Якщо узагальнити передбачені у юридичній літературі позиції, то *доступність правосуддя – це здатність людей, у тому числі тих, що належать до соціально вразливих груп, одержати засоби захисту своїх прав через формальні й неформальні інструменти реалізації правосуддя, згідно із міжнародними стандартами захисту прав людини, без будь-яких юридичних, процедурних, соціальних, економічних та культурних бар'єрів*. Вимога щодо рівності, і зокрема гендерної рівності, у фокусі осмислення – забезпечення реалізації права на правосуддя [4].

З моменту початку збройного конфлікту в Україні навесні 2014 року міжнародні правозахисні організації зазначають про значні порушення прав людини на Сході країни. Відсутність безпеки та запеклі бойові дії призвели до відсутності реального захисту людей у районах, що не підконтрольні Україні, та на українській

території, що межує із зонами конфлікту. Існує ціла низка проблем, у сфері захисту прав людини і прав жінок зокрема; перед тими, хто проживає у Донецькій та Луганській областях, виникають значні труднощі, пов'язані з доступом до судового захисту і до захисту органів прокуратури, що розташовані на територіях, підконтрольних уряду, зокрема через втрату та знищення матеріалів справи під час процесу їх переміщення або зміни територіальної підвідомчості чи підслідності зазначених органів. Часто люди, які проживають у непідконтрольних уряду районах, змушені долати великі відстані на територіях, постраждалих від конфлікту, щоб подати позов або взяти участь у судових слуханнях на підконтрольних уряду територіях. Україні для покращення ситуації з доступом до правосуддя жителів тимчасово-окупованих територій довелося суттєво переглянути існуюче законодавство з цього питання [5].

Слід зазначити, що збройні конфлікти, безумовно, стосуються як чоловіків, так і жінок, але в контексті таких конфліктів і після них жінки стикаються з іншими проблемами, з якими більшість чоловіків не знайомі. По-перше, це стосується сексуального та фізичного насильства. Загальновизнаною є думка, що ризик гендерного насильства зростає в контексті бойових дій та гуманітарних криз. Крім того, міжнародні експерти зазначають, що загалом вважається, що жінки в конфлікті відіграють другорядну роль у суспільстві. Слід також зауважити, що в пост-конфліктний період масштаби домашнього насильства зростають і в більшості випадків жертвами стають жінки.

Спостерігачі, які приїжджають на території, що межують із лінією розмежування, а також на окуповані території, вказують, на те, що інформація про випадки гендерно зумовленого, зокрема сексуального, насильства практично не доступна, адже її складно перевірити. Оскільки правоохоронні органи не мають достатніх ресурсів для розслідування таких випадків, жертви рідко звертаються за допомогою. Слід зазначити, що заяв про катування та жорстоке поводження дуже мало. Існує лише кілька випадків притягнення до кримінальної відповідальності за порушення, які вчиняються представниками правоохоронних органів. Бували випадки, коли судді ігнорували або відхиляли скарги жертв катувань. Кожна десята потерпіла жінка не зверталася за допомогою до правоохоронних органів, оскільки боялася подальшого насильства. Кілька жінок повідомили, що вони мали намір звернутися по допомогу до правоохоронних органів після пережитого насильства, але їхня заява була проігнорована або відхилена, а кримінальне провадження не відкрито.

Особливу увагу громадськості привернула до себе справа про звалтування неповнолітньої дівчинки учасником антитерористичної операції. Зокрема, причиною підвищеної уваги є надзвичайно м'який вирок, що був винесений судом. Він (суд) постановив, що 9 вересня 2015 року, о 02:00, обвинувачений перебував у стані алкогольного сп'яніння, ішов по вулиці разом із неповнолітньою жертвою, застосувавши до неї фізичний та психологічний тиск, подолав її опір і, всупереч волі дівчини, неприродним способом задовольнив свою статеву пристрасть. Потерпіла до звалтування статеви́м життям не жила. Водночас підсудний не визнав своєї вини в суді, але зазначив, що коли він вступив у статеви́й акт із потерпілою, вона не дала конкретних відповідей, але їй не відмовила, і все-таки пішла з ним,

що, на його думку, виправдовує його дії. Суд все-таки визнав обвинуваченого винним. Але притому, як пом'якшуючу обставину, суд визнав його участь в антитерористичній операції на окупованій території. У результаті суд призначив йому покарання до чотирьох років умовно за звалтування неповнолітньої неприродним способом (!). Також з обвинуваченого було присуджено стягнути моральну шкоду в розмірі всього 3 000 грн. (приблизно 100 євро). Прокуратурою було подано апеляційну скаргу на зазначений вирок суду, проте на момент підготовки статті інформація про результати розгляду скарги не відома [6].

Зазначена справа є лише одним із яскравих проявів гендерного насильства. Експерти зазначають про низьку обізнаність та відсутність розуміння представниками системи правосуддя проблематики гендерно зумовленого насильства, з яким стикаються жінки. У зоні конфлікту зазначена проблема загострюється через недосконалість механізмів реагування, фіксації правопорушень та надання соціальної допомоги жертвам гендерного насильства. 12.08.2014 р. прийнято Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [7]. Він визначає заходи законодавчого реагування в районі проведення АТО, що спрямовані на забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до суду. Цей нормативний акт окреслює особливості кримінального провадження в зоні проведення антитерористичної операції: оскільки неможливо перебувати під юрисдикцією окремого суду у сфері проведення антитерористичної операції, було запропоновано зміну територіальної підсудності судових справ.

Варто також акцентувати увагу на тому, що Закон про прокуратуру було доповнено положеннями щодо утворення військової прокуратури (ст. 13). Говорячи про особливості здійснення судового розгляду кримінальних справ у зоні АТО, окремо слід зазначити про те, що в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [8], після початку збройного конфлікту на території України, з'явилась ст. 14. Вона зазнала серйозної критики науковців і юристів-практиків, оскільки містить положення про те, що в зоні проведення ООС допустиме тимчасове обмеження прав і свобод людини, зокрема може здійснюватися превентивне затримання осіб, підозрюваних у терористичній діяльності на строк понад сімдесят дві години, але не більше ніж на тридцять днів. Превентивне затримання може здійснюватися за вмотивованим рішенням, прийнятим керівником Служби безпеки України або керівником територіального управління Національної поліції за згодою прокурора, без рішення слідчого судді чи суду.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. [9] Кримінально процесуальний кодекс України було доповнено ст. 615, яка встановлює спеціальний режим досудового слідства в умовах надзвичайного, воєнного стану або в районі проведення ООС.

Для вирішення цієї проблеми в Україні розпорядженням КМУ від 24.02.2016 р. затверджено «Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». Він, зокрема, передбачає таку необхідність: розробку соціальних програм із впровадження положень резолюції

Ради Безпеки ООН, гендерної проблематики вимушеного переселення людей, роззброєння, демобілізації, медіації, соціальної реінтеграції, рівного доступу до правосуддя, а також їх подальшого включення до навчальних планів військових закладів вищої освіти, а також до навчальних програм підвищення кваліфікації військовослужбовців; проведення навчання для військових, правоохоронців, у тому числі керівного складу, про застосування позитивних дій у практиці правоохоронних органів та Збройних Сил, а також з питань протидії сексуальному насильству в умовах збройних конфліктів, порядку здійснення превентивних та реабілітаційних заходів для постраждалих від конфліктів та кризових ситуацій, жінок, а також запобігання поширенню ВІЛ/СНІДу; проведення кримінального розслідування, а також переслідування осіб, що винні у скоєнні злочинів щодо дівчат і жінок, які стали жертвами насильства; удосконалення механізму повідомлення про випадки сексуального насильства [10].

Актуальність зазначених рекомендацій зумовлена тим, що гендерна дискримінація за ознакою гендерної ідентичності й за ознакою статі у її різних проявах може стати основною перешкодою для рівного доступу до правосуддя, тому сьогодні на рівні міжнародних, європейських та інших регіональних громадських організацій та судових органів все більше занепокоєння висловлюється з приводу гендерних стереотипів у сфері правосуддя, а розвиток компетентності суддів щодо визначення гендерних аспектів справи, виключення всіх форм дискримінації та можливості відповідати на них законними засобами.

Жінкам, як правило, складніше, аніж чоловікам, одержати доступ до системи правосуддя. Це стало результатом дискримінаційних практик і норм у сфері правосуддя і ставлення суспільства в цілому; також причиною може стати недостатня правова обізнаність жінок, а також інших учасників судового процесу. Крім того, причина зазвичай полягає в тому, що насильство щодо жінок не є пріоритетом для правоохоронних органів. У конфліктних та постконфліктних ситуаціях ця загроза стає більш очевидною. Дієвою гарантією гендерної рівності є ефективна та справедлива система перехідного правосуддя в країні та гендерна рівність [11].

Суд відіграє унікальну роль у суспільстві, оскільки судова установа є гарантом стабільності соціальних відносин, він сприяє встановленню вини та покарання та компенсації в разі порушення шляхом вирішення суперечок, захисту порушених прав або законних прав та інтересів сталій розвиток. Самі собою навіть найдосконаліші законодавчі положення не можуть забезпечити соціальні зміни поза ефективною судовою системою. Конституція не може усунути глибоко вкорінені забобони в суспільстві, а також подолати існуючі дискримінаційні установки.

Впливовість системи перехідного правосуддя в забезпеченні втілення принципів гендерної рівності та подоланні фактів дискримінації за ознакою статі та гендерної ідентичності зумовлена також і тим, що судді наділені найбільш широким колом можливостей, порівняно з представниками інших органів державної влади: вони можуть звертатися до суду конституційної юрисдикції з питанням про неконституційність окремих законодавчих положень як таких, що містять дискримінаційний характер; вони не повинні чекати прийняття конкретного нормативного припису для того, щоб забезпечити захист від прояву дискримінаційного став-

лення, яке призводить до порушення прав людини; судді можуть і мають ухвалювати рішення, спрямовані на подолання усталених дискримінаційних підходів і практик; вони можуть застосовувати у своїх рішеннях положення міжнародних і регіональних договорів у сфері захисту прав людини (навіть коли такий договір не було ратифіковано він може бути використаний як рекомендаційне, а не як обов'язкове джерело права), що тільки підвищує легітимність рішення, яке ухвалюється судом у конкретній судовій справі; судді мають можливість безпосередньо застосовувати конституційні положення для захисту від дискримінації та поваги рівності, особливо гендерної рівності; для підтвердження своєї позиції судді можуть посилатися на практику міжнародних та регіональних судових установ (Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Суду ЄС тощо); суддя може вказати на факти дискримінації, навіть якщо особа, яка звертається за захистом до суду, не вказує на дискримінацію як основу для порушення своїх прав.

Проте для цього потрібна спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді (ст. 77 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»), а також перманентне підвищення кваліфікації суддів (ст. 56, ст. 89 «Про судоустрій і статус суддів»), яке включає інформацію про доступ українських жінок до правосуддя, гендерну дискримінацію та роль суддів у подоланні судових бар'єрів. Як вказано у ч.3 ст. 89 Закону «Про судоустрій і статус суддів», з метою навчання суддів, Національна школа суддів України проводить два види навчальних тренінгів – обов'язкові в межах суддівської підготовки, а також тренінги, які судді мають право обирати залежно від своїх потреб [12]. Доречними є пропозиції доповнити програми підготовки суддів спеціальними темами: «Суддівська етика та добросовісність», «Застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя», «Притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності» та ін. [14].

Зв'язування та інші форми гендерного насильства зараз стають засобом ведення військового конфлікту, а культура гендерного насильства в домашній сфері триватиме ще впродовж певного часу після того, як збройний конфлікт припинився. Там, де колись суспільство відмовилось від верховенства права, безкарність стала нормою. За таких обставин відновлення судової системи є надзвичайно складним завданням, а досягнення гендерної справедливості – особливо складним.

Слід зазначити, що судовий захист прав жінок в умовах збройного конфлікту на Сході України перебуває на низькому рівні. Особливу увагу на це звернули і громадські організації, які подають альтернативні доповіді про стан дотримання принципу гендерної рівності до Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (у процесі розгляду Комітетом Восьмої періодичної доповіді з України).

Висновки. Враховуючи вищезазначене, у статті наведені результати комплексного аналітичного наукового дослідження у сфері протидії гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя України. При тому виявлено типові особливості перехідного правосуддя, гендерно зумовленого насильства, специфічні фактори, що спричиняють злочинне насильство в сім'ї; а також здійснено аналіз законодавства України в зазначеній сфері. Видається, що підго-

товка кадрів для судової системи в умовах перехідного правосуддя має бути спрямована на те, щоб за її результатами судді вивчили категорії «гендерна рівність», «гендер», «гендерні стереотипи», «дискримінація», а також види, форми, прояви гендерної дискримінації в публічній сфері. Важливим є подальше вивчення міжнародно-правових актів у сфері захисту гендерної рівності, зобов'язань, узятих Україною відповідно до них; рішень ЄСПЛ, Комітету ООН з прав людини в аспекті дискримінації за ознакою гендеру і, звичайно, національного законодавства.

Отже, судді повинні вміти розпізнати гендерні аспекти при вирішенні конкретної судової справи, здійснити ідентифікацію ситуації та дій, що мають дискримінаційний характер, здійснити їх юридичну кваліфікацію, виявити випадки, за яких порушення особистих прав та законних прав є результатом дискримінаційних або нейтральних правових положень у національному законодавстві, що призводить до дискримінаційних наслідків, а також поширення гендерних стереотипів у тлумаченні чи застосуванні законодавства.

Використані джерела:

1. Bothmann, A. Zum Scheitern verurteilt Vergangenheitspolitik in Zentralamerika, *GIGA Focus Lateinamerika*, 2014, 07, August, URL : <https://urn:de:01168-ss0ar-395020>. (дата звернення: 01.02.2021)

2. Skidmore, D. Review of "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," by Samuel P. Huntington. *Journal of World-Systems Research*, 1998. № 4(2), 181-188. URL : <https://doi.org/10.5195/jwsr.1998.152>. (дата звернення: 01.02.2021)

3. Kieran McEvoy and Kirsten McConnachie. Victims and transitional justice: Voice, agency and blame *Social & Legal Studies* 2013, № 22.4: 489-513. DOI : <http://dx.doi.org/10.1177/0964663913499062>.

4. Jackson, S. L. Adult protective services and victim services: A review of the literature to increase understanding between these two fields *Aggression and Violent Behavior*, Volume 34, 2017.

5. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 85-92.

6. Жук І. В., Підпригора К. О. Інститут амністії у кримінальному праві України: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2020. Том 2, № 14. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218800>.

7. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>. (дата звернення: 01.02.2021р.)

8. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. (дата звернення: 01.02.2021р.)

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. (дата звернення: 01.02.2021р.)

10. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р.: Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 р. №

113-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.02.2021р.)

11. Briere, J., Jordan, C. Violence against women: Outcome complexity and implications for assessment and treatment. *Journal of Interpersonal Violence*, 2004, №19, 1252-1276. DOI : <http://dx.doi.org/10.1177/0886260504269682>.

12. Про судоустрій і статус суддів»: Закон України 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 01.02.2021р.)

13. Caman, S., Hownner, K., Kristiansson, M., Sturup, J. Differentiating male and female intimate partner homicide perpetrators: A study of social, criminological and clinical factors. *The International Journal of Forensic Mental Health*, 2016, №. 15(1), 26–34. DOI : <http://dx.doi.org/10.1080/14999013.2015.1134723>.

14. Dawson, M., Jaffe, P., Campbell, M., Lucas, W., Kerr, K. (2017). Canada. In Dawson, M. (Ed.), *Domestic homicides and death reviews* (pp. 59–90). Palgrave Macmillan.

15. Kaminska N., Loshchikhin O., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. № 34 (4). С. 87–91. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. DOI : <http://dx.doi.org/10.33531/farplss.2019>.

16. Камінська Н., Свешнікова М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020, № 1 С. 102-109. DOI : <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.

References:

1. Bothmann, Astrid (2014). Zum Scheitern verurteilt Vergangenheitspolitik in Zentralamerika, *GIGA Focus Lateinamerika*, 07, August, urn:de:0168-ssoar-395020. [in English]

2. Skidmore, D. (1998). Review of "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, & quot; by Samuel P. Huntington. *Journal of World-Systems Research*, 4(2), 181-188. DOI : <https://doi.org/10.5195/jwsr.1998.152>. [in English]

3. Kieran McEvoy and Kirsten McConnachie (2013) Victims and transitional justice: Voice, agency and blame *Social & Legal Studies* 22.4: 489-513. DOI : <https://10.1177/0964663913499062>. [in English]

4. Jackson, S. L. (2017) Adult protective services and victim services: A review of the literature to increase understanding between these two fields *Aggression and Violent Behavior*, Volume 34, 2017. [in English].

5. Nesterovych, V. F. (2017) Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky - Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences*, vol. 200, 85-92. [in Ukrainian].

6. V. Zhuk, K. O. Pidopryhora (2020) Instytut amnistiyi u kryminal'nomu pravi Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku. *Visnyk asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy - Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, vol. 2, 14. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218800>. [in Ukrainian].

7. On the administration of justice and criminal proceedings in connection with the anti-terrorist operation. *Law of Ukraine of August 12, 2014 № 1632-VII*. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>. [in Ukrainian].

8. On Combating Terrorism. *Law of Ukraine of March 20, 2003 № 638-IV*. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. [in Ukrainian].

9. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Concerning the Special Regime of Pre-trial Investigation in Conditions of Martial Law, State of Emergency or in the

Area of an Anti-Terrorist Operation. *Law of Ukraine* of August 12, 2014 № 1631-VII. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>. [in Ukrainian].

10. "National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325" Women, Peace, Security "for the period up to 2020". *Order of the Cabinet of Ministers* of February 24, 2016 № 113-r. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

11. Briere, J., Jordan, C. (2004). Violence against women: Outcome complexity and implications for assessment and treatment. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 1252-1276. DOI : <http://dx.doi.org/10.1177/0886260504269682>. [in English].

12. "On the Judiciary and the Status of Judges". *Law of Ukraine* of June 2, 2016 № 1402-VIII. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

13. Caman, S., Howner, K., Kristiansson, M., Sturup, J. (2016). Differentiating male and female intimate partner homicide perpetrators: A study of social, criminological and clinical factors. *The International Journal of Forensic Mental Health*, 15(1), 26-34. DOI : <http://dx.doi.org/10.1080/14999013.2015.1134723>. [in English].

14. Dawson, M., Jaffe, P., Campbell, M., Lucas, W., Kerr, K. (2017) Canada. In Dawson, M. (Ed.), *Domestic homicides and death reviews* (pp. 59-90). Palgrave Macmillan. [in English].

15. Kaminska, N., Loshchykhin, O., Romanova, N. (2019) The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34 (4), 87-91. URL : <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. DOI : <http://dx.doi.org/10.33531/arplss>. 2019. [in English].

16. Kaminska, N., & Svieschnikova, M. (2020) Activities of International Organizations in the Field of Gender Equality. *Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 102-109. DOI : <https://doi.org/10.33270/04201901.102>. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2021

Прус И. М., аспирант кафедри публичного і частного права Тавричеського національного університету імені В. І. Вернадського (г. Київ, Україна)

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНО ОБУСЛОВЛЕННОГО НАСИЛИЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕХОДНОГО ПРАВОСУДИЯ В УКРАИНЕ

В статье проанализированы социально-правовые аспекты гендерно обусловленного насилия в контексте переходного правосудия Украины; разработаны теоретические и прикладные основы использования средств противодействия гендерному насилию; подготовлены научно обоснованные предложения по совершенствованию законодательства, правоприменения и практики.

Приведены результаты комплексного аналитического научного исследования в области противодействия гендерно обусловленного насилия в контексте переходного правосудия Украины.

Автором выявлены типичные особенности переходного правосудия, гендерно обусловленного насилия, специфические факторы, влекущие преступное насилие в семье; а также осуществлен анализ законодательства Украины в указанной сфере. Определены направления совершенствования системы подготовки кадров для судебной системы в условиях переходного правосудия.

Ключевые слова: дискриминация, переходное правосудия, гендер, гендерные стереотипы, насильственные преступления, гендерное равенство.

Prus I., Postgraduate Student of Department of Public and Private Law of the Taurida National V. I. Vernadsky University (Kyiv, Ukraine)

THE PROBLEM OF GENDER-BASED VIOLENCE IN THE CONTEXT OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE

The purpose of the article is a comprehensive analysis of socio-legal aspects of gender-based violence in the context of transitional justice in Ukraine, development of theoretical and applied bases for the use of criminological tools to combat gender violence, preparation of scientifically sound proposals for improving legislation, law enforcement and practice. The article presents the results of a comprehensive analytical research in the field of combating gender-based violence in the context of transitional justice in Ukraine. The author identifies typical features of transitional justice, gender-based violence, specific factors that cause criminal violence in the family; and also the analysis of the legislation of Ukraine in the specified sphere is carried out. The paper identifies ways to improve the activities of the judiciary in the field of prevention of gender-based violence.

Therefore, training activities for the judiciary in transitional justice should be aimed at ensuring that judges study the categories of "gender equality", "gender", "gender stereotypes", "discrimination", as well as the types, forms, manifestations of gender discrimination in the public sphere. Investigate international legal acts (universal, those adopted by the UN or the ILO, as well as regional, those adopted by the Council of Europe) in the field of protection of gender equality, commitments made by Ukraine in accordance with them; decisions of the ECtHR, the UN Human Rights Committee in the field of gender discrimination and, of course, national legislation, the provisions of which regulate guarantees and means of protection.

Keywords: discrimination, transitional justice, gender, gender stereotypes, violent crimes, gender equality.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI:10.33766/2524-0323.94.70-84

УДК 343.9:343.235.2-057.874

Ведернікова А. О., ад'юнкт Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: Annavedernikova1989@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4526-1277>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ БУЛІНГУ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті досліджуються теоретико-правові питання визначення та розуміння булінгу як загальної категорії. Здійснене тлумачення булінгу в широкому та вузькому значенні. Акцентована увага на вузькому розумінні: булінг у закладах освіти.

Висвітлені головні ознаки цькування в закладах освіти, а також здійснено намагання схематично проілюструвати це негативне явище в доктринальному та законодавчому розумінні в Україні. Визначені відмінності прояву булінгу від кібербулінгу, а також їх співвідношення. Проведений розгляд статистичних показників проявів булінгу, який вказує на значну поширеність та латентність цього явища.

Ключові слова: булінг, цькування, кібербулінг, ознаки булінгу, економічне насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство.

Постановка проблеми. Із метою забезпечення реалізації прав дитини та враховуючи ліберальні світові суспільні течії, 18 грудня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Вищевказаним законом сформульоване визначення булінгу та внесені зміни до:

- Кодексу України про адміністративні правопорушення, у якому передбачено адміністративну відповідальність за цькування в закладах освіти;
- Закону України «Про освіту», у якому закріплене поняття булінгу та визначені типові його ознаки, учасники тощо.

Проте минуло майже два роки, а булінг і надалі поширений. Про актуальність зазначеної проблеми та частий прояв насильства в закладах освіти свідчать результати опитування регіонального моніторингового дослідження в закладах освіти Луганської та Донецької областей «Вимір насильства над дітьми»¹. За ним,

---

¹ Анкетування проводилось ГО «Ла Страда-Україна» та Інститутом модернізації змісту освіти МОН України в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству у закладах освіти», який здійснюється ГО «Ла Страда-Україна» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) за фінансової підтримки Європейського Союзу. В опитуванні взяли участь підлітки віком 10-17 років, які навчаються в 5-11-х класах закладів освіти (Луганської та Донецької областей) у жовтні 2019 р. Загальна кількість респондентів – 2 223 особи з 12 закладів загальної середньої освіти.

школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони найчастіше зазнають жорстокого ставлення та знущань [1, с. 12]. З позицій кримінології, явище булінгу майже не досліджене, хоча цькування в закладах освіти є криміногенним фактором, а молодь, яка зазнала на собі знущання однолітків, має підвищений ризик причетності до протиправної поведінки та злочинів. Як зазначають Уїтні ДеКемп та Брайан Ньюбі, жертви булінгу в майбутньому тяжіють до вуличних злочинів, мають схильність до вчинення вандалізму, обману, бійок і бродяжництва, також вони мають значну ймовірність бути виключеними з навчального закладу. Жертви булінгу раніше розпочинають вживати алкоголь, ніж їхні однолітки, що не зазнавали цькування. А дівчата-жертви більш схильні до вживання не тільки алкоголю, а ще й марихуани, а також до ризикованої сексуальної поведінки [2, с. 310-311]. Тому булінг необхідно досліджувати всебічно, міжгалузево, у тому числі з боку кримінології, щоб у подальшому розробити дієві заходи протидії цьому явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шведсько-норвезький професор психології Д. Олвеус у 1973 році опублікував книгу «*Hackkycklingar i översittare: Forskning om skol-mobbning*», яку розглядають як перше наукове дослідження щодо знущань. З того часу багато вчених у соціологічній, психологічній та педагогічній літературі розкривали проблеми булінгу. Більшість досліджень булінгу мають вивцезказані вектори. Зарубіжні вчені (Т. Ogden, V. Besag, L. Bowes, R. Hazler, Kvak, C. Lee, K. Rigby, J. Kjøbli, P. T. Slee та ін.) та їхні вітчизняні колеги (Г. В. Коваль, Г. О. Алексеєнко, Ю. Б. Брочковська, С. С. Стельмах, І. А. Гайдамашко, Н. В. Лесько та ін.) висвітлювали питання віктимізації, негативного впливу булінгу, ознак учасників булінгу, вплив наявних профілактичних програм протидії булінгу. Однак найвагоміші напрацювання щодо булінгу належать Д. Олвеусу.

З позицій кримінології питання булінгу вивчається рідше. Європейський досвід окремих країн щодо протидії булінгу досліджували такі зарубіжні вчені, як: D. Farrington, A. Sourander, P. Jencen, W. DeCamp, B. Newby, Indah Sri Utari, G. S. Parks, S. E. Jones, M. W. Hughey, О. О. Маркова тощо. А от у вітчизняній кримінологічній науці проблематика булінгу малодосліджена. Більшість розробок присвячені загальним проблемам делінквентної поведінки неповнолітніх. Окремі праці мають О. О. Шуміло, В. І. Тимошенко, Л. М. Кулик. У цьому напрямі вагомий внесок зробила І. Г. Лубенець, яка у 2018 році випустила монографію «Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика та заходи запобігання», проте з того часу законодавство України зазнало змін щодо запобігання булінгу. З огляду на вищезазане, вважаємо дослідження булінгу з позицій кримінології перспективним напрямом наукових досліджень.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття булінгу як загальної категорії, а також детальніший розгляд сутності булінгу в закладах освіти, окреслення його головних ознак та особливостей.

Виклад основного матеріалу. Поняття булінгу застосовують як у широкому розумінні, так і вузькому. У широкому значенні – це синонім систематичного насильства, яке може мати місце в будь-якій сфері людської взаємодії (в армії, удома, на роботі, під час навчання, занять спортом тощо) [3; 4; 5]. Велика українська юридична енциклопедія трактує поняття «булінг» як психологічний терор, знущання,

цькування однієї людини над іншою, яке може супроводжуватися фізичним насильством. По суті, це неусвідомлена агресивна поведінка, безкарне насильство, що виникає через реальний або уявний дисбаланс влади та створює в окремих людей відчуття вседозволеності й можливості приниження інших [6, с. 49].

У вузькому значенні «булінг» – це систематичне фізичне, економічне, сексуальне, психологічне насильство серед учасників освітнього процесу [7; 8; 9; 10; 11]. Більшість учених стверджує, що найбільшого поширення булінг набуває в ранньому підлітковому та підлітковому віці (10–16 років), коли дитина входить у перехідний вік і стикається з реальними життєвими проблемами. Частково саме із цим можна пов'язувати той факт, що більшість зарубіжних і вітчизняних досліджень, присвячених проблемі булінгу, зосереджують свою увагу саме на учнях базової школи (5–11 класи) [12, с. 9]. На нашу думку, підлітки внаслідок біологічних та психологічних особливостей легше піддаються деструктивно-емоційним імпульсам, і тому булінг найбільше поширений саме в шкільному середовищі. Крім того, негативний вплив цькування під час освітнього процесу має пролонговану дію: впливає на поведінку в дорослому віці, провокує делінквентну поведінку активних учасників булінгу, здійснює соціальну стигматизацію жертви, може бути предиктором буліциду. Цькування в закладах освіти є криміногенним фактором, отже, заходи протидії цьому негативному явищу матимуть позитивний вплив не тільки на освітнє середовище, а й на перспективну кількість насильницьких злочинів. Саме тому булінг в освітньому середовищі потребує детальнішого вивчення з позицій кримінології, і в цій праці увага акцентується саме на ньому. Далі поняття «булінг» буде використовуватися у вузькому значенні.

Агресія і залякування серед школярів стали серйозною проблемою в Україні. За даними дослідження ЮНІСЕФ, понад 80 % дітей віком від 11 до 17 років стикалися із цькуванням у закладах освіти, 24 % дітей стали жертвами булінгу, а 48 % з них нікому не розповідали про ці випадки. Батьки звертаються в поліцію тільки в тих випадках, коли вже завдано тілесних ушкоджень дітям, щонайменше, середньої тяжкості [13, с. 2]. З цього можна зробити висновок, що булінг є латентним правопорушенням.

На користь цього свідчить порівняння показників притягнення до адміністративної відповідальності за булінг та кількості звернень до працівників психологічної служби. Так у Звіті судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2019 рік зазначається, що за відповідний період у судів на розгляді перебувало 387 справ за ст. 173-4 КУпАП, з них тільки за 106 справами було прийняте рішення про накладення адміністративного стягнення, і тільки до 12 осіб застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП [14]. Однак цей показник не відображає поширеність булінгу. Так, наприклад, протягом 2018/2019 навчального року працівники психологічної служби прийняли 86 548 запитів від учасників освітнього процесу щодо питання протидії булінгу. Зокрема, з боку батьків надійшло 27 772 звернень, від педагогічних працівників – 23 108, з боку дітей – 30 178, а від інших зацікавлених осіб – 5 490 звернень [15]. Не останньою чергою такі дані свідчать про необхідність детальнішого вивчення цього суспільно-небезпечного діяння з позицій кримінології, кримінального та

адміністративного права, а також про потребу більш якісного конструювання правових норм, спрямованих на охорону безпеки неповнолітніх.

В Україні булінг (цькування) у кримінальному законодавстві не згадується. Натомість встановлена адміністративна відповідальність за булінг (цькування), зміст якого таким чином визначає ст. 173-4 КУпАП: діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [16]. Закон України «Про освіту» виділяє наступні типові ознаки булінгу: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [17].

З позицій кримінології сторонами булінгу називають лише кривдника (булера) і потерпілого (жертву булінгу). Що стосується спостерігачів, які названі в Законі України «Про Освіту» як сторона булінгу, очевидно, вони є свідками. Однак свідок не є стороною правопорушення [6, с. 50]. Є й інші відмінності між доктринальним і кодифікованим розумінням булінгу.

Булінг у наукових колах зазвичай визначають як навмисну та повторювану агресивну поведінку стосовно іншої людини там, де спостерігається або сприймається дисбаланс сили. Такий підхід виділяє три головні елементи булінгу: наявність умислу, повторюваність та дисбаланс сили¹ [3]. І. Г. Лубенець зазначає, що для кваліфікації будь-яких насильницьких дій з боку учня (учнів), зокрема булінгу, необхідна наявність таких загальних ознак: соціальна небезпечність; умисність; тривалість і систематичність знущань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність і негативність поведінки, які можуть виявлятися в різних формах (фізичне і психологічне насильство); прямий чи опосередкований характер дій; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів [18, с. 70]. На нашу думку, вищевказані ознаки булінгу необхідно доповнити. По-перше, слід виділити неспровокований односпрямований (векторний) характер агресивної поведінки: агресія не провокується жертвою, і насильство при булінгу завжди направлене від булера до жертви. По-друге, якщо розглядати ознаки булінгу в освітньому середовищі, з'являється ще одна ознака – центральним елементом виступає здобувач освіти. Так, не вважається булінгом тривалий конфлікт між батьками здобувачів освіти чи між особами, які проводять освітню роботу та науковими працівниками тощо. Якщо в конфлікті не задіяний здобувач освіти – булінгу не буде. По-третє, ознакою булінгу є латентність, як зазначалося вище.

---

¹ Булер фізично або емоційно, або розумово більш розвинутий.

Отже, під булінгом зазвичай розуміється умисне, систематичне фізичне, економічне, сексуальне або психологічне насильство, яке проявляється в дії чи бездіяльності здобувача освіти щодо інших учасників освітнього процесу або діяння учасників освітнього процесу щодо здобувача освіти, що мають намір заподіяти страждань, а також шкоду волі, честі, гідності особи.

Із розвитком та поширенням комп'ютерних технологій особливо гостро постає питання протидії булінгу, який здійснюється із використанням інформаційно-комунікативних технологій, – кібербулінгу. Хоча деякі вчені відмежовують кібербулінг від «традиційного» булінгу, погоджуємося з Д. Олвеус та С. Лімбер, які рекомендують розглядати кібербулінг як підкатегорію або конкретну форму булінгу [19]. Так трактування кібербулінгу буде залежати від того, у якому значенні (широкому чи вузькому) використовують родові поняття «булінгу». Якщо в широкому розумінні, кібербулінгом є будь-яка агресія, насильницькі дії із застосуванням засобів електронних комунікацій [20]. У вузькому значенні – це підвид булінгу між учасниками освітнього процесу [21].

Деякі вчені вважають, що він має більшу суспільну небезпечність, ніж «традиційний» булінг через ряд своїх особливостей. По-перше, булер і жертва можуть не знаходитися в одному фізичному просторі. По-друге, він (булінг) може виникати в будь-який час і не пов'язаний з навчальним розкладом, та в будь-якому місці – жертві навіть не обов'язково знаходитись онлайн, знущання можуть проходити позаочі. По-третє, аудиторія може зростати експоненціально з одного одержувача до невизначеного числа за секунди. По-четверте, злочинець може бути анонімним. По-п'яте, існує можливість повторного перегляду негативного контенту [22]. Загалом вчені виділяють такі ознаки кібербулінгу: умисне ставлення до шкоди; довготривалість у часі; дисбаланс сили між сторонами, який проявляється через більшу технологічну компетенцію агресора; широка аудиторія; анонімність агресора [23, с. 30]. Деякі науковці ставлять під сумнів необхідність для кібербулінгу такої ознаки, як системність. Аргументом є той факт, що розміщена інформація може переглядаються та пересилаються в інтернеті неодноразово й онлайн-вміст часто доступний протягом багатьох років після початкового інциденту [24, с. 131]. Погоджуючись із цим, вважаємо, що кібербулінг має більшу суспільну небезпечність ніж «традиційний» булінг, тому ознака системності повинна застосовуватися при обміні приватними повідомленнями, а в разі публічних дій (чати, групи в соціальних мережах, форуми тощо) ознака є не обов'язковою.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1646 від 28.12.2019 року «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» затверджено Порядок реагування на випадки булінгу (цькування). Наразі до булінгу (цькування) в закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, у тому

числі дорогою до (із) закладу освіти [25]. За даними одного зарубіжного опитування за 2015 рік, 75,5 % булінгу відбуваються всередині школи, а 24,5 % – поза школою [26, с. 19]. В Україні немає аналогічних досліджень, проте якщо припустити, що ситуація є аналогічною, тоді виявиться, що майже 25 % випадків булінгу залишається поза регулюванням.

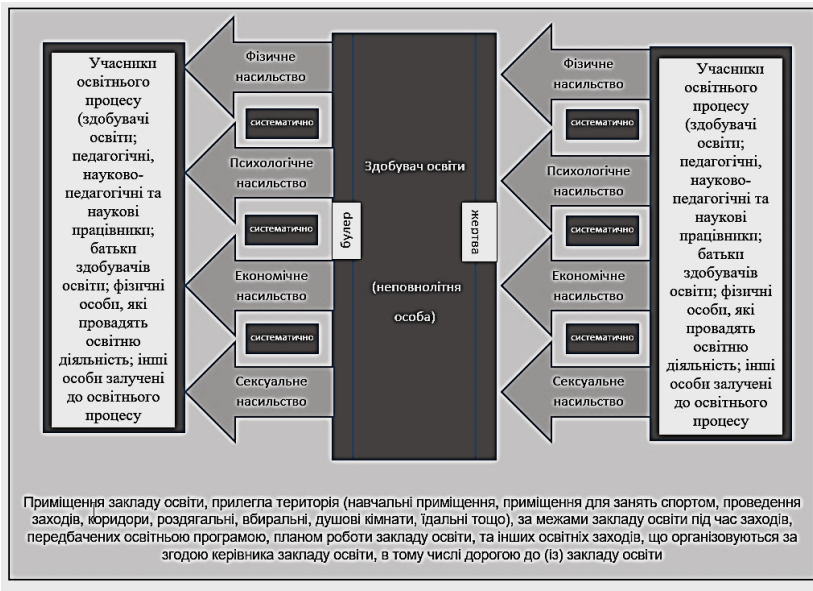
Згідно з Наказом № 1646, ознаками булінгу (цькування) є систематичне вчинення учасниками освітнього процесу діянь стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій [25]. Тобто, центральним елементом у цькуванні в закладах освіти є здобувач, без нього булінг неможливий. Так, не буде вважатися булінгом систематичне фізичне, економічне, психологічне, сексуальне насильство між класним керівником та батьками здобувача освіти або між учителем та директором школи тощо.

Булінгом є ситуація, коли: вищевказане насильство відбувається по відношенню до здобувача освіти, тобто він виступає жертвою; здобувач здійснює цькування, тобто виступає булером; жертва і булер є здобувачами освіти.

Спробуємо схематично зобразити явище булінгу відповідно до чинних законодавчих актів (див. Схема 1).

Схема 1.

Аналіз булінгу в закладах освіти, згідно із законодавством України

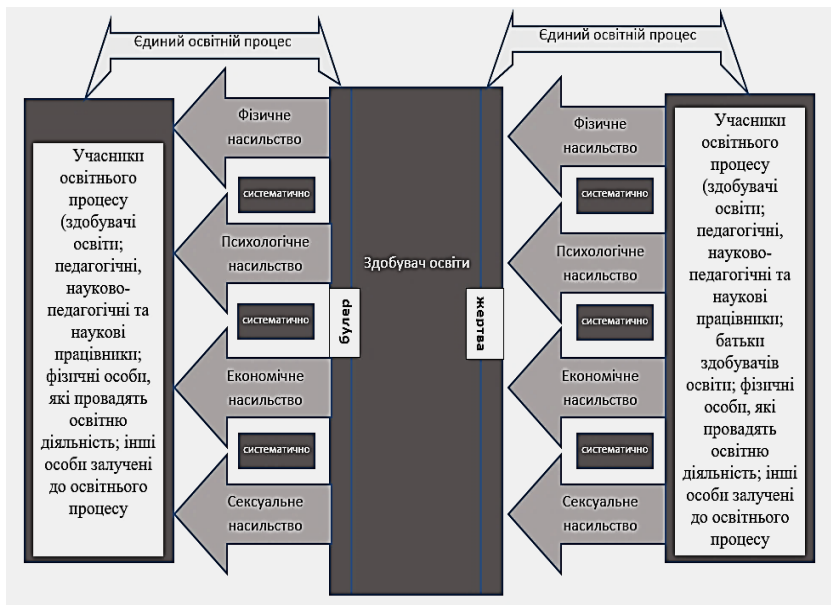

Проаналізувавши Наказ № 1646, вважаємо, що він значно звужує можливі прояви булінгу, шляхом обмеження території та часу вчинення правопорушення, а також обов'язкової участі неповнолітнього. Так, згідно із цим наказом, не є булінгом у закладах освіти такі випадки: побиття однокласниками, які відбуваються «за парканом» учбового закладу; електронні повідомлення, надіслані від осіб, з якими навчається здобувач, у позанавчальний час; цькування під час позакласних заходів, не узгоджених із керівником закладу освіти; залякування на старших курсах професійно-технічних навчальних закладів, а також закладів вищої освіти, коли сторони цькування досягли повноліття.

На наш погляд, розмежування надане вищевказаним наказом нівелює поняття булінгу, за рахунок обмеження території і часу вчинення цього правопорушення, а також встановлення обов'язковою ознакою участь особи, яка не досягла 18 років. Зарубіжний досвід свідчить про те, що відповідальність за булінг несуть не тільки школярі, а й студенти коледжів, університетів, тобто немає вікових обмежень (США). Тож вважаємо, що необхідно відмовитись від територіального і часового факторів та застосовувати поняття «булінгу» щодо всіх категорій здобувачів освіти, тому вважаємо, що схема булінгу має виглядати наступним чином (див. Схема 2).

Схема 2.

Доктринальне бачення булінгу в закладах освіти

Для повного розуміння явища булінгу необхідно докладніше розглянути, що ж розуміється під фізичним, психологічним, економічним та сексуальним насильством.

Фізичне насильство – форма насильства, що проявляється в будь-якому небажаному фізичному впливі, який має систематичний характер, а саме: тягання за волосся, стусани, мордування, ляпаси, підніжки, щипання, штовхання, кусання, шмагання, виламування назовні пальців, здушування ший, грудей, стиснення мопонки, удари, побої, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, залякування в небезпеці, інші діяння, що мають насильницький характер.

Психологічне насильство – форма насильства, яка проявляється у вербальному чи невербальному впливі на психіку, а саме: погрозах заподіяння фізичного насильства, обмеження прав, свобод або законних інтересів; погрозах знищення чи пошкодження майна; шантажі; залякуванні; остракізмі, бойкоті; дискредитації; демонстрації сили, розуму; обзиванні, образах, приниженні й глузуванні; частих і непередбачуваних перепадах настрою агресора, що призводять до дезорієнтації жертви; примушуванні до вчинення певних дій, безглуздої і безцільної роботи; поширенні негативної правдивої чи неправдивої інформації; зніманні булінгу на відео з метою демонстрації іншим. Ці способи часто застосовуються в певній сукупності, поєднанні.

Економічне насильство – форма насильства, за якого предметом впливу є майно та майнові права потерпілої особи (майно, що за правом власності належить потерпілому або його близьким родичам, перебуває у їхньому віданні чи під охороною). Під ним розуміють: приведення у часткову чи повну непридатність майна, відбирання грошей, ресурсів, майна, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці тощо.

Сексуальне насильство – це вербальні, фізичні, психологічні приниження сексуального характеру, що суперечать волевиявленню жертви та посягають на гідність особи, створюючи нестерпне середовище, зокрема: принизливі жести, погляди, образливі рухи тіла, образи, прізвиська, жарти, поширення образливих чуток сексуального характеру, принизливі коментарі щодо сексуальної активності або сексуальної орієнтації жертви, погрози сексуального насильства, торкання, маніпуляції із нижньою білизною, обійми сексуального характеру, сексуальні напади, секстинг, вуайеризм тощо.

Проаналізуємо поширення різних форм насильства під час булінгу. За результатами опитування, проведеного у 2019 році в рамках проєкту «Створення механізму протидії булінгу та насильству в закладах освіти», 14,4 % підлітків страждають від фізичного насильства; 12,6 % – від психічного насильства. Піддаються сексуальному насильству, а саме відчувають щодо себе висловлювання та утиски сексуального характеру, – 2,3 % респондентів. Економічного насильства (псування або відбирання майна, одягу, грошей, шкільного приладдя, особистих речей тощо) зазнали 3,6 % підлітків [1, с. 12]. Як бачимо, найпоширенішими є фізичне та психологічне насильство, одночасно як, економічне та сексуальне насильство зу-

стрічається значно рідше. Вважаємо, що така статистична картина пов'язана із віковими особливостями респондентів (10 – 17 років). У малолітньому віці діти не міркують «сексуальними категоріями», сексуальне насильство значно зростає із настанням «перехідного віку», що пояснюється гормональними особливостями підлітків.

Варто зважати й на те, що з віком методи цькування набувають менше фізичних, а більше психологічних форм. Це особливо проявляється в «дорослому» булінгу в колективі, коли фізичне насилля майже не застосовується. Таким чином, знущання в групі з віком набуває витонченіших форм – та трансформується з фізичного в психологічне насилля [27, с. 11]. Є і певні особливості здійснення знущань хлопцями та дівчатами. Хлопці цькують, як правило, не лише в межах групи (чоловіча частина класу), але і за її межами – молодші школярі. Також хлопцям властиве міжгендерне насилля, тобто знущання над дівчатами. Хлопці частіше застосовують фізичне насильство. Дівчата, своєю чергою, переважно здійснюють насилля в межах своєї гендерної групи (дівчата одного класу). Однак, останні світові тенденції вказують на зростання фізичного насилля серед дівчат, адже якщо раніше позитивний імідж жіночності не дозволяв відкрито здійснювати насилля, то через послаблення гендерної поляризації в суспільстві, дівчата все більше опановують цей вид булінгу. З цієї ж причини розповсюдження набуває і міжгендерне насилля, ініційоване дівчатами [27, с. 13].

Висновки. Таким чином, немає уніфікованого значення поняття «булінг». Воно може вживатися у вузькому та широкому значенні. На нашу думку, підлітки внаслідок біологічних та психологічних особливостей легше піддаються деструктивно-емоційним імпульсам, і тому булінг найбільше поширений саме в шкільному середовищі. Крім того, негативний вплив цькування під час освітнього процесу має пролонговану дію: впливає на поведінку в дорослому віці, провокує делінквентну поведінку активних учасників булінгу, здійснює соціальну стигматизацію жертви, може бути предиктором булліциду. Цькування в закладах освіти є криміногенним фактором, отже, заходи протидії цьому негативному явищу матимуть позитивний вплив не тільки на освітнє середовище, а й на перспективну кількість насильницьких злочинів. Саме тому булінг в освітньому середовищі потребує детальнішого вивчення з позицій кримінології, і в цій публікації увага акцентується саме на ньому. У статті здійснений аналіз головних ознак булінгу в закладах освіти, що становить собою вузьке значення цього терміна. З'ясовано, що існують відмінності між законодавчо закріпленим та доктринальним розумінням цього явища. Установлено, що до загальних ознак цькування в закладах освіти належать: соціальна небезпечність; умисність; тривалість і систематичність знущань; агресивність і негативність поведінки, у формі фізичного, економічного, сексуального і психологічного насильства; прямий чи опосередкований характер дій; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів; неспровокований односпрямований (векторний) характер агресивної поведінки; центральним елементом правопорушення виступає здобувач освіти. У статті схематично проілюстровано

ване це негативне явище в доктринальному та законодавчому розумінні. Встановлено, що кібербулінг є підвидом психологічного булінгу, який відрізняється більшою суспільною небезпечністю, ніж «традиційний» булінг. Проведений розгляд статистичних показників проявів булінгу дозволяє стверджувати, що булінг значно поширений (особливо фізичний та психологічний), і взагалі спостерігається латентність явища. Цькування в закладах освіти потребує подальшого комплексного кримінологічного дослідження з метою вироблення ефективних заходів запобігання цьому явищу.

Використані джерела:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Каташник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

2. Ядова М. А. Буллинг в подростковой среде: причины и последствия (Сводный реферат) ст.: DeCamp W., Newby B. From bullied to deviant: The victim - offender overlap among bullying victims / *Youth violence a. juvenile justice - Thousand Oaks (CA)*, 2015. Vol. 13, № 1. P. 3-17. *Социологический ежегодник*. 2016. С. 308-316.

3. Salmon S., Turner S., Taillieu T., Fortier J., Afifi T.O. Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. 2018. № 63. P. 29-40. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005>.

4. Ahmad Baliyo Eko Prasetyo. Bullying di Sekolah dan Dampaknya bagi Masa Depan Anak. *el-Tarbawi*. Volume 4. P. 19-26. URL : <https://doi.org/10.20885/tarbawi.vol4.iss1.art2>. (дата звернення: 13.03.2021)

5. Roberta Heydenberk, Warren Heydenberk. Bullies, Victims, and Bystanders: From Prevalence to Prevention. GSC Home Study Courses. 42 p. URL : https://www.academia.edu/2896809/Bullies_Victims_and_Bystanders_From_Prevalence_to_Prevention?auto=download&email_work_card=download-paper. (дата звернення: 13.03.2021)

6. Тимошенко В. І. Булінг. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право. 2016. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. Юрид. Ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. 544 с. С. 49-51.

7. Olweus, D. (1978). Aggression in the schools: Bullies and whipping boys. Washington, DC: Hemisphere. xiii 4 + 218 URL : <https://doi.org/10.1002/ejps.2420100124>. (дата звернення: 13.03.2021)

8. Пронина Е. Н. Детская жестокость: причины и следствия. *Психологическая служба*. 2008. № 5. С. 20-23.

9. Tiny Arora. Measuring Bullying with the "Life in School" Checklist. *Pastoral Care in Education*. 1994. № 123. P. 11-15. DOI : 10.1080/02643949409470880. (дата звернення: 13.03.2021)

10. Иванченко Р. Б., Соловьев В. С. Современные подходы к определению и классификации школьного насилия. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2014. Номер: 3 Год; С. 128-132. URL : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22010256>. (дата звернення: 13.03.2021)

11. Шуміло О. О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 301-310. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_27_31. (дата звернення: 13.03.2021)

12. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читальської та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина V. Булінг у початковій школі. Український центр оцінювання якості освіти. Київ. 2019. 50 с. URL : https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/2019_ZVTT_MDYAPO_CHASTYN_A-5_BULING.pdf. (дата звернення: 13.03.2021)

13. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 07.08.2018 №1/9-486. Інформаційні матеріали про деякі питання організації в закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини. URL : https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice//docs/metodychni_rekomendacii/lista-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-07-08-2018--19-486.pdf. (дата звернення: 13.03.2021).

14. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення зведений за 2020 рік №1-ПІ. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. (дата звернення: 13.03.2021)

15. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридична газета online*. 2020. №1 (707). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidii-bulingu.html>. (дата звернення: 13.03.2021)

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. додаток до № 51. ст. 1123. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 13.03.2021).

17. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення 12.03.2021)

18. Лубенець І. Г. Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика та заходи запобігання: монографія. Київ : ДНДІ МВС України, Харків: Магчупін. 2018. 278 с.

19. Olweus, D., Limber, S.P. Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*. 2018. № 19. P. 139-143. URL : <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012>. (дата звернення: 13.03.2021)

20. Dorothy Wunmi Grigg. Cyber-Aggression: Definition and Concept of Cyberbullying. *Australian Journal of Guidance & Counselling*. 2010. Volume 20 Number 2 2010. pp. 143–156. URL : https://www.academia.edu/17873258/Cyberbullying_Labels_Behaviours_and_Definition_in_Three_European_Countries?auto=download&email_work_card=download-paper. (дата звернення: 13.03.2021)

21. Mason, K. L. Cyber Bullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*. 2008. 45(4). P. 323-348. URL : <https://doi.org/10.1002/pits.20301>. (дата звернення: 13.03.2021)

22. Semerci A. Investigating the effects o personality traits on cyberbullying. *Pegeç Eğitim ve Öğretim Dergisi*. 2017. № 7(2). P. 211–230. URL : <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008>. (дата звернення: 13.03.2021)

23. Giménez-Guado A., Arnaiz-Sánchez P., Cerezo-Ramírez F., Prodócimo E. Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. *Revista Comunicar*. 2018. № 56 (26). P. 29-38. URL : <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03>. (дата звернення: 13.03.2021)

24. Annalaura Nocentini, Juan Calmaestra, Anja Schultze-Krumbholz, Herbert Scheithauer, Rosario Ortega, Ersilia Menesini. Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three

European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*. 2010. Volume 20 Number 2. P. 129-142 URL : https://www.academia.edu/17873258/Cyberbullying_Labels_Behaviours_and_Definition_in_Three_European_Countries?auto=download&email_work_card=download-paper (дата звернення: 13.03.2021)

25. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти. Наказ МОН № 1646 від 28.12.2019 року. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/70993/. (дата звернення: 13.03.2021)

26. School violence and bullying: global status report. UNESCO. Assistant Director-General for Education, 2010-2018 (Qian Tang). writer of foreword. France. 2017. 54 p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>. (дата звернення: 13.03.2021)

27. Стоп шкільний терор. Особливості цькувань у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Український інститут дослідження екстремізму. 2017. 84 с. URL : <https://uire.org.ua>. (дата звернення: 13.03.2021)

References:

1. Zapobigannya ta proty'diya proyavam nasy'l'stva: diyal'nist' zakladiv osvity`. Navchal'no-metody'chny'j posibny'k (2020) Andreyenkova, V. L., Bajdy'k, V. V., Vojcyax, T. V., Kalashny'k, O. A. et al. Kyiv : FOP Nichoga S. O. [in Ukrainian].

2. Yadova, M. A. (2016) Bully'ng v podrozkovoj srede: pry'chy'nu y`posledstvy` ya (Svodnij referat) st.: DeCamp W., Newby B. From bullied to deviant: The victim offender overlap among bullying victims/ *Youth violence a. juvenile justice-Thousand Oaks (CA)*, 2015. Vol. 13, 1, 3-17. *Socy'ology'chesky'j ezhegodny'k*, 308-316. [in Russian].

3. Salmon, S., Turner, S., Taillieu, T., Fortier, J., Afifi, T.O. (2018) Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. № 63. 29-40. URL : <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005>. [in English].

4. Ahmad Baliyo Eko Prasetyo. Bullying di Sekolah dan Dampaknya bagi Masa Depan Anak. *el-Tarbawi*. Vol. 4. 19-26. URL : <https://doi.org/10.20885/tarbawi.vol4.iss1.art2>. [in Indonesian].

5. Roberta Heydenberk, Warren Heydenberk. Bullies, Victims, and Bystanders: From Prevalence to Prevention. GSC Home Study Courses. N. d. N. p. URL : https://www.academia.edu/2896809/Bullies_Victims_and_Bystanders_From_Prevalence_to_Prevention?auto=download-paper. [in English].

6. Ty'moshenko, V. I. (2019) Bul'ng. Vely'ka ukraiyins'ka yury'dy'chna ency'klopediya (Vol. 1-20; Vol. 18) Xarkiv : Pravo. 2016: Kry'minologiya. Kry'minal'no-vy'konavche pravo / V. I. Shakun, V. I. Ty'moshenko (Eds.) et al.; Nacz. Akad. prav. Nauk Ukrayiny'; In-t derzhavy` i prava imeni V.M. Korecz'kogo NAN Ukrayiny'; Nacz. Yury'd. Un-t imeni Yaroslava Mudrogo, 49-51. [in Ukrainian].

7. Olweus, D. (1978). Aggression in the schools: Bullies and whipping boys. Washington, DC: Hemisphere. XIII 4 + 218. N. p. URL: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420100124>. [in English].

8. Pronina E. N. (2008) Detskaya zhestokost': prichiny i sledstviya. *Psichologicheskaya sluzhba - Psychological service*, 5, 20-23. [in Russian].

9. Tiny Arora (1994) Measuring Bullying with the "Life in School" Checklist. *Pastoral Care in Education*. 12:3. 11-15. DOI : 10.1080/02643949409470880. [in English].

10. Ivanchenko, R. B., Solov'ev, V. S. (2014) Sovremennye podhody k opredeleniyu i klassifikacii shkol'nogo nasiliya. *Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii - Bulletin of the Voronezh Institute of*

the Ministry of Internal Affairs of Russia, 3, 128-132. URL : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22010256>. [in Russian].

11. Shumilo, O. O. (2014) Shchodo vyznachennya vydiv nasyt'stva sered uchniv's'koyi molodi. *Pytannya borot'by zi zlochnymistyiu - Issues of combating crime*, 27, 301-310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_27_31. [in Ukrainian].

12. Zvit pro rezul'taty pershoho tsykladu zahal'noderzhavnogo monitorynhovoho doslidzhennya yakosti pochatkovoyi osvity «Stan sformovanosti chytats'koyi ta matematychnoyi kompetentnostey vypusknnykiv pochatkovoyi shkoly zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity» 2018 r. (2018) Part V. Bulinh u pochatkoviyi shkoli. (2019) Ukrayin's'kyy tsentr otsynuyannya yakosti osvity. Kyiv. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/2019_ZVIT_MDYAPO_CHASTYNA-5_m_BULING.pdf. [in Ukrainian].

13. Dodatok do lysta Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 07.08.2018 #1/9-486. Informatsiyni materialy pro deyaki pytannya orhanizatsiyi v zakladakh osvity vykhovnoyi roboty shchodo bezpeky y blahopoluchchya dytyny. N. d. N. p. URL : https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice//docs/metodychni_rekomendacii/lista-ministerstva-osviti-i-nauk-ukrayini-vid-07-08-2018---19-486.pdf. [in Ukrainian].

14. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi shchodo roz hlyadu sprav pro administratyvni pravoporushennya zvedenyi za 2020 rik #1-P. (2020) N. p. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. [in Ukrainian].

15. Paduchak, O. (2020) Bulinh – stop! Analiz pershoho roku realizatsiyi Zakonu shchodo protydyi bulinhu. *Yurydychna hazeta online*, 1 (707). N. p. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidi-yi-bulingu.html>. [in Ukrainian].

16. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR - Information of the Verkhovna Rada of the USSR, 1984, dod. do No 51*, art. 1123. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukrainian].

17. Pro osvitu : Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 r. # 2145-VIII. (2017) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Information of the Verkhovna Rada*, 38-39, art. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].

18. Lubenets', I. H. (2018) Nasyt'stvo (bulinh) u shkyl'nomu seredovyshchi: krymino lohichna kharakterystyka ta zakhody zapobihannya : monohrafiya. Kyiv : DNDI MVS Ukrayiny, Kharkiv : Machulin. [in Ukrainian].

19. Olweus, D., Limber, S. P. (2018) Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*, 19, 139-143. URL : <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012>. [in English].

20. Dorothy Wunmi Grigg (2010) Cyber-Aggression: Definition and Concept of Cyberbullying. *Australian Journal of Guidance, & Counselling*, 20(2), 143-156. URL: https://www.academia.edu/17873258/Cyberbullying_Labels_Behaviours_and_Definition_in_Three_European_Countries?auto=download&email_work_card=download-paper. [in English].

21. Mason, K. L. (2008) Cyber Bullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, 45(4), 323-348. URL : <https://doi.org/10.1002/pits.20301>. [in English].

22. Semerci A. Investigating the effects o personality traits on cyberbullying. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 7(2), 211-230. URL : <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008>. [in English].

23. Giménez-Guado, A., Arnaiz-Sánchez, P., Cerezo-Ramírez, F., Prodócimo, E. (2018). Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. *Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. Revista Comunicar*, 56 (26), 29-38. URL : <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03>. [in Spanish].

24. Annalaura Nocentini, Juan Calmaestra, Anja Schultze-Krumbholz, Herbert Scheithauer, Rosario Ortega, Ersilia Menesini (2010) Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 129-142. URL : https://www.academia.edu/17873258/Cyberbullying_Labels_Behaviours_and_Definition_in_Three_European_Countries?auto=download&email_work_card=download-paper. [in English].

25. Deyaki pytannya reahuvannya na vypadky bulinhu (ts'kuvannya) ta zastosuvannya zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity. Nakaz MON # 1646 vid 28.12.2019 roku. (2019) N. p. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/70993/. [in Ukrainian].

26. School violence and bullying: global status report. (2017) UNESCO. Assistant Director-General for Education, 2010-2018 (Qian Tang), writer of foreword. France. (2018) N. p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>. [in English].

27. Stop shkil'nyy teror. Osoblyvosti ts'kuvan' u dytyachomu vitsi. Profilaktyka ta protystoyannya bulinhu (2017) Ukrayins'kyy instytut doslidzhennya ekstremizmu. N. P. URL : <https://uire.org.ua>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2021

Vedernikova A. A., адыюнкт Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ БУЛЛИНГА: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

В статье исследуются теоретико-правовые вопросы определения и понимания буллинга как общей категории. Осуществлено толкование буллинга в широком и узком смысле. Акцентировано внимание на узком понимании - буллинге в учебных заведениях. Освещены главные признаки травли в учебных заведениях, а также осуществлены попытки схематически проиллюстрировать это негативное явление в доктринальном и законодательном понимании в Украине.

Описаны различия и соотношение между буллингом и кибербуллингом. Рассмотрены статистические показатели проявлений буллинга, которые указывают на значительную распространенность и латентность этого явления.

Ключевые слова: буллинг, травля, кибербуллинг, признаки буллинга, экономическое насилие, физическое насилие, психологическое насилие, сексуальное насилие.

Vedernikova A., Adjunct of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

CONCEPTS AND SIGNS OF BULLYING: CRIMINOLOGICAL VIEW

The article examines the theoretical and legal issues of defining and understanding bullying as a general category. It was found that there is no unified meaning of the concept of "bullying", it can be used in a narrow and broad sense. In our opinion, adolescents, due to their biological and psychological characteristics, are more susceptible to destructive and emotional impulses, and therefore bullying is most developed in the school environment. In addition, the negative impact of bullying during the educational process has a prolonged effect: it affects behavior in adulthood, provokes delinquent behavior of active participants, carries out social stigmatization of the victim, can be a predictor of bulicide. Bullying in educational institutions

is a criminogenic factor, so measures to combat this negative phenomenon will have a positive impact not only on the educational environment, but also on the future number of violent crimes. That is why bullying in the educational environment requires a more detailed study from the standpoint of criminology and in this work the focus is on it. The main signs of harassment in educational institutions are highlighted. It is established that the general signs of harassment in educational institutions include: social danger; intent; duration and regularity of bullying; aggressiveness and negativity of behavior, in the form of physical, economic, sexual and psychological violence; direct or indirect nature of actions; committing usually subject to the obvious physical, mental and any other advantage of the persecutor; occurrence of negative consequences of different types; vector nature of aggressive behavior; the central element of the offense is the learner. It was found that there are differences between the statutory and doctrinal understanding of this phenomenon, so the article schematically illustrates this negative phenomenon in the doctrinal and legislative sense. It has been established that cyberbullying is a subtype of psychological bullying, which is more socially dangerous than bullying. The review of statistical indicators of bullying shows that bullying has a significant prevalence and latency.

Keywords: bullying, jeer, cyberbullying, signs of bullying, economic violence, physical violence, psychological violence, sexual violence..

DOI:10.33766/2524-0323.94.84-98

УДК [347.95:347.98] (477)

Верба-Сидор О. Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail:olga.verba.sydor@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-9254-9575>

СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОГО ТА ВІДОМЧОГО КОНТРОЛІВ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ

У статті автором розглянуто і досліджено правову природу та предмет, відповідно до судового та відомчого контролів, за діями приватних виконавців. Доведено, що процесуальні діяння приватного виконавця, вчинені в ході примусового виконання рішення як завершальної стадії юридичного процесу, відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», є предметом виключно судового контролю. Автором акцентовано увагу, що предметом відомчого контролю Міністерства юстиції України є сфера організації діяльності приватних виконавців – обов'язки, передбачені Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», а не їхні процесуальні діяння в ході виконавчого провадження. Зроблено висновок, що виключно суд наділений повноваженнями щодо перевірки законності процесуальних діянь ПВ лише за умови надходження від сторін (учасників) виконавчого провадження скарг.

Ключові слова: виконавче провадження, приватний виконавець, державний виконавець, судовий контроль за діями приватних виконавців, відомчий контроль за діями приватних виконавців, механізм захисту прав особи.

Постановка проблеми. Ефективність стадії виконання рішень є критерієм дієвості механізму відновлення порушених прав осіб у державі. Судовий та відомчий контроль за діяльністю приватних виконавців (далі – ПВ) мали б сприяти підвищенню ефективності виконавчого провадження, усуваючи у ході виконання негативні наслідки незаконності діянь ПВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці таких учених, як: М. Авдюков, А. Авторгов, М. Треушніков, Т. Алієв, С. Антонова, Ю. Арзамасцева, О. Бачун, Ю. Білоусов, Л. Белоусов, К. Берендаков, Є. Богданов, К. Брановіцький, Д. Валєєв, І. Вставская, М. Графський, Є. Денісова, Т. Єрмолінская, Н. Желєзнова, Н. Клочай, В. Комаров, Д. Шадура, Д. Конгорова, Н. Корчагіна, М. Кулікова, А. Ламзін, О. Фокіна, Д. Луспенік, В. Машанкін, О. Овчаренко, М. Перова, Д. Павін, Є. Полякова, Ю. Пронченко, А. Святогор, Ю. Сульженко, Н. Тарасова, М. Тароева, В. Тісногуз, О. Тонєнкова, М. Філімонова, Є. Філіппова, С. Фурсов, Т. Ширяєва, С. Штогун, С. Щербак та інші, – є теоретичним підґрунтям нашого дослідження щодо проблем судового та відомчого контролю стосовно діянь виконавців.

На практиці неодноразово виникають проблемні питання, пов'язані з межами здійснення Міністерством юстиції України контролю за діяльністю приватного виконавця, зокрема щодо правомірності такого контролю в частині дотримання приватним виконавцем порядку вчинення виконавчих дій. Як наслідок, часто притягнення приватних виконавців до дисциплінарної відповідальності є незаконними.

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати правову природу та предмет, відповідно до судового та відомчого контролів, діянь ПВ.

З метою правильного застосування законодавства України слід дослідити, як співвідноситься судовий контроль за виконанням судових рішень із відомчим контролем за діяльністю приватних виконавців, який здійснюється Міністерством юстиції України, чи виключає законодавчо закріплена процедура оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності приватного виконавця можливість перевірки їх правомірності з боку Міністерства юстиції України як контролюючого органу, у тому числі під час проведення планових перевірок.

Виклад основного матеріалу. Положення Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 04.11.1950 р. [1; 2] щодо складових права на справедливий судовий розгляд: права на доступ до суду та права на те, аби рішення суду було виконаним [3] (ст. 6), а також Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. [4] щодо права на дієве відновлення порушених прав відповідними судовими органами (ст. 8) зумовлюють головну роль судів у ході контролювання за виконанням рішень, ухвалених судами та іншими юрисдикційними органами.

У п. 40 Рішення ЄСПЛ у справі «Носаль проти України» [5], п. 84 Рішення у справі «Фуклев проти України» [6], п. 26 Рішення у справі «Глоба проти України» [7] наголошено, що позитивне зобов'язання держави, згідно з п.1 ст. 6 Конвенції,

полягає в тому, що має бути організована у всіх аспектах ефективна й оперативна система виконання рішень.

Законодавцем України сприйнято правові позиції ЄСПЛ та визначено поняття «виконавче провадження» завершальною стадією судового провадження і примусовим виконанням судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) [8].

Для збільшення позитивних відсотків дієвості системи виконавчого провадження та у відповідь на вимоги органів ЄС у 2016 р. у нашій державі встановлено інститут ПВ за Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII (далі – ЗУ «Про орг. та ос.») [9] та Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII (далі – ЗУ «Про в. п.») [8]. У серпні 2017 р. в Україні фактично почали діяти перші ПВ.

Згідно зі ст. 129-1 Конституції України, контроль за виконання судових рішень здійснює суд, відтак, Основний Закон передбачає, що функцію контролю за виконанням судових рішень як складової частини «судового розгляду» здійснюють суди.

Процесуальне законодавство містить способи такого судового контролю за діями виконавців у ході примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, деталізуючи конституційне положення: розділ VII Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), розділ VI Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), ст. 287 і Розділ IV Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

Відповідно до ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», діяння виконавця та посадових осіб органів ДВС щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом.

Діяння виконавця та посадових осіб органів ДВС щодо виконання рішень інших органів (посадових осіб), у тому числі постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору, постанов ПВ про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів, можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом.

Д. Д. Луспеник влучно визначає повноваження суду щодо вчинення ним контролю за виконанням судових рішень самостійною формою судової діяльності, яка здійснюється за чітко визначеною процесуальною формою як автономна процедура судочинства в межах провадження з тієї чи іншої справи [10, с. 415].

В. В. Комаров, Д. М. Шадура та П. І. Радченко також вважають, що «судовий контроль за виконанням судових рішень (Розділ VII ЦПК) не є самостійною процесуальною формою цивільного судочинства, бо є продовженням того провадження і тієї справи, з приводу виконання рішення по якій здійснюється зазначений судовий контроль» [10, с. 194]. В. І. Бобрик зазначає, що така компетенція суду є різновидом його контрольних повноважень [11, с. 741]. Такі визначення відображають правову природу названого інституту і гармоніюють із нашою концепцією подальшого судового захисту.

Проте, у літературі існують кардинально протилежні позиції щодо контрольних повноважень суду, які ми не підтримуємо, а саме: щодо проблемності існування в ЦПК Розділу VII, оскільки це начебто рудимент радянського кодексу, фактично четвертий вид провадження – у справах, які виникають із адміністративно-правових відносин (майже дослівне перенесення Глави 31-Г ЦПК 1963 р. до нового ЦПК 2004 р., але зі зміненою назвою) [12, с. 12; 13, с. 18]. С. Г. Штогун вважає, що функція розгляду скарг на діяння виконавців нині не властива загальним та господарським судам, оскільки існують адміністративні суди, а також що віднесення такого повноваження до компетенції того суду, який ухвалив рішення, ставить під сумнів його об'єктивність, бо суд зацікавлений у якнайшвидшому виконанні своїх рішень [14, с. 6]. Ми не згодні з такими аргументами, вважаємо їх такими, що не витримують критики, маємо абсолютно протилежну позицію.

Погоджуємося із С. Щербак, яка визначає специфіку судового контролю за виконанням рішень: суд здійснює контроль лише у випадку звернення особи за захистом, тобто, контроль суду не є періодичним і не є поточним, на відміну від відомчого (адміністративного контролю); суд перевіряє законність діянь виконавця, а не їх доцільність; контроль суду здійснюється в межах цивільної процесуальної форми [12, с. 12; 15, с. 45].

Для порівняння, згідно з радянським законодавством, до повноважень судді належало здійснення *поточного контролю* за правильністю і своєчасністю виконання рішень (суддя затверджував певні дії судового виконавця, наприклад, акт про відсутність майна в боржника, розрахунок розподілу стягнених сум між стягувачами, підпис на чеку для видачі грошей з депозитного рахунку тощо; суддя вирішував питання про зупинення і припинення виконавчого провадження, про відкладення виконавчих дій, про накладення штрафів за невиконання вимог судового виконавця, про визначення частки майна боржника у спільній власності, розглядав скарги на дії судового виконавця) та *загальних перевірок діяльності судового виконавця* (суддя був зобов'язаний перевіряти книги обліку депозитних сум, облік виконавчих документів, незакінчені виконавчі провадження, стягнення із заробітної плати, законність акту про арешт майна тощо).

Як зазначає С. Щербак, до 2000 р. (реформування виконавчого провадження) до повноважень суду входило здійснення *організаційно-методичного керівництва діяльністю судового виконавця* [12, с. 12; 15, с. 43].

Як випливає з наведеного, суд згідно з радянським законодавством, у виконавчому провадженні здійснював: по-перше, попередній, а по-друге, подальший контроль за виконанням, і по-третє, мав повноваження, якими зараз наділено виконавця, тобто безпосередньо міг втручатися у вчинення виконавчих дій судовим виконавцем; по-четверте, мав повноваження перевіряти діяльність виконавця, тобто здійснював контроль за законністю виконавчого провадження.

О. М. Овчаренко наголошує, що повноваження суду у виконавчому провадженні повинні мати процесуальний пріоритет. Належну оцінку діянь приватного виконавця у виконавчому провадженні повинен давати тільки суд під час здійснення судового контролю. Повноваження ж Міністерства юстиції щодо контролю

за діяльністю приватних виконавців мають обмежуватися організаційними питаннями [16, с. 90]. Такої ж позиції дотримуються Т. А. Цусіна [17, с. 191], О. В. Воробйов та О. В. Лисенко [18, с. 400-403].

Специфіка судового контролю за виконанням рішень судів та інших юрисдикційних органів полягає у тому, що суд здійснює контроль лише у випадку звернення особи за захистом (зі скаргою на діяння виконавця), тобто, контроль суду не є ні періодичним чи поточним, ні плановим чи позаплановим тощо, на відміну від відомчого контролю; суд перевіряє законність діянь виконавця, а не їх доцільність; контроль суду здійснюється в межах процесуальної форми.

Отже, *правова природа повноважень суду щодо здійснення ним контролю за виконанням судових рішень* полягає в тому, що вони здійснюються в межах уже розпочатого провадження в передбаченій процесуальним законодавством процесуальної формі за зверненням заінтересованої особи. Тобто, розгляд судом скарги на цій стадії не може бути окремим видом провадження, таким як позовне, наказне чи окреме. Зазначимо також, що інститут розгляду судом скарг на діяння виконавців не можна підмінити іншими, наприклад, розглядом позовної заяви до виконавця про визнання його постанови недійсною тощо.

Дієвий механізм контролю суду за виконанням судових рішень сприяє ефективності завершальної стадії кожного з видів юридичного процесу та реального поновлення порушених прав осіб. Судовий захист з урахуванням універсальності судової юрисдикції є гарантією забезпечення законності на стадії виконання рішення, зокрема є важливою гарантією поновлення порушених прав осіб.

При поданні скарги суд перевіряє її за критеріями форми і змісту, а також перевіряє наявність в осіб права на звернення до суду з такою скаргою, враховуючи, що скаржник повинен мати *особисту заінтересованість* у результатах виконавчого провадження.

Відповідно до принципів диспозитивності та змагальності, суд здійснює захист прав особи *лише за її зверненням зі скаргою*.

Суд при розгляді скарг на діяння виконавця вирішує питання про їх законність.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу, а не рішення, що впливає із правової природи виконавчого провадження як завершальної стадії кожного з видів юридичного процесу.

В ухвалі про відмову в задоволенні скарги суд повинен констатувати наявність сукупності таких обставин: оскаржувані діяння відповідають законодавству, виконавець не вийшов за межі своїх повноважень, права заявника не порушені. А в ухвалі про задоволення скарги суд має чітко встановити, яким чином слід поновити права особи, водночас, суд сам не може вчиняти тих чи інших виконавчих дій, а покладає цей обов'язок на виконавця. Суд не має права встановлювати для виконавця такі обов'язки, яких не передбачено в законодавстві. Ухвала суду про визнання діянь виконавця протиправними є преюдиційною для вирішення спору про стягнення збитків.

У випадку порушення майнових прав осіб, які не є сторонами виконавчого провадження, накладенням арешту на їхнє майно, застосовується інститут позовного провадження, а не судового контролю за виконанням рішень.

Інститут *окремої ухвали* (ст. 262 ЦПК України, ст. 262 ГПК України, ст. 249 КАС України) може бути застосовано судом стосовно незаконних діянь виконавців. Так суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу. Тобто, суд на будь-якій стадії процесу може постановити окрему ухвалу щодо ПВ та скерувати її до ДКПВ, або органу досудового розслідування, якщо суд дійде висновку про наявність у його діяннях ознак кримінального правопорушення.

Отже, підсумовуючи наведене вище, робимо висновок, що *процесуальні діяння* (рішення, дії чи бездіяльність) ПВ, вчинені в ході примусового виконання рішення як завершальної стадії юридичного процесу відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», є предметом виключно судового контролю, при цьому виключно суд наділений повноваженнями щодо перевірки законності процесуальних діянь ПВ лише за умови надходження від сторін (учасників) виконавчого провадження скарг; встановлення фактів порушень (чи їх відсутності) у процесуальних діяннях ПВ; поновлення порушених прав скажника за допомогою скасування (зміни) процесуального рішення ПВ або зобов'язання його вчинити відповідні процесуальні дії.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 [19], *суб'єктом відомчого контролю за діяльністю ПВ є Міністерство юстиції України* (далі – МЮ). Згідно з п.1 Положення про Міністерство юстиції України, МЮ є *центральним органом виконавчої влади*, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Ст. 34 ЗУ «Про орг. та ос.» містить правове регулювання контролю МЮ за діяльністю ПВ. Так контроль за діяльністю ПВ здійснюється МЮ шляхом проведення *планових і позапланових перевірок* у порядку, встановленому МЮ. *Планові перевірки* проводяться не частіше одного разу на два роки з обов'язковим повідомленням ПВ про час і місце проведення перевірки не пізніше як за 10 днів до її початку. Попередні періоди, що раніше перевірялися, не можуть бути предметом наступних перевірок, крім перевірок за зверненнями учасників виконавчого провадження. *Позапланові перевірки* проводяться на підставі: 1) заяви ПВ про проведення перевірки; 2) *письмових звернень учасників виконавчого провадження щодо рішень, дій або бездіяльності ПВ*; 3) неподання ПВ у встановлені строки звітності чи іншої інформації та/або подання недостовірної інформації. *Під час проведення позапланових перевірок з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення таких перевірок.* Повторна перевірка з питань, що вже були предметом перевірки, не допускається, крім випадків, передбачених цим Законом. У разі виявлення під час здійснення перевірок ознак дисциплінарного проступку ПВ МЮ вносить *вмотивоване подання до ДКПВ про притягнення ПВ до дисциплінарної відповідальності.*

З приводу процедури притягнення ПВ до дисциплінарної відповідальності, вважаємо за необхідне зазначити таке.

Так ПВ є суб'єктом незалежної професійної діяльності (ч.2 ст. 16 ЗУ «Про орг. та ос.»), зобов'язаний стати на облік за місцем свого постійного проживання як *самозайнята особа* та отримати довідку про взяття на облік (ст. 65 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [20]).

На відміну від приватного, *державний виконавець* є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом (ч.2 ст. 7 ЗУ «Про орг. та ос.»), є державним службовцем (ч.1 ст. 8 ЗУ «Про орг. та ос.»).

Щодо відповідальності державного і ПВ, в Україні існують різні підстави, процедури та наслідки, оскільки значно різняться правова природа статусу державного і приватного виконавців.

Притягнення до відповідальності державного виконавця здійснюється *за процедурою, передбаченою для державних службовців*.

Питання ж відповідальності ПВ врегульовано ЗУ «Про орг. та ос.». Так ст. 37 названого закону «Відповідальність приватного виконавця» передбачає, що ПВ несе за свої рішення, дії чи бездіяльність та завдану третім особам шкоду цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність у порядку та обсягах, установлених законом, а також дисциплінарну відповідальність у порядку, встановленому цим Законом.

За ст. 38 ЗУ «Про орг. та ос.» підставою для притягнення ПВ до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним *дисциплінарного проступку*. *Дисциплінарним проступком ПВ є*: 1) факт зайняття діяльністю, несумісною з діяльністю ПВ; 2) порушення правил професійної етики ПВ; 3) розголошення професійної таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 4) невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків; 5) невиконання статуту Асоціації приватних виконавців України, рішення Ради приватних виконавців України та з'їзду приватних виконавців України.

Вважаємо такі законодавчі норми *дискримінаційними стосовно до ПВ*, порівняно із державними виконавцями. Такі ж підстави для відповідальності мали би бути й державних виконавців.

Нормами ЗУ «Про орг. та ос.» та Положення про Дисциплінарну комісію приватних виконавців, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 27.11.2017 р. № 3791/5 [21] (далі – Положення) передбачено, що Дисциплінарна комісія приватних виконавців (далі – ДКПВ) утворюється при Мін'юсті; з 9 членів ДКПВ 4 призначаються МЮ; персональний склад ДКПВ затверджується наказом МЮ, головою ДКПВ є Міністр юстиції України або заступник Міністра юстиції України; у разі надходження до ДКПВ скарги на діяльність ПВ ДКПВ не пізніше наступного робочого дня направляє цю скаргу до МЮ чи Ради приватних виконавців України для проведення перевірки; рішення ДКПВ про застосування до ПВ дисциплінарного стягнення вводиться в дію наказом МЮ. Дата видання наказу МЮ є датою застосування до ПВ дисциплінарного стягнення.

Незважаючи на те, що державні виконавці перебувають у безпосередній владній вертикалі з Міністерством юстиції, підпорядковані йому, однак процедура притягнення до відповідальності абсолютно інша й наслідки значно легші. Виникає цілком логічне запитання: чи обґрунтована така відмінність у процедурах? Видається, що єдиною метою такої відмінності є тиск на ПВ. Отже, має місце дискримінація ПВ.

Серед наслідків відомчого контролю за діяльністю ПВ є: *зупинення діяльності ПВ на строк до шести місяців; припинення діяльності ПВ* (ч.1 ст. 41 ЗУ «Про орг. та ос.»). У розрізі ст. 14 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» та Протоколу № 12 у випадку визнання судом незаконним накладення одного із таких стягнень можна вважати, що має місце порушення права ПВ на працю, яку він вільно обирає.

Із урахуванням наведеного вище вважаємо, що саме при Асоціації приватних виконавців України як самоврядній некомерційній професійній організації, що об'єднує усіх ПВ України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань самоврядування ПВ (ч.1 ст. 47 ЗУ «Про орг. та ос.») мала б бути утворена ДКПВ, а не при МЮ. Відповідно, членами ДКПВ мають бути виборні ПВ, а не представники міністерства. Своєю чергою, натомість, при МЮ мала б діяти Дисциплінарна комісія державних виконавців.

Судовий контроль за процесуальними діями ПВ здійснюється на підставі: ст. 129-1 Конституції України; ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», розділ VII ЦПК України, розділ VI ГПК України; ст. 287 і Розділу IV КАС України за скаргами сторін.

Відомчий (Міністерством юстиції) контроль за діяльністю ПВ здійснюється на підставі ст. 34 ЗУ «Про орг. та ос.» за письмовим зверненням учасників виконавчого провадження.

Обидва види контролю передбачені актами однакової юридичної сили, а це дає можливість припустити, що законодавець, можливо, запровадив альтернативні механізми контролю. Однак, наголошуємо, що закон, який встановлює *дискреційні повноваження* органу державної влади, повинен також встановлювати і межі цих повноважень. Отже, у цьому випадку особливо важливим є питання *меж застосування розсуду суб'єктом владних повноважень*, адже суть зазначеного вище спеціально-дозвільного принципу (ч.2 ст. 19 Конституції України) якраз передбачає встановлення чітких та однозначних правил і процедур. Як зазначає Ф. Веніславський, цей принцип, «суттєво обмежуючи поведінку суб'єктів владних повноважень, фактично встановлює правові межі державно-владної діяльності в цілому, чим *охороняє людину*, інститути громадянського суспільства та й усе суспільство від необґрунтованого втручання у сферу їх свободи з боку держави та її органів» [22].

ЄСПЛ у справі «Волохи проти України» (Заява № 23543/02) при застосуванні одного з елементів верховенства права – принципу законності – наголошено, що «надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права. Отже, закон має

з достатньою чіткістю визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети цього заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання» (абзац третій, п.49). ЄСПЛ визначено, що принцип законності не має сприйматися виключно як недопущення порушення закону чи іншого нормативно-правового акта. Принцип законності в розумінні Суду має означати також, що рішення органів публічної влади базуються на законодавчих підставах та їхній зміст відповідає суті законодавчого регулювання. Законодавче регулювання не є і не може бути всеохопним за своїми формою та змістом. Наявність певної міри розсуду є допустимим та належним, проте *межа такого розсуду* повинна бути мінімально-достатньою, зокрема й для уникнення порушення законодавчих приписів та корупційності.

Т. Фуфалько обґрунтовано вважає, що дискреційні повноваження обмежуються «ієрархією органів влади, чітким визначенням компетенції, системою стримувань і противаг між гілками влади тощо» [23, с. 57]. Органи публічної влади повинні функціонувати в ефективній системі взаємодоповнення та взаємоконтролю, коли повноваження одного органу чи посадової особи будуть критерієм оцінки належного застосування повноважень іншим органом чи посадовою особою. Не може бути дублювання чи підміни судового контролю органом державної виконавчої влади.

Із аналізу положень ЗУ «Про орг. та ос.» вбачається, що меж дискреційних повноважень МЮ в окресленому випадку він не містить, тому ця норма не може застосовуватися як альтернатива судовому контролю за процесуальними діями ПВ, щоб не порушувати норми Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод».

Зважаючи на законодавчо закріплені *засади диспозитивності* виконавчого провадження (п.4 ч.1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження», п.6 ч.1 ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів», п.5 ч.3 ст. 2 ЦПК України, п.5 ч.2 ст. 2 ГПК України, п.4 ч.3 ст. 2 КАС України), МЮ на має права за власною ініціативою здійснювати перевірку процесуальних рішень, дій або бездіяльності ПВ без відповідної скарги (адміністративного позову) учасника виконавчого провадження до суду (та лише після наявності рішення суду з цього питання).

Держава через свої органи не має права втручатися в хід виконання судових рішень так, щоби таке втручання створювало перешкоди у виконанні цього судового рішення, позбавляло його чинності, безпідставно його відстрочувало, чи, ще гірше, підривало суть цього рішення. Водночас, якщо в результаті прийняття акта національного законодавства буде порушено права та свободи, які передбачені Конвенцією, держава має бути притягнута до відповідальності [24].

Отже, письмові звернення учасників виконавчого провадження щодо рішень, дій або бездіяльності ПВ як підстава проведення позапланових перевірок ПВ, мають розглядатися в порядку, передбаченому ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [25]. Діяння ПВ як предмет

письмового звернення учасників до МЮ не можуть бути пов'язані із процесуальною діяльністю ПВ в ході виконавчого провадження та повинні мати ознаки дисциплінарного проступку.

Відомчий контроль МЮ за письмовими зверненнями учасників виконавчого провадження на рішення, дії та бездіяльність ПВ, процесуальне порушення яких було попередньо встановлено судом, здійснюється з метою притягнення такого ПВ до дисциплінарної відповідальності. У такому випадку в процесі позапланової перевірки діяльності ПВ щодо встановленого факту порушення визначається наявність усіх елементів складу дисциплінарного проступку, а в подальшому ДКПВ встановлюються ступінь дисциплінарної відповідальності. Встановлення судом порушення в процесуальних рішеннях, діях, бездіяльності ПВ не має беззаперечно означати наявність повного складу дисциплінарного проступку в діях виконавця, зокрема, наявності його умислу та вини. Отже, предметом відомчого контролю Міністерства юстиції України є сфера організації діяльності ПВ з метою забезпечення ефективного виконання покладених на них завдань.

Висновки. Процесуальні діяння (рішення, дії чи бездіяльність) ПВ, вчинені в ході примусового виконання рішення як завершальної стадії юридичного процесу, відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», є предметом виключно судового контролю, причому виключно суд наділений повноваженнями щодо перевірки законності процесуальних діянь ПВ лише за умови надходження від сторін (учасників) виконавчого провадження скарг; встановлення фактів порушень (чи їх відсутності) у процесуальних діяннях ПВ; поновлення порушених прав скаржника за допомогою скасування (зміни) процесуального рішення ПВ або зобов'язання його вчинити відповідні процесуальні дії. Водночас, предметом відомчого контролю МЮ є сфера організації діяльності ПВ з метою забезпечення ефективного виконання покладених на них завдань.

Використані джерела:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (держав-членів Ради Європи). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 19.04.2021)
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 19.04.2021)
3. Справа «Валерій Филиппович Шестаков проти Росії» (Заява № 00048757/99) : Рішення Європейського суду з прав людини від 18.06.2002 р. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rshestakovcase.html>. (дата звернення: 19.04.2021)
4. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення: 19.04.2021)
5. Справа «Носаль проти України» (Заява № 18378/03) : Рішення Європейського Суду з прав людини від 29.11.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_085#Text. (дата звернення: 19.04.2021)

6. Справа «Фуклев проти України» (Заява № 71186/01) : Справа, Рішення Європейського Суду з прав людини від 07.06. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_022#Text. (дата звернення: 19.04.2021)

7. Справа «Глоба проти України» (Заява № 15729/07) : Справа, Рішення Європейського Суду з прав людини від 05.07.2012р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_911#Text. (дата звернення: 19.04.2021)

8. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/page>. (дата звернення: 19.04.2021)

9. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>. (дата звернення: 19.04.2021)

10. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. професора В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.

12. Щербак С. Кто контролирует госисполнителей? Контроль за исполнением судебных решений по гражданским делам. *Юридическая практика*. 2004. № 45 (359). С. 12.

13. Щербак С. Жалуемся на исполнителя по-новому. Вопросы исполнительного производства в разрезе Кодекса административного судопроизводства Украины. *Юридическая практика*. 2005. № 43 (409). С. 18.

14. Штогун С. Г. Судове оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної виконавчої служби. *Адвокат*. 2006. № 8. С. 4-6.

15. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавель Фурса С. Я.: КНТ, 2006. Т. 2. 800 с. .

16. Овчаренко О. М. Інститут дисциплінарної відповідальності приватного виконавця: проблеми і перспективи // Виконавче провадження: теорія та практика : монографія / [Р. Ф. Ханова, С. О. Кравцов, І. О. Азарова та ін.]; за заг. ред. Р. Ф. Ханової, С. О. Кравцова. Харків : Право, 2021. 672 с.

17. Цувіна Т. А. Проблемні питання контролю за діяльністю приватних виконавців. *Виконавче провадження: теорія та практика* : монографія / [Р. Ф. Ханова, С. О. Кравцов, І. О. Азарова та ін.]; за заг. ред. Р. Ф. Ханової, С. О. Кравцова. Харків : Право, 2021. 672 с.

18. Воробйов О. В., Лисенко О. В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців і посадових осіб органів державної виконавчої служби. Відповідальність у виконавчому провадженні. *Виконавче провадження* : підручник / за ред. Н. Ю. Голубової. Одеса : Фенікс, 2020. 460 с.

19. Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 19.04.2021)

20. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2755-17>. (дата звернення: 19.04.2021)

21. Положення про Дисциплінарну комісію приватних виконавців : Наказ Міністерства юстиції України від 27.11.2017 р. № 3791/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1442-17>. (дата звернення: 19.04.2021)

22. Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 57-67.

23. Фуфалько Т. М. Обмеження дискреційних повноважень як складова принципу пропорційності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 52-59.

24. Справа «Мірошніченко і Грабовська проти України» (Заяви №№ 32551/03 і 33687/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 13.12.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_077#Text. (дата звернення: 19.04.2021)

25. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 19.04.2021)

References:

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r. (derzhav-chleniv Rady Yevropy). (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].

2. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi : Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 r. № 475/97-VR. (1997) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

3. Sprava "Valeriy Fylyppovych Shestakov proty Rosiyi" (Zayava № 00048757/99) : Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 18.06.2002 r. (2002) N. p. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rshestakovcase.html>. [in Ukrainian].

4. Zahaľna deklaratsiya prav lyudyny, pryynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10.12.1948 r. (1948) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukrainian].

5. Sprava "Nosal' proty Ukrainy" (Zayava № 18378/03) : Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny vid 29.11.2005 r. (2005) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_085#Text. [in Ukrainian].

6. Sprava "Fuklyev proty Ukrainy" (Zayava № 71186/01) : Sprava, Rishennya Yevropey s'koho Sudu z prav lyudyny vid 07.06.2005 r. (2005) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_022#Text. [in Ukrainian].

7. Sprava "Hloba proty Ukrainy" (Zayava № 15729/07) : Sprava, Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny vid 05.07.2012r. (2012) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_911#Text. [in Ukrainian].

8. Pro vykonavche provadzheniya : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1404-VIII. (2016) N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/page>. [in Ukrainian].

9. Pro orhany ta osib, yaki zdiysnyuyut' prymusove vykonannya sudovykh rishen' i rishen' inshykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1403-VIII. (2016) N. p. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>. [in Ukrainian].

10. Problemy teorii ta praktyky tsyvil'noho sudochynstva : monohrafiya. (2008) / V. V. Komarov, V. I. Tertyshnikov, V. V. Barankova (Eds.) et al.; V. V. Komarov (Ed.). Kharkiv : Kharkiv yurydychnyy, 2008. 928 s. [in Ukrainian].

11. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyy komentar (2008) / S. C. Bychkova, YU. V. Bilousov (Eds.) et al. ; S. C. Bychkovoyi (Ed.). Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

12. Shcherbak, S. (2004) Kto kontrolyruet hosyspolnyteley? Kontrol' za yspolnnyem sudebnykh resheniyu po hrazhdanskym delam. *Yurydycheskaya praktyka - Legal practice*, 45 (359), 12. [in Ukrainian].

13. Shcherbak, S. (2005) Zhaluemya na yspolnytelya po-novomu. Voprosy yspolnytelnogo proyzvodstva v razreze Kodeksa admynystratyvnoho sudoproyzvodstva Ukrainy. *Yurydycheskaya praktyka - Legal practice*, 43(409), 18. [in Ukrainian].

14. Shtohun, S. H. (2006) Sudove oskarzhennya rishen', diy abo bezdiyal'nosti orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby. *Advokat - Lawyer*, 8, 4-6. [in Ukrainian].

15. Fursa, S. YA., Fursa, YE. I., Shcherbak, S. V. (2006) Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyy komentar (Vol. 1-2; Vol. 2) / S. YA. Fursy (Ed.). Kyiv : Vydavets' Fursa S. YA.: KNT. [in Ukrainian].

16. Ovcharenko, O. M. (2021) Instytut dystsyplinarnoyi vidpovidal'nosti pryvatnoho vykonavtsya: problemy i perspektyvy. *Vykonavoche provadzhennya: teoriya ta praktyka : monohrafiya* / [R. F. Khanova, S. O. Kravtsov, I. O. Azarova (Eds.) et al.]; R. F. Khanova, & S. O. Kravtsov (Ed.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

17. Tsvuvina, T. A. (2021) Problemni pytannya kontrolyu za diyal'nisty pryvatnykh vykonavtsiv. *Vykonavoche provadzhennya: teoriya ta praktyka : monohrafiya* / [R. F. Khanova, S. O. Kravtsov, I. O. Azarova (Eds.) et al.]; R. F. Khanova, & S. O. Kravtsov (Ed.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

18. Vorobyov, O. V., Lysenko, O. V. (2020) Oskarzhennya rishen', diy abo bezdiyal'nosti vykonavtsiv i posadovykh osib orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby. Vidpovidal'nist' u vykonavchomu provadzhenni. *Vykonavoche provadzhennya : pidruchnyk* / N. YU. Holubyeva (Ed.). Odesa : Feniks. [in Ukrainian].

19. Polozhennya pro Ministerstvo yustytsiyi Ukrainy, zatverdzhene Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 r. № 228. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

20. Podatkovyy kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. (2010) N. p. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2755-17>. [in Ukrainian].

21. Polozhennya pro Dystsyplinarnu komisiyu pryvatnykh vykonavtsiv : Nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrainy vid 27.11.2017 r. № 3791/5. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1442-17>. [in Ukrainian].

22. Venislav'sky, F. (2009) Spetsial'no-dozvil'nyy pryntsyup u konstytutsiyno-pravovomu rehulyuvanni. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 57-67. [in Ukrainian].

23. Fufal'ko, T. M. (2012) Obmezheniya dyskretyynykh povnovazhen' yak skladova pryntsyupu proporsiynosti. *Visnyk Kharkiv's'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 1, 52-59. [in Ukrainian].

24. Sprava "Miroshnychenko i Hrabov's'ka proty Ukrainy" (Zayavy №№ 32551/03 i 33687/03) : Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 13.12.2005 r. (2005) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_077#Text. [in Ukrainian].

25. Pro zvernennya hromadyan: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. № 393/96-VR. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.04.2021

Верба-Сидор О. Б., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри громадянсько-правових дисциплін Інститута права Львівського державного університету внутрішніх дел (г. Львів, Україна)

СООТНОШЕНИЕ СУДЕБНОГО И ВЕДОМСТВЕННОГО КОНТРОЛЕЙ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ЧАСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЕЙ В МЕХАНИЗМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЛИЧНОСТИ

В статье исследованы правовая природа и предмет, соответственно, судебного и ведомственного контролей за действиями частных исполнителей. Сделан вывод, что процессуальные действия частного исполнителя, совершенные в ходе принудительного исполнения решения как завершающей стадии юридического процесса в соответствии с Законом Украины «Об исполнительном производстве», является предметом исключительно судебного контроля. Предметом ведомственного контроля Министерства юстиции Украины является сфера организации деятельности частных исполнителей – обязанности, предусмотренные Законом Украины «Об органах и лицах, осуществляющих принудительное исполнение судебных решений и решений других органов», а не их процессуальные действия в ходе исполнительного производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, частный исполнитель, государственный исполнитель, судебный контроль за действиями частных исполнителей, ведомственный контроль за действиями частных исполнителей, механизм защиты прав человека.

Verba-Sydor O., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Civil Law Disciplines Department, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

THE RATIO OF JUDICIAL AND DEPARTMENTAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PRIVATE EXECUTORS IN THE ENSURING PERSONS' RIGHTS MECHANISM

The article examines the legal nature and subject, respectively, of the law and departmental control over the actions of private performers. It was concluded that the procedural actions of the private performer committed during the enforcement of the decision as the final stage of the lawyer in accordance with the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings", is the subject of only judicial control. A pre-met of departmental control of the Ministry of Justice of Ukraine is the scope of the organization of private performers - the obligations provided for by the Law of Ukraine "on bodies and persons carrying out the compulsory execution of court decisions and solutions of other organs", and not their procedural action during the enforcement proceedings.

Proceeds Diannya (Rishennya, Diï Chi Diagniyalnist) PV, Vinchanni in the sort of commentowl Vincannya Rishennya Yak Completion of the Stadian Learning Process, vidpovyda before to the elosian's program "Provage Provauseva", є The subject of the vanchically of the ship control, and navy printed Laws of the proceedings Diyan PV Lisha for Usa Khuva Zodvyna Vid Storin (participation) of the Wocked Wardridge Zabarg; Averaged Fact_Avlenosti (Chi ïkh Vidstnosti) in the processing instrument Diannya PV; Pon the claims of the claim of the claim for the completion of the Skaxuvanna (ZMINI) of the processional Rishennaya PV ABO Zobov'yynnya Yochi Vichini Vidpovidni processional diï. Water-Noraz, the subject of the

foundation of the control of the MJ in the sphere of the body of the organization Dilnosti PV from the collection of the requested Viconney put on them.

Keywords: enforcement proceedings; Private performer; state performer; judicial control over the actions of private performers; departmental control over the actions of private performers; mechanism for the protection of human rights.

DOI:10.33766/2524-0323.94.98-107

УДК 347.993(477)

Воловик С. В., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: volovik.sv@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3481-2966>

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ІР-СУДУ ЯК СУБ'ЄКТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено завдання та функції ІР-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні. Запропоновано авторське розуміння таких понять: «завдання ІР-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності» та «функції ІР-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності». Наголошено на перспективах закріплення авторського переліку завдань та функцій ІР-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: завдання, функції, ІР-суд, суб'єкт, інтелектуальна власність, Україна.

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної, соціальної та правової держави [1] передбачає удосконалення законодавства, яке має відповідати вимогам часу з розвитком суспільних відносин. Указане стосується всіх гілок влади, у тому числі, і судової. Утім, наразі спостерігається тенденція злиття судової системи та системи охорони інтелектуальної власності, що, зокрема, стало окремим питанням у рамках парламентських слухань на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні» [2].

Повернення системи судоустрою України до тривірневої ознаменувало створення принципово нового судового органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності [3] (ІР-суду) як Вищого спеціалізованого суду першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ (ч.1 ст. 31; п.2 ч.2 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4].

Започаткування ІР-суду в Україні стало вимогою часу, про що свідчить значна частка правопорушень у сфері інтелектуальної власності та значна завантаженість господарських судів, які наразі розглядають спори у вказаній сфері. Водночас, з моменту створення ІР-суду й досі не прийнято титульного закону про ІР-суд,

що унеможливило його функціонування, а відповідно, не встановлений його адміністративно-правовий статус. Останнє питання є досить важливим з огляду на визначення базових елементів його подальшої діяльності, зокрема як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання завдань та функцій судів різних інстанцій та юрисдикцій висвітлювали у своїх працях такі вчені-адміністративісти, як: Г. А. Андросчук, В. С. Балух, В. С. Бігун, О. А. Гавриленко, О. О. Гаркуша, В. В. Городовенко, С. М. Гусаров, О. Ю. Дрозд, І. У. Коваль, В. О. Котюк, М. В. Кравчук, Т. О. Кравчук, В. І. Мельник, І. В. Назаров, Н. М. Оніщенко, П. С. Пилипенко, О. М. Резнік, М. В. Руденко, В. В. Сердюк, М. І. Сірий, О. Ф. Скаун, Ю. Цебинога, В. В. Чумак, К. В. Шаповал, О. Н. Ярмиш, Д. В. Ярош та інші.

Зазначені вчені та науковці внесли значний вклад у розвиток адміністративно-правової науки в напрямі удосконалення адміністративно-правового статусу судів та окремих його елементів. Проте варто наголосити, що в контексті сучасної реформи інтелектуальної власності в Україні та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства країн Європейського Союзу в зазначеній сфері, поза увагою залишилися дослідження, присвячені правовому статусу ІР-суду в Україні (та його елементів) як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності.

Таким чином, необхідність встановлення адміністративно-правового статусу ІР-суду в Україні як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, недостатня наукова розробленість із указаних питань зумовлюють актуальність даної наукової статті.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення завдань та функцій ІР-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні.

Вклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку суспільних відносин в Україні характеризується значною динамікою, зокрема у сфері інтелектуальної власності. Відповідно, держава повинна докласти максимум зусиль для того, аби ці відносини нормально функціонували, а їх учасники не порушували прав інших. Зусилля держави в даному контексті мають бути направлені на своєчасне удосконалення вітчизняного законодавства – державної політики у сфері інтелектуальної власності та діяльності відповідного кола органів державної влади. Указане стосується й нового судового органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який покликаний вирішувати спори у сфері інтелектуальної власності. Проте варто наголосити, що на сьогодні й досі не прийнятий титульний Закон України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності» як це, наприклад, зроблено для Вищого антикорупційного суду. Через те доречним та нагальним є визначення завдань та функцій Вищого суду з питань інтелектуальної власності як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, оскільки саме його завдання та функції визначають базові положення, що складають основу його діяльності та подальшого функціонування.

Перед тим як перейти до детального дослідження завдань та функцій Вищого суду з питань інтелектуальної власності як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, визначимося із розумінням базових понять та категорій: «завдання», «функції», «суд», «державна політика у сфері інтелектуальної власності». Зупинимося на них детальніше.

Поняття «завдання» у філософському значенні – це не просто завдання, а «соціальне завдання», і воно витлумачується «як необхідність для суб'єкта (суспільства, особи) здійснити в майбутньому визначену діяльність», а мета – як «ідеальний, насамперед, визначений результат людської діяльності, спрямований на перетворення дійсності відповідно до усвідомленої людиною потреби» [5, с. 51; 6, с. 100; 7, с. 74].

Досліджуючи окреслену нами категорією, окремі вчені та дослідники досить часто ототожнюють її з такою категорією, як «мета». Так, наприклад, В. О. Климов стверджує, що завдання – це мета, досягнення якої є бажаним до відповідного моменту в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення. Автор наголошує, що завдання вказують на мету організації, що піддається кількісній характеристиці [8, с. 99]. Утім, на наш погляд, таке ототожнення є помилковим, оскільки завдання є очікуваним результатом мети, а тому вони є взаємопов'язаними, проте не тотожними.

Тобто, завдання – це наперед визначений результат, кінцевий пункт діяльності суб'єктів.

Поруч із окресленим поняттям пов'язане таке поняття, як «функції», оскільки завдання конкретизуються у відповідних напрямках діяльності, у даному випадку – напрямках діяльності ПР-суду, які прийнято іменувати функціями.

Поняття функція з латинської мови «functio» означає «виконання» [9, с. 498]. Семантичне розуміння поняття «функція» передбачає наступні значення:

- 1) специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин;
- 2) відправлення членами тіла своїх дій;
- 3) величина, що змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу);
- 4) позначення дій над кількістю [10, с. 824];
- 5) явище, що залежить від іншого явища, є формою його виявлення та змінюється відповідно до його змін;
- 6) робота, кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось;
- 7) призначення, роль чого-небудь [11, с. 1552; 7, с. 81].

Своєю чергою, автор І. Є. Марочкін, узагальнюючи норми законодавства про судоустрій та положення актів Державної судової адміністрації України, пропонував виокремлювати такі основні функції, які здійснюють апарати судів загальної юрисдикції:

- інформаційно-методичне забезпечення здійснення правосуддя;
- документальне забезпечення роботи суду;
- інформаційно-комп'ютерне забезпечення здійснення правосуддя;

- фінансове, матеріально-технічне та соціально-побутове забезпечення роботи суду;
- кадрове забезпечення роботи суду;
- забезпечення інформаційної діяльності суду;
- забезпечення міжнародно-правового співробітництва судів [12, с. 60-63; 13, с. 135].

Тобто, термін функція означає діяльність, зовнішнє вираження функціонування IP-суду в Україні в системі судових органів.

Відповідно, ведучи мову про функції IP-суду, необхідно мати на увазі поняття «функції суду» загалом, що є загальним по відношенню до першого. Так у юридичній літературі виділяють такі функції суду, як: правосуддя, конституційний контроль, контрольна, дозвільна, організаційна, кадрова, інформаційно-статистична, роз'яснююча функції, функція обрання міри запобіжного заходу, звільнення від покарання або направлення до його відбуття, функція контролю за виконанням судових рішень [14; 15, с. 19].

Враховуючи викладене, маємо змогу констатувати важливе значення встановлення функцій IP-суду, оскільки, як вдало визначив Д. С. Денисюк, визначення змісту функцій будь-якого феномена є передумовою розуміння і головного і визначального в цьому феномені, виявлення його соціального значення [16, с. 114].

Наступним важливим, з огляду на предмет даної наукової статті, є поняття «державна політика у сфері інтелектуальної власності». Сьогодні, у переважній частині, зазначене поняття прийнято відносити до діяльності органів виконавчої влади, а не до судової гілки влади, проте, враховуючи сучасний вектор розвитку на європейське співтовариство та створення нового судового органу, що покликаний вирішувати спори у сфері інтелектуальної власності, таке твердження є цілком виправданим. Указане пов'язане із тим, що саме в окресленій сфері IP-суд здійснює важливу функцію правосуддя, а всі рішення виносить від імені держави.

На думку Т. В. Івачевської, сукупність сформованих та законодавчо закріплених цілей, завдань, функцій, інтересів, якими керуються органи державної влади при здійсненні державного управління інтелектуальною власністю, та їх практична діяльність з реалізації та досягнення запланованого називається державною політикою у сфері інтелектуальної власності. Тобто, це державна діяльність (від грецького *politike* – державні або громадські справи), діяльність державних органів, установ, організацій, що стосується інтелектуальної власності [17, с. 134]. А дослідник М. В. Паладій зазначає, що ефективне державне управління інтелектуальною власністю в Україні можливе лише за наявності державної системи правової охорони інтелектуальної власності та власності, яка сприятиме закріпленню матеріальних та моральних прав творців та власників прав на об'єкти права інтелектуальної власності та стимулюватиме творчу активність громадян, сприятиме поширенню й застосуванню її результатів [18, с. 104].

Таким чином, державна політика у сфері інтелектуальної власності становить собою сукупність нормативно-правових актів, які визначають реалізацію напрямки інтелектуальної власності, з огляду на її специфіку, коло суб'єктів застосування тощо. У рамках даної статті, державна політика у сфері інтелектуальної

власності має важливе значення, оскільки на її основу будуть опиратися судді IP-суду при прийнятті відповідного рішення під час спору у сфері інтелектуальної власності.

Зазначимо, що на сьогодні законодавець не встановив завдання та функції IP-суду, оскільки не розроблений та не прийнятий Закон України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності», як це, наприклад, зроблено для Вищого антикорупційного суду [19], а це є важливим для повноцінного функціонування IP-суду в Україні, адже, як слушно з цього приводу зауважує В. В. Чумак, вищі спеціалізовані суди у системі судуострою України відіграють важливу роль у цілісному механізмі всієї судової системи, оскільки вони наділені виключною компетенцією розглядати та вирішувати по суті справи окремих категорій, а їх діяльність визначається на рівні окремого нормативно-правового акта, який окреслює їх правовий статус, а отже, і місце в системі судуострою України [20, с. 255].

Визначаючи завдання та функції IP-суду суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, варто виходити із розуміння сутності самого судового органу, а сфера інтелектуальної власності якраз й визначає його специфіку серед інших судових органів. Тому до ряду завдань IP-суду, як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, пропонуємо віднести наступні:

- охорона та захист у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку, комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, у тому числі щодо права попереднього користування;
- правосуддя у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують, або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;
- охорона та захист у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;
- забезпечення рівного доступу до правосуддя у сфері інтелектуальної власності та деякі інші.

Своєю чергою, до ряду функцій IP-суду, як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, пропонуємо віднести наступні:

- інформаційно-методичне забезпечення;
- профілактична (превентивна);
- соціальна;
- контрольна;
- охоронна.

Таким чином, ми розглянули окремі визначальні, на нашу думку, завдання та функції IP-суду як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні, які обов'язково законодавець народні депутати України повинен врахувати при підготовці профільного Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності», котрий допоможе підвищити авторитет суддів і престиж їхньої роботи у вказаному судовому органі України.

Висновки. На підставі вищевикладеного аргументовано, що завдання та функції IP-суду, як суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні, є важливою складовою визначення особливостей його діяльності та адміністративно-правового статусу, оскільки ефективне виконання IP-судом своїх повноважень залежить від чіткого законодавчого розуміння його завдань та функцій як базового елемента адміністративно-правового статусу будь-якого органу державної влади.

Загальними завданнями IP-суду суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності є охорона та захист у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку, комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, у тому числі щодо права попереднього користування; правосуддя у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують, або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси; охорона та захист у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами; забезпечення рівного доступу до правосуддя у сфері інтелектуальної власності та деякі інші.

Запропоновано основними функціями IP-суду суб'єкта реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності вважати такі, як: правосуддя у сфері інтелектуальної власності, функція інформаційно-методичного забезпечення, профілактична (превентивна), соціальна, контрольна, охоронна.

Перспективними подальшими розробками в цьому напрямі вбачаємо питання адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні.

Використані джерела:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 12.05.2021).
2. Про проведення парламентських слухань на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні» : постанова Верховної Ради України від 12.11.2019 № 287-ІХ. / База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-IX#Text>. (дата звернення: 12.05.2021).
3. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : указ Президента України від 29.09.2017 № 299/2017/База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text>. (дата звернення: 12.05.2021).
4. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 12.05.2021).
5. Микутьця І. І. Адміністративно-правовий статус органів юстиції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2014. 203 с.
6. Денисюк Д. С. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, Господарства і Право*. 2016. № 8. С. 100-104.

7. Білобров Т. В. Адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 209 с.
8. Климков В. О. Організаційно-правові засади діяльності спеціального органу з питань банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 205 с.
9. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2012. 576 с.
10. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Москва : Эксмо, 2011. 896 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
12. Організація роботи суду : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2012. 256 с
13. Шпенова П. Ю. Завдання та функції апарату суду, їх значення в організаційному забезпеченні судової діяльності. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5 (32). С. 132-140.
14. Поняття судової влади і співвідношення її з іншими гілками влади. *Правознавство : сайт*. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/9046/93/#:~:text=%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0D0%B4%D0%B0%20%D1%94%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%8E%2C%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%8E,%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%D0%B8%20%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%E2%80%93%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2>. (дата звернення: 18.05.2021).
15. Лаговський В. М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 18-21.
16. Денисюк Д. С. Функції Національної поліції України: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 114-117.
17. Івачевська Т. В. Державна політика в сфері інтелектуальної власності в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 9. С. 134-137.
18. Паладій М. В. Організаційні засади державного управління сферою інтелектуальної власності в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3 (14). С. 98-107.
19. Про Вищий антикорупційний суд : закон України від 07.06.2017 № 2447-VII. / База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>. (дата звернення: 18.05.2021).
20. Чумак В. В. Роль і місце Вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 250-257.

References:

1. Konstitutsiia Ukrainy : zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine"*. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukrainian].

2. Pro provedennia parlamentskykh slukhan na temu: «Pobudova efektyvnoi systemy okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini»: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 12.11.2019 № 287-IX. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / *Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-IX#Text>. [in Ukrainian].

3. Pro utvorennia Vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29.09.2017 № 299/2017. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text>. [in Ukrainian].

4. Pro sudoustrii i status suddiv : zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

5. Mykultsia, I. I. (2014) Administratyvno-pravovy status orhaniv yustytсии Ukrainy. *Doctor`s thesis*. Kherson. [in Ukrainian].

6. Denysiuk, D. S. (2016) Zavdannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: problemy zakonodavchoho zakriplennia. *Pidprijemnytstvo. Hospodarstva i Pravo - Entrepreneurship. Economy and Law*, 8, 100-104. [in Ukrainian].

7. Bilobrov, T. V. (2020) Administratyvno-pravovy status Departamentu kiberpolitсии Natsionalnoi politсии Ukrainy. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Klymkov, V. O. (2010) Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti spetsialnoho orhanu z pytan bankrutstva. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

9. *Filosofskiy entsiklopedicheskyy slovar'* (2012). Moskva : INFRA-M. [in Russian].

10. Dal', V. I. (2011) *Tolkovnyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva : Eksmo. [in Russian].

11. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2009) (z dod., dopov. ta CD) / V. T. Busel (Ed.)). Kyiv ; Irpin : Perun. [in Ukrainian].

12. Orhanizatsiia roboty sudu : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. (2012) / I. Ye. Marochkin, L. M. Moskvych, O. M. Ovcharenko (Eds.) et al. ; Ye. Marochkin (Ed.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

13. Shpenova, P. Yu. (2016) Zavdannia ta funktsii aparatu sudu, yikh znachennia v orhanizatsiinomu zabezpechenni sudovoi diialnosti. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva - Journal of Civil and Criminal Procedure*, 5 (32), 132-140. [in Ukrainian].

14. Poniattia sudovoi vlady i spivvidnoshennia yii z inshymy hilkamy vlady. *Pravo znavstvo : sait - Jurisprudence: site*. N. d. N. p. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/9046/93/#:~:text=%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%20%D1%94%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%8E%2C%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%8E,%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%D0%B8%20%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%E2%80%93%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2>. [in Ukrainian].

15. Lahovskyy, V. M. (2014) Pravosuddia yak osnovna funktsiia sudiv. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, issue 29, part. 2, vol. 3, 18-21*.

16. Denysiuk, D. S. (2016) Funktsii Natsionalnoi politsii Ukrainy: poniattia ta klasyfikatsiia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 114-117. [in Ukrainian].

17. Ivachevska, T. V. (2011) Derzhavna polityka v sferi intelektualnoi vlasnosti v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 9, 134-137. [in Ukrainian].

18. Paladii, M. V. (2012) Orhanizatsiini zasady derzhavnogo upravlinnia sferoiu intelektualnoi vlasnosti v Ukraini. *Derzhavne upravlennia ta mistseve samovriaduvanni - Public administration and local self-government*, issue 3 (14), 98-107. [in Ukrainian].

19. Pro Vyshchyi antykoruptsiinyi sud : zakon Ukrainy vid 07.06.2017 № 2447-VII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy - Database "Legislation of Ukraine"*. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>. [in Ukrainian].

20. Chumak, V. V. (2020) Rol i mistse Vyshchykh spetsializovanykh sudiv u systemi sudoustroiu Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2 (89), 250-257. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.05.2021

Воловик С. В., аспірант кафедри уголовно-правових дисциплін і судопроизводства Сумського державного університету (г. Суми, Україна)

ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ ИР-СУДА КАК СУБЪЕКТА РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

В статье исследованы задачи и функции ИР-суда как субъекта реализации государственной политики в сфере интеллектуальной собственности в Украине. Предложено авторское понимание таких понятий: «задача ИР-суда как субъекта реализации государственной политики в сфере интеллектуальной собственности» и «функции ИР-суда как субъекта реализации государственной политики в сфере интеллектуальной собственности».

Отмечены перспективы закрепления авторского перечня задач и функций ИР-суда как субъекта реализации государственной политики в сфере интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: задачи, функции, ИР-суд, субъект, интеллектуальная собственность, Украина.

Volovik S., Postgraduate student of the Department of Criminal Law and Judicial Procedure of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

TASKS AND FUNCTIONS OF THE IP-COURT AS A SUBJECT TO THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE

The article examines the tasks and functions of the IP-court as a subject of state policy in the field of intellectual property in Ukraine. The basic concepts and categories for the article are set. The author's understanding of such concepts as "the task of the IP court as a subject of

implementation of state policy in the field of intellectual property" and "the functions of the IP court as a subject of implementation of state policy in the field of intellectual property" is proposed. The prospects of consolidating the author's list of tasks and functions of the IP-court as a subject of implementation of state policy in the field of intellectual property are noted.

It is emphasized that the tasks and functions of the IP-court as a subject of state policy in the field of intellectual property in Ukraine is an important component of determining the features of its activities and administrative and legal status, as the effective implementation of the IP court depends on a clear legislative understanding of its tasks, and functions as a basic element of the administrative and legal status of any public authority.

The general tasks of the IP-court of the subject of state policy in the field of intellectual property are protection and defense in disputes concerning the rights to invention, utility model, industrial design, trademark, trade name and other intellectual property rights, including the right of prior use. ; ensuring equal access to justice in the field of intellectual property;

It is proposed to consider the main functions of the IP-court of the subject of state policy in the field of intellectual property as: justice in the field of intellectual property, the function of information and methodological support, preventive (preventive), social, control, security.

Keywords: tasks, functions, IP-court, subject, intellectual property, Ukraine.

DOI:10.33766/2524-0323.94.107-119

УДК 343.132:343.147: 343.985:341.645(4-6ЄС)

*Гвоздюк В. В., ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)*

e-mail: vitalijgvozduk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

ВРАХУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

У статті досліджено питання врахування практики Європейського Суду з прав людини під час проведення огляду місця події. Надано характеристику цієї слідчої (розшукової) дії та етапів її проведення. Звернено увагу на елементи пізнавальної діяльності слідчого під час проведення всіх етапів огляду місця події. Проаналізовано окремі рішення Європейського Суду з прав людини, які містять кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти проведення означеної слідчої (розшукової) дії.

У висновку визначені рекомендації прикладного характеру для слідчих під час проведення огляду місця події із урахуванням практики Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: огляд місця події, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, практика Європейського Суду з прав людини, слідчий.

Постановка проблеми. Слідчі (розшукові) дії є основним інструментом здобуття доказової інформації органами досудового розслідування та прокурором у кримінальному провадженні. Однією з найбільш показових слідчих (розшукових) дій, яка в більшості випадків, залежно від виду кримінальних правопорушень, проводиться першою, є огляд місця події. Проте трапляються випадки, коли на

етапі судового провадження отримана слідова інформація в ході її проведення визнається недопустимим доказом, що в результаті може звести нанівець інші докази, у зв'язку з урахуванням судом доктрини «плоду отруйного дерева», яка сформульована Європейським судом з прав людини.

Доречно наголосити, що на сьогодні в судовому провадженні захисники активно використовують практику Європейського Суду з прав людини під час побудови лінії захисту свого клієнта, а судді застосовують її в розгляді справ та при винесенні рішень. Об'єктивним є те, що органи досудового розслідування не повною мірою враховують згадану практику на етапі досудового розслідування, яка б могла покращити якість проведення слідчих (розшукових) дій. Тому, зважаючи на те, що: 1) органи досудового розслідування уповноважені проводити слідчі (розшукові) дії; 2) у теорії криміналістики огляд місця події розглядається як найбільш складна процесуальна дія; 3) результативність такої слідчої дії багато в чому визначається рівнем підготовки до її проведення [1, с. 190, 198]; 4) розбудова та вдосконалення системи кримінального провадження України здійснюється в напрямі європейських [2, с. 141-144] та міжнародних стандартів [3, с. 156-161]; 5) у наших попередніх роботах доведено, що практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права [4, с. 95-99], – принциповим є надання рекомендацій прикладного характеру щодо врахування практики ЄСПЛ під час проведення огляду місця події.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти проведення огляду місця події розглянуті в працях таких учених, як: В. І. Алексейчук, Н. І. Клименко, В. О. Комахи, В. О. Коновалової, І. В. Пирога, Л. Д. Скільської, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін. Проте в науці ще не була звернена увага на врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події.

Формулювання цілей. Мета наукової статті полягає у визначенні рекомендацій прикладного характеру щодо проведення огляду місця події із урахуванням практики Європейського Суду з прав людини. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: надання характеристики огляду місця події, етапів його проведення та пізнавальної діяльності слідчого; аналізу окремих рішень ЄСПЛ, які містять кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти проведення огляду місця події; виділення процесуальних та тактичних помилок, що допускаються під час проведення огляду місця події, згідно з рішеннями ЄСПЛ, які призвели до руйнування прав людини, та визнання ЄСПЛ досудового розслідування неефективним.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що проводити слідчі (розшукові) дії повинні уповноважені органи досудового розслідування (слідчі, дізнавачі, детективи тощо), прокурор та оперативні працівники, відповідно до статей 36, 38, 39, 39-1 та 41 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Утім, як показує практика, слідчі найчастіше з означених суб'єктів проводять огляд місця події, тому в роботі ми акцентуємо увагу саме на них.

Нами вже зазначалося, що органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій зобов'язані керуватися Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї, згоду на

обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також практикою Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини у справах як проти України, так і проти інших держав. Ця практика містить тлумачення основних засад прав і свобод людини, уточнює та деталізує їх зміст, визначений у міжнародних документах [4, с. 97].

Відповідно до ч.1 ст. 237 КПК України, «з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів». Зважаючи на положення ч.3 ст. 214 КПК України, «у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» [5].

Огляд місця події (далі – ОМП) – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження [6].

Більшість учених розподіляє проведення огляду на такі етапи: підготовчий, робочий, заключний (завершальний).

Підготовка до огляду – це комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для його проведення. Існує два етапи підготовки до ОМП: 1) підготовка до огляду після одержання повідомлення про подію; 2) підготовка до огляду, здійснювана безпосередньо на місці події [1, с. 198].

Досить слушно зауважила С. О. Книженко, що на підготовчій стадії до виїзду слідчого на місце події основним завданням слідчого є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне її забезпечення [7, с. 187].

Робочий етап проведення огляду місця події складається із загального та детального огляду. Загальний огляд (статична стадія) починається з орієнтування на місці події; визначення меж простору, що підлягає огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду (визначення послідовності огляду); вибору позиції для здійснення орієнтуючої та оглядової фотозйомки. Детальний огляд (динамічна стадія): 1) об'єкти детально та ретельно оглядаються (можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т. ін.); 2) уживаються всі доступні слідчому заходи щодо пошуку й виявлення слідів кримінального правопорушення та злочинця; 3) беруться об'єкти або їх частки зі слідами, вилучаються сліди з тих об'єктів, які не можна вилучити, а в разі неможливості їх вилучення з них знімаються копії; 4) фіксуються негативні обставини; д) перевіряються дані загального огляду; 5) проводиться вузлова й детальна фотозйомка [6].

Щодо заключного етапу розглядуваної слідчої (розшукової) дії, то він полягає в підбитті підсумків та оцінюванні всіх установлених даних із метою перевірки того, чи всі завдання огляду виконано. Після оцінки отриманих результатів слідчий приступає до їх фіксації (складає протокол огляду та додатки до нього (плани,

схеми тощо); упакує вилучені з місця події об'єкти; вживає заходи по заявах, які надійшли від учасників огляду тощо [8, с. 165].

Зазначимо, що слідчий у процесі проведення досудового розслідування на всіх його етапах здійснює пізнавальну діяльність. Його пізнавальна діяльність – це розумовий процес, результати якого існують у його свідомості як суб'єкта, який здійснює досудове розслідування. Суть пізнавальної сторони діяльності слідчого полягає в отриманні встановленим законом шляхом інформації щодо обставин, які підлягають з'ясуванню в рамках розслідування факту кримінального правопорушення [9, с. 149, 152]. Пізнання включає таке: розуміння, судження та умовивід. Своєю чергою, розуміння має такі елементи (операції мислення) на яких воно ґрунтується: а) виділення предмета як нового, незвичайного, невідомого або окремих його сторін; б) осмислення, розуміння невідомого на основі відомо; аналіз і синтез; в) порівняння і узагальнення як виділення спільного в різному і специфічного в загальному; г) класифікація та систематизація [10].

Здійснення пізнання на початковому етапі проведення ОМП, а саме до виїзду слідчого на місце події, на підставі отриманої інформації передбачає осмислення тактично правильного варіанту проведення цієї слідчої (розшукової) дії, пошук, відбір та вилучення слідової інформації, а також встановлення інших обставин у справі, що допоможе йому в розслідуванні кримінального провадження задля подальшого встановлення об'єктивної істини в ньому. Відповідно, пізнання слідчого на робочому етапі проведення цієї слідчої (розшукової) дії передбачає ознайомлення із наявною слідовою інформацією та реалізацію тих заходів, які були заплановані на початковому етапі. А на заключному етапі ця уповноважена особа оцінює результат робочого етапу та фіксує його у процесуальному документі і додатках до нього. На цих етапах, на наш погляд, необхідно звертатись до практики ЄСПЛ, знання якої дозволить згаданому уповноваженому суб'єкту вирішити вказані завдання під час проведення ОМП, а також підсилить його позицію щодо законності проведення цієї слідчої (розшукової) дії та належності доказів на судовому етапі провадження.

Зважаючи на вищевикладене, перейдемо до огляду практики ЄСПЛ, застосування якої сприятиме якісному проведенню ОМП органами досудового розслідування.

Розглянемо рішення ЄСПЛ «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року. У скарзі до Європейської комісії з прав людини, яка згодом була перенаправлена до ЄСПЛ, заявник стверджував, що його брат був убитий співробітниками сил безпеки і не відбулося належне розслідування обставин його загибелі, тож, відповідно, були порушені статті 2, 3, 6, 13 і 14 Конвенції. За матеріалами справи, заявник та уряд Туреччини представили різні пояснення обставин позбавлення життя пана Абдулменафа Кайя. Заявник стверджував, що його брат був беззбройний, коли солдати сил безпеки Туреччини застрелили його, а потім підклали до його тіла автомат системи Калашникова. Уряд заявляв, що в той день солдати піддалися обстрілу з боку членів Робітничої партії Курдистану, почали відстрілюватися, і після бою на місці події було виявлено тіло убитого Абдулменафа Кайя, поряд з яким знаходився автомат [11].

У дослідженні доводів сторін у справі ЄСПЛ викликає насторогу той факт, що прокурор, який проводив огляд місця події, мабуть, не мав сумнівів у тому, що вбитий був терористом, який загинув під час перестрілки зі співробітниками сил безпеки. Він не взяв показань у солдатів на місці події і не спробував перевірити наявність стрільних гільз, які мали свідчити про запеклу перестрілку, яку, імовірно, вели обидві сторони. Оскільки прокурор є незалежною офіційною особою, яка проводить розслідування, йому слід було б надати більшої уваги збиранню доказів на місці, для того щоб відтворити події й упевнитися, що вбитий, попри те, що був одягнений як звичайний селянин, насправді виявився терористом (як це стверджується), тому ніщо не говорить про те, що він (прокурор) засумнівався у версії подій, представленої співробітниками сил безпеки [11].

Як бачимо, ЄСПЛ звернув увагу на якість проведеного ОМП прокурором і вказав на його недоліки. У представленому рішенні ЄСПЛ чітко продемонстровано, що неякісне та неповне проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема недопустиме нехтування позицією заявника у справі, свідчить про те, що прокурор одразу поділяв позицію солдатів сил безпеки з приводу ситуації, яка відбулась.

До того ж, ЄСПЛ дійшов висновку, що готовність прокурора беззастережно повірити в інформацію, надану співробітниками сил безпеки, можливо, також пояснює причини, з яких не було перевірено наявності слідів пороху на руках чи одязі загиблого або не було проведено дактилоскопічного дослідження слідів рук на зброї. У будь-якому випадку ці прорахунки повинні вважатися надзвичайно серйозними, з огляду на те, що тіло загиблого було пізніше передано жителям села, що унеможливило проведення будь-яких додаткових досліджень, зокрема куль, які залишилися в тілі. Єдиними речовими доказами, зібраними на місці події для подальших досліджень, були зброя і набой, якими нібито користувався Абдул-менаф Кайя. Після чого ЄСПЛ наголосив: яка б не була суть цієї проведеної слідчої дії, не можна не зауважити, що прокурор прийняв рішення про правомірність дій солдатів, не отримавши результатів балістичної експертизи [11].

З цього можемо вказати, що ЄСПЛ, володіючи знаннями в галузі криміналістики, звернув увагу на проведення процесуальних дій на місці події, які, вірогідно, могли б надати ясність щодо події, яка відбулась. Окрім цього, ті речові докази, які все-таки прокурор віднайшов та вилучив, фактично не надали слідству користі, оскільки він прийняв кінцеве рішення про правомірність дій сил безпеки без результатів балістичної експертизи. Наприклад, відповідно до українського законодавства, у цій ситуації така експертиза могла б встановити: «належність об'єктів до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів; належність об'єктів до боеприпасів вогнепальної стрілецької зброї або конструктивно подібних до них виробів; вид, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боеприпасів до неї, а також конструктивно подібних до них виробів; стан (справності) зброї, боеприпасів до неї та придатності їх до стрільби; за слідами на стрільняних кулях, шроті, картечі, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї або конструктивно подібного до неї виробу; обставини, пов'язані з використанням зброї або конструктивно подібних до неї виробів (кількість пострілів,

відстань, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди й інше) тощо» [12].

Звіт (протокол) судово-медичного розтину, що складений та підписаний доктором Арзу Догру, який проводив огляд місця події та трупа разом із прокурором є єдиним документом, що містить дані про характер, тяжкість та місця кульових поранень, завданих загиблому. ЄСПЛ звернув увагу на неповноту цього звіту (протоколу) в кількох суттєвих позиціях, зокрема йому бракує будь-яких висновків про фактичну кількість куль, які уразили убитого, і про приблизну оцінку відстані, з якої були зроблені постріли цими кулями. Оскільки занадто багато суттєвих питань залишилося без відповіді, не можна вважати, що формально проведений розтин або інші дані, що містяться у звіті (протоколі), могли б послужити основою для подальшого розслідування або задоволенню принаймні мінімальних вимог розслідування, що не викликає сумнівів у законності того, що сталося. Тому ЄСПЛ визнає, що огляд тіла убитого і формальний розтин проводилися на території, де активно діяли терористи, що, певно, надзвичайно ускладнило дотримання стандартних процедур. Також видається дивним те, що ні лікар, ні прокурор не наполягали на тому, щоб тіло вбитого було доставлено вертольотом у більш безпечне місце, для того щоб мати можливість провести більш ретельне обстеження тіла убитого, його одягу та кульових поранень [11].

З вищевикладеного можемо висновити таке: формально проведений розтин полягав у візуальному обстеженні доктором Догру трупа убитого, на підставі якого був зроблений висновок щодо причини смерті Абдулменафа Кайя. З цього випливає, що не було проведено реального розтину, який би міг вказати більш точну причину загибелі. У протоколі не було визначено відстані, з якої зроблено постріли, та кількості куль, що вразили померлого, що є суттєвим недоліком у роботі прокурора та доктора. Якщо брати до уваги українське законодавство, то в представленому випадку «дослідження вогнепальних пошкоджень на одязі, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-медичної експертизи. В окремих випадках (коли визначаються дистанція, напрямок пострілу тощо) такі питання вирішуються комплексною судово-медичною та судово-балістичною експертизою» [12].

У представленій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що позбавлення життя є трагедією, яка часто трапляється в ситуації, що склалася в південно-східній частині Туреччини. Однак ні велика кількість озброєних зіткнень, ні значна кількість нещасних випадків не можуть змусити відмовитися від передбаченого статтею 2 Конвенції обов'язку забезпечити проведення дієвого і незалежного розслідування причин і обставин випадків позбавлення життя в результаті зіткнення зі співробітниками сил безпеки, особливо таких випадків, як означений, коли обставини справи є в багатьох випадках неясними [11].

Знання означених позицій ЄСПЛ у представленому рішенні буде корисним слідчому у подібних ситуаціях виконати такі дії:

- взяти показання на місці події у представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину;

- перевірити наявність гільз, які можуть свідчити про запеклу перестрілку, яку, імовірно, вели дві сторони;
- під час огляду місця події приділити більше уваги збиранню слідової інформації, щоб у подальшому відтворити подію і перевірити показання представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину;
- перевірити наявність слідів пороху на руках чи одязі загиблого та провести дактилоскопічне дослідження його слідів рук на зброї;
- не передавати труп убитої особи після її візуального огляду на місці події її родичам чи іншим особам, без проведення додаткових досліджень тіла;
- у разі неможливості провести додаткові дослідження тіла убитого з кульовими пораненнями та його одягу на місці події, труп потрібно доставити у більш безпечне місце для ретельного обстеження;
- провести комплексну судово-медичну та судово-балістичну експертизу і надати вичерпну кількість запитань експертам щодо з'ясування обставин смерті убитого та відтворення загалом обставин події, що відбулася;
- приймати кінцеве рішення в кримінальному провадженні тільки в тих випадках, коли були досліджені всі можливі обставини та отримані й оцінені висновки всіх призначених експертів.

Слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ «Махмут Кайя проти Туреччини» (заява № 22535/93) від 28 березня 2000 року. Обставини справи полягали в тому, що Хасан Кайя (доктор) та Метин Чан (адвокат), виїхавши на авто заявника до м. Язиконак (м. Елязиг, Туреччина), рятувати пораненого члена Робочої партії Курдистану (про що їм повідомили два невідомих чоловіки), пропали безвісти та згодом були знайдені убитими під мостом за 12 км міста Тунчелі (Туреччина) [13].

ЄСПЛ звернув увагу на те, що в розслідуванні було проведено два розтини тіл у морзі лікарні м. Тунчелі. Перший був поверхневим, що проводився через п'ять годин з моменту виявлення трупів, і в складеному висновку зазначалося, що на обох тілах жодних слідів насильства не виявлено. Другий розтин був більш детальним, що проводився наступного дня, завдяки якому було виявлено деякі сліди на тілах. Однак не були наведені будь-які пояснення або висновки щодо екхімозів в області нігтів, колін і щиколотки або подряпин на щиколотці на тілі Хасана Кайя. Синці на правому вусі і по всій області голови були обґрунтовані тиском на тіло Хасана Кайя (без більш чітких пояснень про те, що це могло містити) [13].

Із вищенаведеного випливає, що під час огляду трупів у морзі було неякісно проведено їх поверхневий розтин, оскільки детальним розтином було встановлено, що на тілі Хасана Кайя були виявлені синці на вухах і по всій поверхні голови та інші сліди, які можна було б виявити під час першого розтину. А другий розтин мав недоліки з приводу встановлення попередніх причин утворення екхімозів в області нігтів, колін і щиколотки та інших чітких пояснень щодо утворених синців на правому вусі і по всій поверхні голови. Встановлення таких деталей могли б допомогти в цьому випадку прокурору в розслідуванні загалом та розшуку вбивць зокрема. На наш погляд, задля надання вичерпних відомостей судово-медичним

експертом щодо проведення розтину трупу (судово-медична експертиза), прокурор повинен був поставити декілька ключових питань: «1. Яка причина смерті гр. Хасана Кайя (та окремо, Метина Чана)? 2. Чи є на тілі гр. Хасана Кайя (та окремо, Метина Чана) тілесні ушкодження? 3. Якщо так, то який їх характер, яка локалізація, кількість, механізм утворення, час настання та ступінь тяжкості?» Якщо висновок судово-медичного експерта є недостатньо обґрунтованим, то потрібно призначити повторну експертизу, яка доручається іншому експертові.

Не було проведено судове дослідження на місці злочину, не був складений звіт (протокол) про те, чи були жертви вбиті на даному місці або яким чином вони туди були доставлені. Також не було проведено розслідування щодо способу, яким жертви були доставлені з м. Елазиг до м. Тунчелі, оскільки цей шлях у 130 кілометрів припускає ряд зупинок на державних контрольно-пропускних пунктах. ЄСПЛ зазначив, що в документах розслідування не засвідчено жодної спроби перевірити записи охорони або взяти показання в можливих свідків у м. Язиколак, де була знайдена машина [13].

З цього приводу ЄСПЛ зауважив, що не було проведено огляду місця події та попереднього огляду трупів за місцем знайдення тіл. Також не було в жодному процесуальному документі зазначено, навіть попередній висновок, чи саме в знайденому місці було вбито трупів, адже на землі не було багато крові. Оглядом місця події можна було б встановити відбитки слідів взуття осіб, які доставили Хасана Кайя та Метина Чана, а також, можливо б, і представилось встановити сліди транспортних засобів (проте ЄСПЛ на це не вказав, оскільки їх, можливо, і не було, а він зупинився лише на явних недоліках у розслідуванні, які можна було б усунути). Із вищевикладеного випливає, що прокурор, як і не провів огляду місця події, так і не зміг відтворити «логічного ланцюга» вбивства згаданих осіб, що й призвело до неякісного та неповного розслідування кримінального провадження. Зважаючи на це та інші факти у справі, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 2 Конвенції у її процесуальному аспекті, а саме не проведення ефективного розслідування за фактом убивства.

Також ЄСПЛ наголосив на тому, що точні обставини, за яких Хасан Кайя був схоплений й отримав тілесні ушкодження, виявлені при розтині трупа, невідомі. Наявний медичний огляд також не показує, чи можуть завдані страждання розглядатися як жорстокі й серйозні. Однак немає сумнівів у тому, що такі факти, як: перев'язані дротом зап'ястя Хасана Кайя, що аж шкіра відсутня на цих місцях, і тривале перебування ступнів його ніг у воді або снігу, вироблені навмисно або іншим чином, можуть розглядатися як нелюдське і таке, що принижує гідність поведіння за змістом статті 3 Конвенції [13].

З вищевикладеного можемо дійти висновку, що проведеним розтином було встановлено причину смерті Хасана Кайя саме від кульового поранення, а інші тілесні ушкодження, які виявлені, були спричиненні до моменту вбивства, що, за змістом Конвенції, означає порушення її статті 2. Глумачення ЄСПЛ статей 2 і 3 вказує на порушення цих норм органами державної влади Туреччини, розмежовуючи їх у конкретній події, яка сталася.

Зупинимось на ключових позиціях ЄСПЛ щодо згаданої події, які він висловив: 1) хоч і не було встановлено, що який-небудь співробітник державних органів несе безпосередню відповідальність за смерть Хасана Кайя, але за таких обставин даної справи мала місце нездатність влади захистити його право на життя, зумовлена недосконалістю кримінально-правової системи превентивних заходів, а також слід було вжити необхідні заходи для запобігання явній загрози його життю; 2) органи влади знали або повинні були знати про те, що Хасан Кайя піддавався ризику насильства, так само, як і те, що він був підозрюваним у наданні допомоги пораненим членам Робітничої партії Курдистану; 3) нездатність захистити його життя, спричинена особливими заходами і загальними недоліками кримінально-правової системи превентивних заходів, наражала його на небезпеку не лише бути покараним у судовому порядку, а й стати жертвою насильства з боку осіб, що не несуть відповідальності за свої дії. Із переліченого випливає, що влада Туреччини несе відповідальність за насильство, якого зазнав Хасан Кайя після свого зникнення перед смертю [13].

Використання положень зазначених позицій ЄСПЛ вищевикладеного рішення слідчим у подібних ситуаціях буде доцільним під час огляду місця події та загалом у досудовому розслідуванні, зокрема для вчинення таких дій:

- якісного проведення огляду місця події та тіл трупів на місці їх знайдення, зокрема, належно скласти процесуальний документ про те, чи були жертви вбиті на даному місці, або яким чином вони туди були доставлені;
- допиту всіх свідків та очевидців, зокрема працівників контрольно-пропускних пунктів, починаючи з місця зникнення осіб, місця можливих маршрутів їх перевезення та закінчуючи місцем виявлення їх тіл;
- формулювання запитань експерту для проведення судово-медичної експертизи таким чином, щоб він надав у висновку повну інформацію, яка може допомогти в розслідуванні, наприклад, усіх можливих причини утворення тілесних ушкоджень окремо до кожного такого ушкодження. Якщо висновок експерта буде невпевним, то потрібно призначити повторну експертизу.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, перед виїздом на місце події (підготовчий етап) слідчий здійснює пізнавальну діяльність, а саме аналізує та візуалізує як саму подію, що відбулася, так і процес проведення ОМП. Пізнавальна діяльність слідчого на робочому етапі проведення згаданої слідчої (розшукової) дії характерна реалізацією позицій ЄСПЛ, якими слідчий оволодів раніше або ознайомився на підготовчому етапі. Врахування практики ЄСПЛ на заключному етапі проведення ОМП допоможе слідчому належно скласти протокол цієї слідчої (розшукової) дії (максимально описати всю обстановку, зокрема, тіло та ложе трупа на місці його знайдення; описати місце події так, щоб було зрозуміло, чи виявлений труп убитий на цьому місці, чи в іншому, що допоможе в подальшому для проведення експертиз тощо). На цих етапах володіння згаданою уповноваженою особою знаннями практики ЄСПЛ у кримінальних справах, які відображають кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти у процесі пізнавальної діяльності огляду місця події, дозволить підвищити якість його проведення.

Також наявність попередніх даних щодо місця події дає змогу слідчому у службовому кабінеті швидко ознайомитися із рішеннями ЄСПЛ, щоб не допустити тактичних і процесуальних помилок під час проведення ОМП. Доцільно зауважити, що держава повинна сприяти у вивченні органами досудового розслідування практики ЄСПЛ, а тому має розробити та випускати спеціальні збірники з рішеннями ЄСПЛ у кримінальних справах для них. Тому ми пропонуємо, зважаючи на навантаження слідчого, у таких збірниках стисло відображати зміст ситуації, яка описана в конкретному рішенні ЄСПЛ та лише ті криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти, які можуть допомогти йому в роботі, тобто стислий огляд такого рішення з ключовими позиціями ЄСПЛ. Відповідно, також буде доречним розробити критерії розподілу таких рішень ЄСПЛ у подібних збірниках, що сприятиме їх швидшому пошуку.

Використані джерела:

1. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
2. Юрчишин В. Д. Зміст категорії «Європейські правові стандарти» та проблеми її імплементації у кримінально-процесуальне законодавство. *Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), February 12, Pisa, Italian Republic: NGO European Scientific Platform, 2021. P. 140-144.*
3. Кисельов О. О., Дяченко Г. Є. Міжнародні стандарти захисту прав осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Частина 2. С. 156-161. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-25>.
4. Черноус Ю. М., Гвоздок В. В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. №1 (19). С. 95-101. DOI : <https://doi.org/10.33270/042019.01.95>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. Редакція від: 17.03.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 01.05.2021).
6. Алексеев О. О., Арешонков В. В., Атаманчук В. М. та інші. Криміналістика : мультимедійний підручник. Київ : НАВС, 2015. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_3.19.html. (дата звернення: 03.05.2021).
7. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 186-190.
8. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с.
9. Король В. В., Мельник В. М. Пізнавальна та посвідчувальна діяльність слідчого як структурні елементи кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 2 (33). С. 148-152.
10. Раціональне пізнання. *Навчальні матеріали онлайн*. URL : [https://pidru4niki.com/70276/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/ratsionalne_piznannya#:~:text=Виокремлюють%20три%20основних%20структурних%20елементи,1%20дається%20його%20всєбїчне%20пояснення](https://pidru4niki.com/70276/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/ratsionalne_piznannya#:~:text=Виокремлюють%20три%20основних%20структурних%20елементи,1%20дається%20його%20всєбїчне%20пояснення.). (дата звернення: 03.05.2021).
11. Case of Kaaya v. Turkey (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf>. (дата звернення: 03.05.2021).

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та [...]. Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>. (дата звернення: 03.05.2021).

13. Case of Mahmut Kaya v. Turkey (Application no. 22535/93); Judgment European Court of Human Rights, 28 March 2000. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58523>. (дата звернення: 03.05.2021).

References:

1. Shepitko V. Yu. (2007) Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz): monohrafiia. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyi. [in Ukrainian].

2. Yurchyshyn V. D. (2021) Zmist katehorii «Ievropejski pravovi standarty» ta problemy yii implementatsii u kryminalno-protseusualne zakonodavstvo. *Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference. Vol. 1, 140–144. February 12, Pisa, Italian Republic: NGO European Scientific Platform. [in Ukrainian].

3. Kyselov O. O., D'iachenko H. Ye. (2019) Mizhnarodni standarty zakhystu prav osib, yaki ye poterpilymy vid kryminalnykh pravoporushen. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 6, part. 2, 156–161. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-25>. [in Ukrainian].

4. Chornous, Yu. M., Hvozdiuk, V. V. (2020). Zasadny provedennia slidchykh (rozshu kovykh) dii u konteksti praktyky Yevropejskoho sudu z prav liudyny. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Magazine of National Academy of Internal Affairs*, 1 (19), 95–101. DOI : <https://doi.org/10.33270/04201901.95>. [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku, No 4651-VI. (2012) Redaktsiia vid: 17.03.2021. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

6. Aliksieiev, O. O., Areshonkov, V. V., Atamanchuk, V. M. et al. (2015). Kryminalistyka: multymediinyi pidruchnyk. Kyiv : National Academy of Internal Affairs. URL : https://arm.naiua.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lecture_3.19.html. [in Ukrainian].

7. Knyzhenko, S. O. (2010). Osoblyvosti ohliadu mistsia podii pry rozsliduvannia nezakonnoho vydobuvannia korysnykh kopalyn. *Forum prava – Forum Prava*, 3, 186–190. [in Ukrainian].

8. Blahuta, R.I., Sybirna R. I., Baraniak V. M. et al. (2012). Kryminalistyka / Ye. V. Priakhin (Ed.). Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

9. Korol, V. V., Melnyk, V. M. (2015). Piznavalna ta posvidchuvalna diialnist slidchoho yak strukturni elementy kryminalno-protseusualnoho dokazuvannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Herald of Uzhhorod University*, 2 (33), 148–152. [in Ukrainian].

10. Ratsionalne piznannia. Navchalni materialy onlain. N. d. N. p. URL : https://pidru4niki.com/70276/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/ratsionalne_piznannya#:~:text=Виокремлюють%20три%20основних%20структурних%20елементи,1%20дається%20його%20всєбїчне%20пояснення. [in Ukrainian].

11. Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93); Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. (1998) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf>. [in English].

12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan

pidhotovky ta [...]. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy; Instruktsiia, Rekomendatsii vid 08.10.1998 No 53/5. (1985) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>. [in Ukrainian].

13. Case of Mahmut Kaya v. Turkey (Application no. 22535/93); Judgment European Court of Human Rights, 28 March 2000. (2000) N. p. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58523>. [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.05.2021

*Гвоздюк В. В., адыюнт кафедры криміналістики і судової медицини
Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)*

УЧЕТ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ

В статье исследуется вопрос учета практики Европейского Суда по правам человека при проведении осмотра места происшествия. Охарактеризовано это следственное (розыскное) действие и этапы его проведения. Было обращено внимание на элементы познавательной деятельности следователя при проведении всех этапов осмотра места происшествия. Проанализированы отдельные решения Европейского Суда по правам человека, которые содержат уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты проведения указанного следственного (розыскного) действия. В заключении определены рекомендации прикладного характера для следователей при проведении осмотра места происшествия с учетом практики Европейского Суда по правам человека.

Ключевые слова: осмотр места происшествия, уголовное производство, следственные (розыскные) действия, практика Европейского Суда по правам человека, следователь.

Hvozdiuk V., Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

CONSIDERATION OF ECHR PRACTICES DURING THE PREPARATORY STAGE OF CRIME SCENE EXAMINATION

This paper outlines the specificity of ECHR (European Court of Human Rights) practices during the consideration of the preparatory stage of crime scene examination. The abovementioned investigative (search) action and its phases of the preparatory stage are characterized. Special attention was paid to the elements of the investigator's cognitive activity performed during the preparatory all stages of the crime scene examination. Selected decisions of the European Court of Human Rights containing procedural and forensic aspects of the aforementioned investigative (search) action are analyzed. Procedural and tactical errors made during the crime scene examination in accordance with the decisions of the European Court of Human Rights are outlined (ones resulting in human rights violations and announcement of pre-trial investigation as ineffective by the European Court of Human Rights).

Author also notes that investigator's awareness of ECHR practices (criminal cases), reflecting the procedural and forensic aspects, will improve the cognitive activity at the preparatory stage of the crime scene examination.

Author concludes that availability of preliminary data on the crime scene accelerates the investigator's office work – one may familiarize quickly with the ECHR decisions to avoid tactical and procedural errors during the examination of the crime scene. At the same time, author notes that the state should facilitate the ECHR practice analysis by these authorized subjects and therefore should develop and publish special periodicals with ECHR decisions in criminal cases. It is proposed, taking into account the workload of the investigator: 1) to present only a brief summary of the situation described in a particular ECHR decision in these periodicals and only those forensic and procedural aspects which may be used in one's work, i.e. a brief overview of such decisions with relevant ECHR opinions; 2) to develop criteria for the distribution of such ECHR decisions in the periodicals to facilitate fast search.

Keywords: crime scene examination, criminal proceeding, investigative (search) actions, practice of European Court of Human Rights, investigator.

DOI:10.33766/2524-0323.94.119-128

УДК 351.741(479.22)

Кисильова К. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: kisileva.k@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6872-5209>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГРУЗІЇ

Досліджено особливості залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності в Грузії. Наголошено, що реформування вітчизняної системи правоохоронних органів у контексті модернізації нашої держави зумовлює необхідність урахування апробованих зарубіжних підходів до оптимізації поліцейсько-правової сфери. Аналізуючи діяльність громади та поліції Грузії, варто зазначити, що побудова партнерства між поліцією і суспільством є складним і багатограним, трудомістким процесом, що вимагає змін на будь-якому рівні і в будь-якій сфері поліцейської діяльності та врахування специфіки завдань задля успішного здійснення вищезазначених моделей взаємодії в довгостроковій перспективі. Зауважено, що від правильного розуміння концепції діяльності поліції й населення на засадах партнерства залежить ефективність охорони публічного порядку та публічної безпеки.

Ключові слова: громадськість, партнерство, поліція, діяльність, досвід, Грузія, Україна.

Постановка проблеми. Нова сучасна правоохоронна система Грузії була побудована на міжнародному досвіді, у першу чергу, країн Європи, враховуючи не-

обхідність сприйняття такого досвіду та можливість його адаптування з урахуванням національних умов. Вважається, що грузинський досвід реформування МВС отримав позитивну оцінку західних та українських спеціалістів й експертів як найуспішніший на території колишнього Радянського Союзу. Одним із позитивних результатів реформи стала суттєва зміна відношення громадян до правоохоронних органів. Професія поліцейського стала викликати повагу, громадяни вже не бачили в працівникові поліції злочинця в погонах, а тільки їх захисника та захисника справедливості [1].

Основними пріоритетами під час реформування поліції в Грузії були проголошені боротьба з корупцією, підвищення іміджу роботи в поліції та зростання рівня довіри населення до працівників поліції. Вищезазначені напрямки розвитку ефективної роботи поліції вимагають щоденної, трудомісткої та вимогливої праці від поліцейських, оскільки від раціонального використання наявних у поліції ресурсів залежить зміцнення в громадян відчуття захищеності та безпеки, що в подальшому виявляється у високих показниках рівня довіри населення як до окремого працівника поліції, так і до структури взагалі.

Сьогодні Україна отримала унікальний історичний шанс – шляхом докорінної перебудови системи правоохоронних органів перетворити Національну поліцію України на орган, пріоритетним напрямом діяльності якого є забезпечення охорони прав і свобод людини, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

При тому реформування правоохоронного органу має спиратися на міжнародно-правові та європейські стандарти поліцейської роботи, здобутки світового поліцейського співтовариства. Особливо це стосується досвіду тих країн, які мають з Україною спільне минуле та схожі проблеми у сфері державного будівництва та його правового забезпечення [2, с. 1]. Досить доречно буде зупинитися на особливостях діяльності поліції Грузії, адже поліцейська система країни відноситься до найбільш ефективно діючої системи у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн розглядали у своїх працях такі вчені, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Бевзенко, В. С. Венедіктов, В. М. Гарашук, І. С. Гриценко, С. М. Гусаров, В. С. Гуславський, В. О. Заросило, Д. П. Калаянов, О. М. Клоєв, В. В. Ковальська, Т. О. Коломєць, В. К. Колшаков, А. Т. Комзюк, В. В. Коноплєв, О. П. Коренєв, М. В. Корнієнко, С. О. Кузнєченко, А. М. Куліш, М. Н. Курко, К. Б. Левченко, О. А. Мартиненко, Н. П. Матюхіна, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, В. Я. Настюк, О. В. Негодченко, С. В. Петков, Г. О. Пономаренко, О. С. Пронєвич, О. Ю. Синявська, Ю. Ф. Кравченко, В. В. Чумак, Х. П. Ярмакі та інші. Незважаючи на численні дослідження, у вітчизняній адміністративно-правовій науці відсутня традиція системного дослідження позитивного грузинського досвіду щодо залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності. Натомість реформування вітчизняної системи правоохоронних органів у контексті модернізації нашої держави зумовлює необхідність урахування апробованих зарубіжних підходів до оптимізації поліцейсько-правової сфери.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження досвіду залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності в Грузії, а також аналіз можливості використання його в Україні.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи важливість налагодження соціального зворотного зв'язку поліції та населення, керівництвом МВС Грузії було на законодавчому рівні запроваджено пріоритетний принцип партнерства. Зокрема, Закон Грузії «Про поліцію» у главі 2 містить вичерпний перелік принципів, на яких будується поліцейська діяльність [3]. Що стосується принципів діяльності поліції Грузії, то це питання регулює ст. 8 Закону Грузії «Про поліцію», де зазначено, що поліцейські у своїй діяльності неухильно дотримуються принципів захисту і поваги основних прав і свобод людини, законності, неприпустимості дискримінації, пропорційності, здійснення дискреційних повноважень, політичної нейтральності та прозорості діяльності поліції [3]. Тож розглянемо кожен окремо.

Принцип законності. Поліцейські заходи, що застосовуються поліцейськими, повинні випливати з принципів верховенства закону і передбаченого законом застереження. Згідно з принципом верховенства закону, превентивні заходи та заходи реагування на правопорушення повинні відповідати вимогам закону. Згідно з принципом застереження щодо закону застосування поліцейських заходів, що обмежують права і свободи людини, визнані Конституцією Грузії, допускається лише на підставі закону [4, с. 96].

Принцип захисту і поваги основних прав і свобод людини. Форми, методи і засоби здійснення діяльності поліції не повинні зазіхати на честь і гідність людини, порушувати права людини на життя, фізичну недоторканність і право власності, а також інші основні права і свободи, заподіювати невинуватій шкоди навколишньому середовищу. При проведенні поліцейських заходів не допускається застосування тортур, нелюдське і принижуюче гідність поводження [4, с. 95–96; 5, с. 139].

Принцип пропорційності. Поліцейський захід має слугувати досягненню легітимної мети. Обраний поліцейський захід мусить бути найбільш придатним, необхідним і пропорційним. Зупинимось на цьому детальніше. Обраний поліцейський захід є найбільш придатний, якщо його застосування дозволяє досягти легітимної мети. Обраний поліцейський захід є найбільш необхідним, якщо неможливо використати інший засіб, який при досягненні легітимної мети заподіяв би найменшу шкоду, як адресату заходів, також іншій особі. Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна правому благу, що охороняється законом, не перевищує благо, для захисту якого вона була застосована. Правові дії поліції припиняються, якщо мета цих дій досягнута або очевидна неможливість досягнення мети [4, с. 96].

Принцип неприпустимості дискримінації. Поліція зобов'язана поважати і захищати права і свободи людини незалежно від раси, кольору шкіри, мови, статі, віку, релігії, політичних та інших переконань, національної, етнічної та соціальної приналежності, походження, майнового стану, місця проживання та інших характеристик [4, с. 96].

Принцип політичної нейтральності. Поліцейський здійснює свої повноваження з дотриманням принципу безпартійності. Поліцейський не має права використовувати своє службове становище в партійних інтересах якогось політичного суб'єкта [4, с. 96; 6, с. 48].

Принцип здійснення дискреційних повноважень. Поліція з метою виконання своїх функцій діє на основі дискреційних повноважень у випадках і межах, передбачених законом. Поліцейський правомочний вирішувати питання про застосування поліцейських заходів. Поліцейському надається свобода вибору найбільш прийняттого з декількох поліцейських заходів, передбачених законодавством Грузії, відповідно до принципу пропорційності. За наявності декількох поліцейських заходів щодо запобігання небезпеці, передбачених законодавством Грузії, застосування одного з них є достатнім [4, с. 96–97].

Принцип прозорості діяльності поліції. Поліція зобов'язана надавати публічну інформацію про свою діяльність державним органам, громадським організаціям і зацікавленим особам у порядку, встановленому законодавством Грузії. Поліція зобов'язана своєчасно надавати об'єктивну інформацію про свою діяльність громадськості та засобам масової інформації без розголошення інформації, що містить державну, професійну, комерційну таємницю, персональних даних і матеріалів слідства, крім випадків, передбачених законом. Поліція обробляє персональні дані відповідно до законодавства Грузії про охорону персональних даних, якщо цим Законом не встановлено інше [4, с. 96; 7, с. 296].

Вищеперераховані принципи діяльності є визначальними та базовими для діяльності всіх підрозділів грузинської поліції.

Зокрема, про важливість співпраці громадськості та поліції деталізовано в принципі відкритості та прозорості, що означає обов'язок органів поліції інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність, здійснювати оприлюднення нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, залучати громадськість до обговорення проєктів нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини [8, с. 113; 9].

З метою недопущення інцидентів неправомірної співпраці інститутів громадянського суспільства та поліції та у зв'язку з вектором розвитку Грузії на євроінтеграцію для працівників поліції постало завдання налагодження співпраці з суспільством. У цьому контексті в Грузії запроваджено та взято до імплементації наукове дослідження Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) «Найкраща практика побудови партнерства між поліцією і обществом». Ця концепція поставила для поліції Грузії такі завдання, як:

- бути впізнаваною і доступною для населення;
- знати населення на підвідомчій території та бути відомою йому;
- відгукуватися на потреби населення;
- прислухатися до нагальних питань громадян;
- залучати та мобілізувати населення;
- звітувати про свої дії та досягнуті результати [10].

Такі принципи роботи, як упізнаваність і доступність, вимагають, щоб персонал поліції був легко доступним для жителів цього району, що легко забезпечується їхньою впізнаваністю і не викликає дискомфорту присутністю на території району. Щоденні особисті контакти також можуть допомогти місцевому населенню ближче познайомитися зі «своїми» поліцейськими [11, с. 37].

Відгукуватися на потреби населення – найважливіший принцип поліцейської діяльності, заснованої на демократичних принципах, що означає, що поліція чуйно реагує на всі (насушні) потреби і проблеми всіх місцевих жителів і докладає всіх зусиль для негайного сприяння в неупередженій формі, проявляючи співчуття до нужденних у допомозі та поважаючи права людини [12]. Їхні послуги повинні бути спеціально пристосовані до норм і системи цінностей жителів району, у якому працює поліція [13, с. 10].

Візувати про свої дії та досягнуті результати означає відкритість працівників поліції Грузії під час здійснення ними функцій і завдань, включаючи поведінку конкретних співробітників поліції, стратегії проведення поліцейських операцій, процедури призначення і виконання бюджету. Поліція також зобов'язана на добровільній основі надавати громадськості інформацію і підтримку. Поліція повинна нести відповідальність перед законом, а її діяльність має бути прозорою і підзвітною суспільству [14, с. 4].

Особливістю взаємодії між поліцією та громадянським суспільством Грузії є активне впровадження новітніх систем їх спільної співпраці. На сьогодні в Грузії, з метою зниження рівня злочинності у районах і підвищення рівня, безпеки запроваджено такі моделі взаємодії населення та поліції, як «САРА» (сканування, аналіз, реакція, аналітична оцінка – далі САРА) [15] та Модуль аналізу проблем [16].

САРА, як сучасна модель взаємодії громадськості та поліції в Грузії, передбачає цілий блок послідовних дій, орієнтованих на вирішення спільних актуальних питань.

I блок «Сканування» – на цьому етапі поліція та громадськість разом визначають, чи мало місце адміністративне правопорушення, визначають його кваліфікацію в районі обслуговування з метою забезпечення безпекового режиму на відповідній території громади. «Сканування» передбачає те, що громада самостійно обирає одну проблему зі складеного списку та спільно з поліцейськими встановлюють пріоритети, чітко формулюють проблеми.

Потім розпочинається наступний блок, що має назву «Аналіз». Здійснюється у так званій формі «трикутника» та передбачає опис проблеми (злочину, правопорушення) крізь призму трьох складових: жертва, правопорушник, місце скоєння злочину. На цьому етапі поліція та громада виявляють і визначають первопричину скоєного та визначають потенційних правопорушників, свідків із метою подальшого залучення останніх для співпраці.

III блок має назву «Реакція». Під час взаємодії на цьому етапі роботи поліція та громада повинні знайти відповіді на такі питання: які стратегії необхідно використовувати для зниження гостроти або усунення проблеми? Що ще слід зробити? Хто повинен виконувати дії? Коли це необхідно зробити? [17]

Завершальним блоком реалізації моделі САРА є «Аналітична оцінка», зміст якої повинен дати відповіді на такі запитання: який результат зроблених зусиль? Наскільки ефективною виявилася стратегія? Тобто, останній блок моделі взаємодії між поліцією та громадою в Грузії «САРА» надає оцінку ефективності такої співпраці та визначає їх недоліки та можливі шляхи усунення. Під час цього блоку поліція та громада, виконуючи спільні функції з охорони публічного порядку та публічної безпеки, визначають результати своєї діяльності та її ефективність.

Наступною моделлю взаємодії громади та поліції є «Модуль аналізу проблем», котра передбачає форму взаємодії «трикутник», що є аналогічним при здійсненні моделі взаємодії «САРА», але зі своїми особливостями. Так для формалізації процесу вирішення проблем необхідно поліції та громаді розробити плани забезпечення публічної безпеки населення та публічного порядку в місцях великого скупчення населення, які включають чітку постановку проблеми; узгоджені заходи з її вирішення; закріплення завдань за конкретними членами робочої групи; мету і показники їх успішної реалізації, а також дані оглядів, проведених на регулярній основі [18, с. 1].

У рамках вищезазначених моделей взаємодії громада з поліцією співпрацюють у таких формах, як:

- 1) заходи щодо посилення громадського контролю;
- 2) створення груп сусідського нагляду;
- 3) розвиток програм «співробітник групи громадського патрулювання», що дозволяють цивільним особам у формі надавати допомогу співробітникам поліції в діях, не пов'язаних з оперативною роботою;
- 4) використання заходів самооборони;
- 5) використання посередництва під час вирішення місцевих конфліктів [11; 7, с. 270-272].

Висновки. Отже, аналізуючи діяльність громади та поліції Грузії, варто зазначити, що побудова партнерства між поліцією і суспільством є складним і багатограним, трудомістким процесом, котрий вимагає змін на будь-якому рівні і в будь-якій сфері поліцейської діяльності та врахування специфіки завдань задля успішного здійснення вищезазначених моделей взаємодії в довгостроковій перспективі.

Водночас така взаємодія з суспільством підвищує і довіру населення до поліції. Громадяни усвідомлюють, що від них залежить забезпечення власної безпеки. За рахунок такого партнерства громадяни починають відчувати за собою частину відповідальності за підтримання належної якості життя і вирішення соціальних проблем у своєму районі [19, с. 185].

Таким чином, від правильного розуміння концепції діяльності поліції та населення на засадах партнерства залежить ефективність охорони публічного порядку та публічної безпеки. Забезпечення належного розуміння концепції діяльності поліції та населення на засадах партнерства вимагає постійних зусиль, у тому числі з боку поліції. Наприкінці зауважимо, що, на нашу думку, досвід залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності в Грузії заслуговує на

увагу і може бути використаний для вдосконалення діяльності та подальшого розвитку системи МВС України.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо вивчення досвіду залучення громадськості до здійснення поліцейської діяльності в інших країнах Європи.

Використані джерела:

1. Правовое положение полиции Грузии. URL: http://e-notabene.ru/pm/article_13947.html. (дата звернення: 21.03.2021).
2. Братель С. Г. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ: [цикл наукових праць] / С. Г. Братель. Київ, 2015. 11 с.
3. Закон Грузії «О полиции» от 04.10.2013 № 1444-ІІ. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>. (дата звернення: 21.03.2021).
4. Чумак В. В. Принципи діяльності поліції Грузії: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 1. № 15. С. 95–97.
5. Чумак В. В. Департамент муніципальної поліції Естонської Республіки як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (89). С. 138–142.
6. Чумак В. В. Особливості діяльності муніципальної поліції в Литовській Республіці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4 (78). С. 47–52.
7. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз: монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.
8. Фільшгейн І. В. Правова регламентація та організаційні засади створення та діяльності поліції Грузії: узагальнення досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 220 с.
9. საქართველოს შიდაგაზაქვერძის სამინისტრო (Міністерство внутрішніх справ Грузії). URL : <https://info.police.ge/>. (дата звернення: 21.03.2021).
10. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом // ОБСЕ. Вена. Май, 2008. URL : <https://www.osce.org/ru/secretariat/32548?download=true>. (дата звернення: 21.03.2021).
11. Botterman T. Community Policing in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Challenges and Recommendations (Контрольная миссия ОБСЕ в Скопье, 2007). P. 31.
12. United Nations, Draft UN Technical Guidance on Community-based Policing Techniques. P. 10f.; Верховный Комиссар по делам национальных меньшинств (HCNM) (2006), Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies, Гаага 2006. С. 7 + 24, Рек. 1+16; ОБСЕ. Руководство по демократическим принципам полицейской деятельности, составленное Старшим советником Генерального секретаря ОБСЕ по вопросам полицейской деятельности / ОСВПД ОБСЕ. Вена, 2006. С. 13–31, § 3–79. URL : http://police.homeoffice.gov.uk/news-andpublications/publication/community-policing/policing/Community_engagement_lit_rev.pdf?view=Binary. (дата звернення: 21.03.2021).
13. Myhill A. Engagement in Policing. Lessons from the Literature. London : Home Office, 2005. P. 10.
14. Harris F. The Role of Capacity-Building in Police Reform (OSCE Mission in Kosovo, Department of Police Education and Development, Pristina 2005); High Commissioner on National Minorities. *Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies*. The Hague, 2006. URL : http://www.osce.org/documents/hcnm/2006/02/17982_en.pdf. (Р. 22-25, Rec. 15f). (дата звернення: 21.03.2021).

15. САРА. URL: <http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/learningzone/sara.html>. (дата звернення: 21.03.2021).

16. Модуль аналізу проблем. URL: <http://www.porcenter.org/learning/pam>. (дата звернення: 21.03.2021).

17. Миссия ОБСЕ в Косово / Департамент охраны и общественной безопасности / ИСГАР 2007: Таблица модели решения проблем САРА, Приштина, 2007.

18. Saferworld. Creating Safer Communities. Lessons from South Eastern Europe, London, 2006. P. 11;

19. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.

References:

1. Pravovoe polozenye polytsyy Hruzyy. URL : http://e-notabene.ru/pm/article_13947.html. [in Russian].

2. Bratel, S. H. (2015) Administratyvna (politseiska) diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav : [tsykl naukovykh prats] / S. H. Bratel. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Zakon Hruzyy «O polytsyy» ot 04.10.2013 № 1444-lb. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>. [in Ukrainian].

4. Chumak, V. V. (2015) Principles of Georgian police: administrative and legal aspect. *Pryntsypy diialnosti politsii Hruzii: administratyvno-pravovyi aspekt. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University*. 2015. Vol. 1, 15, 95–97. [in Ukrainian].

5. Chumak, V. V. (2017) Departament munitsypalnoi politsii Estonskoi Respubliki yak sub'iekt realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4 (89),138–142. [in Ukrainian].

6. Chumak, V. V. (2015) Osoblyvosti diialnosti munitsypalnoi politsii v Lytovskii Respublitsi. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4 (78), 47–52. [in Ukrainian].

7. Chumak, V. V. (2019) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti politsii Hruzii, krain Baltii ta Ukrainy: porivnialnyi analiz : monohrafiia. Kharkiv: Konstanta. [in Ukrainian].

8. Filshtein, I. V. (2016) Pravova rehlementatsiia ta orhanizatsiini zasady stvorennia ta diialnosti politsii Hruzii: uzahalennia dosvidu. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

9. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტრო (Ministerstvo vnutrishnikh sprav Hruzii). URL : <https://info.police.ge/>. [in Georgian].

10. Nayluchshaia praktyka postroyeniya partnerstva mezhdu polytsyei y obshchestvom / OSCE. Vena. Mai, 2008. (2008) N. p. URL : <https://www.osce.org/ru/secretariat/32548?download=true>. [in Russian].

11. Botterman, T. (2007) Community Policing in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Challenges and Recommendations (Kontrolnaia myssyia OBSE v Skope, 2007), 31. [in English].

12. United Nations, Draft UN Technical Guidance on Community-based Policing Techniques. R. 10f.; Verkhovnyi Komysar po delam natsyonalnykh menshynstv (HCNM) (2006), Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies, Haaha 2006. S. 7 + 24, Rek. 1+ 16; OBSE. Rukovodstvo po demokratycheskym pryntsypam polityseiskoi deiatelnosti, sos tavlennoe Starshym sovetnykom Heneralnoho sekretaria OBSE po voprosam polityseiskoi

deiatelnosty/OSVPD OBSE. Vena, 2006, 13–31, part. 3–79. (2006) URL : <http://police.homeoffice.gov.uk/news-andpublications/publication/>. [in English].

13. Myhill, A. (2005) Engagement in Policing. Lessons from the Literature. London : Home Office, p. 10. [in English].

14. Harris, F. (2006) The Role of Capacity-Building in Police Reform (OSCE Mission in Kosovo, Department of Police Education and Development, Pristina 2005); High Commissioner on National Minorities. Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. The Hague, 2006. URL : http://www.osce.org/documents/hcnm/2006/02/17982_en.pdf. (22-25, Rec. 15f). [in English].

15. SARA. N. d. N. p. URL: <http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/learnin-gzone/sara.html>. [in English].

16. Modul analizu problem. N. d. N. p. URL: <http://www.popcenter.org.learning/pam>. [in Ukrainian].

17. Myssyia OBSE v Kosovo / Departament okhrany y obshchestvennoi bezopasnosti / ICITAP 2007: Tablytsa modely reshenyia problem SARA, Pryshtyna. [in Russian].

18. Saferworld. (2006) Creating Safer Communities. Lessons from South Eastern Europe, London, 11. [in English].

19. Kobzar, O. F. (2015) Politseiska diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt : monohrafiia. Kharkiv ; Dnipropetrovsk : Panov. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2021

Кисилёва К. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры фундаментальных и юридических дисциплин факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПОЛИЦЕЙСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ГРУЗИИ

Исследованы особенности привлечения общественности к осуществлению полицейской деятельности в Грузии. Отмечено, что реформирование отечественной системы правоохранительных органов в контексте модернизации нашего государства предопределяет необходимость учета апробированных зарубежных подходов к оптимизации полицейско-правовой сферы.

Подчеркнуто, что от правильного понимания концепции деятельности полиции и населения на основе партнерства зависит эффективность охраны общественного порядка и общественной безопасности.

Ключевые слова: общественность, партнерство, полиция, деятельность, опыт, Грузия, Украина.

Kusylova K., Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of the Faculty № 6 Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF PUBLIC INVOLVEMENT IN POLICING IN GEORGIA

The new modern law enforcement system of Georgia was built on international experience, first of all, European countries, taking into account the need to perceive such experience

and the possibility of its adaptation, taking into account national conditions. It is believed that Georgian experience in reforming the Ministry of Internal Affairs received a positive assessment of Western and Ukrainian specialists and experts as the most successful in the territory of the former Soviet Union. One of the positive results of the reform has become a significant change in the relationship of citizens to law enforcement agencies. The profession of police officer began to call respect, citizens have no longer seen in the police officer of the offender in uniforms, but only their defender and the defender of justice

Analyzing the activities of the community and police of Georgia, it should be noted that the construction of a partnership between the police and society is a complex and multifaceted, time-consuming process that requires changes at any level and in any field of police activity and taking into account the specifics of the tasks for successful. Implementation of the above-mentioned models of interaction in the long run.

At the same time, such interaction with society increases and trust in the police. Citizens are aware that they depend on their own security. Due to such a partnership, citizens begin to feel part of the responsibility for maintaining proper quality of life and solving social problems in its area.

Thus, from the correct understanding of the concept of police activities and the population on the principles of partnership depends on the effectiveness of public order and public security. At the end, we note that, in our opinion, the experience of involving the public to the implementation of police activity in Georgia deserves attention and can be used to improve the activities and further development of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: public, partnership, police, activity, experience, Georgia, Ukraine.

DOI:10.33766/2524-0323.94.128-140

УДК 343.37:334.72

Лисенко В. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь, Україна)

e-mail: charly_niron@i.ua

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0003-1541-5105>

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

На підставі аналізу судової практики наведено сучасний зміст злочинної діяльності щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Виокремлено предикатні кримінальні правопорушення та наведено характеристику безпосереднього механізму легалізації (відмивання) такого майна з використанням банківських установ, суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, можливостей фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Наведено типові сліди, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України. Визначені проблемні сторони призначення кримінального покарання за вчинення таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: легалізація (відмивання) коштів злочинного походження, предикатні злочини; фінансовий моніторинг, спосіб вчинення кримінального правопорушення, типові сліди вчинення злочину, суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності.

Постановка проблеми. Специфіка злочину, передбаченого ст. 209 КК України полягає в наявності попередньої злочинної діяльності, яка є джерелом отримання майна, та різноманітний дій (набуття, володіння, використання, розпорядження майном, здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, тощо). Аналіз судової практики дозволяє визначити, які факти злочинної діяльності стають надбанням офіційної статистики, сприяє розкриттю змісту поширених предикатних злочинів та особливостей дій щодо легалізації коштів злочинного походження. Результати аналізу судової практики можуть бути використані для визначення напрямів та планування роботи правоохоронних органів, усунення недоліків у їх роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням протидії легалізації (відмиванню) майна злочинного походження і, зокрема змісту такої злочинної діяльності, у наукових публікаціях приділяється достатня увага [1-7]. Це викликано складністю організації діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень, постійною зміною механізму легалізації коштів злочинного походження, проблемами доказування вчинення таких кримінальних правопорушень. Для підготовки, перепідготовки кадрів правоохоронних органів, а також для практичної роботи із протидії вчиненню кримінальним правопорушенням необхідно мати актуальні відомості про зміст злочинної діяльності щодо легалізації (відмивання) коштів злочинного походження, оскільки з'являються нові способи, змінюються раніше існуючі.

Формулювання цілей. Аналіз судової практики дозволяє виокремити сучасний стан поширення такого виду кримінальних правопорушень, надати характеристику змісту злочинної діяльності в цьому напрямі, а також труднощів, що виникають у роботі правоохоронних органів, визначити проблемні сторони щодо організації розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Зростання кількості фактів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України) в структурі злочинності в Україні, певною мірою, викликано самим же змістом злочинної діяльності. Зважаючи на об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч.1 ст. 209 КК України, таким є набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна, або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці дії вчинені особою, яка знала чи повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом.

Наведене вище свідчить про необхідність попередньої злочинної діяльності як джерела отриманих доходів (майна), яка в судовій практиці отримала назву

«прedikатні злочини». Певною мірою, протидія легалізації коштів злочинного походження в Україні (так само і в інших державах) була впроваджена на вимогу міжнародної спільноти як реакція на неможливість, в окремих випадках, належним чином протидіяти первинній злочинній діяльності щодо незаконного обігу наркотичних засобів, незаконного обігу зброї, ухиленням від сплати податків, «вливанню» коштів злочинного походження в легальну економіку, протидію нечесній конкуренції тощо.

Аналіз судової практики, здебільшого за 2019-2020 рр. (76 вироків з усіх регіонів України), засвідчив про різноманітність злочинної діяльності у сфері легалізації коштів злочинного походження – від звичайного використання отриманих злочинним шляхом коштів на власні потреби (придбання товарів харчування, меблів, оплата послуг тощо) до витончених способів приховування походження грошових коштів із використанням можливостей банківських установ, неодноразове перерахування грошових коштів на розрахункові рахунки створених з такою метою підприємств, фізичних осіб-підприємців тощо.

У проаналізованих матеріалах судової практики прedikатними злочинами були: 1) ст. 185 КК – викрадення паливо-мастильних матеріалів із тепловоза на залізниці, крадіжки із помешкання тощо); 2) ст. 186 КК – відкрите заволодіння майном громадян; 3) ст. 187 КК – розбійний напад з метою заволодіння майном; 4) ст. 190 КК – отримання від вкладників шахрайським способом грошових коштів; підробка документів щодо права власності на квартиру і подальший її перепродаж [8]; заволодіння нежитловим приміщенням Львівської міської ради; отримання грошових коштів у позику під виплату процентів тощо [9]; 5) ст. 191 КК – формування валових витрат та податкового кредиту з ПДВ; незаконне відшкодування податку на додану вартість; привласнення чужого майна; 6) ст. 200 КК – незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; 7) ст. 204 КК – незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (тютюнових виробів, алкогольних напоїв); 8) ст. 205 КК – використання можливостей фіктивних суб'єктів господарювання в різних фінансових схемах отримання незаконних доходів, приховування злочинної діяльності щодо ухилення від сплати податків, незаконного відшкодування податку на додану вартість, проведення безтоварних операцій тощо (декриміналізовано) [10]; 9) ст. 212 КК – ухилення від сплати податків; 10) ст. 255 КК – створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів; шахрайського заволодіння об'єктами нерухомості; продажу біологічно активних добавок та невідомих препаратів із вигаданими назвами під виглядом коштовних лікарських засобів) тощо; 11) ст. 307 КК – незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 12) ст. 358 КК – підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; 13) ст. 364 КК – зловживання владою або служ-

бовим становищем; 14) ст. 366 КК – службове підроблення; 15) ст. 367 КК – службова недбалість; 16) ст. 368 КК – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; 17) ст. 369-2 КК – зловживання впливом.

Аналіз вивченої судової практики засвідчив випадки визначення як джерела походження злочинних доходів для подальшої їх легалізації, вчинення злочину, передбаченого ст. 367 КК – службова недбалість, що є, на нашу думку, помилковим з точки зору кваліфікації злочинів. У даному випадку керівником фермерського господарства були підроблені документи щодо включення до переліку осіб на отримання права власності на земельну ділянку тих, які не мали такого права, й оформлення на їхнє ім'я необхідних документів, що засвідчують право власності на земельну ділянку. У ході досудового розслідування дії керівника фермерського господарства були правильно кваліфіковано за ч.2 ст. 364 КК та ч.2 ст. 366 КК України, але судом було перекваліфіковано на ч.2 ст. 367 КК України [11].

Зважаючи на аналіз судової практики, одним із «центрального» предикатних злочинів у судовій практиці є злочини проти власності, передбачені ст.ст. 185-187 КК України [12]. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, також посідають чільне місце в структурі предикатних злочинах, які є джерелом отримання коштів для подальшого їх відмивання (легалізації). Так особою були запропоновані посередницькі послуги щодо сприяння полегшення отримання закордонного паспорта співробітниками Краснолиманського МВ ГУДМС України в Донецькій області, за що було отримано 16 тис грн. Судом дії правопорушника були кваліфіковані за ч.2 ст. 369-2 та ч.1 ст. 209 КК. Отримані кошти були використані для власних потреб (придбання товарів тощо) [13]. Поширеними також є випадки використання допомоги сторонніх осіб для вчинення предикатних злочинів та легалізації коштів злочинного походження, які надають згоду бути номінально засновником та директором суб'єкта господарювання, виконання заходів щодо відкриття розрахункових рахунків та отримання засобів щодо віддаленого управління ними [14]. При тому фактично фінансово-господарську діяльність виконували інші особи [15-17].

В окремих випадках джерелом отримання коштів злочинного походження є вчинення шахрайства в особливо великих розмірах злочинними організаціями. У судовій практиці шахрайство, як спосіб отримання злочинних доходів (предикатний злочин), зустрічається більше ніж у 30 % випадків. У місті Києві учасники такої організації здійснювали підроблення офіційних документів, що стосуються укладання неіснуючих правочинів між фіктивними власниками нерухомості щодо об'єктів нерухомого майна (договори іпотеки, поручительства, відступлення права вимоги тощо); неіснуючих боргових зобов'язань та позовів щодо розгляду цивільно-правових спорів між фіктивними власниками майна, на яких попередньо здійснювалась незаконна реєстрація права власності на об'єкти нерухомого майна. Через підконтрольних суддів отримували необхідні судові рішення, які були необхідними для досягнення кінцевої мети злочинної організації та подальшої легалізації незаконно відчуженого майна. Такі неправомірні судові рішення були підставою здійснення від імені підконтрольних державних реєстраторів

внесення відомостей щодо зміни власників об'єктів нерухомого майна до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [18]. Іншим випадком діяльності злочинної організації були шахрайські дії в особливо великих розмірах із продажу невідомої речовини під виглядом вартісних лікарських засобів [19].

Про діяльність злочинних організацій у сфері легалізації коштів злочинного походження свідчать також матеріали судової практики щодо стійкого ієрархічного об'єднання, члени та структурні частини якого за попередньою змовою організувалися для спільної діяльності щодо збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів і подальшої легалізації грошових коштів, отриманих від їх продажу на території декількох держав [20-21].

Аналіз судової практики засвідчив, що способи вчинення легалізації коштів злочинного походження мали як просте виконання, так і характеризувалися складними фінансовими схемами, що дозволяли завуалювати злочинне походження грошових коштів (майна) та надати їм вигляд легальних, отриманих від продажу майна, легальної підприємницької діяльності тощо. Здебільшого органами досудового розслідування безпосередніх організаторів та керівників здійснення фінансових схем легалізації коштів злочинного походження, як свідчать матеріали проаналізованої судової практики, не було встановлено, а лише притягувалися до кримінальної відповідальності особи, що були безпосередніми виконавцями дій із легалізації таких коштів (відкриття рахунків, отримання готівки в банкоматах, державна реєстрація суб'єктів господарювання тощо). У всіх випадках такі особи погоджувалися брати участь у вчиненні дій із легалізації коштів злочинного походження за певну грошову винагороду.

Практика засвідчила, що поширеним способом вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є використання банківських рахунків, відкритих на фізичних осіб (фізичних осіб-підприємців). У такому разі за певну винагороду фізичній особі пропонується відкрити в банківській установі на її ім'я банківський рахунок, отримати банківську картку та необхідні паролі доступу до них.

Здебільшого в таких випадках оформляється угода із банківською установою про надання можливості дистанційного доступу до обслуговування розрахункових рахунків, зокрема з використання системи клієнт-банк «IFOBС». Такі програмні комплекси дозволяють клієнтам банків дистанційно, без відвідування банківської установи, здійснювати банківські операції; формування платіжних документів; здійснювати виписки за розрахунковими рахунками; працювати із зарплатними відомостями та фінансовими договорами, а також контролювати рух грошових коштів на розрахунковому рахунку. Використання таких програмних комплексів дозволяє приховати участь конкретних осіб у здійсненні фінансово-господарських операцій, завуалювати участь керівників та організаторів злочинних угруповань.

Зазначені вище розрахункові рахунки та платіжні банківські картки використовуються правопорушниками в механізмі легалізації коштів злочинного походження для переведення грошових коштів у готівку, зокрема через мережу банкоматів чи фіктивних суб'єктів господарювання. У такому разі грошові кошти на рахунки фізичних осіб, суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності надходять

у безготівковій формі, здебільшого, від підприємств, які незаконно формують втрати та податкові кредити із податку на додану вартість, тих, що бажають отримати неконтрольовані готівкові грошові кошти, тощо. Банківські рахунки таких суб'єктів акумулюють значні суми грошових коштів із реального сектору економіки (від легальних суб'єктів господарювання) [22].

Способом вчинення легалізації коштів злочинного походження є також використання отриманих обманним шляхом коштів від вкладників для оплати орендної плати та придбання офісних меблів. Так було зареєстровано декілька юридичних осіб, у назві яких фігурувало слово «банк». Причому, фактично до банківської установи такі суб'єкти господарювання не мали жодного відношення. Під виглядом можливості отримання кредитних коштів на вигідних умовах пропонувалось сплатити до каси підприємства 10 % від суми можливого кредиту [23].

Поширеним способом легалізації є використання коштів для погашення кредитних зобов'язань, а також укладення фінансових операцій із коштами (придбання товарів у магазинах, оплата послуг тощо) [24]; поповнення платіжних карток та використання грошових коштів на власні потреби (придбання продуктів харчування, товарів повсякденного вжитку тощо) [13]; здавання, отриманих у результаті вчинення кримінального правопорушення, золотих та інших предметів до ломбарду [25]; підроблення державного акту на право володіння земельної ділянки, виготовлення технічної документації із землеустрою щодо відновлення меж такої земельної ділянки в натурі (на місцевості) і подальший її продаж [26]; реалізація підроблених, сфальсифікованих алкогольних напоїв під виглядом придбаних в інших суб'єктів господарювання [27-28].

Практика свідчить про використання сторонніх осіб для вчинення предикатного злочину та легалізації коштів злочинного походження на території інших держав. Так у лютому 2019 р. громадянину України, з метою покращення власного матеріального становища, було запропоновано взяти участь у легалізації коштів злочинного походження, для чого необхідно було виїхати до Чеської республіки та відкрити розрахунковий рахунок у банківській установі. На нього були зараховані грошові кошти під виглядом передплати за придбання вантажного автомобіля. Отримані шахрайським шляхом грошові кошти були переведені в готівку та передані особам, що вчинили предикатний злочин [29].

Типовими слідами щодо легалізації коштів злочинного походження в проаналізованих судових výroках були: відомості про відкриття розрахункового рахунку в банківській установі; дані щодо отримання готівкових грошових коштів із банківського рахунку; дані щодо перерахування грошових коштів на інший банківський рахунок; відомості щодо перетину державного кордону України; відомості щодо проживання в готелі; дані електронної пошти щодо листування і визначення умов легалізації коштів злочинного походження; роздруківка телефонних з'єднань; відомості щодо отримання готівкових грошових коштів у банкоматах; відомості щодо руху коштів на рахунок платіжної банківської картки; податкові декларації платника єдиного податку; документи щодо податкових витрат та податкового кредиту з податку на додану вартість; документи фінансово-господарської діяльності та відповідні звіти; відомості, що містяться в реєстраційних документах підприємства тощо.

Джерелом інформації про предикатні злочини та легалізацію коштів злочинного походження були заяви потерпілого (щодо викрадення майна; шахрайські дії); інформація отримана за результатами здійснення оперативно-розшукової діяльності (Національної поліції України, податкової міліції Державної фіскальної служби України, Національного антикорупційного бюро України).

Важливим та інформаційним джерелом про можливі факти легалізації коштів злочинного походження є узагальнюючі матеріали Державної служби фінансового моніторингу України. Здебільшого правоохоронні органи отримують у таких матеріалах інформацію про використання фіктивних суб'єктів господарювання, фізичних осіб для легалізації значних сум грошових коштів. Так, наприклад, злочинним угрупованням було легалізовано через банківські установи більше 6 млн. грн. Для викриття змісту злочинної діяльності було отримано від підозрюваного згоду (заяву та розписку) щодо конфіденційного співробітництва при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій [30].

У 2020 р. Держфінмоніторингом до правоохоронних органів скеровано 1 036 матеріалів (з них 607 узагальнених матеріалів та 429 додаткових узагальнених матеріалів), які направлені на розгляд до: 1) органів прокуратури (62 матеріали); 2) органів фіскальної служби України (292 матеріали); 3) Національної поліції України (233 матеріали); 4) Служби безпеки України (252 матеріали); 5) Національного антикорупційного бюро України (168 матеріалів); 6) Державного бюро розслідувань (28 матеріалів); 7) Служби зовнішньої розвідки України (1 узагальнений матеріал). У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів та з учиненням іншого злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України, становить 76,2 млрд гривень [31].

Аналіз засвідчив, що останніми роками судовий розгляд щодо легалізації коштів злочинного походження здійснюється разом щодо предикатних злочинів [32]. Поширеним є укладання угоди про визнання винуватості в порядку, передбаченому ст.ст. 468, 469, 472 КПК України, щодо осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення предикатного злочину та легалізації коштів злочинного походження за ст. 209 КК України. Згідно з такою угодою, прокурор, обвинувачений та захисник досягають згоди щодо формулювання підозри, усіх істотних для кримінального провадження обставин та правової кваліфікації дій обвинуваченого. При тому обвинувачений у повному обсязі беззастережно визнавав свою винуватість у вчиненні кримінальних правопорушень. Також сторони узгоджували покарання, яке необхідно призначити обвинуваченому за вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й за ст. 209 КК України [23; 32]. Така ситуація впливала на рівень дослідження доказів і в цілому на прийняття рішення щодо тяжкості застосованого покарання. В проаналізованих вироків за вчинення як первинного злочину, так і легалізації коштів злочинного походження фактично не було призначено реального покарання. Така ситуація є типовою фактично для всіх проаналізованих вироків щодо застосування покарання за вчинення легалізації коштів злочинного походження.

Висновки. Аналіз судової практики засвідчив різноманітність способів легалізації коштів злочинного походження – від їх простих способів до складних фі-

нансових схем приховування походження грошових коштів та майна. Поширеним є використання можливостей банківських установ для надання їм вигляду легальних. Нерідко використовуються можливості віддаленого керування грошовими коштами, що знаходяться на рахунках в банках. Для вчинення як предикатних злочинів, так і легалізації коштів злочинного походження, організатори злочинної діяльності залучають сторонніх осіб, які, здебільшого, і притягуються до кримінальної відповідальності.

Використані джерела:

1. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності): характеристика, виявлення, розслідування: монографія / Л. І. Аркуша. Одеса: Юридична література. 2010. 376 с.
2. Некрасов В. А. Виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (оперативно-розшуковий аспект): навчально-практичний посіб. / В. А. Некрасов, Л. В. Борець, С. Ю. Мироненко. Київ: Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. 88 с.
3. Баранов Р. О. Сучасні схеми відмивання злочинних коштів у світі та в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 7-8 (21-22). С. 62-69.
4. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ: Ваіге, 2015. 392 с.
5. Леонов С. В., Бойко А. О., Миненко С. В. Систематизація та характеристика існуючих схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. № 1 (9). С. 35-45.
6. Ортинський В. Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 533-540.
7. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 180-186.
8. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 17 листопада 2020 р. Справа № 523/16480/20. Провадження № 1-кп/523/1404/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93076434>. (дата звернення: 23.03.2021)
9. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 03 грудня 2020 р. Справа № 463/2776/14-к. Провадження № 1-кп/463/4/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93319333>. (дата звернення: 23.03.2021)
10. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 13 березня 2019 р. Справа № 757/502/19-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80449864>. (дата звернення: 23.03.2021)
11. Вирок Кременського районного суду Луганської області від 12 березня 2020 р. Справа № 414/515/20; провадження № 1-кп/414/116/2020. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88164842>. (дата звернення: 23.03.2021)
12. Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 28 липня 2020 р. Справа № 57/1196/18. Провадження № 1-кп/442/46/2020. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90628762>. (дата звернення: 23.03.2021)
13. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 31 жовтня 2019 р. Справа 1-кп/243/947/2019; 243/3955/19). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85305626>. (дата звернення: 23.03.2021)

14. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 24 грудня 2020 р. Справа № 757/12515/20-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93803612>. (дата звернення: 23.03.2021)

15. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 29 березня 2019 р. Справа № 757/9882/19-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81527076>. (дата звернення: 23.03.2021)

16. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 5 липня 2019 р. Справа № 766/6200/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/n82951199>. (дата звернення: 23.03.2021)

17. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 20 травня 2019 р. ЄУН 337/1949/19. 1-кп/337/302/2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81824450>. (дата звернення: 23.03.2021)

18. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 22 грудня 2020 р. Справа № 757/29046/20-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93735440>. (дата звернення: 23.03.2021)

19. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 12 червня 2019 р. Номер провадження 1-кп/754/853/19. Справа № 754/7891/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82396701>. (дата звернення: 23.03.2021)

20. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 5 грудня 2019 р. Справа № 753/20616/19. Провадження № 1-кп/753/1874/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86642772>. (дата звернення: 23.03.2021)

21. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 03 грудня 2019 р. Справа № 753/20981/19. провадження № 1-кп/753/1919/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86196959>. (дата звернення: 23.03.2021)

22. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 16 лютого 2018 р. Справа № 757/243/18-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72241712>. (дата звернення: 23.03.2021)

23. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 7 серпня 2014 р. Справа №127/16084/14-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40117590#>. (дата звернення: 23.03.2021)

24. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 березня 2012 р. Справа №908/1205/2012. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25360591>. (дата звернення: 23.03.2021)

25. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 13 лютого 2020 р. Справа №1кп/243/420/2020; 243/553/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87575159>. (дата звернення: 23.03.2021)

26. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 16 грудня 2019 р. Справа №307/772/19. Провадження № 1-кп/307/557/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86347388>. (дата звернення: 23.03.2021)

27. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 29 грудня 2020 р. Провадження №1-кп/331/669/2020. ЄУН 331/4786/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93933276>. (дата звернення: 23.03.2021)

28. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 19 червня 2020 р. Справа 425/2218/19.1-кп/425/170/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89950831>. (дата звернення: 23.03.2021)

29. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області 26 жовтня 2020 р. Справа № 136/947/20; провадження № 1-кп/136/50/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92461108>. (дата звернення: 23.03.2021)

30. Вирок колегії Вищого антикорупційного суду від 21 листопада 2019 р. Справа №761/3762/19. Провадження № 1-кп/991/124/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85801979>. (дата звернення: 23.03.2021)

31. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2020 рік. URL : <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2020-rik.html>. (дата звернення: 23.03.2021)

32. Вирок Збарзького районного суду Тернопільської області. Справа №598/1969/20 від 28 грудня 2020 р. (провадження № 1-кп/598/297/2020). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93912743>. (дата звернення: 23.03.2021)

References:

1. Arkusha, L. I. (2010) *Lehalizatsiia (vidmyvannia dokhodiv, oderzhanykh u rezultati orhanizovanoi zlochnoi diialnosti): kharakterystyka, vyivlennia, rozsliduvannia: monohrafiia / L. I. Arkusha*. Odesa : Yurydychna literatura. [in Ukrainian].

2. Nekrasov, V. A. (2008) *Vyivlennia lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom (operatyvno-rozshukovy aspekt): navchalno-praktychnyi posib. / V. A. Nekrasov, L. V. Borets, S. Yu. Myronenko (Eds)*. Kyiv : Vydavnychiy dim «Skif», KNT. [in Ukrainian].

3. Baranov, R. O. (2015) *Suchasni skhemy vidmyvannia zlochnynykh koshtiv u sviti ta v Ukraini. Aspekty publichnoho upravlennia - Aspects of public administration, 7-8 (21-22), 62-69*. [in Ukrainian].

4. Dudorov, O. O., Tertychenko, T. M. (2015) *Protydiia vidmyvanniu «brudnoho» maina: yevropeiski standarty ta Kryminalnyi kodeks Ukrainy: monohrafiia*. Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

5. Leonov, S. V., Boiko, A. O., Mynenko, S. V. (2019) *Systematyzatsiia ta kharakterystyka isnuiochykh skhem lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh nezakonnym shliakhom. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli - Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, 1 (9), 35-45*. [in Ukrainian].

6. Ortynskyi, V. L. (2016) *Kharakterystyka lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom: kryminalistychni aspekty. Visnyk Natsionalnoho univ'er sy tetu «Lvivska politekhnikha». Seriya: Yurydychni nauky: zbirnyk naukovykh prats Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Jurisprudence: a collection of scientific papers, 850, 533-540*. [in Ukrainian].

7. Zakharov, V. P. (2014) *Lehalizatsiia (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom: teoretyko-pravovy aspekt. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal sciences, 801, 180-186*. [in Ukrainian].

8. Vyroky Suvorovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 17 lystopada 2020 r. Sправа № 523/16480/20. Provadzhennia № 1-кп/523/1404/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93076434>. [in Ukrainian].

9. Vyroky Lychakivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 03 hrudnia 2020 r. Sправа № 463/2776/14-k. Provadzhennia № 1-кп/463/4/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93319333>. [in Ukrainian].

10. Vyroky Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 13 bereznia 2019 r. Sправа № 757/502/19-k. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80449864>. [in Ukrainian].

11. Vyroky Kreminskoho raionnoho sudu Luhanskoi oblasti vid 12 bereznia 2020 r. Sправа № 414/515/20; provadzhennia № 1-кп/414/116/2020. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88164842>. [in Ukrainian].

12. Vyrok Drohobyt'skoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 28 lypnia 2020 r. Sprava № 57/1196/18. Provadzhennia № 1-kp/442/46/2020. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90628762>. [in Ukrainian].

13. Vyrok Slov'ianskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 31 zhovtnia 2019 r. Sprava 1-kp/243/947/2019; 243/3955/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85305626>. [in Ukrainian].

14. Vyrok Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 24 hrudnia 2020 r. Sprava № 757/12515/20-k. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93803612>. [in Ukrainian].

15. Vyrok Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 29 bereznia 2019 r. Sprava № 757/9882/19-k. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81527076>. [in Ukrainian].

16. Vyrok Khersonskoho miskoho sudu Khersonskoi oblasti vid 5 lypnia 2019 r. Sprava № 766/6200/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/n82951199>. [in Ukrainian].

17. Vyrok Khortyt'skoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 20 travnia 2019 r. YeUN 337/1949/19. 1-kp/337/302/2019. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81824450>. [in Ukrainian].

18. Vyrok Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 hrudnia 2020 r. Sprava № 757/29046/20-k. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93735440>. [in Ukrainian].

19. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 12 chervnia 2019 r. Nomer provadzhennia 1-kp/754/853/19. Sprava № 754/7891/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82396701>. [in Ukrainian].

20. Vyrok Darnyt'skoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 5 hrudnia 2019 r. Sprava № 753/20616/19. Provadzhennia № 1-kp/753/1874/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86642772>. [in Ukrainian].

21. Vyrok Darnyt'skoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 03 hrudnia 2019 r. Sprava № 753/20981/19. provadzhennia № 1-kp/753/1919/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86196959>. [in Ukrainian].

22. Vyrok Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 16 liutoho 2018 r. Sprava № 757/243/18-k. (2018) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72241712>. [in Ukrainian].

23. Vyrok Vinnyt'skoho miskoho sudu Vinnyt'skoi oblasti vid 7 serpnia 2014 r. Sprava № 127/16084/14-k. (2014) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40117590#>. [in Ukrainian].

24. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 26 bereznia 2012 r. Sprava №908/1205/2012. (2012) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25360591>. [in Ukrainian].

25. Vyrok Slov'ianskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 13 liutoho 2020 r. Sprava №1kp/243/420/2020; 243/553/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87575159>. [in Ukrainian].

26. Vyrok Tiachivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 16 hrudnia 2019 r. Sprava №307/772/19. Provadzhennia № 1-kp/307/557/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86347388>. [in Ukrainian].

27. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 29 hrudnia 2020 r. Provadzhennia №1-kp/331/669/2020. YeUN 331/4786/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93933276>. [in Ukrainian].

28 Vyrok Rubizhanskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti vid 19 chervnia 2020 r. Sprava 425/2218/19. 1-kp/425/170/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89950831>. [in Ukrainian].

29. Vyrok Lypovetskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti 26 zhovtnia 2020 r. Sprava № 136/947/20; provadzhennia № 1-кп/136/50/20. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92461108>. [in Ukrainian].

30. Vyrok kolehii Vysshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 21 lystopada 2019 r. Sprava №761/3762/19. Provadzhennia № 1-кп/991/124/19. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85801979>. [in Ukrainian].

31. Informuvannia pro rezultaty roboty Derzhfinmonitorynhu za 2020 rik. N. d. N. p. URL : <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboty-derzhfinmonitoringu-za-2020-rik.html>. [in Ukrainian].

32. Vyrok Zbarazkoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti. Sprava №598/1969/20 vid 28 hrudnia 2020 r. (provadzhennia №1-кп/598/297/2020). (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93912743>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.03.2021

Лысенко В. В., доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Университета государственной фискальной службы Украины (г. Ирпень, Украина)

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ЛЕГАЛИЗАЦИИ (ОТМЫВАНИЮ) ИМУЩЕСТВА, ПОЛУЧЕННОГО ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ (ПО МАТЕРИАЛАМ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ)

На основе анализа судебной практики рассмотрено современное содержание преступной деятельности о легализации (отмывании) имущества, полученного преступным путем. Выделены предикатные уголовные правонарушения и приведено характеристику непосредственного механизма легализации (отмывания) такого имущества с использованием банковских учреждений, субъектов хозяйствования с признаками фиктивности, возможностей физических лиц и физических лиц-предпринимателей. Приведены типичные следы, которые свидетельствуют о совершении уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 209 УК Украины. Определены проблемные стороны назначения уголовного наказания за совершение таких уголовных правонарушений.

Ключевые слова: легализация (отмывание) средств преступного происхождения, предикатные преступления, финансовый мониторинг, способ совершения уголовного правонарушения, типичные следы совершения преступления, субъект хозяйствования с признаками фиктивности.

Lysenko V., Doctor of Law, Professor of Department of Criminal Procedure and Criminology in University of the State Fiscal Service of Ukraine (Irpın, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF CRIMINAL ACTIVITY REGARDING LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL WAY (ACCORDING TO JUDICIAL PRACTICE)

In the article, the author explains the contemporary concept of such criminal activity as legalization (laundering) of the illegally gained property. The research is based on the analysis of police investigations and judicial practice. The author examines the predicate criminal of-

fenses which became a source of the criminal income. Among them, the article lists such criminal offenses as: property crimes; crimes against economic activity; trafficking of drugs and psychotropic substances; illegal provision of public services, etc.

The article describes the direct mechanism of legalization (laundering) of the illegally gained property. In such cases the crime was committed through banking institutions, fake business entities, individuals or entrepreneurs. Criminal organizations which activities were investigated has engaged in such crimes as: drug trafficking; selling real estate while using the connections with the corrupt judges and falsifying documents; illicit trade of unknown substances under the guise of expensive drugs for incurable disease. The article explains the mechanism of money laundering using banking institutions, remote management of bank accounts and concealment of specific recipient of cash outside such institutions.

As well as, the resources where information on the money laundering can be found, such as materials of State Financial Monitoring Service of Ukraine (financial intelligence).

Typical traces which are indicating the criminal offense under Article 209 of the Criminal Code of Ukraine are explained. Among the problematic aspects of assigning criminal penalties for committing such criminal offenses were: plea agreements, the absence of actual criminal punishment for committing predicate criminal offenses and the money laundering.

Keywords: legalization of money (money laundering), predicate offenses, financial monitoring, criminal offense, typical traces of the crime, fake entities.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.94.141-156

УДК 351.811:656.183

Болоташвілі З. У., кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальних дисциплін та домедичної підготовки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>

ВЕЛОСИПЕДИСТ - ФАКТОР ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ НА ДОРОЗІ

У статті розглянуто правові стосунки на дорогах щодо керуючих велосипедом (далі – велосипедист), про що зазначено в правилах дорожнього руху України.

Проаналізовано скоєні в Україні дорожньо-транспортні пригоди з постраждалими за участю велосипедистів.

Викладені власні пропозиції правових напрямків зниження ризику загрози життю і здоров'ю всіх учасників дорожнього руху (пішоходів, пасажирів, водіїв і мотоциклістів) за участю велосипедистів шляхом надання порад щодо коригування Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: велосипедист, водій, механічний транспортний засіб (МТЗ), статистика, дорожньо-транспортна подія (ДТП), ДТП з постраждалими, наїзд на велосипедиста, статистика ДТП в Україні, Правила дорожнього руху України, Департамент патрульної поліції, звіт про підрахунок велосипедистів.

Постановка проблеми. Нині активізується велосипедний рух, особливо у великих містах. За минулий 2020 рік в Україні зросла кількість скоєння ДТП за участю велосипедистів, що має найбільше поширення в Києві, Одесі, Дніпрі, Львові, Харкові та ін. Це офіційна статистика щодо скоєння ДТП за участю велосипедистів, яку надає Департамент патрульної поліції України (Статистика | Патрульна поліція України). При визначенні характеру скоєння ДТП за участю велосипедистів необхідно з'ясувати, які фактори найбільше впливають на безпеку велосипедистів та як можна знизити ризики небезпеки, щоб звести до мінімуму смертельні випадки і травмування на дорогах України.

У чинних правилах дорожнього руху України (розділ «6. Вимоги до велосипедистів») існує багато розбіжностей, які на даний час не відповідають умовам дорожнього руху. Наприклад, у підрозділі «6.6. Велосипедисту забороняється: д) перевозити пасажирів на велосипеді (за винятком дітей віком до 7 років, які перевозяться на додатковому сидінні, обладнаному надійно закріпленими підніжками)». Звісно, дозволено перевозити дітей віком до 7 років, але зовсім не зрозуміло, яку

кількість. Також нечітким є зміст підрозділу «6.7. Велосипедисти повинні виконувати вимоги цих Правил, що стосуються водіїв або пішоходів, і не суперечать вимогам цього розділу», але адміністративна відповідальність за однакові порушення чинних правил дорожнього руху України різнобіжна між водіями транспортних засобів і велосипедистами: стосовно велосипедистів – ст. 127, ч.2 «Порушення правил дорожнього руху особами, які керують велосипедами, гужовим транспортом, і погоничами тварин», ст. 127, ч.3 «Ті самі порушення, вчинені особами, зазначеними в ч.ч.1-2 цієї статті, які перебувають у стані сп'яніння»; а щодо водіїв механічних транспортних засобів – ст. 130, ч.1 «Керування ТЗ особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування ТЗ особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмова особи, яка керує ТЗ, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції»; ст. 130, ч.2 «Повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень, передбачених ч.1 цієї статті»; ст. 130, ч.3 «Дії, передбачені ч.1 першою цієї статті, вчинені особою, яка двічі протягом року піддавалась адміністративному стягненню за керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, за відмову від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції»; ст. 130, ч.4 «Вживання особою, яка керувала ТЗ, після дорожньо-транспортної пригоди за її участю алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як ТЗ був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду».

Однак, можна чітко визначити, що велосипедист, який, наприклад, перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, також стає потенційно небезпечним учасником дорожнього руху, як і водій механічних транспортних засобів (далі – МТЗ), тобто він є потенційно небезпечним об'єктом для всіх учасників дорожнього руху і несе загрозу життю і здоров'ю. З вищевказаного виникає потреба доопрацювати кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України щодо протиправних порушень велосипедистів.

До того ж, на сьогодні в нашій державі не вирішені питання про ідентифікацію велосипедів щодо захисту від крадіжки, незаконного заволодіння та продажу велосипеда, а також щодо розслідування правопорушень, скоєння ДТП

за участю велосипедиста. Так, наприклад, у Євросоюзі на початку 2016 року стартувала ідентифікація велосипедів, що, за статистикою, знизила кількість крадіжок та підвищила рівень безпеки в дорожньому русі Німеччини, Франції та інших країн [1-4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про правове врегулювання дорожнього руху за участю велосипедистів вивчалось в деяких наукових роботах як закордонних, так і вітчизняних авторів, як-от: Safer Roads, Safer Cities, А. Селезнева, В. Горбунова, М. Воронцова, Ю. Трофименко, А. Сова, В. Буренін, О. Підкова, Я. Брик, Є. Мережко, А. Сабініч та інші [1-12]. У своїх публікаціях вони проводили аналіз сучасного стану регулювання дорожнього руху за участю велосипедистів, визначали його сильні та слабкі сторони, надавали поради щодо покращення безпеки дорожнього руху, а також розглядали важливі питання щодо коригування вимог до велосипедистів.

Останнім часом зростає кількість ДТП за участю велосипедистів (Я. Брик), але з метою зниження кількості ДТП за участю велосипедистів автор дає поради про необхідність зобов'язати їх носити шоломи та світловідбиваючі жилети. Світова статистика й численні дослідження також показують залежність між запровадженням обов'язкового носіння шоломів та зменшенням кількості велосипедистів (Safer Roads, Safer Cities, Я. Брик). Після запровадження обов'язкового носіння шоломів в Австралії кількість велосипедистів суттєво зменшилась. Також деякі автори вказують на слабкий розвиток велоінфраструктури, що унеможливило дотримання велосипедистами правил дорожнього руху і таким чином призводить до збільшення кількості скоєння ДТП (Є. Мережко, А. Сабініч). Чинні правила дорожнього руху України не відповідають повною мірою сучасному стану дорожнього руху щодо велосипедистів, наразі немає чіткого врегулювання взаємодії водіїв механічних транспортних засобів та керуючих велосипедами. До того ж, дуже часто водії при маневруванні принижують велосипедистів і тим самим створюють небезпеку дорожнього руху (О. Підкова).

Однак постановою Уряду від 11 листопада 2020 р. № 1105 затверджено зміни до Правил дорожнього руху, за якою «велосипедистам дозволено рух смугою для маршрутних транспортних засобів» (почали діяти з 25 листопада 2020 року) [13]. Ця постанова зняла напругу в русі велосипедистів і підвищила безпеку дорожнього руху, тим самим захистивши велосипедистів від загрозованих маневрів водіїв механічних транспортних засобів, яким не дозволено рухатись смугами для маршрутних транспортних засобів.

Однак проблему коригування розділу «6. Вимоги до велосипедистів» чинних правил дорожнього руху України не було достатньо вивчено, а деякі питання щодо кодексу України про адміністративні правопорушення взагалі не досліджені, тому потребують доопрацювання задля підвищення відповідальності велосипедистів за наявні порушення правил дорожнього руху України.

Формулювання цілей. Тож метою статті є розгляд правових відносин суспільства щодо руху велосипедистів в Україні, а також вироблення пропозицій щодо правового врегулювання шляхів зниження дорожньо-транспортних пригод за участю велосипедистів, зниження ризиків небезпеки життя і здоров'ю всіх учасників

дорожнього руху (надання рекомендацій щодо коригування розділу «6. Вимоги до велосипедистів» чинних ПДР України.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, останнім часом популярним видом транспорту в Україні стає велосипед, але дорожнє покриття для руху велосипедистів не відповідає вимогам чинних правил дорожнього руху, тому наразі потрібно модернізувати вуличне освітлення, зробити велодоріжки та велопарковки [10].

Недостатньо розвинена інфраструктура щодо руху велосипедистів на шляхах України поставила також серед нагальних питань про доопрацювання Кодексу України про адміністративні правопорушення та перегляд окремих положень статей Кримінального кодексу України щодо протиправних порушень велосипедистів, кількість яких останнім часом зростає (ДТП з тяжкими травмуваннями та загибеллю) [11].

Як відомо, пішоходи, велосипедисти та мотоциклісти – три найбільш вразливі групи користувачів дорожнього руху; вони становлять 70 % загиблих та серйозно поранених на міських дорогах. На сьогодні існує така статистика:

- загинули на міських дорогах 40 % пішоходів, мотоциклістів – 18 %; велосипедистів – 12 %;

- тяжко поранені на міських дорогах 25 % пішоходів, мотоциклістів – 22 %; велосипедистів – 23 %.

Однак ми спостерігаємо чималий відсоток загиблих і тяжко поранених серед велосипедистів, і цей показник не знижується, а навпаки, зростає [2].

Як подолати цю проблему? Як знизити рівень травмонебезпеки? Сьогодні багато зроблено в Україні щодо підвищення комфорту руху велосипедистів, зниження ризиків їхньої загибелі чи травмування (за рахунок зміни в законодавчій базі (Правила дорожнього руху України), розробки та подальшого впровадження «Концепції розвитку велосипедної інфраструктури» у великих містах, селищах і селі [7]). Так, наприклад, значна увага приділена щодо розвитку інфраструктури велосипедного транспорту в місті Києві: цими питаннями опікуються Департамент містобудування та архітектури КМДА та «Асоціація велосипедистів Києва», які розробляють Концепцію розвитку велосипедної інфраструктури столиці [8].

Значний внесок у покращення умов дорожнього руху велосипедистів в Україні було зроблено завдяки введенню національного стандарту України ДСТУ 8906:2019 «Планування та проектування велосипедної інфраструктури. Загальні вимоги» [12], який набрав чинність з 01 жовтня 2020 року, змін до чинних правил дорожнього руху України: Кабінет Міністрів України 11 листопада 2020 року, за відповідною постановою № 1105, дозволив рух велосипедів смугою руху маршрутних транспортних засобів з 25 листопада 2020 року (зміни в наступній редакції: пункту 5.8 «Дорога із смугою для руху маршрутних транспортних засобів». Дорога, на якій по спеціально відведеній смузі здійснюється рух транспортних засобів за встановленим маршрутом та велосипедистів»; пункту 5.11 «Смуга для руху маршрутних транспортних засобів». Смуга призначена для руху транспортних засобів, що рухаються за встановленими маршрутами, та велосипедистів, якщо

рух такою смугою здійснюється попутно загальному потоку транспортних засобів...») [13].

Попри позитивні зрушення в розвитку велосипедного транспорту в Україні також можна вказати на негативні, т. зв. «зворотну сторону», – це велика кількість скоєння ДТП за участю велосипедистів, яка призводить до травмування і, на жаль, в окремих випадках – до загибелі.

Звернемося до статистичних даних Департаменту патрульної поліції МВС України за кількістю ДТП із даними про кількість постраждалих, травмованих і загиблих у період з 2017 року по 2020 рік включно, які викладені на офіційному сайті Департаменту патрульної поліції України (Статистика | Патрульна поліція України) [14-18] (див. рис. 1).

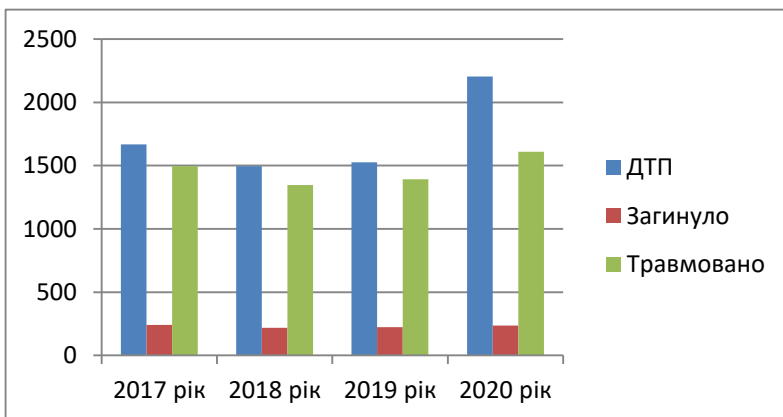

Рис.1. Відбір статистичних даних про кількість ДТП в Україні з урахуванням кількості ДТП, травмованих і загиблих у період з 2017 року до 2020 року включно (статистичні дані Департаменту патрульної поліції МВС України) [15-18].

Аналізуючи вище наведені дані на діаграмі, можна чітко зазначити, що динаміка скоєння ДТП за 2017-2019 рр. виявляється стабільною, без суттєвих змін, але у 2020 році цей показник зріс до 2 500 випадків у порівнянні з середнім показником за 2017-2019 рр. (1 563 випадки), але в середньому на 642 випадки більше. Ці дані вказують на зростання кількості загиблих: наприклад, у 2020 році загинуло 235 осіб, у порівнянні з минулим 2019 роком (223 загиблих), що на 12 чоловік більше. До того ж потрібно визнати, що кількість травмованих також зросла: з 1 392 осіб (за 2019 рік) до 1 610 осіб (2020 рік), що на 218 чоловік більше. На підтвердження оприлюдненої інформації надаємо коментар першого заступника начальника Департаменту патрульної поліції України Олексія Білошицького: «В Україні впродовж 2020 року сталося понад 168 тис. дорожньо-транспортних пригод, у яких загинула 3 541 людина. Окрім цього, за 2020 рік в Україні сталося 1 768 ДТП із загиблими

і/або травмованими велосипедистами, у яких загинули 235 осіб і 1 610 були травмовані». О. Білошицький зазначив, що суттєвими причинами скоєння ДТП із загиблими і/або травмованими за 2020 рік були: перевищення безпечної та встановленої швидкості руху; порушення правил маневрування; порушення правил проїзду перехресть; порушення правил проїзду пішохідних переходів; недотримання дистанції [19, 20].

На жаль, велосипедисти мають достатньо низький рівень толерантності, не знають правил дорожнього руху України, а іноді й ігнорують ними. Також має місце порушення правил дорожнього руху України з боку водіїв механічних транспортних засобів, що призводить до жаливих ДТП (тяжке травмування та загибель велосипедистів). Даний факт можна проілюструвати матеріалами, що розміщені в Інтернет-мережі (<https://www.youtube.com>) за посиланням на QR-код (див. рис.2, рис.3, рис.4 і рис.5).

Рис.2. Аварії з велосипедистами (збірник страшних ДТП).

Рис.3. З'явилось відео моторошного ДТП під Києвом, коли вантажівка збила 9 велосипедистів.

Рис.4. ДТТ за участю велосипедиста і власника електросмокатів на Закарпатті (5 березня 2021 року).

Рис. 5. ДТТ за участю велосипедистів (25 лютого 2019року)

Після перегляду зазначених відео можна чітко усвідомити зміст правопорушень, які мають місце як із боку велосипедистів, так і з боку водіїв механічних транспортних засобів, а також пішоходів щодо велосипедистів.

Спочатку розглянемо основні правопорушення велосипедистів щодо ПДР, які найбільш поширені в Україні, за позиціями [19, 20]:

1) виїзд велосипедиста на пішохідний перетин, який призначається тільки для руху пішоходів;

2) виконання повороту ліворуч або розвороту на ділянках доріг, де налаштовано дві смуги в одному напрямку, але встановлені залізничні колії для руху рейкових транспортних засобів (трамваїв);

3) недотримання безпечної дистанції між власним велосипедом (1,5 м) й іншим транспортним засобом (механічний транспортний засіб або інший велосипед);

4) керування велосипедом з наявними ознаками технічних недоліків: несправним гальмом, звуковим сигналом, а в темну пору доби і в умовах недостатньої видимості – із вимкненим ліхтарем (фарою) чи без світлоповертачів, згідно з пп. 6.6. а) ПДР України [19];

5) рух по автомагістралях і дорогах для автомобілів, а також по проїжджій частині, коли поряд облаштовано велосипедну доріжку, згідно з пп. 6.6. б) ПДР України [19];

6) здійснення руху по дорозі віком до 14 років, згідно з пп. 6.1. б) ПДР України [19];

7) керування велосипедом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їхню увагу та швидкість реакції;

8) невиконання вимоги поліцейського на зупинку, згідно з пп. 6.7. б) ПДР України [19];

9) проїзд на червоний заборонний сигнал світлофора на перехресті та порушення правил переїзду залізничного перетину;

10) перевезення дітлахів старше за 7 років та дорослих на велосипеді, згідно з пп. 6.7. д) ПДР України [19, 20];

11) здійснення руху по дорозі у два рядки й більше, згідно з пп. 6.3) ПДР України [19].

З аналізу 11 зазначених правопорушень велосипедистів особливо слід звернути увагу на позицію «7. Керування велосипедом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції». У разі такого правопорушення велосипедиста можна вважати об'єктом підвищеної небезпеки, але адміністративна відповідальність за однакові порушення чинних правил дорожнього руху України різнобіжна між водіями транспортних засобів і велосипедистами: щодо велосипедистів, наприклад, ст. 127, ч.2 «Порушення правил дорожнього руху особами, які керують велосипедами, гужовим транспортом, і погоничами тварин» [19-21], ст. 127, ч.3 «Ті самі порушення, вчинені особами, зазначеними в ч.1-2 цієї статті, які перебувають у стані сп'яніння» [19-21], і щодо водіїв механічних транспортних засобів – ст. 130, ч.1 «Керування ТЗ особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування ТЗ особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмова особи, яка керує ТЗ, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» [19-21].

У законодавчій базі щодо правопорушень водіїв у стані алкогольного сп'яніння санкції відповідні, а щодо велосипедистів – незначні: за ст. 130, ч.1 – санкції на водіїв у виді штрафу у 17 000 грн з позбавленням права керування ТЗ на строк 1 рік; на інших осіб – накладення штрафу у 17 000 грн; щодо велосипедистів – у виді штрафу у 680 грн. Вважаємо це неприпустимим, оскільки велосипедист вважається об'єктом підвищеної небезпеки і також несе відповідальність у разі порушення законодавства.

Однак, маємо пропозицію щодо перекваліфікації такого виду правопорушення велосипедистом із включенням до ст. 130, ч.1 – накладення санкцій на водіїв механічних транспортних засобів, а також у разі повторення правопорушення

протягом року будь-якого з порушень, передбачених ч.1 цієї статті, у наступній ст. 130, ч.2 (штраф на водіїв у 34 000 грн. із позбавленням права керування ТЗ строком на 3 роки та з оплатним вилученням ТЗ чи без такого або адміністративний арешт строком на 10 діб з позбавленням права керування ТЗ строком на 3 роки та з оплатним вилученням ТЗ чи без такого, й на інших осіб – накладення штрафу у 34 000 грн з оплатним вилученням ТЗ чи без такого або адміністративний арешт строком на 10 діб з оплатним вилученням ТЗ чи без такого); у разі повторного правопорушення за поточний рік за ст. 130, ч.3 – санкції у вигляді штрафу на водіїв до 51 000 грн з позбавленням права керування ТЗ строком на 10 років та з конфіскацією ТЗ, який є у приватній власності порушника, або адміністративний арешт строком на 15 діб із позбавленням права керування ТЗ строком на 10 років та з конфіскацією ТЗ, який є у приватній власності порушника; а на інших осіб – накладення штрафу у 51 000 грн із конфіскацією ТЗ, який є у приватній власності порушника, або адміністративний арешт строком на 15 діб із конфіскацією ТЗ, який є у приватній власності порушника.

Далі розглянемо основні види правопорушень щодо правил дорожнього руху України [19] з боку водіїв механічних транспортних засобів і пішоходів щодо велосипедистів:

1)ненадання водієм механічного транспортного засобу права на першочерговий проїзд за пріоритетом велосипедиста згідно з чинними правилами дорожнього руху України [19];

2)недотримання водієм механічного транспортного засобу безпечного інтервалу (1,5 м) щодо керуючого велосипедом;

3)неповага велосипедиста з боку пішохода (блокування та перешкоди в русі на дозволених ділянках доріг).

З аналізу випливає, що кількість їх незначна [19]. Також можна сказати, що правопорушень з боку велосипедистів щодо правил дорожнього руху України виявляється більше [20]. І на те є ряд причин, одна з яких – нерозвинена інфраструктура.

Це питання доцільно розглянути на прикладі «Аналітичного звіту за результатами опитування щодо перешкод та рішень у розвитку велосипедного транспорту» [11]. Більше 130 представників центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, представники бізнесу, громадськості та експерти були опитані у період з 28.12.2020 по 22.01.2021 щодо планів та перспектив розвитку велосипедної інфраструктури (на запит Міністерства інфраструктури України та за сприянням Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні) [11]. За результатами був складений документ, який надає перелік рішень [11], основні з яких включають таке:

- створити мережу національних велосипедних маршрутів України, що поєднуватиме міжнародні велосипедні маршрути з країнами ЄС;
- створити Фонд велосипедного транспорту (сталого транспорту) для підтримки проєктів з будівництва велосипедних об'єктів на місцевому рівні (обласні, районні та ОТГ);

- надати пропозиції щодо зміни до Державних будівельних норм у частині обов'язковості будівництва велосипедних/пішохідних доріжок уздовж доріг загального користування державного та місцевого значення та уточнити інші деталі в ДБН та ДСТУ, які виявили прокранти під час проєктування велосипедних об'єктів у населених пунктах та між ними;

- надати пропозиції щодо зміни до правил дорожнього руху України [11] з метою врегулювання правових відносин щодо велосипедного руху;

- створити національний Інформаційний центр велосипедного транспорту при Міністерстві інфраструктури України, який надаватиме консультації місцевим органам щодо розробки велосипедних концепцій, програм та планів; можливостей фінансування/співфінансування велосипедних програм; інформуватиме про можливість залучення іноземних інвестицій та донорської підтримки; створюватиме базу для партнерства областей, районів, населених пунктів та ОТГ при будівництві велосипедних шляхів; сприятиме обміну досвідом; проводитиме заохочувальні заходи (може бути закріплено за штатною одиницею МІУ);

- забезпечити можливість перевезення велосипедів у потягах дальнього та приміського сполучення та на підвісних гаках спереду приміських автобусів (наприклад, під час проведення тендерів на закупівлю нових автобусів), з пріоритетом на найбільш популярних маршрутах згідно із зібраними даними;

- тимчасово скасувати податок на додану вартість, ввізне мито та акциз на ввезення велосипедів в Україну з метою заохочення населення до купівлі велосипедів;

- промаркувати та встановити інформаційні вказівники та стенди на туристичних велосипедних шляхах, розмістити інформацію про велосипедні шляхи та велотуристичні принади на новоствореному Інформаційному сайті велосипедного туризму України;

- розробити методики зі збору даних щодо велотранспорту та включити її до планів управліннь статистики на всіх рівнях;

- запровадити школи з вивчення Правил дорожнього руху України [11] для велосипедистів у школах та для дорослих.

- співпрацювати з інституціями та організаціями ЄС щодо технічної підтримки проєктів розвитку велотранспорту.

Небезпека щодо здоров'я та життя велосипедистів, коли вони рухаються по зазначених ділянках доріг була чітко визначена однією з найбільших перешкод для розвитку велотранспорту [11]. Причинами небезпек щодо здоров'я та життя велосипедистів були визначені такі:

1) відсутність велосипедних доріжок та пішохідних тротуарів уздовж замських доріг. Більшість замських доріг проходить через населені пункти або сполучає ці пункти між собою, тому велосипедисти змушені ними користуватися спільно з автотранспортом. На цих дорогах часто відсутні безпечні узбіччя та освітлення, що створює небезпечні умови для велоруху. Те, що водії їздять із завищеною швидкістю на замських дорогах, призводить до гірших умов для руху на велосипедах. Респонденти зазначають, що деякі водії перевищують встановлений ліміт швидкості, що значно загрожує життю велосипедистів [3; 19].

2) наявність прогалин у Правилах дорожнього руху щодо руху велосипедистів.

Зокрема, вони не дають чітких інструкцій щодо перетину велосипедистами перехресть, на яких крайня права/і смуга/и повертає праворуч, а також правила переїзду водіями авто-/велодоріжок, що проходять у межах перехресть. З одного боку, правила дорожнього руху України [21] чітко встановлюють, що водій має пропустити велосипедиста, який їде по велодоріжці в межах перехресть, але на практиці визначити положення велодоріжки (у межах чи поза межами перехрестя) часто неможливо, що створює аварійні ситуації. Деякі опитані пропонували встановити вимоги щодо безпечного інтервалу до велосипедистів на дорогах (наприклад, випередження не ближче ніж 1,5 м) [20].

3) незнання велосипедистами Правил дорожнього руху України [21], недостатньо помітність їх на дорогах, особливо в темний час доби, що може спричинити аварійні ситуації. Водночас, водії автомобілів можуть не знати про особливості руху велосипедистів (очікувана швидкість руху, імовірність бути затягнутими повітряною хвилею на середину смуги), що спричиняє небезпечні випередження та ДТП [19].

4) хаотичне нелегітимне паркування, що змушує велосипедистів виїжджати на другу-третю смугу, та відсутність дорожньої розмітки, що спричиняє хаотичний рух і перевлаштування авто [19].

Згідно з матеріалами «Аналітичного звіту за результатами опитування щодо перешкод та рішень у розвитку велосипедного транспорту» [11], маємо припущення, що пункти 2, 3 і 4 потребують доопрацювання, бо не відповідають чинним правилам дорожнього руху України [19].

Дуже велику вагу має пункт 1 («Відсутність велосипедних доріжок та пішоходних тротуарів уздовж замських доріг») [19, 11]. Також вважається, що інфраструктура велосипедного транспорту потребує значних капіталовкладень у розвиток усієї дорожньої мережі України з поєднанням аналогічної мережі доріг ЄС.

Висновки. З огляду на зазначене вище, очевидно, що маємо на сьогодні значні проблеми щодо вулично-дорожньої мережі України, яка не здатна впоратись із рухом велосипедистів і була раніше розроблена більше під рух механічних транспортних засобів та пішоходів. Вважаємо, що потрібно будувати велосипедні доріжки, місця для паркування велосипедів, а головне – внести зміни до чинних правил дорожнього руху України у розділі «6. Вимоги до велосипедистів» [20] з метою покращення умов дорожнього руху велосипедистів, а також значного зменшення ДТП за участю велосипедистів.

Тож пропонуємо перекваліфікувати ст. 127, ч.3 на відповідну ст. 130, ч.1; ст.130, ч.2; ст. 130, ч.3. щодо накладення санкцій на правопорушників-велосипедистів у залежності від ступеню тяжкості порушення.

Використані джерела:

1. Лейпциг, як приклад велосипедизації міста. СЕРВІС АКТИВНОГО ВІДПОЧИНКУ – *Онлайн-магазин shop.veliki.ua – електронний інформаційний ресурс*. URL : <https://veliki.ua/ua/novosty-i-akcii/lejptsig-yak-priklad-velosipedizatsii-mista.html>. (дата звернення: 04.04.2021)

2. Safer Roads, Safer Cities: How to improve urban road safety in the EU (PIN Flash 37) June 10, 2019. Publications. URL : <https://etsc.eu/safer-roads-safer-cities-how-to-improve-urban-road-safety-in-the-eu-pin-flash-37/>. (дата звернення: 04.04.2021)

3. Empfehlungen fuer Radverkehrsanlagen (ERA), FGSV Verlag GmbH, 2010. *Рекомендації з організації руху велосипедного транспорту Німеччини, Науково-дослідницьке товариство доріг і транспорту*, Кельн, Німеччина, 2010. URL : <http://velotran.sport.info/wp-content/uploads/ERA2010-ua.pdf>. (дата звернення: 04.04.2021)

4. Eurobarometer. URL : <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/General/index>. (дата звернення: 04.04.2021)

5. Олесь Підкова. На велосипеді по місту - як велосипедисту не потрапити в ДТП? *veliki.om.ua – електронний інформаційний ресурс*. URL : https://veliki.com.ua/ua/news/na_velosipede_po_megalopolisu_kak_velosipedistu_ne_porast_v_dtp.htm. (дата звернення: 04.04.2021)

6. Велоінфраструктура в Україні: яке місто зручніше? URL: <https://dengi.informator.ua/2017/10/24/veloinfrastruktura-v-ukraine-kakoj-gorodudobnee/>. (дата звернення: 04.04.2021)

7. Єва МЕРЕЖКО. Чи з'явиться в Україні велоінфраструктура за зразком європейських країн. 11.07.2019. URL : https://dniprograd.org/2019/07/11/chi-zyavitsya-v-ukraini-veloinfrastruktura-za-zrazkom-evropeyskikh-krain_79860. (дата звернення: 04.04.2021)

8. Велоінфраструктура Кієва – за крок до масштабного оновлення. URL : <https://kyc.org.ua/news-ua/veloinfrastruktura-ky-yeva-za-krok-do-masshtabnogo-onovlennya/>. (дата звернення: 04.04.2021)

9. Андрій Сабініч. Психологія трафіку: чому водії не люблять велосипедистів? *nazar@tokar.ua – електронний інформаційний ресурс*. URL : <https://tokar.ua/read/42933>

10. Велосипед у місті: економічний ефект. *Економіка, Мобільність*, 2017. URL : <https://mistosite.org.ua/uk/articles/velosyped-u-misti-ekonomichnyi-efekt>. (дата звернення: 04.04.2021)

11. Аналітичний звіт за результатами опитування щодо перешкод та рішень у розвитку велосипедного транспорту. Програма розвитку ООН в Україні, Київ, 2021 / www.ua.undp.org. URL : <https://stsaltiv.gov.ua/storage/static-pages/documents/23a745ee51af332173e88bafee43c201.pdf>. (дата звернення: 04.04.2021)

12. ДСТУ 8906:2019 Планування та проектування велосипедної інфраструктури. Загальні вимоги. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85776. (дата звернення: 04.04.2021)

13. Постанова КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 11 листопада 2020 р. № 1105 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-2020-p#Text>. (дата звернення: 04.04.2021)

14. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2017 по 31.12.2017:ДТП 12-2017. Департамент патрульної поліції України: Київ, 2017. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 04.04.2021)

15. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2018 по 31.12.2018:ДТП 12-2018. Департамент патрульної поліції України: Київ, 2018. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 04.04.2021)

16. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2019 по 31.12.2019:ДТП 12-2019. Департамент патрульної поліції України: Київ, 2019. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 04.04.2021)

17. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2020 по 31.12.2020: ДТР 12-2020. Департамент патрульної поліції України: Київ, 2020. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. (дата звернення: 04.04.2021)

18. В Україні за 2020 рік 3,5 тис. осіб загинули в ДТП. Inter-Факс Україна – Інформаційне агентство, 12.01.2021. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/715600.html>. (дата звернення: 04.04.2021)

19. Про затвердження Правил дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. *Офіційний вісник України від 26.10.2001 – 2001 р., № 41, стор. 35, стаття 1852, код акта 20133/2001/Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п/card6#Public>. (дата звернення 04.04.2021)

20. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст.338. Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>. (дата звернення 04.04.2021)

21. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. Відомості Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1984 – 1984 р., № 51, стаття 130 ч.1, стаття 130 ч.2, стаття 130 ч.3. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card6#Public>. (дата звернення 04.04.2021)

References:

1. Leipcig, yak prikklad velosipedizatsii mista. SERVIS AKTIVNOGO VIDPOCHINKU – ACTIVE LEISURE SERVICE. Onlain-magazin shop.veliki.ua. URL : <https://veliki.ua/ua/novosty-i-akcii/lejptsig-yak-prikklad-velosipedizatsii-mista.html>. [in Ukrainian].

2. Safer Roads, Safer Cities: How to improve urban road safety in the EU (PIN Flash 37) June 10, 2019. (2019) URL : <https://etsc.eu/safer-roads-safer-cities-how-to-improve-urban-road-safety-in-the-eu-pin-flash-37/>. [in Ukrainian].

3. Empfehlungen fuer Radverkehrsanlagen (ERA), FGSV Verlag GmbH, 2010. *Rekomendatsii z orhanizatsii rukhu velosypednogo transportu Nimechchyny, Naukovo-doslidnytske tovarystvo dorih i transportu*, Keln, Nimechchyna, 2010. <http://velotransport.info/wp-content/uploads/ERA2010-ua.pdf>. [in German -Ukrainian].

4. Eurobarometer. URL : <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/General/index>. [in English].

5. Oles Pidkova. N. d. Na velosypedi po mistu - yak velosypedystu ne potrapyty v DTP? *Veliki.om.ua – elektronnyi informatsiynyi resurs - Veliki.om.ua - electronic information resource*. N. p. URL : https://veliki.com.ua/ua/news/na_velosipede_po_megapolisu_kak_velosipedistu_ne_popast_v_dtp.htm. [in Ukrainian].

6. Veloinfrastruktura v Ukraini: yake misto zruchnishe? N. d. N. p. URL : <https://dengi.informator.ua/2017/10/24/veloinfrastruktura-v-ukraine-kakoj-gorodudobnee/>. [in Ukrainian].

7. IEva MEREZHKO. CHy znavytsya v Ukraini veloinfrastruktura za zrazkom ievropeyskykh krain. 11.07.2019. URL : <https://dniprograd.org/2019/07/11/chi-znavytsya-v-ukraini-veloinfrastruktura-za-zrazkom-evropeyskikh-krain79860>. [in Ukrainian].

8. Veloinfrastruktura Kyieva – za krok do masshtabnoho onovlennia. N. d. N. p. URL : <https://kyc.org.ua/news-ua/veloinfrastruktura-ky-yeva-za-krok-do-masshtabnogo-onovlennya/>. [in Ukrainian].

9. Andrii Sabinich Psykholohiia trafiku: chomu vodii ne liubliat velosypedystiv? nazar@tokar.ua – elektronnyi informatsiinyi resurs - nazar@tokar.ua - electronic information resource . URL : <https://tokar.ua/read/42933>. [in Ukrainian].

10. Velosiped u misti: ekonomichnii efekt. *Ekonomika, Mobilnist*, 2017. (2017) N. p. URL : <https://mistosite.org.ua/uk/articles/velosyped-u-misti-ekonomichnyi-efekt>. [in Ukrainian].

11. Analitychnyi zvit za rezultatamy opyтуvannia shchodo pereshkod ta rishen u rozvytku velosypednoho transportu. Prohrama rozvytku OON v Ukraini, Kyiv, 2021 (2021) / www.ua.undp.org. URL : <https://stsaltiv.gov.ua/storage/static-pages/documents/23a745ee51af332173e88bafee43c201.pdf>. [in Ukrainian].

12. DSTU 8906:2019 Planuvannia ta proektuvannia velosypednoi infrastruktury. Zahal ni vymohy. N. d. N. p. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85776. [in Ukrainian].

13. Postanova KABINETU MINISTRIV UKRAINY vid 11 lystopada 2020 r. № 1105 «Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 zhovtnia 2001 r. № 1306». (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-2020-p#Text>. [in Ukrainian].

14. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2017 po 31.12.2017:DTP 12-2017. Departament patrolnoi politsii Ukrainy: Kyiv, 2017. (2017) N. p. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].

15. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2018 po 31.12.2018:DTP 12-2018. Departament patrolnoi politsii Ukrainy: Kyiv, 2018. (2018) N. p. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].

16. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2019 po 31.12.2019:DTP 12-2019. Departament patrolnoi politsii Ukrainy: Kyiv, 2019. (2019) N. p. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].

17. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2020 po 31.12.2020:DTP 12-2020. Departament patrolnoi politsii Ukrainy: Kyiv, 2020. (2020) N. p. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>.

18. V Ukraini za 2020 rik 3,5 tys. osib zahynuly v DTP. Inter-Faks Ukraina – Informatsiine ahentsstvo, 12.01.2021. (2021) N. p. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/715600.html>. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Pravyl dorozhnoho rukhu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 zhovtnia 2001 r. № 1306. (2001) *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 26.10.2001 – *Official Gazette of Ukraine*, 41, 35, art. 1852, kod 20133/2001/ *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p/card6#Public>. [in Ukrainian].

20. Pro dorozhnii rukh: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 roku № 3353-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 31, art. 338. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>. [in Ukrainian].

21. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07 hrudnia 1984 r. (1984) *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* vid 18 hrudnia 1984 – *Information of the Verkhovna Rada of USSR*, 51, art.130, part.1; art. 130, part. 2; art. 130, part.3. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card6#Public>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.04.2021

Болоташвили З. У., кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры специальных дисциплин и домедцинской подготовки Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ВЕЛОСИПЕДИСТ - ФАКТОР ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ НА ДОРОГЕ

В статье рассмотрены правовые отношения управляющих велосипедом (далее – велосипедист) на обозначенных дорогах в правилах дорожного движения Украины. Осуществлён анализ совершенных дорожно-транспортных происшествий в Украине с пострадавшими при участии велосипедистов. Изложены собственные предложения правовых направлений снижения риска угрозы жизни, здоровью всех участников дорожного движения (пешеходов, пассажиров, водителей и мотоциклистов) с участием велосипедистов путем предоставления предложений по корректировке Кодекса Украины по административным правонарушениям.

Ключевые слова: велосипедист, водитель, механическое транспортное средство (МТЗ), статистика, дорожно-транспортное происшествие (ДТП), ДТП с пострадавшими, наезд на велосипедиста, статистика ДТП в Украине, Правила дорожного движения Украины, Департамент патрульной полиции, отчет о подсчете велосипедистов.

Bolotashvili Z., Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Disciplines and Premedical Training of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonets, Ukraine)

BIKE RIDER AS A FACTOR OF INCREASED DANGER ON THE ROAD

The article considers the legal relations on the roads with regard to cyclists (hereinafter - the cyclist), as stated in the traffic rules of Ukraine. Road accidents involving cyclists in Ukraine are analyzed. Own proposals for legal areas to reduce the risk of life and health of all road users (pedestrians, passengers, drivers and motorcyclists) with the participation of cyclists by providing advice on adjusting the Code of Administrative Offenses of Ukraine.

We have a proposal to retrain this type of offense with a cyclist with inclusion in Art. 130, Part 1 - imposing sanctions on drivers of mechanical vehicles, as well as in the case of repetition of an offense during the year of any violations envisaged by Part 1 of this article, in the following Art. 130, Part 2 (penalty on drivers in 34,000 GRV. With the deprivation of the Law of the TR management for a period of 3 years and with paying for the TK or without such or administrative arrest for 10 days with the deprivation of the Law of the TR management for a period of 3 years and paying withdrawal of TK or without such, and others - imposing a fine of 34 000 UAH with paying a PPP or without such or administrative arrest for 10 days with paying for the removal of TK or without such); In case of a repeated offense for the current year under Art. 130, Ch.3 - Sanction in the form of a fine on drivers up to 51 000 UAH with the deprivation of the Law of the TR management for a period of 10 years and with the confiscation of the TK, which is privately owned by the offender, or an administrative arrest for 15 days with the deprivation of the Law of the TR management for 10 years and with the confiscation of the TK, which is privately owned by the offender; And from other persons - an imposition of a fine of 51 000 UAH with the confiscation of the TK, which is in private ownership of the offender, or an administrative arrest for 15 days with the confiscation of TK, which is privately owned by the offender.

Keywords: cyclist, driver, motor vehicle (MTZ), statistics, road traffic accident (RTA), RTA with victims, killed, injured, hitting a cyclist, traffic accident statistics in Ukraine, Traffic Regulations of Ukraine, Department of the Patrol Police, report on the count of cyclists.

DOI:10.33766/2524-0323.94.156-170

УДК 345.592

Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: strel1977@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Бухтіярова І. Г., кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: irinabuhtiyarova@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6348-9577>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ МЕДИЧНИМИ ВІДХОДАМИ

У статті розкрито адміністративно-правове регулювання збирання, транспортування та утилізацію небезпечних медичних відходів. Методологія проведеної роботи базується на використанні загальнонаукових і спеціально-наукових методів і прийомів наукового пізнання. Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою особливостей збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів в Україні та європейських країнах. Формально-юридичний метод дозволив всебічно дослідити сучасний стан законодавчого та нормативно-правового регулювання збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів, виявити недоліки щодо зазначеного виду діяльності, прогалини, суперечності та прорахунки, а також розробити рекомендації, спрямовані на їх усунення. Результати проведеного дослідження показали, що збирання, транспортування та утилізацію небезпечних медичних відходів необхідно удосконалити за допомогою шляхів удосконалення запропонованих авторами. Результати дослідження будуть впроваджені в практичну та наукову діяльність сфери обігу лікарських засобів.

Ключові слова: охорона здоров'я, лікарські засоби, обіг лікарських засобів, медичні відходи, небезпечні відходи, збирання, транспортування, утилізація.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть увагу багатьох дослідників в усьому світі привертає проблема зростаючої неконтрольованої присутності залишків лікарських засобів та їх метаболітів у навколишньому середовищі [1]. Проблема утилізації та знешкодження відходів дуже гостро стоїть у всьому світі і в Україні зокрема. У результаті життєдіяльності одного мешканця України, згідно зі статистичними даними, за рік утворюється близько тонни відходів, з яких утилізується менше третини [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість вітчизняних дослідників, таких як: З. С. Гладуна, О. Г. Кузьменко, В. К. Колпакова, В. Ф. Москаленка, С. Г. Стеценка, О. Г. Стрельченко, Г. Т. Терешкевича, Т. В. Педченка, В. М. Рудого, О. В. Любінця, І. Я. Сенютю, О. Г. Рогової, В. М. Третьякова, Е. Ю. Махмудова до проблеми щодо збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів на сьогодні не вичерпали потреби у її вирішенні.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування шляхів удосконалення адміністративно-правового регулювання збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів.

Виклад основного матеріалу. Істотно забруднює навколишнє середовище фармацевтична галузь, яка щорічно збільшує випуск лікарських засобів на кілька мільйонів упаковок і розширює їх асортимент. На сьогодні екологами доведено вкрай негативний вплив на водні об'єкти навіть незначної кількості лікарських засобів, що надходять у них зі стічними водами та в ґрунт тощо. Лікарські засоби, які слабо розчиняються у воді, – протизапальні, знеболюючі засоби, антибіотики, гормони – слабо піддаються біодеструкції і, проходячи через очисні споруди без змін, потрапляють у природні води та у ґрунт [1].

Медичні і фармацевтичні відходи мають свою специфіку. Зокрема, неякісні лікарські засоби, що не були належним чином утилізовані, можуть чинити небажаний біологічний вплив на рослини і тварин, а також опосередковано через питну воду і продукти харчування потрапляти в організм людини, викликаючи алергізацію організму і формування лікарської резистентності. Особливу небезпеку становлять антибіотики, антисептики, цитостатичні засоби, які, потрапляючи в оточуюче середовище, можуть суттєво порушити екологічний баланс. Медичні відходи, що містять інфікований матеріал, живі збудники інфекційних хвороб у вигляді вакцин, можуть служити джерелом поширення інфекційних захворювань. Гормональні засоби, що потрапляють у воду та ґрунт, можуть негативно вплинути на розвиток тварин [2].

Зазирнувши в минуле щодо зазначеної проблематики утилізації лікарських засобів, доцільно зазначити те, що в 70-і роки були проведені перші роботи по виявленню лікарських засобів у природних поверхневих водах, зразках стічних вод до та після їх очищення, і було встановлено, що природні та синтетичні стероїдні гормони досить стійкі в довкіллі. З середини 80-х років інтерес до проблеми забруднення довкілля лікарськими засобами зростає. У центрі уваги з'являються ендокриннопорушуючі препарати, ліпідознижуючі агенти та інші негормональні лікарські засоби, які виявляють біологічні ефекти на живих організмах водного середовища в надзвичайно низьких концентраціях (нг./л.) [10, с. 368]. З 90-х років спектр дослідних класів лікарських засобів значно розширюється. Проведені в США та Європі аналітичні дослідження по визначенню різних лікарських засобів та їх метаболітів у ґрунті, воді, каналізаційних системах, стоках після очисних споруд, поверхневих водоймах, підземних водах та питній воді свідчили про їх значні концентрації (мкг./л.) у зразках очищених стічних вод і воді поверхневих водойм. Це пов'язано з тим, що сучасні технології очищення каналізаційних стоків, які застосовуються на очисних спорудах, не пристосовані для видалення та анулювання лікарських засобів. Більшість лікарських засобів визначаються в поверхневих водоймах у

концентраціях 1 нг./л. – 1 мкг./л. [11, с. 10]. Дослідженнями, проведеними в Німеччині, було показано, що при відповідних умовах такі лікарські засоби, як клофібринова кислота, карбамазепін та йодовані контрастні агенти, проходять через ґрунт і виявляються в зразках підземних вод. У ґрунтових водах деяких регіонів США і Німеччини було виявлено у небезпечних для здоров'я людини концентраціях більше тридцяти лікарських засобів (антибіотики, серцеві, жарознижуючі та знеболюючі препарати, тощо) [12, с. 137; 13, с. 274]. У незначних концентраціях, де наявні лише їх сліди, представники окремих класів лікарських засобів виявлені також і в питній воді [14, с. 1062].

Після застосування пацієнтами, лікарські засоби разом зі своїми хімічними попередниками, продуктами трансформації та метаболітами надходять у довкілля через каналізаційну систему в ненормованих кількостях у залежності від об'ємів споживання. Деякі лікарські засоби виділяються з організму суттєво не змінені. Інші метаболізуються в організмі оксидазами змішаної функції до більш полярних сполук, які легко виводяться з організму. Причому, ступінь метаболізації залежить від декількох факторів: індивідуальних особливостей хворого, тривалості курсу прийому ліків та дози. Крім того, на сьогодні існує практика видалення лікарських засобів, термін призначення яких закінчився та їх залишків у каналізаційну систему. Водночас, іншими шляхами забруднення навколишнього середовища лікарськими засобами є їх застосування у ветеринарії як прискорювачів росту на тваринницьких, птахо- та рибних фермах. При використанні рідкого перегною, компосту курячого посліду або мулу після очисних споруд як добрива, ці препарати безпосередньо надходять у довкілля. Через ґрунт вони можуть попадати в підземні води, а лікарських засобів, які використовуються в рибних господарствах, – прямо у поверхневі води. Крім того, у зв'язку із відсутністю сортування побутового сміття, існує ймовірність надходження лікарських засобів у довкілля із полігонів побутових відходів [15, с. 79].

Відповідно до Базельської конвенції, до якої Україна приєдналася у 1999 році, медичні та фармацевтичні відходи належать до категорії «небезпечних відходів» і підлягають відповідній утилізації. «Небезпечними» вважаються відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження із ними. Доцільно також зауважити на тому, що медичні відходи, з огляду на їх небезпеку, а також негативний вплив на екологію, поділяють на такі класи: А – не являють небезпеки; Б – потенційно небезпечні; В – украй небезпечні; Г – токсикологічно небезпечні; Д – радіоактивно небезпечні [16].

Медичні відходи накопичуються в лікарнях, фармакологічних підприємствах, компаніях та в наших домівках (наприклад, зіпсовані ліки чи бинти, лікарські засоби, термін придатності, яких закінчився) тощо. Відповідно, *основними джерела утворення фармацевтичних та медичних відходів в Україні є:* медичні відходи із лікарень, поліклінік, санаторіїв, амбулаторій тощо; матеріали з лабораторій та фармацевтичних підприємств-виробників лікарських засобів; тканини і частини тіла із операційних; медикаменти придатності, яких вийшов; виробі медичного призна-

чення; залишки лікарських засобів у вигляді мікстур, таблеток, розчинів тощо в домашніх умовах; відходи з аптек, аптечних пунктів та аптечних кіосків; пакувальні матеріали різних лікарських засобів тощо [19]. Як наслідок, і вимоги щодо поводження з відходами різних категорій лікарських засобів відрізняються за методами їх знищення та утилізації.

Нині гостро стоїть проблема утилізації неякісних лікарських засобів і препаратів із закінченим терміном придатності. Так відходи, що належать до 3-го класу небезпеки, тобто помірно небезпечні лікарські засоби, можна захоронити на полігоні твердих побутових відходів, а відходи 2-го класу небезпеки, тобто високо небезпечні лікарські засоби, підлягають утилізації спеціальними методами [17].

Великі підприємства-виробники фармацевтичних препаратів, як правило, мають також і відповідні ліцензії, що дозволяють самостійно утилізувати і знищувати неякісні лікарські засоби, що утворилися в процесі виробництва з порушенням технології або з вичерпаним терміном придатності, прийняті назад від покупців, згідно з умовами договору [2]. Аптечні заклади при виявленні неякісних медикаментів або повертають їх постачальнику (якщо це передбачено договором), або передають неякісні лікарські засоби спеціалізованим підприємствам, що мають ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами [2].

Проблема утилізації та знешкодження фармацевтичних відходів, що утворилися в населення, в Україні на даний момент залишається неврегульованою та не вирішеною. Населення не поінформоване стосовно небезпеки, яку тягне за собою неправильне поводження з відходами лікарських засобів, не має інформації стосовно можливих методів знешкодження неякісних і лікарських засобів, термін придатності яких виїшов; у домашніх умовах не створені умови для прийому фармацевтичних відходів, що утворилися в населення з метою подальшої їх передачі відповідним структурам, котрі мають ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами [2].

На сьогодні в Україні щорічно утворюється 480-500 тис. т. медичних відходів, у тому числі й лікарських засобів, і з них 200-220 тис. т. є небезпечні, до яких відносяться гострі предмети, інфекційні відходи, анатомічні та патологічні відходи, застарілі або протерміновані хімічні продукти, фармацевтичні препарати, лікарські засоби і радіоактивні матеріали. Відповідно, небезпечні речовини, що містяться в медичних відходах, негативно впливають на довкілля та здоров'я людей, оскільки вони накопичуються в ґрунті, водних об'єктах у великих концентраціях, що призводить до порушення природної екосистеми; виявляють стійкість порівняно з природними компонентами, негативно на них впливають, навіть у низьких концентраціях (особливо на водну фауну); призводять до поширення інфекційних та неінфекційних захворювань (можуть викликати тяжкі захворювання, такі як рак, СНІД, вірусний гепатит, менінгіт, черевний тиф, сказ тощо) та інші фізіологічно активні речовини негативно впливає на живі організми та може призвести до не прогнозованих наслідків [18, с. 6].

Проблема утилізації і знищення відходів лікарських засобів для України є не вирішеною. Сьогодні немає цілісної налагодженої системи, яка б забезпечувала всі етапи поводження з цими відходами. У чинному законодавстві, яке здійснює пра-

вове регулювання утилізації та знищення відходів лікарських засобів, виникає колізія. Так у п.4. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами» [19] визначено, що дія Ліцензійних умов поширюється на всі суб'єкти господарювання, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які в повному обсязі або частково провадять чи мають намір провадити господарську діяльність з поводження з небезпечними відходами. Таким чином, на виконання даної норми всі медичні та фармацевтичні заклади мають мати відповідну ліцензію на здійснення даного виду діяльності, у нашому випадку ліцензію на утилізацію та знищення лікарських засобів. Відповідно, якщо розпочинати із сіл, усі фельдшерсько-акушерські пункти зобов'язані мати зазначену ліцензію, оскільки іншим чином не будуть дотриманні вимоги цих Ліцензійних умов. І така ж сама ситуація в більшості лікувальних закладів.

Водночас, треба зауважити, й те, що на сьогодні Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами» [20] визначено вимоги до поводження з медичними відходами (збирання, перевезення, зберігання, сортування, оброблення (перероблення), утилізації, видалення, знезараження, захоронення, знищення) у закладах охорони здоров'я визначені. Але дані Правила не поширюються на порядок поводження з медичними відходами підприємств із виробництва фармацевтичної продукції та медичними відходами, що утворюються в побуті.

Треба зазначити про те, що, відповідно до вимог ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби», неякісні лікарські засоби, термін придатності яких закінчився, підлягають утилізації та знищенню тощо. Вимогами Наказу Міністерства охорони здоров'я України № 242 від 24 квітня 2015 року «Про затвердження Правил утилізації та знищення лікарських засобів» налагоджена лише утилізація та знищення відходів лікарських засобів фармацевтичних заводів і фабрик, а безпосередньо проблеми збору та знешкодження лікарських засобів, термін яких закінчився, або невикористаних ліків в Україні абсолютно не розв'язане. У зв'язку із невіршеним механізмом утилізації та знищення лікарських засобів населення, аптеки та інші фармацевтичні заклади діють на власний розсуд, а саме, із застосуванням найменших зусиль, тобто всі відходи лікарських засобів викидають у смітник або зливають у каналізацію.

Потрібно звернути увагу на усвідомлення населення того, яку шкоду навколишньому середовищі приносять ці лікарські засоби, що потрапляють у різних кількостях, з різним хімічним складом та їх хімічними реакціями у стічні води, ґрунти, повітря тощо. Наприклад, у європейській та світовій практиці розвинених країн єдине завдання населення при відповідальному поводженні зі специфічними відходами – прийти і здати такі ліки в пункт прийому або в аптеку, яка здійснює цю функцію в регіоні. Однак, таких пунктів прийому в Україні немає, а також і свідомості населення до цієї проблематики поки що також немає. Відтак громадяни в питанні утилізації небезпечних медичних відходів мають відігравати значно

більшу роль – від особистого сортування медичних відходів до приєднання до громадських об'єднань, які люблять прийняття відповідних нормативно-правових актів [21].

У результаті самоусунення громадян будуть виникати загрозливі ситуації щодо поводження із відходами лікарських засобів та небезпечними медичними відходами. Екологи б'ють на сполох, адже такі відходи потрібно дезінфікувати та спалювати, а не захоронувати на звичайних полігонах для побутових відходів. Однак левова частка медичних відходів опиняється саме там, підвищуючи ризик епідеміологічної небезпеки до критичного рівня.

На підтвердження цього слід зазначити непоодинокі випадки безвідповідального поводження з медичними відходами. Так неодноразово було виявлено незаконне звалище медичного сміття в лісосмугах, на сміттєзвалищах, де десятки та сотні мішків з лікарськими засобами, медичними шприцями, контейнерами та іншими відходами органічного походження лежали, на пакетах було зазначено «Особливо небезпечно» і стояла категорія «В»: під цю категорію підпадають відходи з інфекційних відділень лікарень, матеріали із лабораторій, фармацевтичних виробництв, тканини і навіть частини тіла з операційних – і все це було кинуте просто неба, поблизу села, річки, де повно малолітніх дітей (смт. Демидів, Київська обл., 2017 р.) [22].

Неодноразовими випадками щодо неналежного зберігання та утилізації медичних відходів є те, що на підприємства, які начебто мали ліцензії на збирання, транспортування та утилізацію небезпечних медичних відходів, завозили медичні відходи та зберігали їх на території промислового майданчика, чим грубо порушувала норми чинного законодавства (м. Запоріжжя, 2017 р.). Під час проведення огляду цих територій правоохоронцями було виявлено 2,5 т. використаного медичного інструменту, лікарських діагностичних та дезінфекційних засобів, елементів живлення, приладів та обладнання, що містять ртуть і важкі метали, 1,5 т. органічних медичних відходів, предмети, забруднені біологічними рідинами, відходи медичних закладів та мікробіологічних лабораторій, які здійснюють роботи зі збудниками туберкульозу у відкритій формі. Подібні випадки були зафіксовані й в інших областях України (Львівській, Київській, Черкаській, Хмельницькій тощо).

Щодо сказаного необхідно зазначити про те, що в Україні господарська діяльність з поводження з небезпечними відходами підлягає ліцензуванню. Відповідні Ліцензійні умови затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 446. При цьому вони не поширюються на господарську діяльність з перевезення небезпечних відходів. Така діяльність має відповідати вимогам, встановленим Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом. Тобто, підприємство, яке здійснює операції у сфері поводження з небезпечними відходами (збирання, зберігання, знешкодження), а також з їх перевезення, повинно мати 2 окремі ліцензії, видані Міністерством екології та природних ресурсів України і Державною службою України з безпеки на транспорті, відповідно. Однак, на практиці виявляється, що не завжди ліцензійати додержуються законодавства у сфері поводження з небезпечними відходами, ігнорують отримання

необхідних дозвільних документів, здійснюють несанкціоновані викиди небезпечних відходів. Виникає запитання про те, із чим це пов'язано. У світлі 3-річного мораторію на перевірки суб'єктів господарювання контролюючими органами недобросовісні власники підприємств відчувають безконтрольність. Унаслідок заборони на перевірки у сфері поводження з небезпечними відходами, неможливо відстежити кінцевий результат, що призводить до їх вивезення на звалища побутових відходів або утворення несанкціонованих звалищ у лісосмугах, балках та прибережних захисних смугах водойм тощо. Таким чином, запровадження мораторію на практиці призвело до недотримання окремими підприємцями вимог екологічного законодавства, законодавства у сфері поводження з небезпечними відходами та значного катастрофічного погіршення екологічної ситуації в Україні.

У 2018 р. мораторій на проведення планових перевірок встановлено частково. Так у лютому 2018 р. набула чинності постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2017 р. № 1104 «Про затвердження переліку органів державного нагляду (контролю), на які не поширюється дія Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Відтак, до переліку контролюючих органів, на які не поширюється дія мораторію, віднесено в тому числі Міністерство екології та природних ресурсів України. Натомість Державна служба України з безпеки на транспорті у 2018 р. проводити планові перевірки ліцензіатів не може.

Ще один аспект – недобросовісне поводження з медичними відходами окремих закладів охорони здоров'я. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики містять єдине згадування про поводження закладів охорони здоров'я з медичними відходами. Так ліцензіат серед іншого зобов'язаний дотримуватися встановлених санітарних норм, зокрема щодо профілактики внутрішньо-лікарняних інфекцій, вивезення, знищення побутового сміття та медичних відходів. Загальні вимоги до поводження з медичними відходами в закладах охорони здоров'я встановлені Державними санітарно-протиепідемічними правилами і нормами щодо поводження з медичними відходами, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 червня 2015 р. № 325.

Даним документом передбачено, що медичні відходи, що становлять небезпеку для здоров'я людини, не можуть накопичуватися, тимчасово зберігатися, транспортуватися, знищуватися разом з іншими відходами. Окрім того, медичні відходи після незараження передаються на підприємства, що мають ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами та мають відповідне сертифіковане обладнання. Багато із цих відходів можуть бути токсичними, легкозаймистими, радіоактивними, здатні спричинити інфекційні хвороби, а тому дуже небезпечні під час збору, транспортування та утилізації. Відтак цілком зрозуміло, що їх потрібно здавати на утилізацію до спеціалізованих підприємств-утилізаторів, які мають відповідну ліцензію. Знову ж таки виникає питання: чому заклади охорони здоров'я іноді йдуть на порушення екологічного законодавства і законодавства у сфері поводження з небезпечними відходами?

У відповідь на це необхідно вказати, що медичні заклади мають підписувати договори на утилізацію відходів із підприємствами, ліцензованими на здійснення

операцій у сфері поводження з небезпечними відходами. Як правило, такі договори укладаються з підприємствами за результатами проведених тендерів на закупівлю послуги у сфері поводження із радіоактивними, токсичними, медичними та небезпечними відходами. Критерієм вибору замовником переможця є найнижча запропонована ціна за послуги у сфері поводження з небезпечними відходами. Однак, переглянувши статистику тендерів в електронній системі публічних закупівель «ProZorro», можна легко помітити, що часто тендери на утилізацію медичних відходів виграють компанії, які взагалі не мають ліцензії та відповідних потужностей на їх утилізацію, а також працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід. Це можна легко перевірити в Ліцензійному реєстрі (поводження з небезпечними відходами) Мінприроди. Такі підприємства мають право лише їх збирати, зберігати та перевозити, проте не утилізувати. Або ж вони мають договір з організацією, яка має право на здійснення даного виду діяльності, але це не заважає їм успішно та регулярно вигравати тендери на утилізацію медичних відходів.

Предметом закупівлі є послуги з перевезення та знешкодження відходів медичного походження. Учасник тендеру повинен відповідати предмету закупівлі та мати всі дозвільні документи щодо даного предмету закупівлі. Проте є випадки, коли замовник, нехтуючи вимогами наказу Міністерства охорони здоров'я України № 325 «Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами» щодо передачі відходів категорії В (органічні відходи хворих, гострі предмети) ліцензованим підприємствам на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами та, які мають відповідне сертифіковане обладнання, допускає до закупівлі учасників, які не мають відповідної ліцензії.

З аналізу тендерних закупівель вбачається, що часто замовники в обличчі закладів охорони здоров'я прописують у вимогах до кваліфікації учасників серед іншого наявність ліцензії Міністерства екології та природних ресурсів України на операції у сфері поводження з небезпечними відходами (збирання, зберігання, перевезення, знешкодження) або договір з організацією, яка має право на здійснення даного виду діяльності з наданням усіх дозвільних документів.

Тож чому заклади охорони здоров'я не зважають на чинне законодавство, допускаючи до тендерів учасників, які не відповідають встановленим вимогам? Як уже зазначалося, головним критерієм вибору замовником переможця є найнижча запропонована ціна. Фінансовий стан більшості закладів охорони здоров'я залишає бажати кращого. Тому витрати на оплату послуг підприємств, що здійснюють утилізацію медичних відходів, передбачені в недостатньому розмірі.

На наш погляд, по-перше, необхідно було б посилити громадський контроль державних закупівель за допомогою «DoZor public – онлайн-платформи», де будь-хто може надати зворотний зв'язок державному замовнику чи постачальнику, суспільству чи правоохоронним органам щодо проведеної процедури закупівлі, обговорити та оцінити умови конкретної закупівлі, проаналізувати закупівлі окремого замовника. По-друге, недостатній контроль з боку держави також провокує на виникнення подібних ситуацій. У цьому контексті доцільно повністю скасувати мораторій на перевірки суб'єктів господарювання з боку контролюючих органів.

У зв'язку із виниклою ситуацією, у листопаді 2017 р. Уряд ухвалив Національну стратегію управління відходами в Україні до 2030 року. Особливу увагу в документі приділено проблематиці поводження з медичними відходами. Основними проблемами у сфері адміністрування медичними відходами є: низький рівень поводження з медичними відходами в закладах охорони здоров'я; відсутність необхідних засобів та приміщень для збирання, переміщення на території закладів охорони здоров'я та безпечного тимчасового зберігання інфекційних відходів; відсутність холодильного обладнання для зберігання відходів при низьких температурах; відсутність відповідних контейнерів та упаковок; обмежені можливості щодо придбання високоякісного обладнання для оброблення медичних відходів.

Однак, держава визнає, що значна частина медичних відходів вивозиться на полігони та несанкціоновані звалища внаслідок безвідповідальності медичних працівників закладів охорони здоров'я, недостатності та недоступності потужностей з оброблення та видалення медичних відходів. Причиною цього є вкрай обмежені фінансові ресурси, які є важливим стримуючим фактором, який перешкоджає вдосконаленню системи поводження з медичними відходами. Стан національної економіки в останні роки істотно вплинув на фінансове забезпечення медичної галузі та, очевидно, що залучення фінансових ресурсів, необхідних для впровадження належної системи поводження з медичними відходами, є вкрай складним завданням.

Висновки. Отже, негативним моментом на сьогодні є те, що стає все більше фірм, які не мають власної матеріально-технічної бази для збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів, але при цьому виграють тендери, демпінгуючи на ринку. З метою розв'язання гострої проблеми, яка склалася в Україні з питань збирання, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів, на наш погляд необхідно:

- по-перше, створити єдину інформаційну базу для забезпечення моніторингу та контролю поводження з відходами, яка включатиме відомості про номенклатуру та кількість відходів, що утворюються, переробляються, утилізуються та видаляються. Також у цій базі має бути обліковано суб'єкти господарювання, що надають такі послуги. Важливим інструментом контролю, при тому має стати створення Національного реєстру джерел утворення відходів, потужностей у сфері поводження з ними та системи звітності суб'єктів публічного адміністрування. У разі ігнорування введення в реєстр різного роду медичних відходів має наступати адміністративна та кримінальна відповідальність за даного роду правопорушення.

- по-друге, доцільно запропонувати подвійне використання лікарських засобів, у зв'язку із обмеженим державним фінансуванням на поводження із медичними відходами та на зразок європейського досвіду щодо поводження із ними (наприклад, ацетамінофен (парацетамол) є розповсюджений знеболюючий препарат, який успішно застосовується для контролю популяції коричневої деревинної змії в США; кофеїн є стимулятором центральної нервової системи та використовується в концентраціях вище 0,5% як репелент та засіб для знищення равликів і слизязяків; антикоагулянт варфарин входить до складу родентицидів першого покоління і застосовується як отрута для гризунів (щурі, миші) тощо);

- по-третє, впровадження та дотримання належної виробничої практики (GMP) як важливого нормативно-правового врегулювання на підприємствах фармацевтичної галузі, що вимагає підтримувати виробництво ліків на сучасному рівні при мінімізації утворення фармацевтичних відходів як один із шляхів зменшення надходження лікарських засобів та небезпечних хімічних речовин у довкілля;

- по-четверте, зобов'язати фармацевтичного працівника як суб'єкта публічного адміністрування «встановити безпечний спосіб утилізації відходів лікарських засобів у лікарні і/або аптеці громади, щоб заохочувати пацієнтів і громадськість повертати прострочені або непотрібні їм лікарські засоби і виробити медичного призначення, а також зобов'язати фармацевтичних працівників надавати відповідну інформацію пацієнтам про те, як безпечно утилізувати прострочені або непотрібні їм лікарські засоби;

- по-п'яте, вдосконалити нормативно-правову базу України в межах спектру питань утилізації і знешкодження фармацевтичних відходів, при якій існує об'єктивна необхідність у розробці комплексного підходу регулювання утилізації та знешкодження фармацевтичних відходів, а саме з метою негайного налагодження належної системи поводження з відходами лікарських засобів та з метою припинення негативного впливу відходів лікарських засобів на довкілля і здоров'я людей, на зріла необхідність створення Закону України «Про утилізацію лікарських засобів, медичних відходів, засобів медичного призначення та інших біологічних матеріалів», у якому будуть передбачені загальні засади адміністративно-правового врегулювання їх утилізації, які вирішать наступні питання: суб'єкти збору/прийому від населення фармацевтичних відходів; алгоритм збору/прийому від населення фармацевтичних відходів (а також і медичних відходів); особливості проведення інформаційно-просвітницької роботи із населенням з питання необхідності відповідального підходу до збору, утилізації та знешкодження фармацевтичних відходів (а також і медичних відходів); розробка системи контролю як засобу забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного адміністрування за утилізації та знешкодження фармацевтичних відходів, що утворилися в населення; контроль громадськості як засіб забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного адміністрування, за отриманням ліцензій на провадження даного виду робіт та контроль як засіб забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного адміністрування, за наявністю спеціального обладнання для збору, транспортування та утилізації небезпечних медичних відходів; юридична відповідальність (адміністративно-правова, кримінально-правова та цивільно-правова) за порушення норм щодо утилізації лікарських засобів, медичних відходів, засобів медичного призначення та інших біологічних матеріалів.

Використані джерела:

1. Поспелова А. Д., Поспелова А. Д., Коваленко Є. А. Лікарські засоби як джерело забруднення навколишнього середовища. *Український біофармацевтичний журнал*. № 3. 2016. URL : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default>. (дата звернення: 02.06.2021)

2. Дроздова О. О., Бондарева Л. В. До питання утилізації та знешкодження фармацевтичних відходів в Україні. *Фармація XXI століття: тенденції та перспективи : матеріали VIII Нац. з'їзду фармацевтів України*, м. Харків, 13-16 верес. 2016 р. Харків, 2016. Т.

1. С. 348-349.

3. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія. Львів: Астролябія. 2007. 210 с.

4. Гладун З. Зміст та особливості адміністративно-правових відносин у сфері охорони здоров'я населення. *Право України*. 2013. № 10. С. 241-248.

5. Бабанін А. А., Велігодський Д. В. Правові аспекти та регламентація лікувально-профілактичної допомоги населенню. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку* : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20.04.2017 року, м. Львів). С. 14-21.

6. Рогова О. Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Харків. 2016. 20 с.

7. Рудий В. М. Законодавче забезпечення реформи системи охорони здоров'я в Україні. Київ : Сфера, 2005. 272 с.

8. Getman A. P., Lozo V. I. Harmonization of Ukrainian Waste Treatment Laws with EU Legislation. *Environmental Policy and Law*. 2017. Vol. 47, no. 1. pp. 48-52. (Scopus).

9. О. Strelchenko, I. Lychenko, L. Shevchenko Doctrinal characteristic of public of medicines as fundamental element of state financial guarantees for the pharmaceutical sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. V. 4. № 5. December. 2018. pp. 338-343.

10. Tabak, H. H., Bunch, R. L. Steroid hormones as water pollutants. *Developments in industrial microbiology*. 2015. V. 11. P. 367-376.

11. Richardson, M. L., Bowron, J. M., Pharm, J. The fate of pharmaceutical chemicals in the aquatic environment. *Pharmacol*. 1985. V. 37. P. 1-12.

12. Boyd, G. R, Reemtsma, H., Grimm, D. A., Mitra, S. Pharmaceuticals and personal care products (PPCPs) in surface and treated waters of Louisiana, USA and Ontario, Canada. *Sci. Total. Environ*. 2003. V. 311, № 1-3. P. 135-149.

13. Heberer, T., Schmidt-Baumler, K., Stan, H-J. Occurrence and distribution of organic contaminants in the aquatic system in Berlin. Part I: Drug residues and other polar contaminants in Berlin surface and ground water. *Acta Hydrochim Hydrobiol*. 1998. V. 26. № 5. P. 272-278.

14. Tixier, C., Singer, H. P., Oellers, S., Muller, S. R. Occurrence and fate of carbamazepine, clofibric acid, diclofenac, ibuprofen, ketoprofen, and naproxen in surface waters. *Environ Sci Technol*. 2003. V. 37. № 6. P. 1061-1068.

15. Бардік Ю. В., Бобилова О. О. Еколого-гігієнічні та токсикологічні проблеми життєдіяльності. *Сучасні проблеми токсикології*. 2005. № 4. С. 33-36.

16. Сердюк А. М., Бардік Ю. В., Коваль Н. М. Фармацевтичні відходи: проблеми поводження та шляхи вирішення. *Довкілля та здоров'я*. 2004. № 3 (30). С. 77-80.

17. Коваленко С. М. Актуальні проблеми утилізації та знищення неякісних лікарських засобів. *Фармація XXI ст. : тенденції та перспективи* : матеріали VIII Національного з'їзду фармацевтів України, м. Харків, 13-16 вересня. 2016 р. Харків, 2016. Т. 1. С. 258.

18. Медичні відходи. URL : <http://er-tec.com.ua/?p=2834>. (дата звернення: 02.06.2021)

19. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами : *Постанова Кабінету Міністрів України* від 13 липня 2016 р. № 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2016-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 02.06.2021)

20. Сафранов Т. А., Шаніна Т. П., Панченко Т. І. Проблема класифікації медичних відходів і поводження з ними в Україні. *Вісник Одеського державного екологічного університету*, 2015. № 19. С. 6-11.

21. Нестерович В. Ф. Лобіювання як конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3.

С. 83-93.

22. Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами : *Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 червня 2015 р. № 325*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text>. (дата звернення:02.06.2021)

23. Повідомлення в Головного управління Національної поліції в Київській області. URL : www.permalink.php?story_fbid=1460841557304345&id=190134267708. (дата звернення: 02.06.2021)

24. Хлабистова К. В., Гулак О. О. Принципи управління відходами та ресурсами у країнах ЄС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 46-52. DOI : <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.05.05>.

References:

1. Pospelova, A. D., Pospelova, A. D., Kovalenko, Ye. A. (2016). Likarski zasoby yak dzherelo zabrudnennia navkolyshnoho seredovyscha. *Ukrainskyi biofarmatsevtychnyi zhurnal - Ukrainian Biopharmaceutical Journal*, 3. UTL : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default>. [in Ukrainian].

2. Drozdova, O. O., Bondareva, L. V. (2016). Do pytannia utylizatsii ta zneskhodzhenia farmatsevtychnykh vidkhodiv v Ukraini. *Farmatsiia KhKhI stolittia: tendentsii ta perspektyvy: materialy VIII Nats. zizdu farmatsevtiv Ukrainy, m. Kharkiv, 13-16 veres - On the issue of utilization and disposal of pharmaceutical waste in Ukraine. Pharmacy of the XXI century: trends and prospects: materials VIII Nat. Congress of Pharmacists of Ukraine, Kharkiv, September 13-16. 2016. Kharkiv, vol. 1, 348-349*. [in Ukrainian].

3. Seniuta, I. Ia. (2007). *Medychnе pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia: monohrafiia*. Lviv: Astoliabiia. [in Ukrainian].

4. Hladun, Z. (2013). Zmist ta osoblyvosti administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi okhorony zdorovia naselennia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine, 10, 241-248*. [in Ukrainian].

5. Babanin, A. A., Velihodskyi, D. V. (2017). Pravovi aspekty ta rehlementatsiia likuvalno-profilaktychnoi dopomohy naselenniu. *Medychnе pravo Ukrainy: problemy stanov lennia ta rozvytku : materialy I Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (19-20.04.2017 roku, m. Lviv) - Medical law of Ukraine: problems of formation and development: materials of the I All-Ukrainian scientific-practical conference (April 19-20, 2017, Lviv), 14-21*. [in Ukrainian].

6. Rohova, O. H. (2016). Pravo na zhyttia v systemi prav liudyny. *Extended abstract of tethis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

7. Rudyi, V. M. (2005). *Zakonodavche zabezpechennia reformy systemy okhorony zdorovia v Ukraini*. Kyiv: Sfera. [in Ukrainian].

8. Getman, A. P., Lozo, V. I. (2017). Harmonization of Ukrainian Waste Treatment Laws with EU Legislation. *Environmental Policy and Law - Environmental Policy and Law, vol. 47, 1, 48-52*. (Scopus). [in English].

9. Strelchenko, O., Lychenko, I., Shevchenko, L. (2018). Doctrinal characteristic of public of medicines as fundamental element of state financial guarantees for the pharmaceutical sphere. *Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4, 5, 338-343*. (Web of Science). [in Russian].

10. Tabak, H. H., Bunch, R. L. (2015). Steroid hormones as water pollutants. *Developments in industrial microbiology. Vol. 11, 367-376*. [in English].

11. Richardson, M. L., Bowron, J. M., Pharm, J. (1985). The fate of pharmaceutical chemicals in the aquatic environment. *Pharmacol. Vol. 37, 1-12*. [in English].

12. Boyd, G. R., Reemtsma, H., Grimm, D. A., Mitra, S. (2003). Pharmaceuticals and personal care products (PPCPs) in surface and treated waters of Louisiana, USA and Ontario, Canada. *Sci. Total. Environ.* Vol. 311, 1-3, 135-149. [in English].

13. Heberer, T., Schmidt-Baumler, K., Stan, H.-J. (1998). Occurrence and distribution of organic contaminants in the aquatic system in Berlin. Part I: Drug residues and other polar contaminants in Berlin surface and ground water. *Acta Hydrochim Hydrobiol.* Vol. 26, 5, 272-278. [in German].

14. Tixier, C., Singer, H. P., Oellers, S., Muller, S. R. (2003). Occurrence and fate of carbamazepine, clofibric acid, diclofenac, ibuprofen, ketoprofen, and naproxen in surface waters. *Environ Sci Technol.* Vol. 37, 6, 1061-1068. [in English].

15. Bardyk, Yu. V., Bobylova, O. O. (2005). Ekolo-hihienichni ta toksykologichni problemy zhyttiedialnosti. *Suchasni problemy toksykologii - Environmental Policy and Law*, 4, 33-36. [in Ukrainian].

16. Serdiuk, A. M., Bardik, Yu. V., Koval, N. M. (2004). Farmatsevtichni vidkhody: problemy povodzhennia ta shliakhy vyrishennia. *Dovkillia ta zdorovia - Environment and health*, 3 (30), 77-80. [in Ukrainian].

17. Kovalenko, S. M. (2016). Aktualnist problemy utylizatsii ta znyshchennia neiakysnykh likarskykh zasobiv. *Farmatsiia XXI stolittia: tendentsii ta perspektyvy : materialy VIII Nats. zizdu farmatsevtiv Ukrainy, m. Kharkiv, 13-16 veres. 2016 r. - Pharmacy of the XXI century. : tendencies and perspectives: materials of the VIII National Congress of Pharmacists of Ukraine, Kharkiv, September 13-16, 2016. Kharkiv, vol. 1, 258.* [in Ukrainian].

18. Medychni vidkhody. N. d. N. p. URL : <http://er-tec.com.ua/?p=2834>. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia litsenziynykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z povodzhennia z nebezpechnymy vidkhodamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 lypnia 2016 r. № 446. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2016-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

20. Safranov, T. A., Shanina, T. P., Panchenko, T. I. (2015). Problema klasyfikatsii medychnykh vidkhodiv i povodzhennia z nymy V Ukraini. *Visnyk Odeskoho derzhavnoho ekolohichnoho universytetu - Bulletin of Odessa State Ecological University*, 19, 6-11. [in Ukrainian].

21. Nesterovych, V. F. (2010) Lobiyuvannya yak konstytutsiyno-pravovyv mekhanizm zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 3, 83-93. [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Derzhavnykh sanitarno-protyepidemichnykh pravyl i norm shchodo povodzhennia z medychnymy vidkhodamy : Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 08 chervnia 2015 r. № 325. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text>. [in Ukrainian].

23. Povidomlennia v Holovnoho upravlinni Natsionalnoi politsii v Kyivskii oblasti. N. d. N. p. URL : www.permalink.php?story_fbid. [in Ukrainian].

24. Khlabytova, K. V., Ghulak, O. O. (2019). Pryncypy upravlinnja vidkhodamy ta resursamy u krajinakh JeS [Principles of waste and resource management in EU countries]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 46-52. DOI : <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.05.05>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2021

Стрельченко О. Г., доктор юридических наук, професор кафедри публичного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)

Бухтиярова І. Г., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедри публичного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх дел (г. Київ, Україна)

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБРАЩЕНИЯ С МЕДИЦИНСКИМИ ОТХОДАМИ

В статье авторами осуществлено характеристику административно-правового регулирования обращения с медицинскими отходами. В Украине определено, что утилизация и обезвреживание медицинских отходов в Украине на сегодняшний день является неурегулированным и, соответственно, загрязняет окружающую среду, представляет значительную опасность природе и человечеству. Обосновано, что надлежащая утилизация и уничтожение медицинских отходов и лекарственных средств в Украине вообще отсутствует как среди рядовых граждан, медицинских работников и фармацевтических учреждений, предприятий и организаций. В статье предложено и обосновано целесообразность поощрения всех слоев населения и лиц, причастных к медицинским отходам придерживаться установленного механизма обеззараживания, утилизации и уничтожения медицинских отходов.

Ключевые слова: правовое регулирование, отходы, медицинские отходы, фармацевтические отходы, медицинские работники, аптека, фармацевтические работники, дезинфекция, утилизация, уничтожение.

Strelchenko O., Doctor of Law, Professor of the Department of Public Administration and Administration National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Bukhtiarova I., Ph. D of Law, Senior Lecturer in the Department of Public Administration And Administration National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL WASTE HANDLING

In the article the authors describe the administrative and legal regulation of medical waste management. It is proposed to solve this problem in the following ways: to introduce a single information base that will monitor and control the treatment of medical waste, which should indicate the basic data on the range, amount of waste and the degree of their danger generated, disposed of, destroyed or recycled; The second way to improve medical waste management is to reuse drugs, for example, for animals (for example, warfarin is part of the first generation of rodenticides and is used as a poison for rodents (rats, mice); the next way is to encourage and induce to involve all persons involved in medical waste "to establish a safe way of disposing of waste in hospitals and / or pharmacies; to encourage the return of expired or unnecessary medicines and medical devices with a view to their proper disposal; to oblige pharmacists to provide relevant information to patients how to safely dispose of expired or unnecessary medicines without harming the environment, also, it is neces-

sary to improve the regulatory framework of Ukraine within the range of disposal and disposal of medical waste, where there is an objective need to develop a comprehensive approach to regulating their disposal and disposal, namely for the purpose Immediate establishment of a proper system of waste management and in order to stop the negative impact of drug waste on the environment and human health, it is necessary to create a Law of Ukraine "On Disposal of Medicines, Medical Waste, Medical Devices and Other Biological Materials", which the general principles of administrative and legal regulation of their utilization will be provided, which will solve the following issues: subjects of collection / reception of pharmaceutical waste from the population; algorithm for collecting / receiving pharmaceutical waste (as well as medical waste) from the population; features of conducting informational and educational work with the population on the need for a responsible approach to the collection, disposal and disposal of pharmaceutical waste (as well as medical waste); development of a control system as a means of ensuring legality and discipline in the field of public administration for the disposal and disposal of pharmaceutical waste generated by the population; public control as a means of ensuring legality and discipline in the field of public administration, obtaining licenses for this type of work and control as a means of ensuring legality and discipline in the field of public administration, the availability of special equipment for collection, transportation and disposal of hazardous medical waste; legal liability (administrative-legal, criminal-legal and civil-legal) for violation of norms on utilization of medicines, medical waste, medical devices and other biological materials.

Keywords: legal regulation, waste, medical waste, pharmaceutical waste, medical workers, Pharmacy, pharmaceutical workers, disinfection, utilization, destruction.

DOI: 10.33766/2524-0323.94.170-180

УДК 342.922.07(477):001.89

Тарасенко В. С., аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: vs.tarasenko@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0864-4161>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У результаті проведеного дослідження окреслено поняття адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. На підставі аналізу існуючих у літературі підходів до його елементного складу надано пропозиції щодо удосконалення його змісту. Зазначено, що адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні являє собою сукупність взаємозалежних та взаємозумовлених правових елементів, що визначають місце та роль Кабінету Міністрів України в системі органів управління науковою та науково-технічною сферою в Україні.

Ключові слова: система органів виконавчої влади, адміністративно-правовий статус, поняття та зміст, державне управління, наукова та науково-технічна діяльність.

© Тарасенко В. С., 2021

Постановка проблеми. Дослідження особливостей функціонування будь-якого суб'єкта суспільних відносин, у тому числі врегульованих нормами адміністративного права, передбачає встановлення його правового статусу, адже саме ця властивість суб'єкта дозволяє повно розкрити його зміст, особливості і цілі функціонування, місце в суспільстві, характер взаємовідносин з іншими суб'єктами тощо.

Однак, на сучасному етапі розвитку науки адміністративного права питання визначення поняття та змісту адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні не розкрито. Існуючі ж роботи з дослідження адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в цілому не повно розкривають його сутність та елементний склад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення поняття та змісту адміністративно правового статусу в науці присвячені праці таких науковців, як: В. Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. Я. Малиновський, С. Г. Стеценко, О. Ю. Якімов та інші. Адміністративно-правовий статус окремих органів виконавчої влади поставав предметом досліджень О. І. Безпалової, А. Т. Комзюка, Н. В. Лебідь, О. В. Ніколайчук, С. В. Пономарьова А. А. Стародубцева, С. В. Циганок та інших. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України в цілому піддався дослідженню в роботах С. В. Осауленко. Водночас, специфіка адміністративно-правового статусу вищого органу виконавчої влади в Україні у сфері наукової та науково-технічної діяльності залишалась поза увагою. А окремі положення, що стосуються змісту його статусу в цілому, потребують уточнення.

Формулювання цілей. За мету дослідження поставлено визначення поняття та змісту адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Мета досягнута через послідовне виконання наступних наукових завдань: 1) визначення існуючих у науковій літературі підходів до розуміння адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин та Кабінету Міністрів України, зокрема; 2) визначення найбільш оптимальної за елементним складом моделі адміністративно-правового статусу; 3) встановлення співвідношення за обсягом понять адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в цілому та його адміністративно-правового статусу у сфері наукової та науково-технічної діяльності, пояснення його специфіки; 4) базуючись на цьому співвідношенні, визначення поняття та елементного складу адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У загальній теорії права існує ряд визначень поняття правового статусу, які в сукупності дають змогу зрозуміти його зміст та сутність. Наприклад, Ю. С. Шемшученко вказує, що під цим поняттям слід розуміти встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків [1, с. 626]. О. Ф. Скаун визначає правовий статус, як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими індивід, як суб'єкт права, координує свою поведінку

в суспільстві [2, с. 377]. М. І. Абдулаєва наголошує, що правовий статус індивіда визначає його місце в правовому спілкуванні і відображає його стан у взаєминах із суспільством і державою [3, с. 119-120]. За О. В. Мальком, правовий статус являє собою комплексну інтеграційну категорію, що відбиває взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [4, с. 237].

Таке розуміння правового статусу є загальноправовим та відображає його елементний склад, до яких відносять: права, свободи, обов'язки відповідальність суб'єкта. На основі цих загальнотеоретичних уявлень про правовий статус у галузевих юридичних науках почали формуватися власні визначення та підходи до його елементного складу. Не залишилась осторонь цього процесу й наука адміністративного права. Окремі її представники зазначають, що «нині в науковій літературі не має єдиної позиції щодо його (адміністративно-правового статусу) визначення» [5, с. 188]. Отже, розглянемо основні з них. Перед цим слід зазначити, що в науці адміністративного права проводиться розмежування адміністративно-правового статусу фізичної особи (приватної та публічної) та адміністративно-правового статусу органу публічної влади. Для досягнення мети нашого дослідження зосередимо увагу на групі визначень, що стосуються органів публічної влади.

Так Т. О. Коломєєць зазначає, що поняття адміністративно-правового статусу охоплює сукупність прав та обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом, які реалізуються в рамках як адміністративних право-відносин, так і поза ними [6, с. 64]. С. Г. Стеценко зазначає, що адміністративно-правовий статус органу публічної адміністрації виражає сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, що визначені в нормативних актах [7, с. 90]. Деякі науковці, як елементи адміністративно-правового статусу, виділяють функції, завдання та компетенцію органу публічної влади [8, с. 82-94]. Дещо інший зміст цього поняття формує В. Я. Малиновський: правовий статус як інститут права складається з завдань, цілей, компетенції, відповідальності, порядку формування та процедури діяльності органів публічної влади [9, с. 378]. О. Ю. Якімов вказує, що поняття «адміністративно-правовий статус» містить такі елементи, як: компетенція, правозастосування, юридична відповідальність, а також нормативно-визначений порядок створення [10, с. 39].

Проте найбільш поширеним на сучасному етапі розвитку наукових досліджень проблем адміністративно-правового статусу окремих суб'єктів є концепція, запропонована В. Б. Авер'яновим, відповідно до положень якої структуру адміністративно-правового статусу поділяють на блоки. Указані науковці виділяють три блоки: а) цільовий; б) структурно-організаційний; та в) компетенційний [11, с. 255]. До цільового блоку включають принципи, цілі, завдання та функції органу державної влади. Структурно-організаційний включає порядок створення, реорганізації, ліквідації органу державної влади, процедури його діяльності, право на офіційні символи, лінійну та функціональну підпорядкованість. Компетенційний, своєю чергою, включає права, обов'язки та відповідальність органу державної влади [12, с. 5-6].

У літературі існують пропозиції й щодо розширення кількості блоків адміністративно-правового статусу органів державної влади через виділення відповідальності в окремий блок. Зокрема, Н. В. Лебідь в основі дослідження адміністративно-правового статусу державних інспекцій в Україні закладено чотири елементи: цільовий блок, компетенція, організаційний блок та відповідальність [13, с. 39-40]. А. А. Стародубцев при дослідженні правового статусу інспекцій з особового складу органів внутрішніх справ виокремлює п'ять блоків: а) цільовий, б) структурно-організаційний, в) функції та повноваження; г) функціональний, д) відповідальність. Зокрема, цільовий блок включає призначення та завдання інспекцій; структурно-організаційний блок охоплює питання утворення інспекцій, їх підпорядкування, структуру та штати; назва наступного блоку – функції та повноваження – говорить сама за себе; до функціонального блоку дисертант відносить форми методи діяльності інспекцій; нарешті, останній блок включає межі відповідальності інспекцій та їхніх працівників у разі порушення ними прав суб'єктів правоохорони [14, с. 10].

Щодо позиції Н. В. Лебідь, то науковець виокремила відповідальність із складу компетенційного блоку. У цілому така позиція має право на існування, адже, як відомо, у загальнотеоретичній моделі правового статусу особи, юридична відповідальність також розглядається паралельно із правами, свободами та обов'язками особи. Тому така пропозиція вбачається прийнятною, хоча й не відіграє вирішального значення для досліджень індивідуальних адміністративно-правових положень тих чи інших органів державної влади або місцевого самоврядування. Питання відповідальності в будь-якому випадку буде вкладатись у предмет таких досліджень, чи то в якості відокремленого блоку, чи то в складі групи інших елементів.

Зауваження викликає позиція А. А. Стародубцева, який виокремив із цільового блоку функції органів публічної влади, які, на думку автора, утворюють відокремлений функціональний блок. Та, водночас, окремо виділив блок «функції та повноваження», що призвело до дублювання функціонального блоку. Вважаємо, що виокремлення функцій із цільового блоку адміністративно-правового статусу призводить до штучного розірвання зв'язків між цими поняттями, адже, найбільш тісно функції пов'язані саме із метою та завданнями діяльності органів публічної влади. На це вказує, власне, і загальне визначення поняття «функція» в теорії права. Під функціями розуміють напрями діяльності, у яких знаходять свій вираз сутність, завдання і цілі. З нею пов'язується спрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища [15, с. 71]. З цього приводу слушно зазначає В. Б. Авер'янов, що функцію органу виконавчої влади можна визначити як узагальнюючу характеристику призначення й спрямованості дій такого органу, зосереджених на досягнення об'єктивно обумовлених цілей та завдань державного управління [16, с. 76]. Отже, функція органу державної влади скеровує його на досягнення цілей та завдань такого органу. Саме тому їх дослідження може бути більш результативним у нерозривному зв'язку із цілями та завданнями.

У літературі висловлювалась думка про відсутність складі адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади такого структурного елемента, як відповідальність. В обґрунтування своєї позиції науковці наводять загальноприйняте визначення юридичної відповідальності як гарантованої та забезпеченої державним примусом міри реагування держави на дотримання та виконання норм права, що характеризується засудженням протиправного діяння й суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнати позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за вчинене правопорушення. З огляду на це, доходять висновку, що орган державного управління не може нести юридичну відповідальність, адже його не можна примусово позбавити певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих).

На додаток науковці посилаються на відсутність законодавчої регламентації адміністративної відповідальності органів виконавчої влади у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади». Зокрема, у статті 27 зазначеного нормативно-правового акту йде мова лише про відповідальність посадових осіб міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які можуть нести кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Виняток із цього правила, на думку науковців, стосується лише Кабінету Міністрів України, який може нести конституційно-правову відповідальність та інших органів виконавчої влади в частині цивільно-правової відповідальності [17, с. 37-41].

У фаховій літературі в останні роки порушується питання адміністративно-правової відповідальності юридичних осіб, але в частині відповідальності суб'єктів приватної форми власності [18, с. 291-292; 19, с. 189-191]. Хоча автори цих праць не конкретизують організаційно-правову природу таких юридичних осіб, із аналізу тих нормативних актів, які регламентують адміністративну відповідальність для них, можна дійти висновку саме про юридичних осіб приватно-правової форми.

Аналіз сучасних монографічних досліджень, що присвячені адміністративно-правовому статусу окремих органів публічної влади, підтверджує цю тезу. Автори, як правило, включають до складу адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади елемент адміністративної юридичної відповідальності, проте вже при розкритті його змісту зосереджуються на відповідальності посадових осіб цих державних органів. Наприклад, С. В. Циганок у рамках дослідження адміністративно-правового статусу регіональної прокуратури зазначає наступне: «Адміністративну відповідальність у сфері діяльності регіональної прокуратури умовно можна поділити на три площини: адміністративна відповідальність прокурорів регіональних прокуратур та адміністративна відповідальність, яка накладається прокурорами регіональних прокуратур, що складається з повноважень прокурорів регіональних прокуратур на складання адміністративних протоколів, та адміністративна відповідальність інших осіб за правопорушення у сфері діяльності регіональної прокуратури» [20, с. 116].

О. В. Пономарьов у дисертації, присвяченій дослідженню адміністративно-правового статусу податкової міліції в Україні, розкриває зміст юридичної відповідальності посадових і службових осіб податкової міліції України [21, с. 99-120]. С. В. Ніколайчук у своєму дослідженні «Адміністративно-правовий статус національної школи суддів України» вказує на наявність лише цивільної відповідальності юридичної особи публічного права і лише за винні дії своїх працівників [22, с. 105].

Отже, говорячи про відповідальність як складову адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади, слід вести мову про адміністративну відповідальність її посадових осіб.

Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності структурно є частиною адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в цілому. Ці категорії перебувають у діалектичному зв'язку як ціле та частина. Проте, його дослідження дозволяє більш детально розкрити статус як ціле, адже уряд є багатофункціональним органом державного управління. Він здійснює, згідно із Законом України «Про Кабінет Міністрів України», проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

У кожній із значених сфер державного управління специфічними є мета, завдання та функції діяльності, обсяг визначених законом прав та обов'язків Кабінету Міністрів України, встановлення яких повинно відбуватись на підставі аналізу галузевих нормативно-правових актів: у сфері бюджету, екології, охорони здоров'я, науки тощо. У рамках структурного блоку специфіка діяльності Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності характеризується роботою спеціальних підрозділів, які відповідають за реалізацію функцій та завдань із здійснення державного управління сферою науки і техніки. Інші ж елементи адміністративно-правового статусу будуть незмінними, як-то: принципи діяльності, порядок створення, реорганізації, ліквідації Кабінету Міністрів України, процедури його діяльності, право на офіційні символи, лінійна та функціональна підпорядкованість.

Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України поставав предметом наукових досліджень, зокрема, на рівні монографічної роботи С. В. Осауленко. Науковцем наголошується на існуванні трьох елементної структури його статусу, яка складається із завдань, функцій, прав і обов'язків. Також зазначається, що відповідальність Кабінету Міністрів України є політичною і складовою конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України. Адміністративно-правова відповідальність Кабінету Міністрів України може бути лише теоретично його складовою. На сьогодні законодавчо не передбачено відповідальності Кабінету Міністрів України як елемента його адміністративно-правового статусу (підстав, процедури, стягнень) [23, с. 10].

Отже, автор при дослідженні правового статусу Кабінету Міністрів України застосовує підхід до визначення його елементного складу, виділяючи лише такі

складові, як: завдання, функції, права і обов'язки. Порівняльний аналіз запропонованої С. В. Осауленко моделі із більш поширеною в науці «триблоковою», наводить до висновку, що перша є вужчою за змістом, аніж друга, та лише частково розкриває дійсний зміст адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України. Зокрема, поза дослідженням залишаються такі складові, як: принципи та цілі діяльності; структурно-організаційний блок, який розкриває порядок створення, реорганізації, ліквідації Кабінету Міністрів України, процедури його діяльності; та адміністративна відповідальність його посадових осіб. Такий підхід ускладнює комплексне дослідження адміністративно-правового статусу вищого органу виконавчої влади, тому більш обґрунтованим вбачається застосування моделі, яка передбачає поділ елементів адміністративно-правового статусу на три блоки: цільовий, структурно-організаційний та компетенційний.

Базуючись на вказаних висновках, адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні можна визначити, як сукупність взаємозалежних та взаємозумовлених правових елементів, що визначають місце Кабінету Міністрів України в системі органів управління науковою та науково-технічною сферою в Україні та відображають його мету, завдання, функції, принципи діяльності, права та обов'язки в науковій і науково-технічній сфері суспільних відносин, та відповідальність посадових осіб за вчинення правопорушень стосовно управління сферою науки і техніки в Україні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності являє собою сукупність взаємозалежних та взаємозумовлених правових елементів, що визначають місце та роль Кабінету Міністрів України в системі органів управління науковою та науково-технічною сферою в Україні.

Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності структурно складається з трьох блоків: а) цільовий; б) структурно-організаційний; та в) компетенційний. Цільовий блок містить принципи, цілі, завдання та функції Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Структурно-організаційний включає порядок створення, реорганізації, ліквідації Кабінету Міністрів України, процедури його діяльності у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні, право на офіційні символи, лінійну та функціональну підпорядкованість. Компетенційний, своєю чергою, охоплює права, обов'язки Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності та відповідальність його посадових осіб.

Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України у сфері наукової та науково-технічної діяльності структурно є частиною адміністративно-правового статусу Кабінету Міністрів України в цілому та відображає особливості діяльності зазначеного державного органу у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні через специфіку мети, завдань та функцій діяльності, обсягу визначених законом прав та обов'язків у сфері науки і техніки та особливостей устрою й роботи структурних підрозділів, які відповідають за реалізацію функцій і завдань зі здійснення державного управління галуззю науки і техніки в Україні.

Використані джерела:

1. Юридичне енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемпученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. Енциклт.», 1998. Т 5. : П – С. 2002. 736 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
3. Абдулаев М. И. Теория государства и права : учебник для высших учебных заведений. Москва : Финансовый контроль, 2004. 410 с.
4. Теория государства и права : Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва : Юрист, 1997. 672 с.
5. Даниленко А. П. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство* № 6 / 2013. С. 188-190.
6. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
8. Адміністративне право України: підручник / за загальною редакцією академіка С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2003. 896 с.
9. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
10. Якимов А. Ю. Субъекты административной юрисдикции (правовой статус и его реализация): монография: Ч. 1. Правовой статус субъектов административной юрисдикции. Москва : ВНИИ МВД России, 2006. 268 с.
11. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Видавничий Дім «ІН-ЮРЕ», 2002. 668 с.
12. Павлеків С. Р. Адміністративно-правовий статус органів публічної адміністрації у сфері житлово-комунального господарства України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 22 с.
13. Лебідь Н. В. Адміністративно-правовий статус державних інспекцій в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 202 с.
14. Стародубцев А. А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо змінення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 1999. 20 с.
15. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; за ред. В. В. Копейчикова. стер. вид. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
16. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.
17. Ківалов С. В. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади : монографія / С. В. Ківалов, О. І. Лавренова. Одеса : Фенікс, 2015. 190 с.
18. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
19. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.). В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуї. Харків : Право, 2010. 624 с.
20. Циганок С. В. Адміністративно-правовий статус регіональної прокуратури в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 209 с.

21. Пономарьов О. В. Адміністративно-правовий статус податкової міліції України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 179 с.

22. Ніколайчук С. В. Адміністративно-правовий статус Національної школи суддів України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 182 с.

23. Осауленко С. В. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2010. 19 с.

References:

1. Yurydychne entsyklopediia (1998) (Vol. 1-6; Vol. 5) : P – S. (2002). Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv : «Ukr. Entsykl.». [in Ukrainian].

2. Skakun, O. F. (2010) *Teoriia derzhavy i prava* : pidruchnyk. Kyiv : Alerta ; KNT ; TsUL. [in Ukrainian].

3. Abdulaev, M. I. (2004). *Teoriya gosudarstva i prava* : uchebnyk dlya vysshih uchebnykh zavedeniy Moskva : Finansovyy kontrol. [in Russian].

4. *Teoriya gosudarstva i prava* : kurs lektsiy. (1997). N. I. Matuzova, & i A.V. Malko (Eds.) Moskva : Yurist'. [in Russian].

5. Danylenko, A. P. (2013) *Poniattia ta struktura administratyvno-pravovoho statusu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: teoretyko-pravovyi aspekt Pravo i suspilstvo - Law and society, 6, 188-190.* [in Ukrainian].

6. Kolomoiets, T. O. (2011) *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruch.* Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

7. Stetsenko, S. H. (2007) *Administratyvne pravo Ukrainy: navch. Posib.* Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

8. *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk (2003)* S. V. Kivalov (Ed.). Odessa : Yurydychna literatura.

9. Malynovskyi V. Ya. *Derzhavne upravlinnia: navch. posib.* Vyd. 2-he, dop. ta pererob (2003). Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

10. Yakimov, A. Yu. (2006). *Sub'ekty administrativnoy yurisdiktsii (pravovoy status i ego realizatsiya): monografiya: part. 1 Pravovoy status sub'ektov administrativnoy yurisdiktsii* Moskva : VNII MVD Rossii. [in Russian].

11. *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo.* (2002) V. B. Averianov (Ed.) Kyiv : Vydavnychi Dim «In-Yure». [in Ukrainian].

12. Pavlekiv, S. R. (2013) *Administratyvno-pravovyi status orhaniv publichnoi administratsii u sferi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

13. Lebidn, N. V. (2004) *Administratyvno-pravovyi status derzhavnykh inspektsii v Ukraini. Candidate's thesis.* Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Starodubtsev, A. A. (1999) *Orhanizatsiino-pravovi pytannia diialnosti inspektsii osobovoho skladu shchodo zmitsnennia zakonnosti i dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav. Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv. [in Ukrainian].

15. *Zahalna teoriia derzhavy i prava* : navch. posib. (2000) A. M. Kolodii, V. V. Kopiei chykov, S. L. Lysenkov (Eds.) et al.; V.V. Kopechikov (Ed.) Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

16. *Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky* (2003) V. B. Averianov. (Ed.) Kyiv : Fakt. [in Ukrainian].

17. Kivalov, S. V. (2015) *Administratyvno-pravovyi status derzhavnoi sluzhby yak tsentralnoho orhanu vykonavchoi vlady: monohrafiia.* S. V. Kivalov, O. I. Lavrenova (Eds.) Odessa : Feniks. [in Ukrainian].

18. *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs : pidruchnyk* (2018) Halunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. (Eds.) et al. Kherson : OLDI-PLJuS. [in Ukrainian].

19. *Administrativne pravo : pidruchnyk* (2010) Yu. P. Bytiak (Ed.). V. M. Harashchuk, V. V. Bohutskiy (Eds.) et al.; Yu. P. Bytiak, V. M. Harashchuk, V. V. Zui (Eds.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

20. Tsyhanok, S. V. (2017) *Administrativno-pravovyi status rehionalnoi prokuratury v Ukraini. Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

21. Ponomarov, O. V. (2017) *Administrativno-pravovyi status podatkovoi militsii Ukrainy. Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

22. Nikolaichuk, S. V. (2015) *Administrativno-pravovyi status Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

23. Osaulenko, S. V. (2010) *Administrativno-pravovyi status Kabinetu Ministriv Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2021

Тарасенко В. С., аспірантка Харківського національного університета внутрішніх дел (г. Харків, Україна)

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА КАБИНЕТА МИНИСТРОВ УКРАИНЫ В СФЕРЕ НАУЧНОЙ И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В результате проведенного исследования обозначены понятия административно-правового статуса Кабинета Министров Украины в сфере научной и научно-технической деятельности. На основании анализа существующих в литературе подходов к его элементному составу разработаны предложения по совершенствованию содержания.

Указано, что административно-правовой статус Кабинета Министров Украины в сфере научной и научно-технической деятельности представляет собой совокупность взаимосвязанных и взаимообусловленных правовых элементов, определяющих место и роль Кабинета Министров Украины в системе органов управления научной и научно-технической сферой в Украине.

Ключевые слова: система органов исполнительной власти, административно-правовой статус, понятие и содержание, государственное управление, научная и научно-техническая деятельность.

Tarasenko V., Graduate Student of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE IN THE FIELD SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITY

As a result of the study, the concepts of administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine are identified. Based on the analysis of existing in the literature approaches to its elemental composition, suggestions are made to improve its content by applying a model that includes three

blocks: a) target, b) structural and organizational and c) competence. The target block contains the principles, goals, objectives and functions of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine. Structural and organizational, including the procedure for creation, reorganization, liquidation of the Cabinet of Ministers of Ukraine, procedures for its activities in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine, the right to official symbols, linear and functional subordination. Competent, in turn, includes the rights, responsibilities of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine and the responsibilities of its officials. Based on this, it is indicated that the administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine is a set of interconnected and interdependent legal elements that determine the place and role of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the scientific and technical in Ukraine. Structurally, it is part of the administrative and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine as a whole and reflects the peculiarities of the executive body in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine due to the specifics of its purpose, objectives and functions. sphere of science and technology and features of the device and work of the structural divisions responsible for implementation of functions and tasks on implementation of state management of sphere of scientific and scientific and technical activity in Ukraine.

Keywords: system of executive bodies, administrative and legal status, concept and content, public administration, scientific and scientific-technical activity.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI:10.33766/2524-0323.94.181-191

УДК 342.951:351.82

*Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України (м. Харків, Україна)*

e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГУЛУЄ РЕЄСТРАЦІЮ ІННОВАЦІЙНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Наукова стаття присвячена проблемам правового регулювання імплементації європейського законодавства, яке встановлює порядок реєстрації інноваційних лікарських засобів. Джерельну базу дослідження складають праці українських і європейських науковців, а також норми українського та європейського права. Порівнюються норми українського законодавства, що регулюють реєстрацію лікарських засобів, із нормами європейського права, які встановлюють порядок отримання торгової ліцензії для розміщення медичного препарату на ринку. Пропонується закріпити в українському законодавстві окремі норми європейського права, котрі встановлюють порядок отримання торгової ліцензії, встановити за європейським зразком вимоги до реєстраційного досяє на лікарський засіб та підстави для відмови у видачі торгової ліцензії.

Ключові слова: лікарський засіб, реєстрація, імплементація, торгова ліцензія.

Постановка проблеми. Створення інноваційних лікарських засобів підвищує конкурентоспроможність економіки України. Саме завдяки інноваційним лікарським засобам можливе подолання епідемій нових вірусів та ефективна боротьба із відомими захворюваннями. Процес адаптації українського законодавства до норм законодавства Європейського Союзу повинен охоплювати й законодавство, яке регулює реєстрацію лікарських засобів. Наведені твердження обумовлюють актуальність вивчення проблем імплементації європейського законодавства, яке регулює реєстрацію інноваційних лікарських засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам імплементації законодавства Європейського Союзу, яке регулює обіг лікарських засобів, присвячені праці окремих українських науковців у галузі права та фармації. Наприклад, О. Г. Алексєєв вивчав сучасний стан правового регулювання фармацевтичного сектору України [1, с. 115–121]. Т. В. Груздова та Т. М. Юхновська досліджували перспективи розвитку сфери фармацевтики та біотехнологій із приєднанням України до угоди про асоціацію з Європейським Союзом [2, с. 63–72]. Правове забезпечення імплементації законодавства ЄС щодо обігу лікарських засобів стало предметом до-

сліджень В. М. Пашкова [3, с. 55–62]. Водночас, дані дослідження стосуються загальних питань адаптації українського законодавства до норм європейського права, що регулюють обіг лікарських засобів. Проблеми ж імplementації тих норм європейського законодавства, які регулюють реєстрацію лікарського засобу, потребують спеціального вивчення.

Деякі науковці вивчали фармацевтичне законодавство Європейського Союзу. О. В. Пасечник досліджувала місце фармацевтичного законодавства у внутрішньому праві Європейського Союзу [4, с. 86–99]. Розробці лікарських засобів у країнах-учасниках Європейського Союзу присвячена праця Розі Гонзалес, Константіна Зегаса та Іванні Сілва [5, с. 245–246]. Роботи названих науковців дали змогу вивчити правове регулювання обігу лікарських засобів у державах-учасниках Європейського Союзу. Водночас, автори не ставили за мету вивчити проблеми імplementації європейського законодавства до норм українського фармацевтичного права.

Формулювання цілей. Метою даної статті є вивчення проблем імplementації європейського законодавства, яке регулює реєстрацію інноваційних лікарських засобів. Завданням статті є визначення пропозицій про внесення змін до чинного законодавства України, яке регулює обіг лікарських засобів, з метою імplementації норм європейського права.

Виклад основного матеріалу. Імplementація законодавства Європейського Союзу, яке регулює реєстрацію лікарських засобів, передбачена в багатьох нормативно-правових актах України та в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію). Конкретні заходи з адаптації українського законодавства до норм права Європейського Союзу передбачені в Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 (далі – План заходів з євроінтеграції).

Відповідно до ст. 474 Угоди про асоціацію, закріплено обов'язок України здійснювати поступове наближення свого законодавства до права ЄС у встановленому цією Угодою порядку [6]. Дана норма стосується українського законодавства в цілому, у тому числі й законодавства, яке регулює обіг лікарських засобів.

Здійснення заходів з адаптації українського законодавства у сфері обігу лікарських засобів із правовими актами Європейського Союзу задеклароване в підзаконних актах. Зокрема, Концепція розвитку фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України на 2011–2020 роки встановлює одне із завдань – приведення українського фармацевтичного законодавства, яке регулює порядок державної реєстрації лікарських засобів, у відповідність із нормативно-правовими актами Європейського Союзу [7]. Виділимо декларативний характер даної норми, оскільки вона вначає лише напрям законотворчості в майбутньому.

Звернемо увагу, що у п.1388 Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію одним із заходів на шляху до євроінтеграції визначено не саму адаптацію законодавства, а тільки розробку дорожньої карти адаптації законодавства України до права ЄС у сфері реєстрації та обігу лікарських засобів [8]. Отже, на виконання вказаного Плану заходів, українське законодавство, яке регулює реєстрацію інноваційних лікарських засобів, повинно бути приведено у відповідність до чинного законодавства Європейського Союзу.

Т. В. Груздова звертає увагу, що приєднання України до Угоди про асоціацію з ЄС сприятиме зростанню продуктивності економіки та темпів технологічної модернізації у сферах фармацевтики та біотехнологій завдяки забезпеченню вільного доступу до новітніх технологій, капіталу та інформації, підвищенню кваліфікації робочої сили за умов її вільного руху в межах єдиного ринку, створенню сприятливого інвестиційного середовища, істотного зростання обсягів торгівлі на ринку ЄС [2, с. 71]. Водночас, позитивний економічний ефект можна отримати лише за умови гармонізації українського фармацевтичного законодавства із нормами європейського права.

Варто наголосити, що предметом нашого дослідження є імплементація до українського законодавства саме тих норм директив і постанов органів управління Європейського Союзу, які регулюють реєстрацію інноваційних лікарських засобів. Наприклад, норми Директиви 2001/83/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про звід законів Співтовариства стосовно лікарських засобів для людини» від 6 листопада 2001 року (далі – Директива № 2001/83/ЄС) та Постанови № 726/2004 Європейського парламенту і Ради ЄС «Про встановлення процедур Спільноти для отримання торгової ліцензії та нагляду за обігом лікарських засобів, призначених для людей і застосування у ветеринарії, а також створення Європейського агентства з лікарських засобів» від 31 березня 2004 року (далі – Постанова № 2004/726/ЄС).

О. В. Пасечник наголошує, що розміщення лікарських засобів на ринку Європейського Союзу включає правове регулювання порядку отримання дозволу на торгівлю лікарськими засобами на території ЄС, часові межі дозвільної процедури, надання обґрунтування заявником, реєстраційну публікацію. Єдина процедура надання дозволів у межах Європейського Союзу скорочує часові рамки, що значно пришвидшує обіг та окупність інвестицій у нові лікарські засоби [4, с. 94–95]. Процедура реєстрації лікарського засобу в Україні має певні відмінності в порівнянні із законодавством Європейського Союзу.

У чинному українському законодавстві процес реєстрації лікарських засобів регулюється Законом України «Про лікарські засоби», Порядком державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року (далі – Порядок реєстрації лікарських засобів) та Порядком проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 серпня 2005 року (далі – Порядок експертизи лікарських засобів). Для визначення напрямів імплементації європейського законодавства норми українських законодавчих і підзаконних актів, які регулюють реєстрацію інноваційних лікарських засобів, необхідно порівняти із нормами європейського права.

Європейське законодавство не містить терміна «реєстрація лікарських засобів». У Директиві № 2001/83/ЄС та Постанові № 2004/726/ЄС використовується термін «торгова ліцензія» для розміщення лікарського засобу на ринку. Відповідно до ст. 3 і ст. 4 Постанови № 2004/726/ЄС Європейське агентство з лікарських засобів здійснює видачу торгових ліцензій для розміщення лікарських засобів на ринку [9].

В. М. Пашков наголошує на тому, що гармонізація українського законодавства із правом Європейського Союзу зумовить появу інституту торгової ліцензії на лікарський засіб в українському фармацевтичному законодавстві. Дослідник стверджує, що необхідно буде визначити умови отримання такої ліцензії, встановити вимоги до реєстраційного досьє та інших документів, які необхідно отримати для отримання торгівельної ліцензії [3, с. 59]. Варто наголосити, що в українській законотвірчій практиці вже була спроба закріпити європейські норми про отримання торгової ліцензії на лікарський засіб за європейськими стандартами.

18 квітня 2016 року групою народних депутатів було внесено до Верховної Ради України проект Закону України «Про особливості імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу щодо обігу лікарських засобів» № 4465 (далі – Законопроект № 4465). Згідно із нормами ст.ст. 7–49 Законопроекту № 4465 було встановлено порядок та умови отримання торгової ліцензії для розміщення лікарських засобів на ринку [10]. Норми цього законопроекту, які встановлювали порядок отримання торгової ліцензії для розміщення лікарського засобу на ринку, враховували положення Директиви № 2001/83/ЄС та Постанови № 2004/726/ЄС. Однак, даний законопроект не був прийнятий Верховною Радою України VIII скликання. 29 серпня 2019 року проект відкликано. Під час роботи Верховної Ради України IX скликання подібних законопроектів зареєстровано не було.

О. Г. Алексеев позитивно оцінює норми Законопроекту № 4465. Дослідник стверджує, що схвалення цього законопроекту дійсно виявилось б значущим поштовхом і визначальним кроком для імплементації норм законодавства ЄС до українського фармацевтичного законодавства [1, с. 119]. Важко не погодитися із висловленою оцінкою, оскільки в даному законопроекті було враховано вимоги законодавства Європейського Союзу у сфері створення. Виробництва і реалізації лікарських засобів.

Отже, найпершим і найголовнішим напрямом імплементації європейського законодавства у сфері реєстрації лікарських засобів є встановлення порядку і підстав видачі торгової ліцензії для розміщення лікарського засобу на ринку. Процедура видачі торгової ліцензії на лікарський засіб повинна замінити сучасний український порядок реєстрації лікарських засобів.

Окремі норми європейського законодавства встановлюють вимоги до переліку документів, які необхідно подати для отримання торгової ліцензії на лікарський засіб. Вони також повинні бути враховані в українських законодавчих актах. У сучасному українському законодавстві вимоги до заяви про реєстрацію лікарського засобу та документів, які до неї додаються, встановлені в Законі України «Про лікарські засоби» та Порядку експертизи лікарських засобів. Згідно з ч.4 ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби» до заяви про реєстрацію лікарського засобу додаються документи реєстраційного досьє, інформація про методи контролю якості лікарського засобу, текст маркування упаковки та квитанція про сплату реєстраційного збору [11]. Відповідно до п.1.1. розділу III Порядку експертизи лікарських засобів, матеріали реєстраційного досьє на інноваційний (оригінальний) лі-

карський засіб повинні містити результати власних фармацевтичних випробувань (фізико-хімічних, біологічних або мікробіологічних) та результати власних доклінічних випробувань (фармакологічних та токсикологічних) і клінічних досліджень [12]. Отже, чинні нормативно-правові акти України закріплюють вимоги до переліку документів, які подаються для реєстрації лікарського засобу. Частина таких вимог встановлена в законодавчих, а частина – у підзаконних актах.

Європейське законодавство також містить вимоги до заяви про отримання торгової ліцензії на лікарський засіб та переліку документів, які додаються до неї. Відповідно до ст. 8 Директиви № 2001/83/ЄС, заява на отримання торгової ліцензії на лікарський засіб повинна супроводжуватися інформацією про якісні та кількісні характеристики всіх компонентів лікарського засобу, оцінку потенційних ризиків для навколишнього середовища, характеристику способу виробництва та методів контролю, результати фармацевтичних тестів, клінічних і доклінічних випробувань та інші. Стандартні вимоги реєстраційного досяє на лікарський засіб встановлені в додатку 1 до Директиви № 2001/83/ЄС. Воно повинно містити дані щодо складу готового лікарського засобу, процесу його фармацевтичної розробки та способу виробництва [13]. Таким чином, норми європейського законодавства встановлюють особливі вимоги до реєстраційного досяє на лікарський засіб, які мають низку відмінностей від українських норм.

Роза Гонзалес, Константін Зегас та Іванна Сілва стверджують, що працівники Європейського агентства з лікарських засобів можуть надати консультації науковим установам, які розробляють лікарські засоби, та неприбутковим організаціям у формуванні документів для реєстрації лікарського засобу [5, с. 245]. На наш погляд, важливо, щоб надання таких консультацій не порушувало свободи конкуренції у сфері створення інноваційних лікарських засобів.

Порівняння українських та європейських вимог до переліку і змісту документів для реєстрації або отримання торгової ліцензії на інноваційний лікарський засіб, призводить до висновку, що такі вимоги мають багато спільного. І українське, і європейське законодавство вимагає надати уповноваженому органу результати клінічних і доклінічних випробувань, характеристику методів контролю якості лікарського засобу. Водночас, існують певні вимоги європейського законодавства, які не передбачені чинним українським законодавством. Наприклад, необхідність надати документи, які характеризують потенційні ризики для навколишнього середовища, план та систему управління ризиками, інформацію про відмову у видачі торгової ліцензії у будь-якій країні-учасниці ЄС. Усі вимоги до заяви та документів для отримання торгової ліцензії на лікарський засіб встановлені в одному законодавчому акті Європейського Союзу – Директиві № 2001/83/ЄС. Таким чином, норми європейського законодавства, які встановлюють вимоги до реєстраційного досяє на лікарський засіб, повинні бути передбачені у вітчизняному законі «Про лікарські засоби».

У ст.ст. 9 та 11 Законопроекту № 4465 і Додатку до Законопроекту № 4465 пропонувалось закріпити саме ті вимоги до заяви та документів для отримання торгової ліцензії на лікарський засіб, які б відповідали нормам Директиви № 2001/

83/ЄС [10]. Водночас, даний законопроект не було розглянуто Верховною Радою України.

Таким чином, наступним напрямом імплементації європейського законодавства у сфері реєстрації лікарських засобів є встановлення в українському праві тих вимог до реєстраційного досьє на лікарський засіб, які передбачені у європейському законодавстві.

Варто звернути увагу на ті норми європейського законодавства, які встановлюють строк розгляду заяви про отримання торгової ліцензії на лікарський засіб. Згідно з ч.1 ст. 17 Директиви № 2001/83/ЄС, строк розгляду заявки на видачу торгової ліцензії на лікарський засіб повинен складати 210 днів з моменту її подання [13]. Зауважимо, що в даний строк включаються всі процедури перевірки, які необхідно здійснити в порядку видачі торгової ліцензії на лікарський засіб.

Водночас, у ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби» або Порядку реєстрації лікарських засобів не встановлено строку розгляду заяви про реєстрацію інноваційного лікарського засобу в Україні. Натомість, в Україні встановлено строк проведення експертизи матеріалів реєстраційного досьє на лікарський засіб. Згідно з п.1 Розділу VII Порядку експертизи лікарських засобів, експертиза матеріалів реєстраційного досьє на лікарський засіб повинна тривати не більше 210 робочих днів. Даний строк встановлюється для тих лікарських засобів, які подаються на державну реєстрацію за повним досьє, тобто є оригінальними (інноваційними) [12]. При тому проведення експертизи є лише окремим етапом розгляду заяви про державну реєстрацію лікарського засобу. Процедуру проведення експертизи лікарського засобу за українським законодавством не можна порівнювати із процедурою отриманням торгової ліцензії за європейським законодавством. Загального строку реєстрації лікарського засобу з моменту подання заяви чинне українське законодавство не встановлює.

Варто зазначити, що ч.1 ст. 34 Законопроекту № 4465 передбачала встановлення строку для розгляду заявки для отримання торгової ліцензії на лікарський засіб тривалістю у 210 днів [10]. Дана норма цілком відповідала положенням ч.1 ст. 17 Директиви № 2001/83/ЄС. Водночас, вказаний законопроект був відкликаний у серпні 2019 року.

Отже, можемо назвати наступний напрям імплементації європейського законодавства у сфері реєстрації лікарських засобів – встановлення строку на розгляд заяви про отримання торгової ліцензії для розміщення лікарського засобу на ринку тривалістю у 210 календарних днів. Така норма буде відповідати європейському законодавству.

Важливо дослідити підстави для відмови у реєстрації лікарського засобу або видачі торгової ліцензії на лікарський засіб, передбачені українським та європейським законодавством. У ч.24 ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби» встановлено єдиний випадок, коли заявнику можемо бути відмовлено у реєстрації лікарського засобу. Таке рішення може бути прийнято, якщо результатом реєстрації лікарського засобу буде порушення захищених патентом чинних майнових прав інтелектуальної власності [11]. Інших підстав для відмови в реєстрації лікарського засобу в цьому Законі України не передбачено.

Відповідно до п.2 і п.5 Порядку реєстрації лікарських засобів, державна реєстрація лікарського засобу здійснюється МОЗ України. Обов'язковою умовою реєстрації лікарського засобу є проведення експертизи Державним експертним центром МОЗ України. Центр готує власний висновок щодо ефективності, безпеки та якості лікарського засобу. У цьому документі повинна відобразитися рекомендація щодо державної реєстрації певного лікарського засобу або відмову в ній. Рекомендації Центру можуть стати підставою для прийняття МОЗ України рішення про державну реєстрацію лікарського засобу або про відмову в ній [14]. Отже, надання Центром висновку про невідповідність нового лікарського засобу вимогам ефективності, безпеки та якості є підставою для відмови МОЗ України в реєстрації такого препарату. Однак, подібної норми, яка б закріплювала всі підстави для відмови у реєстрації лікарського засобу, ані Закон України «Про лікарські засоби», ані Порядок реєстрації лікарських засобів не містить.

Законодавство Європейського Союзу встановлює певні підстави для відмови в отриманні торгової ліцензії для розміщення лікарського засобу на ринку, відповідно до ст. 26 Директиви № 2001/83/ЄС. У видачі торгової ліцензії може бути відмовлено, якщо після перевірки докладної інформації та документів реєстраційного досяє на лікарський засіб будуть встановлені наступні обставини: по-перше, співвідношення користі/ризиків буде вважатися несприятливим; по-друге, терапевтична ефективність лікарського засобу буде недостатньо обґрунтована заявником; по-третє, якісний та кількісний склад лікарського засобу не буде відповідати заявленому. Також в отриманні ліцензії буде відмовлено, якщо подані документи не відповідатимуть вимогам, встановленим у ст.ст. 8 та 10 Директиви № 2001/83/ЄС [13]. Таким чином, законодавство Європейського Союзу чітко встановлює чотири причини для відмови у видачі торгової ліцензії на лікарський засіб.

Отже, у ст. 9 чинного Закону України «Про лікарські засоби» або проєкті Закону України «Про імплементацію європейського законодавства у сфері обігу лікарських засобів» варто передбачити ті підстави для відмови у видачі торгової ліцензії на лікарський засіб, які встановлені у ст. 26 Директиви № 2001/83/ЄС.

Висновок. Вивчення проблем імплементації європейського законодавства, яке регулює реєстрацію лікарських засобів, призводить до висновку, що в українському законодавстві необхідно передбачити:

1. Порядок та умови отримання торгової ліцензії для розміщення лікарського засобу на ринку відповідно до вимог Європейського Союзу, замість існуючого інституту реєстрації лікарських засобів.

2. Вимоги до реєстраційного досяє на лікарський засіб, який представлений для отримання ліцензії, відповідно до норм європейського законодавства.

3. Строк для розгляду заяви на отримання торгової ліцензії на лікарський засіб тривалістю у 210 календарних днів, за європейським зразком.

4. Підстави для відмови у видачі торгової ліцензії на лікарський засіб, згідно із нормами європейського законодавства (несприятливе співвідношення користі/ризиків; не обґрунтована терапевтична ефективність лікарського засобу; якісний та кількісний склад лікарського засобу не відповідає заявленому; подані документи не відповідають встановленим вимогам).

Використані джерела:

1. Алексеев О. Г. Фармацевтичний сектор України: сучасний стан правового регулювання. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2020. № 1 (32). С. 115–121.
2. Груздова Т. В., Юхновська Т. М. Перспективи розвитку сфери фармацевтики та біотехнологій із приєднанням України до угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 63–72.
3. Пашков В. М. Правове забезпечення імплементації законодавства ЄС щодо обігу лікарських засобів. *Медичне право*. 2016. № 2 (18). С. 55–62.
4. Пасечник О. В. Фармацевтичне законодавство та право внутрішнього ринку ЄС: питання співвідношення. *Європейські студії і право*. 2014. № 1 (8). С. 86–99.
5. Rosa Gonzalez-Quevedo, Constantinos Ziogas, Ivana Silva, Rosan Vegter & Anthony Humphreys Advancing development of medicines by academia and non-profit research organizations in the European Union. *Nature reviews drug discovery*. № 4. November 2020, P. 245–246. URL : <https://www.nature.com/articles/d41573-020-00205-x>. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
7. Про затвердження Концепції розвитку фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України на 2011–2020 роки : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13 вересня 2010 року № 769. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0769282-10>. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
8. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017>. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
9. Про встановлення процедур Спільноти для отримання торгової ліцензії та нагляду за обігом лікарських засобів, призначених для людей і застосування у ветеринарії, а також створення Європейського агентства з лікарських засобів : постанова Європейського парламенту і Ради № 726/2004 від 31 березня 2004 року. *Official journal of European union*. 2004. L. 136. P 1. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2004:136:TOC>. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
10. Про особливості імплементації окремих положень законодавства Євро пейського Союзу щодо обігу лікарських засобів : проект Закону України від 18 квітня 2016 року № 4465. Законотворчість України. *Верховна Рада України*. URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58784. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
11. Про лікарські засоби : Закон України від 04 квітня 1996 року № 123/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. Законодавство. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96>. (дата звернення: 26.04.2021 р.)
12. Порядок проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26 серпня 2005 року № 426. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05>. (дата звернення: 26.04.2021р.)

13. Про звіт законів Співтовариства стосовно лікарських засобів для людини : Директива 2001/83/ЄС Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 6 листопада 2001 року. *Official journal of European union*. 2001. L 311. P 67. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2001:311:TOC>. (дата звернення: 26.04.2021 р.).

14. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію) : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року № 376. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005#Text>. (дата звернення: 26.04. 2021 р.)

References:

1. Aleksieiev, O. H. (2020) Farmatsevtichniy sektor Ukrainy: suchasnyi stan pravovoho rehulivannia. *Aktualni pytannia farmatsevtichnoi i medychnoi nauky ta praktyky - Current issues of pharmaceutical and medical science and practice*, 1 (32), 115–121. [in Ukrainian].

2. Hruzdova, T. V., Yukhnovska, T. M. (2014) Perspektyvy rozvytku sfery farmatsevtiky ta biotekhnolohii iz pryiednanniam Ukrainy do uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom. *Ukrainskyi sotsium - Ukrainian society*, 3 (50), 63–72. [in Ukrainian].

3. Pashkov, V. M. (2016) Pravove zabezpechennia implementatsii zakonodavstva YeS shchodo obihu likarskykh zasobiv. *Medychno pravo - Medical law*, 2 (18), 55–62. [in Ukrainian].

4. Pasechnyk, O. V. (2014) Farmatsevtichne zakonodavstvo ta pravo vnutrishnoho rynku YeS: pytannia spivvidnoshennia. *Yevropeiski studii i pravo - Європейські студії і право*, 1 (8), 86–99. [in Ukrainian].

5. Rosa Gonzalez-Quevedo, Constantinos Ziogas, Ivana Silva, Rosan Vegter, & Anthony Humphreys (2020) Advancing development of medicines by academia and non-profit research organizations in the European Union. *Nature reviews drug discovery*, 4, 245–246. URL : <https://www.nature.com/articles/d41573-020-00205-x>. [in English].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27 chervnia 2014 roku. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. (2014) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku farmatsevtichnoho sektoru haluzi okhorony zdorovia Ukrainy na 2011–2020 roky : nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 13 veresnia 2010 roku № 769. (2010) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0769282-10>. [in Ukrainian].

8. Plan zakhodiv z vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 zhovtnia 2017 roku № 1106. (2017) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017>. [in Ukrainian].

9. Pro vstanovlennia protsedur Spilnoty dla otrymannia torhovoii litsenzii ta nahliadu za obihom likarskykh zasobiv, pryznachenykh dla liudei i zastosuvannia u veterynarii, a takozh stvorennia Yevropeiskoho ahentstva z likarskykh zasobiv : postanova Yevropeiskoho parlamentu i Rady № 726/2004 vid 31 bereznia 2004 roku. (2004) *Official journal of European union*, L. 136, P 1. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2004:136:TOC>. [in English].

10. Pro osoblyvosti implementatsii okremykh polozhen zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu shchodo obihu likarskykh zasobiv : proekt Zakonu Ukrainy vid 18 kvitnia 2016 roku № 4465. (2016) N. p. Zakonotvorchist Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58784. [in Ukrainian].

11. Pro likarski zasoby : Zakon Ukrainy vid 04 kvitnia 1996 roku № 123/96-VR. (1996) N. p. Zakonodavstvo. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96>. [in Ukrainian].

12. Poriadok provedennia ekspertyzy reiestratsiinykh materialiv na likarski zasoby, shcho podaiutsia na derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu), a takozh ekspertyzy materialiv pro vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv protiahom dii reiestratsiinoho posvidchennia : nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 26 serpnia 2005 roku № 426. (2005) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05>. [in Ukrainian].

13. Pro zvid zakoniv Spivtovarystva stosovno likarskykh zasobiv dlia liudyny : Dyrektyva 2001/83/Is Yevropeiskoho parlamentu ta Rady Yevropeiskoho Soiuzu vid 6 lystopada 2001 roku. (2001) *Official journal of European union*, L. 311, p. 67. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2001:311:TOC>. [in English].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii (perereiestratsii) likarskykh zasobiv i rozmiriv zboru za yikh derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 travnia 2005 roku № 376. (2005) N. p. Zakonodavstvo Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021

Васильев С. В., кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник Научно-исследовательского института правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины (г. Харьков, Украина)

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, КОТОРОЕ РЕГУЛИРУЕТ РЕГИСТРАЦИЮ ИННОВАЦИОННЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

Научная статья посвящена проблемам правового регулирования имплементации европейского законодательства, которое устанавливает порядок регистрации инновационных лекарственных средств. Основу для исследования составляют труды украинских и европейских ученых, а также нормы украинского и европейского права. Сравниваются нормы украинского законодательства, которые регулируют регистрацию лекарственных средств, с нормами европейского права, которые устанавливают порядок получения торговой лицензии для размещения медицинского препарата на рынке. Предлагается закрепить в украинском законодательстве отдельные нормы европейского права, которые регулируют получение торговой лицензии, установить по европейскому образцу требования к регистрационному досье на лекарственное средство и основания для отказа в выдаче торговой лицензии.

Ключевые слова: лекарственное средство, регистрация, имплементация, торговая лицензия.

Vasyliov S., Candidates of Law, Associate Professor, Senior Researcher of the Scientific Research Institute of Legal Support for Innovative Development of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL PROVISION OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN LEGISLATION REGULATING THE REGISTRATION OF INNOVATIVE MEDICINES

The paper is devoted to the legal regulation problems of European legislation implementation, which regulates innovative medicines registration. The relevance of this issue is due to the process of European integration of Ukraine and the need to develop innovative medicines to overcome new viruses. The scientific novelty of the study is to identify amendments proposals to Ukrainian legislation governing the medicines registration.

The legal basis for the implementation of European law governing the medicines circulation is determined. The Ukrainian and European legislative and by-laws regulating the medicines circulation are named. The source base of the study consists of the Ukrainian and European scientists' works and the norms of Ukrainian and European law. The norms of the Ukrainian legislation regulating the medicines registration are compared with the European law norms, which establish the procedure for obtaining authorization for placing a medicinal product on the market. The requirements for the medicinal product registration dossier have been studied, taking into account the Ukrainian and European law requirements. The grounds for refusing to register a medicinal product or obtaining a trade license by Ukrainian or European legislation have been studied.

It is proposed to enshrine in Ukrainian legislation certain norms of European law that regulate authorization to place a medicinal product on the market. In particular, it is proposed to establish the requirements for the medicinal product registration dossier and the refusal grounds for authorization according to the European model. The term of application consideration for the medicinal product authorization must be 210 calendar days by the European law requirements.

Keywords: medicinal product, registration, implementation, authorization.

DOI: 10.33766/2524-0323.94.192-200

УДК 342.951:351.84

*Гуменюк В. Є., проректор з адміністративно-господарської діяльності
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)*

e-mail: mpv12@i.ua

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-1269-8528>

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті визначено концептуальні підходи до аналізу розвитку державної пенсійної системи. Досліджено сутність пенсійної системи та понятійний інструментарій її аналізу. Розглянуто принципи побудови системи пенсійного забезпечення. Доведено, що для розвитку пенсійної системи в сучасній Україні характерні непослідовність і циклічність, залежність від низької результативності реформ у політичній, економічній, духовній і соціальній сферах. Наголошено, що зростає демографічне навантаження на працездатне населення, негативний вплив справляють невисока заробітна плата для більшості зайнятого населення, великі обсяги тінювих виплат.

Зроблено висновок, що пенсійне забезпечення безпосередньо впливає на тривалість життя не тільки в післяпрацездатному віці, але і в більш молодшому. Доступність та надійність пенсійного забезпечення багато в чому визначають не тільки трудовими аспектами, але й життєвою поведінкою населення, оскільки формують суспільне уявлення про життя в пенсійному віці.

Ключові слова: пенсійна система, пенсія, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, реформа, розвиток.

Постановка проблеми. Традиційно в наукових колах поняття «пенсійна система» розглядають як сукупність правових, економічних, організаційних інститутів і норм, які мають на меті за певних умов матеріально забезпечувати громадян (звичай літніх), виплачуючи їм пенсію. Але не розібравшись, що таке пенсія, не можна характеризувати пенсійну систему в сучасному вигляді. Термін «пенсія» означає «платіж». У сучасному світі цей термін найбільш узагальнено розглядають як грошове забезпечення за вислугу років, з непрацездатності, з інвалідності. Наукове дослідження самого поняття «пенсії» слід проводити з урахуванням становлення та розвитку системи пенсійного забезпечення, яка мала місце ще за минулих часів і яку більшою мірою було успадковано українською державою, її концепція спрямовувалась на створення єдиної системи матеріального забезпечення громадян.

Пенсійна система України потребує нагального реформування. Стійкість фінансів пенсійної системи досягла критично низького рівня і вимагає внесення суттєвих змін до її структури. Велика кількість пенсіонерів призводить до високого рівня пенсійних видатків, незважаючи на невеликий розмір пенсій. Демографічні тенденції створюватимуть усе сильніший тиск на пенсійну систему й державні фінанси. П'одаліше скорочення рівня пенсійних виплат не може бути реальною альтернативою, оскільки це призведе до значнішого збідніння серед громадян лі-

тнього віку. Тому реформи повинні бути спрямовані на зменшення притоку нових пенсіонерів і зростання числа платників пенсійних внесків. Підвищення пенсійного віку і збільшення необхідного трудового стажу, які є дуже низьким за міжнародними стандартами, разом із подальшим скороченням можливих варіантів дострокового виходу на пенсію будуть сприяти скороченню фінансових негод пенсійної системи в майбутньому.

Нинішній стан пенсійної системи можна вважати кризовим: пенсія не забезпечує від бідності; значна тінізація доходів населення; система є соціально несправедливою; Пенсійний фонд України продовжує отримувати значні дотації з бюджету. Для перебудови вітчизняної пенсійної системи необхідно реформувати солідарну систему у створити накопичувальну, а також сприяти розвитку добровільного пенсійного забезпечення. Проблема реформування пенсійного забезпечення України відображена в працях багатьох науковців. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, багато питань, зокрема виявлення проблем, які гальмують розвиток реформування пенсійного забезпечення України в сучасних реаліях на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишаються недостатньо вивченими, що потребує подальших досліджень і нових підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реформування пенсійного забезпечення України відображена в працях багатьох науковців, серед яких: Є. І. Астрахан, С. А. Іванов, І. Я. Чугунов, О. В. Насібова, В. М. Толкунова, Б. С. Малиняк, Е. М. Лібанова, О. М. Кукурудз, Н. Г. Савченко, В. С. Андреев, М. Д. Бойка, С. М. Приліпко, А. А. Богданова та інші. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, багато питань, зокрема виявлення проблем, які гальмують розвиток реформування пенсійного забезпечення України в сучасних реаліях на фоні економічної та соціально-демографічної кризи, залишаються недостатньо вивченими, що потребує подальших досліджень та нових підходів у цій сфері фінансової науки.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження правової природи пенсійної системи як об'єкту публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Традиційно поняття «пенсійна система» розглядають як сукупність правових, економічних, організаційних інститутів і норм, які мають на меті за певних умов матеріально забезпечувати громадян (зазвичай літніх), виплачуючи їм пенсію. Зокрема, як зазначає вчений С. М. Приліпко, термін «система пенсійного забезпечення» найчастіше використовується в минулому. Замість нього, почали застосовувати термін «пенсійна система» як у законодавчих актах, так і в науковому середовищі. Дослідження думки науковця С. М. Приліпко про пенсійну систему приводить до висновку, що певне використання свіжої термінології не буває випадковим, вона пов'язана з поетапним створенням змішаної трирівневої пенсійної системи, яка має стати основною частиною соціального захисту громадян похилого віку [1, с. 171].

Е. М. Лібанова пропонує наступне визначення: «Система пенсійного забезпечення залишається соціально несправедливою – як за професійним направленням, так і за гендерною ознакою. В Україні традиційно зарплата працівників бю-

джетної сфери не перевищує 70 % від зарплати працівників промисловості. У результаті пенсії похилих учителів, лікарів, працівників культури зі стажем більше як 40 років ледве перевищують мінімальні. Водночас деякі громадяни похилого віку та ті, у кого є виняткові заслуги перед Україною, отримують пенсійне забезпечення у кілька тисяч гривень. Найменшими залишаються пенсії в жінок [2, с. 5].

У сучасному вигляді термін «пенсія» (від лат. *pens* - *платіж*) – це грошове забезпечення, регулярні грошові виплати, що надаються громадянам при досягненні певного віку, у зв'язку з інвалідністю, при втраті годувальника та в інших передбачених законом випадках. Виплата пенсій здійснюється за рахунок Пенсійного та страхового фондів, що утворюються як позабюджетні державні фонди і страхові, приватні пенсійні фонди підприємств [3, с. 255]. Наукове дослідження самого поняття «пенсія» слід проводити з урахуванням становлення та розвитку системи пенсійного забезпечення, яка мала місце ще за минулих часів і яку більшою мірою було успадковано українською державою; її концепція спрямовувалась на створення єдиної системи матеріального забезпечення громадян.

В історично-правовому контексті пенсіями вважалися щомісячні виплати матеріального характеру за рахунок коштів держави, які акумулювалися в значущих фондах громадського споживання та надавалися за певний строк вислуги, з інвалідності, у разі старості, втрати годувальника, що зумовлюються строком успішно корисної діяльності, у розмірах, які залежать від минулого заробітку працівника. Слушною є думка М. Д. Бойка стосовно матеріального та без варіативного характеру лише «соціальних пенсій, оскільки в солідарній системі пенсійного забезпечення пенсії трудового характеру пов'язані з трудовою діяльністю пенсіонера в минулому та залежать (окрім пенсій, з інвалідності та у зв'язку із втратою годувальника, пов'язаних із трудовим каліцтвом або професійним захворюванням) від робочого стажу, тобто протягом якого часу сплачувалися внески до Пенсійного фонду, та їх розміру, системі накопичувального пенсійного забезпечення пенсія надається за наявності відповідної суми на особистому накопичувальному пенсійному рахунку літньої людини та залежно від її розміру, а в системі недержавного пенсійного страхування – залежно від добровільних пенсійних внесків до недержавного пенсійного фонду» [4, с. 142].

Науковий погляд на поняття пенсії дає змогу визначити його комплексний характер, що відображає характерні риси «пенсії» в старості, з інвалідності та в разі втрати годувальника, а також за вислугу років. Інтерес до пенсійної системи стався в часи з переходом до ринкових відносин, що було пов'язано з появою нових понять у праві соціального забезпечення [5, с. 10].

У юридичній літературі приходять до такої думки, що аби найповніше визначити спільні ознаки «пенсій, які притаманні для будь-якого виду, треба дивитися на них з такої точки зору: державний і правовий характер; періодичність виплат; здійснення виплат з Пенсійного фонду; облік соціальних факторів та трудового вкладу громадян; співмірність суми пенсії і заробітної плати; характеристика суб'єктного складу отримувачів пенсії; періодичність виплати пенсій тощо» [6, с. 160].

Враховуючи детальний розгляд видів пенсій, можна стверджувати, що за допомогою виплат пенсій виконується найважливіше завдання держави – здійснення соціального захисту громадян. Значення «пенсії» у науково-юридичній літературі

розглядається вченими крізь призму диференційованого підходу до розуміння цієї правової категорії. Л. М. Князькова розглядає значення «пенсії в контексті виділення таких її різновидів як: пенсії з державного пенсійного забезпечення; пенсії з державного пенсійного страхування; державні соціальні пенсії» [7, с. 180].

Як теоретико-правові критерії «диференціації», дослідниця прибігає до таких «чинників: джерела фінансування (пенсії з державного пенсійного страхування виплачуються з пенсійного фонду, пенсії двох інших видів – з рахунку державного бюджету); категорії осіб, які забезпечуються (пенсії за рахунок державного пенсійного забезпечення надаються окремим громадянам у зв'язку з певним строком військової або державної служби, служби в правоохоронних органах, а також тим, хто постраждав унаслідок шкідливих радіаційних впливів); соціальні пенсії (соціальні виплати, що надаються громадянам, котрі не мають права на пенсійне забезпечення першого або другого виду); умови призначення (наявність страхового стажу або певного строку служби); розмір пенсії (він може залежати від минулого заробітку або від прожиткового мінімуму пенсіонера)» [8, с. 78]. Л. М. Князькова, розглядаючи питання щодо сутності «пенсій», виділяє такі самі види пенсій та дає свої визначення кожного виду.

До прикладу, «пенсію» за державним забезпеченням дослідниця розглядає як щомісячну грошову виплату з державного бюджету, призначувану окремим категоріям осіб у зв'язку з визначеним терміном передбаченої законом служби «праці» в розмірі, порівняному з колишнім заробітком (грошовим забезпеченням). Пенсія за державним соціальним страхуванням – це щомісячна грошова виплата з бюджету Пенсійного фонду, призначувана громадянам, які мають страховий стаж визначеної тривалості в розмірі, порівняному з колишнім заробітком.

«Соціальна пенсія» – це щомісячна виплата матеріальної допомоги непрацездатним громадянам, у яких відсутній страховий стаж. Метою даного Пенсійного забезпечення є матеріальна допомога особам, у яких немає інших джерел доходів. Українським законодавством встановлено кілька варіантів соціальної пенсії, які розрізняються підставами для її нарахування: за станом здоров'я (інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, інвалідам усіх груп, без єдиного дня трудового стажу); по втраті годувальника (неповнолітнім особам і студентам денного відділення вишу до досягнення 23-річного віку, які залишилися без одного/обох батьків); по старості (жінкам і чоловікам, які не мають достатньо трудового стажу або пенсійних балів для оформлення страхової пенсії (при неофіційному працевлаштуванні або з інших причин).

Такий підхід є дуже необхідним у контексті становлення в країні не лише державного пенсійного забезпечення, але й страхування. Подібну позицію висловлюють й інші українські вчені. Зокрема, науковці також розглядають страхові та державні пенсії і дають їм певну оцінку [9, с. 321].

На їхню думку, «пенсія» – це щомісячна довгострокова виплата, яка признається та виплачується громадянину у випадку настання інвалідності, пенсійного віку, втрати годувальника або вислуги років за рахунок коштів Пенсійного фонду України чи бюджетів інших рівнів та є основним джерелом доходу особи. При тому науковці дають детальну характеристику різновидів пенсії.

Головною ідеєю, метою пенсійної реформи є відновлення та встановлення на постійне місце справедливості при визначенні пенсійних виплат – і сьогодні, і на майбутнє. Основна ідея проста: якщо людина чесно робила на благо країни все життя, вона має гарантовано отримувати гідну пенсію [10]. Водночас уряд намагається вдосконалити пенсійну систему України. Зокрема, продовжується робота над поширенням накопичувальної системи пенсійного страхування та розвитком добровільної системи недержавного пенсійного забезпечення. Окрім цього, більшою часткою пенсійної реформи перебуває впровадження європейських стандартів щодо функціонування органів Пенсійного фонду України. Використання та розроблення сучасних інформаційних і управлінських технологій, єдиних стандартів якості обслуговування громадян мають зробити надання послуг громадянам зручним та ефективним. Важливим аспектом у здійсненні пенсійної реформи є уникнення будь-якої дискримінації, під якої прийнято розуміти «необґрунтоване обмеження у правах та свободах однієї особи або групи осіб порівняно з правами та свободами іншої особи або групи осіб» [11, с. 88].

Слід зробити акцент на тому, що значення пенсії та пенсійних виплат у праві соціального забезпечення є не тотожним, хоча їх природа виходить зі здійснення соціального захисту громадян. Відтак характерні ознаки пенсії в праві соціального забезпечення дають змогу слідувати за виплатами та відслідковувати їх від інших виплат.

Серед особливостей поняття «пенсія», які відрізняють її від «виплат», можна виокремити таке: «гарантія держави щодо виплат за наявності відповідних обставин; детальне регулювання в централізованому порядку умов і рівня забезпечення щодо колишнього заробітку мінімального і максимального розмірів; джерелом фінансування є Пенсійний фонд України (окрім деяких винятків), сформований за рахунок страхових внесків усіх працюючих громадян, а також підприємств, установ, організацій; непрацездатність суб'єктів (де-факто або де-юре); надання забезпечення залежно від трудової діяльності (за винятком соціальних пенсій)».

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» надав визначення поняттю «пенсія». Так, щодо норм зазначеного закону, «пенсія» – є щомісячною пенсійною виплатою в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку повинна отримувати застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або яку отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законом [12].

Отже, можна визначити основні ознаки пенсії за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: це грошова виплата, яка виплачується кожного місяця протягом строку на який вона призначена; є двоготривалою виплатою. Пенсія виплачується протягом терміну, на який вона призначена: «пенсія за віком» – довічно, пенсія у зв'язку із втратою годувальника, «пенсія по інвалідності» – на період встановлення інвалідності; наприклад, дітям померлого годувальника до досягнення 18 річного віку, а тим, що навчаються у вищому навчальному закладі – до закінчення навчання, але не більше, ніж до досягнення 23 років; ця виплата саме в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, оскільки до виплат накопичувальної системи належить довічна пенсія та одноразова виплата; персональна виплата. Пенсія призначається

конкретній особі на підставі наявного страхового стажу та розміру заробітної плати, яку вона отримувала; «пенсія» – це державна виплата, адже призначається і виплачується державним органом (територіальним органом Пенсійного фонду) із внесків громадян або з Державного бюджету України [12].

Ознаки пенсій, за «науковцями перших років незалежної України, – це виплата їх за рахунок спеціалізованого джерела; виплата здійснюється періодично (щомісячно); пенсії встановлюються з урахуванням трудового стажу громадян та соціальних факторів; призначаються за умов, указаних у законі (досягнення передбаченого віку, настання інвалідності, втрата годувальника, наявність певного трудового стажу тощо); виплата пенсій гарантується державою; як правило, вони нараховуються відповідно до заробітної плати або іншого доходу; пенсії є основним джерелом для існування непрацездатних пенсіонерів» [13, с. 104].

Висновки. Основу пенсійної системи в Україні складає система державного пенсійного забезпечення, яка охоплює всіх непрацездатних осіб похилого віку, інвалідів, осіб, які втратили годувальника, виплати, яким провадяться у формі пенсій, надбавок та підвищень до пенсії, компенсаційних виплат, додаткових пенсій відповідно до законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Враховуючи те, що система пенсійного страхування є складовою загальної фінансової системи країни, вона функціонує на основі єдиних макроекономічних показників розвитку України, зокрема таких, як демографічна ситуація. Стан використання трудового потенціалу, досягнутий рівень розвитку економіки і соціальної сфери та інших чинників, а також очікуваних тенденцій зміни цих чинників у перспективі. Пенсійну систему слід розглядати як вид демографічних інвестицій ще й тому, що вона визначає якість життя непрацездатного населення. Низький рівень пенсійного забезпечення також впливає на рівень народжуваності, обумовлений необхідністю для середнього покоління утримувати не тільки дітей, а й батьків. Пенсійне забезпечення безпосередньо впливає на тривалість життя не тільки в післяпрацездатному періоді, але і в більш молодшому віці. Доступність та надійність пенсійного забезпечення багато в чому визначають не тільки трудовими аспектами, але й життєвою поведінкою населення, оскільки формують суспільне уявлення про життя в пенсійному віці. Якщо вихід на пенсію асоціюється з бідністю та соціальною ізоляцією, згасає мотивація до здорового способу життя та поведінки, орієнтованого на збереження здоров'я.

Використані джерела:

1. Прилипко С. М. Пенсійне страхування в Україні. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 51. С. 170–177.
2. Лібанова Е. М. Пенсійна реформа в умовах кризи. *Праця і зарплата*. 2013. № 45(673). С. 4-5.
3. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні : Сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257.
4. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посіб. Курс лекцій. Київ : Олан, 2005. 368 с.

5. Нечай А. Накопичувальна система: коли запрацює другий рівень. *Урядовий кур'єр*. 2009. 26 вересня. № 177. С. 10.

6. Левицька С. О., Галашко С. І. Пенсійна реформа як один з напрямів забезпечення сталого розвитку країни. *Збірник наукових праць*. Випуск XVI, № 3. Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. С. 158-168.

7. Князькова Л. М. Пенсії за вислугу років працівникам ОВС : перспективи розвитку. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 1999. № 1. С. 180-184.

8. Васильєва Ю. В. Основания для дифференциации правового регулирования пенсионных отношений. *Правоведение*. 1998. № 3. С. 76-81.

9. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення. Київ, 2005. 405 с.

10. Офіційний сайт Пенсійної реформи в Україні. URL : <http://www.pension.kiev.ua/>. (дата звернення: 20.05.2021)

11. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.

12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV . URL : <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 20.05.2021)

13. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні : історичний аспект. *Україна*. 2000. Ст. 102-132.

References:

1. Prilipko, S. M. (2001) Pensiine strakhuvannya v Ukraini. *Problemy zakonnosti -Problems of legality*, vip. 51, 170-177. [in Ukrainian].

2. Libanova, E. M. (2013) Pensiina reforma v umovakh kryzy. *Pratsia i zarplata - Labor and salary*, 45 (673), 4-5. [in Ukrainian].

3. Didkovskaya, T. O. (2012) Poniattia ta sutnist pensiinoho zabezpechennia v Ukraini : Suchasni realii ta perspektivu rozvytku. *Forum prava - Forum right*, 1, 253-257. [in Ukrainian].

4. Boyko, M. D. (2005) Pravo pensiinoho zabezpechennia v Ukraini : navch. posib. Kurs lektsii. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Neclight, A. (2009). Nakopychuvalna systema: koly zapratsiuie druhyi riven. *Uriadovi kur'ier - Government courier*, September 26, 177, 10. [in Ukrainian].

6. Levitskaya, C. O., Galashko, S. I. (2010) Pensiina reforma yak odyin z napriamiv zabezpechennia staloho rozvytku krainy : zbirnyk naukovykh prats *Collection of scientific works, issue of XVI*, 3. Kyiv, CEU / Rivne, NUVGP, 158-168. [in Ukrainian].

7. Knyazkova, L. M. (1999) Pensii za vysluhu rokov pratsivnykam OVS : perspektivu rozvytku. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti - Problems of law enforcement and law enforcement*, 1, 180-184. [in Ukrainian].

8. Vasiliev, Yu. V. (1998) Osnovanyia dlia dyfferentsyatsyy pravovoho rehulyrovanyia pensyonnykh otnoshenyi. *Pravovedenye - Right-held*, 3, 76-81. [in Ukrainian].

9. Stacks, B. I. (2005) Teoriia prava sotsialnogo ubezpechennia. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Ofitsiynyi sait Pensiinoi reformy v Ukrainy. N. d. N. p. URL : <http://www.pension.kiev.ua/>. [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. F. (2020) Zaborona dyskryminatsii yak vazhlyvyi mizhnarodnyi ta konstytutsiynyi pryntsyp v haluzi prav liudyny. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhaonoho upravlinnia - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. [in Ukrainian].

12. On Compulsory State Pension Insurance: Law of Ukraine of July 9, 1058-IV. (2003) N. p. URL: <http://www.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

13. Vysochiy B., Yatsenko V. (2000) Pensiine ubezpechennia v Ukraini : istorychnyi aspekt. *Ukraine*, 102–132. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2021

*Гуменюк В. Е., проректор по административно-хозяйственной деятельности
Университета таможенного дела и финансов (г. Днепр, Украина)*

ПЕНСИОННАЯ СИСТЕМА КАК ОБЪЕКТ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье определены концептуальные подходы к анализу развития государственной системы. Исследована сущность пенсионной системы и понятийный инструментарий ее анализа. Рассмотрены принципы построения системы пенсионного обеспечения. Доказано, что для развития пенсионной системы в современной Украине характерны непоследовательность и цикличность, зависимость от низкой результативности реформ в политической, экономической, духовной и социальной сферах. Отмечено, что растет демографическая нагрузка на трудоспособное население, негативное влияние оказывают невысокая для большинства занятого населения заработная плата, большие объемы теневых выплат.

Сделан вывод, что пенсионное обеспечение непосредственно влияет на продолжительность жизни не только в после работоспособном периоде, но и в более молодом возрасте. Доступность и надежность пенсионного обеспечения во многом определяют не только трудовыми аспектами, но и жизненным поведением населения, поскольку формируют общественное представление о жизни в пенсионном возрасте.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсия, пенсионное обеспечение, пенсионное страхование, реформа, развитие.

Gumenyuk V., Vice-rector for administrative and economic activity University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

PENSION SYSTEM AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PENSION PROVISION IN UKRAINE

The article defines the conceptual approaches to the analysis of the development of the state pension system as a topical problem of theory and practice. The essence of the pension system and the conceptual tools of its analysis are investigated. The pension system is defined as a set of legal, organizational and financial and economic instruments and mechanisms, aimed at providing special social benefits in the form of pensions and the implementation of compensation activities to citizens of lost income. In this context, pension provision appears as a system of legislative, socio-economic and moral and psychological guarantees to elderly, means and measures, through which a decent standard of living is provided. Conceptual approaches to the methodology of the public administration of the pension system are determined, the content of the basic concepts in the science of public administration in the field of pension provision are specified, the main directions of scientific research are substantiated. The principles of building pension provision are considered. The institutional infrastructure of

the pension system is determined. The essence of the institutional system institutional infrastructure, its interconnection with other institutions, forming the institutional matrix of the state, the main models of pension systems and modern world trends in their development are investigated, the variety of approaches used by developed countries in the formation and implementation of state policy in the field of pension. software. The global trends in the development of pension systems are revealed and the foreign experience of pension provision is generalized. It is proved that for the development of the pension system in modern Ukraine is characterized by inconsistency and cyclical, dependence on the low performance of reforms in the political, economic, spiritual and social spheres. It is emphasized that the demographic burden on the able-bodied population is growing, there is a negative impact on the majority of employed salaries, large volumes of shadow payments. The institutional matrix and the morphological model of the pension system are substantiated. The value of the methodological processing of the concept of information and analytical system is revealed, an institutional matrix and a morphological model of the pension system are substantiated.

Keywords: pension system, pension, pension provision, pension insurance, reform, development.

DOI:10.33766/2524-0323.94.200-210

УДК 349.6

*Єрофеев М. І., кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та
розслідування кримінальних правопорушень територіальними органами
Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: erofeevnikolay50@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7679-7341>*

МІСЦЕВИЙ РІВЕНЬ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ (ПРАВОВІ ПИТАННЯ)

У статті здійснено аналіз правового забезпечення участі органів місцевого самоврядування в організації заходів із захисту населення та територій від надзвичайних екологічних ситуацій. Акцентовано увагу на державній системі захисту довкілля від наслідків техногенних аварій, стихійного лиха та на місці й ролі в цій системі органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із організацією заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного походження та ліквідації їх наслідків, узгодження законодавства про цивільний захист України з екологічним законодавством у відповідних питаннях. Зокрема, доведено потребу у встановленні на законодавчому рівні чіткої процедури ініціювання органами місцевого самоврядування питання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, а також обґрунтовано необхідність наповнення Кодексу цивільного захисту України приписами про надзвичайні екологічні ситуації, узгодження цього Кодексу із відповідними актами екологічного законодавства.

Ключові слова: надзвичайні екологічні ситуації, цивільний захист, екологічна безпека, органи місцевого самоврядування, екологічне законодавство, законодавство про цивільний захист.

Постановка проблеми. Захист населення та територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру є важливим завданням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ці органи утворюють єдину державну систему, спрямовану на вирішення питань, пов'язаних із запобіганням виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідацією і нейтралізацією їх наслідків. У цій державній системі органам місцевого самоврядування належить важлива роль, адже вони через знання історичних і географічних явищ місцевостей перебувають у кращому становищі щодо визначення ризиків, які можуть спричинити надзвичайні екологічні ситуації, порівняно з іншими, що утворюють єдину державну систему захисту від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. У разі виникнення надзвичайних ситуацій саме органи місцевого самоврядування опиняються на передньому рубежі захисту населення та територій від негативних екологічних та інших наслідків стихійного лиха та аварій (катастроф), забезпечують координацію дій рятувальних та інших служб, задіяних у цивільному захисті у відповідних випадках. Таке значення органів місцевого самоврядування зумовлює інтерес до дослідження правових аспектів їх діяльності, пов'язаної із захистом населення та територій від надзвичайних екологічних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові питання участі органів місцевого самоврядування у вирішенні питань запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям та ліквідації їх наслідків досліджувалися у роботах Г. І. Балюк [1], В. М. Комарницького [2], Н. Р. Кобецької [3], Н. Р. Малишевої [4], Н. М. Бріукової [5], М. Ю. Кравчука [6], О. І. Личенко [7], В. М. Михайлова [8], О. А. Трегуба [9] та ін. У їхніх роботах розглядалися окремі аспекти зазначеного питання.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз положень законодавства, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування у сфері захисту населення й територій від надзвичайних екологічних ситуацій, та обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайні екологічні ситуації – це надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави (частина друга ст. 1 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»)[10]. Характер їх виникнення та вплив на довкілля обумовлюють участь органів місцевого самоврядування у вирішенні питань з організації заходів щодо нейтралізації та ліквідації їх наслідків.

Правова модель діяльності зазначених органів визначена на рівні законів та інших нормативно-правових актів. Вона передбачає функціонування у державі єдиної державної системи цивільного захисту [11, 12], котра складається з різних суб'єктів, включаючи органи місцевого самоврядування, які мають певні повноваження та повинні взаємодіяти з іншими суб'єктами зазначеної системи з метою виконання завдань, що на цю систему покладені. Ідеться, зокрема, про такі за-

вдання, як: забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; створення, раціональне збереження і використання резерву матеріальних та фінансових ресурсів, необхідних для запобігання і реагування на надзвичайні ситуації; оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій; проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організація життєзабезпечення постраждалого населення; пом'якшення можливих наслідків надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення; здійснення заходів щодо соціального захисту постраждалого населення; реалізація визначених законом прав у сфері захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій, в тому числі осіб (чи їх сімей), що брали безпосередню участь у ліквідації цих ситуацій; інші завдання, визначені законом (частина третя ст. 8 Кодексу цивільного захисту України).

Участь органів місцевого самоврядування у здійсненні даного роду завдань зумовлена їх місцем та роллю у єдиній державній системі цивільного захисту. Ця система має чітку вертикальну та горизонтальну структуру управління, яка дозволяє оперативно доводити інформацію про надзвичайні екологічні ситуації по всіх ланках цієї системи, а через них – і до населення територій, де виникла надзвичайна екологічна ситуація. Також ця структура управління дозволяє оперативно організувати роботи з ліквідації наслідків надзвичайної екологічної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони дії надзвичайної екологічної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну. Важливо, що структура управління, що розглядається, передбачає наявність центрів управління різного рівня, які забезпечують координацію суб'єктів забезпечення цивільного захисту.

Зокрема, загальну координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту у межах своїх повноважень здійснюють Рада національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України. Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації: Кабінетом Міністрів України утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій; Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями утворюються регіональні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій; районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад, районними у містах та селищними радами утворюються місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій; керівними органами підприємств, установ та організацій утворюються комісії з питань надзвичайних ситуацій. А для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної

ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації.

Ключовою особливістю єдиної державної системи цивільного захисту є те, що всі суб'єкти тут об'єднані навколо вирішення проблеми, що виникає (може виникнути) на певній території, на яку поширюються повноваження відповідних органів місцевого самоврядування. Природно, що органи місцевого самоврядування не можуть лишатися сторонніми спостерігачами того, як розвиваються події навколо надзвичайної екологічної ситуації на відповідній місцевості. Ця обставина узятя до уваги в нормативно-правових актах, що регулюють відносини, пов'язані із реагуванням на надзвичайні екологічні ситуації. Безпосередньо приписи цих нормативно-правових актів трансформують до себе досвід практики з організації заходів із захисту населення та територій від дії небезпечних факторів, викликаних аварією чи стихійним лихом. Цей досвід свідчить, що чим більше територіальне поширення наслідків надзвичайної екологічної ситуації, тим вищим має бути рівень участі органів державної влади та обсяги задіяння загальнодержавних матеріальних та фінансових ресурсів у заходах з нейтралізації та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. І навпаки, із зменшення територіальних масштабів поширення наслідків надзвичайної екологічної ситуації, коли їх ліквідація може здійснитися за рахунок місцевих ресурсів, більш вагомую стає роль органів місцевого самоврядування у вирішенні відповідних питань. Останнім у контексті загальних завдань єдиної державної системи цивільного захисту надані повноваження, що дозволяють їм самостійно приймати рішення, спрямовані на забезпечення цивільного захисту на відповідній території, та забезпечувати їх реалізацію.

Зазначені повноваження, згідно з частиною другою ст. 19 Кодексу цивільного захисту України, передбачають, зокрема: забезпечення виконання завдань створеними ними ланками територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту; розроблення та забезпечення реалізації програм та планів заходів у сфері цивільного захисту, зокрема спрямованих на захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, забезпечення техногенної та пожежної безпеки; керівництво створеними ними аварійно-рятувальними службами, формуваннями та спеціалізованими службами цивільного захисту, місцевою та добровільною пожежною охороною, забезпечення їх діяльності та здійснення контролю за готовністю до дій за призначенням; створення за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, та підтримання у постійній готовності місцевої системи централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій, здійснення її модернізації та забезпечення функціонування; забезпечення оповіщення та інформування населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі; організація робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на відповідній території міст, селищ та сіл, а також радіаційного, хімічного, біологічного, медичного захисту населення та інженерного захисту територій від

наслідків таких ситуацій; організація та керівництво проведенням відновлювальних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; організація та здійснення евакуації населення, майна в безпечні райони, їх розміщення та життєзабезпечення населення; контроль за станом навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією; створення і використання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; завчасне накопичення й підтримання в постійній готовності засобів індивідуального захисту для населення, яке проживає в прогнозованих зонах хімічного забруднення і зонах спостереження суб'єктів господарювання радіаційної безпеки І і II категорій, та формувань цивільного захисту, а також приладів дозиметричного і хімічного контролю і розвідки; взаємодія з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту щодо виконання завдань цивільного захисту; організація та забезпечення життєдіяльності постраждалих від надзвичайних ситуацій; забезпечення складення довідок про визнання особи постраждалою внаслідок надзвичайної ситуації, списків (реєстрів) постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації, відповідно до яких надається матеріальна допомога, списків загиблих осіб на підставі їх ідентифікації; забезпечення соціального захисту постраждалих унаслідок надзвичайної ситуації, зокрема виплати матеріальної допомоги; створення в містах комісій з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій, а в разі виникнення надзвичайних ситуацій – спеціальних комісій із їх ліквідації (за потреби), забезпечення їх функціонування; забезпечення навчання з питань цивільного захисту посадових осіб органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання комунальної власності, здійснення підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях; здійснення інших повноважень у сфері цивільного захисту.

Сил та засобів реагування на надзвичайні екологічні та інші ситуації, якими можуть оперувати органи місцевого самоврядування, достатньо для вирішення проблем, які мають місце в разі виникнення надзвичайної ситуації місцевого рівня в містах та селищах за класифікацією, що визначена Порядком класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368 (назва Порядку із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 380 від 29.05.2013 р.) [13]. За цією Класифікацією (пункт 6) місцевого рівня, визнається надзвичайна ситуація: яка вийшла за межі територій потенційно небезпечного об'єкта, загрожує довкіллю, сусіднім населеним пунктам, інженерним спорудам, а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості потенційно небезпечного об'єкта; внаслідок якої загинуло 1-2 особи або постраждало від 20 до 50 осіб чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 100 до 1 000 осіб на тривалий час (більш як на 3 доби), а збитки перевищили 0,5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати; збитки від якої перевищили 2 тис. мінімальних розмірів заробітної плати.

Лише в разі коли разі надзвичайна ситуація виходить за параметри місцевого рівня, коли власних ресурсів органів місцевого самоврядування вже недостатньо для ліквідації наслідків стихійного лиха чи аварії, підключаються ресурси, сили та

засоби органів державної влади в межах єдиної державної системи цивільного захисту. Ідеться про: а) регіональний рівень надзвичайної ситуації (такою визнається надзвичайна ситуація, яка поширилась на територію двох чи більше районів (міст обласного значення) Автономної Республіки Крим, областей, а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих районів, але не менш як 1 відсоток від обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація регіонального рівня за територіальним поширенням); б) державний рівень надзвичайної ситуації (яка поширилась або може поширитися на територію інших держав, або ж поширилась на територію двох чи більше регіонів України (Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя), а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих регіонів, але не менш як 1 відсоток від обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів).

Отже, можна констатувати, що у сфері цивільного захисту населення, пов'язаного із ліквідацією та нейтралізацією наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, органи місцевого самоврядування мають стільки повноважень, скільки дозволяє кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси підпорядкованих територій. Автономно ці повноваження реалізуються в містах та селищах при виникненні надзвичайних ситуацій місцевого рівня. В інших випадках, зокрема, при надзвичайних ситуаціях регіонального та державного рівня, органи місцевого самоврядування та підпорядковані ними служби, сили та органи цивільного захисту функціонують у складі єдиної державної системи цивільного захисту, координація якої у відповідних випадках здійснюється органами держави. Цей порядок організації цивільного захисту є апробованим, збігається з європейською практикою участі органів місцевого самоврядування в реагуванні на виникнення надзвичайних ситуацій, дозволяє в умовах надзвичайної ситуації за допомогою централізованого управління оперативно мобілізувати всі сили та засоби для захисту населення та території, зниження чи нейтралізації негативного впливу стихійного лиха, аварії чи катастрофи.

На такий порядок орієнтовано законодавство про цивільний захист і екологічне законодавство з питань надзвичайних екологічних ситуацій. У цілому це законодавство достатньо ефективно регулює відносини, що складаються у зв'язку із здійсненням заходів щодо запобігання, ліквідації надзвичайних екологічних ситуацій. Але певних недоліків й воно не позбавлено. Зокрема, впадає в око потреба у більш чіткому та детальному врегулюванні питання про ініціювання органами місцевого самоврядування оголошення певної місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, адже чинне на сьогодні законодавче положення, котре надає органам місцевого самоврядування відповідне право (частина друга ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»), не визначає процедури ініціювання ними оголошення тієї чи іншої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, вимог щодо оформлення відповідної місцевої пропозиції. Це ускладнює реалізацію місцевих ініціатив, оскільки за державними органами залишається свобода вибору способу (форми) реагування на них [14, 15, 16]. Тож слід усунути зазначений недолік у законодавстві.

Також не можна погодитися з тим, що Кодекс цивільного захисту України не оперує такими поняттями, як: «надзвичайна екологічна ситуація» та «зона надзвичайної екологічної ситуації». Це утруднює розуміння особливостей поширення його положень на екологічну сферу, використання, зокрема, для оцінки екологічної ситуації в тій чи іншій окремій місцевості на предмет віднесення її до категорії надзвичайної ситуації, тому конче важливо в Кодексі цивільного захисту України (ст. 1) передбачити визначення понять «надзвичайна екологічна ситуація» та «зона надзвичайної екологічної ситуації». Також слід у ст. 5 цього Кодексу до класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій віднести екологічні наслідки таких ситуацій, що дозволить доповнити класифікацію надзвичайних ситуацій таким видом, як надзвичайні екологічні ситуації [17]. Окрім того, до складу режимів функціонування єдиної державної системи цивільного захисту (ст. 11 Кодексу цивільного захисту України) потрібно включити правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації (це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях в разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації – частина перша ст. 8, ст. 15 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»).

Висновки. Органи місцевого самоврядування відіграють суттєву роль у функціонуванні єдиної державної системи цивільного захисту України, задіяні організації ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на всіх територіальних рівнях їх виникнення та поширення. Цим органам наданий комплекс повноважень, який дозволяє їм максимально проявити себе в ситуаціях, які потребують мобілізації всіх місцевих ресурсів, незалежно від форм власності та підпорядкування. Натомість ефективність реалізації цих повноважень буде посилена в разі удосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері захисту населення та територій від надзвичайних екологічних ситуацій. Ідеться, зокрема, про визначення в Законі «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» чіткої процедури ініціювання органами місцевого самоврядування питання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Також слід наповнити Кодекс цивільного захисту України положеннями про надзвичайні екологічні ситуації. Це узгодить зазначений Кодекс із екологічним законодавством (Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18], Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації») у регулюванні відповідної сфери суспільних відносин, зробить більш зрозумілим поширення положень Кодексу про цивільний захист України на екологічну сферу.

Використані джерела:

1. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова [та ін.] ; під заг. ред. М. В. Краснкової та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро : НГУ, 2016. С. 76-86.
2. Комарницький В. М. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій в Україні : монографія. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. 152 с.

3. Кобецька, Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька ; 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 313-328. URL : https://yurincor.com/files/content/Ecolog_Pravo.pdf. (дата звернення: 08.04.2021)

4. Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків : Право, 2017. 318 с.

5. Бірюкова Н. М. Передумови становлення режиму зони надзвичайної екологічної ситуації в Україні / Н. М. Бірюкова. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки*. 2010. Т. 24 (63).

6. Кравчук, М. Ю. Роль адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації як організаційно-правового інструменту протидії біотероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22), том 2. С. 238-242. URL : http://pjuv.pnuoua.od.ua/v1-2_2018/46.pdf. (дата звернення: 08.04.2021)

7. Личенко О. І. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 279-284. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_45. (дата звернення: 08.04.2021)

8. Михайлов В. М. Участь органів місцевого самоврядування у мінімізації ризиків виникнення надзвичайних ситуацій: європейська практика. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Mikhailov.pdf>. (дата звернення: 08.04.2021)

9. Трегуб О. А. Правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип.4 (92). С. 273-285. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1201/10895>. (дата звернення: 08.04.2021)

10. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 16.03.2000 р. № 1908-III. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>. (дата звернення: 08.04.2021)

11. Кодекс цивільного захисту України: Закон від 02.10.2012 р. № 5403- VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. (дата звернення: 08.04.2021)

12. Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 08.04.2021)

13. Порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. N 368 (назва Порядку із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 380 від 29.05.2013 р.) URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF>. (дата звернення: 08.04.2021)

14. Терещук Г. Львів: зона екологічного лиха, безгосподарності чи політичних ігор. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/28546996.html>. (дата звернення: 08.04.2021)

15. Звернень Садового і Львівської обласної ради замало для зони: URL : <https://dailylyviv.com/news/pryroda/zvernen-sadovoho-i-lor-zamalo-dlya-zony-nadzvychainoyi-ekolohichnoho-sytuatsi>. (дата звернення: 08.04.2021)

16. Мер Стебника заявив про необхідність визнання міста зоною екологічного лиха: URL : https://zaxid.net/mer_stebnika_zayaviv_pro_neobhidnist_viznannya_mista_zonouy_ekologichnogo_liha_n1452941. (дата звернення: 08.04.2021)

17. Комарницький В. М., Єрофєєв М. І. Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»: наук.-практ.комент. / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк: РВВ ЛДВУС ім. Е.О.Дідоренка. 2018. С. 23-24.

18. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. (дата звернення: 08.04.2021)

References:

1. Problemy prava ekolohichnoi bezpeky : navch. posib.(2016) / M. V. Krasnova, H. I. Baliuk, A. H. Bobkova [ta in.]; M. V. Krasnova, & R. S. Kirin (Eds.); V. I. Andreitsev (Ed.); M-vo osvity i nauky Ukrainy; Kyiv. nats. un-t, Nats. hirn. un-t. Dnipro : NHU, 76-86. [in Ukrainian].
2. Komarnytskyi, V. M. (2002) Pravovyi rezhym zon nadzvychainykh ekolohichnykh sytuatsii v Ukraini : monohrafiia. Luhansk: RVV LAVS. [in Ukrainian].
3. Kobetska, N. R. (2008) Ekolohichne pravo Ukrainy : navch. posib. / N. R. Kobetska; 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 313-328. URL : https://yurinkom.com/files/content/Ecolog_Pravo.pdf. [in Ukrainian].
4. Malysheva, N. R., Yerofeiev, M. I. (2017) Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha». Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
5. Biriukova, N. M. (2010) Peredumovy stanovlennia rezhymu zony nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii v Ukraini / N. M. Biriukova. *Uchenue zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversytetu im. V. Y. Vernadskoho. Seryia : Yurydycheske nauky – Scientific notes of the Tauride National University. VI Vernadsky. Series: Jurisprudence, vol. 24 (63)*. [in Ukrainian].
6. Kravchuk, M. Yu. (2018) Rol administratyvno-pravovoho rezhymu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii yak orhanizatsiino-pravovoho instrumentu protydiv bioteroryzmu. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin, issue 1(22), vol. 2, 238-242*. URL : http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-2_2018/46.pdf. [in Ukrainian].
7. Lychenko, O. I. (2016) Problemy ekolohichnoi bezpeky tymchasovo okupovanykh terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblasti ta orhanizatsiino-pravovi zasady yiknogo vyri shennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal sciences, 845, 279-284*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_45. [in Ukrainian].
8. Mykhailov, V. M. N. d. Uchast orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u minimizatsii ryzykiv vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii: yevropeiska praktyka. N. p. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Mikhailov.pdf>. [in Ukrainian].
9. Trehub, O. A. (2020) Pravove zabezpechennia ekolohichnoho vidnovlennia mist na postkonfliktnykh terytoriiakh. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka - Bulletin of LDUVS named after E. Didorenko, issue 4 (92), 273-285*. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1201/10895>. [in Ukrainian].
10. Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii: Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 r. № 1908-III. (2000) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>. [in Ukrainian].
11. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy: Zakon vid 02.10.2012 r. № 5403- VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. [in Ukrainian].
12. Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu tsyvilnoho zakhystu: postanova Ka binetu Ministriv Ukrainy vid 09.01.2014 № 11. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].
13. Poriadok klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii za yikh rivniamy, zatverdzenoho postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 bereznya 2004 r. # 368 (nazva Poriadku iz zminamy, vneseny my zghidno z Postanovoiu KM № 380 vid 29.05.2013 r.) (2004) N. p. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF>. [in Ukrainian].
14. Tereshchuk, H. N. d. Lviv: zona ekolohichnoho lykha, bezghospodamosti chy politychnykh ihor. N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/28546996.html>. [in Ukrainian].

15. Zvernen Sadovoho i Lvivskoi oblasnoi rady zamalo dlia zony. N. d. N. p. URL : <https://dailylviv.com/news/pryroda/zvernen-sadovoho-i-lor-zamalo-dlya-zony-nadzvychainoyi-ekolohichnoho-sytuatsii>. [in Ukrainian].

16. Mer Stebnyka zaivyv pro neobkhdnist vyznannia mista zonoiu ekolohichnoho lykha. N. d. N. p URL : https://zaxid.net/mer_stebnika_zayaviv_pro_neobkhdnist_viznannya_mista_zonoyu_ekolohichnogo_liha_n1452941. [in Ukrainian].

17. Komarnytskyi, V. M., Yerofeiev, M. I. (2018) Zakon Ukrainy «Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi situatsii»: nauk.-prakt.koment. / Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Sievierodonetsk: RVV LDVUS im. E. O. Didorenka, 23-24. [in Ukrainian].

18. Pro okhoronu navkolysnogo pryrodnoho seredovyschha: Zakon Ukrainy vid 25.061991 r. № 1264-XII. (1991) N. p. URL : [in Ukrainian].<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2021

Ерофеев Н. И., кандидат юридических наук, научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по проблемам предупреждения, прекращения и расследования уголовных правонарушений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

МЕСТНЫЙ УРОВЕНЬ УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ СИТУАЦИЙ (ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ)

В статье осуществлен анализ правового обеспечения участия органов местного самоуправления в организации мероприятий по защите населения и территории от чрезвычайных экологических ситуаций. Акцентировано внимание на государственной системе защиты окружающей среды от последствий техногенных аварий, стихийного бедствия, а также на месте и роли в этой системе органов местного самоуправления. Обоснованы предложения и рекомендации по совершенствованию правового регулирования отношений, возникающих в связи с организацией мероприятий по предупреждению возникновения чрезвычайных ситуаций природного происхождения и ликвидации их последствий, согласованию законодательства о гражданской защите Украины с экологическим законодательством по соответствующим вопросам. В частности, доказывается потребность в установлении на законодательном уровне четкой процедуры инициирования органами местного самоуправления вопроса об отлашении отдельной местности зоной чрезвычайной экологической ситуации, а также обосновывается необходимость наполнения Кодекса гражданской защиты Украины предписаниями о чрезвычайной экологической ситуации, согласования этого Кодекса с соответствующими актами экологического законодательства.

Ключевые слова: чрезвычайные экологические ситуации, гражданская защита, экологическая безопасность, органы местного самоуправления, экологическое законодательство, законодательство о гражданской защите.

Yerofeiev M., Candidate of Legal Sciences, Researcher research laboratory on the prevention, termination and investigation of criminal offenses by territorial bodies of the National Police of Ukraine, Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

LOCAL LEVEL OF SELF-GOVERNMENT IN THE EVENT OF ENVIRONMENTAL EMERGENCIES (LEGAL ISSUES)

The article analyzes the legal support for the participation of local self-government in the organization of measures to protect the population and territories from environmental emergencies. Their (local self-government) role in this area is due to the fact that due to knowledge of historical and geographical phenomena of the area in a better position to identify risks that may cause environmental emergencies, compared to other public authorities that form a single state protection system from emergencies of man-caused and natural nature. In case of emergencies, local governments are at the forefront of protection of the population and territories from the negative environmental and other consequences of natural disasters and accidents (catastrophes), provide coordination of rescue and other services involved in civil protection in appropriate cases.

The article considers the tasks, the solution of which is entrusted to local governments by the legislation on civil protection of Ukraine and on environmental emergencies. It is emphasized that the forces and means of responding to environmental and other emergencies, which can be operated by local governments, are sufficient to address the problems that appear in the event of a local emergency. In other cases, in particular, in emergencies at the regional and state level, local governments and their subordinate services, forces, and civil protection bodies operate as part of a single state civil protection the system, coordinated in appropriate cases by state bodies. This procedure for organizing civil protection is proved and coincides with the European practice of local government participation in responding to emergencies. Legislation on civil protection and environmental legislation on environmental emergencies are focused on this procedure. The article states that, in general, this legislation quite effectively regulates the relations that are formed in connection with the implementation of measures to prevent and eliminate environmental emergencies. But it is not without its drawbacks. In particular, there is a need for a clearer and more detailed regulation of the issue of initiating by local governments the declaration of a certain area as a zone of ecological emergency.

Thus, according to the author, the Civil Protection Code of Ukraine should be filled with provisions on environmental emergencies. This will harmonize the Code with environmental legislation (Law of Ukraine "On Environmental Protection", Law of Ukraine "On Environmental Emergency Zone") in regulating the relevant sphere of public relations, will make it clearer to extend the provisions of the Civil Protection Code to Ukraine.

Keywords: ecological emergencies, civil protection, ecological safety, local self-government bodies, ecological legislation, legislation on civil protection.

DOI: 10.33766/2524-0323.94.211-221

УДК 347.964.1

Загоруй Л. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mila.zh61@ukt.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ

Статтю присвячено аналізу особливостей правового статусу приватного виконавця. Автором обґрунтовується теза про те, що приватний виконавець при здійсненні повноважень може застосовувати заходи державного примусового характеру, тобто має право діяти як службова особа, яка надає публічні послуги. Також приватний виконавець може здійснювати організаційно-розпорядчу діяльність, а по відношенню до помічника – виконує організаційно-розпорядчі обов'язки. Водночас, приватний виконавець – це самофінансована особа, самостійно організовує свій офіс, наймає помічника і власним коштом оплачує його працю. Отже, припускається, що є підстави говорити про подвійний статус приватного виконавця. На основі такого підходу зроблені деякі пропозиції стосовно змін чинного законодавства.

Ключові слова: приватний виконавець, державний виконавець, виконавче провадження, правовий статус, примусове виконання, службова особа.

Постановка проблеми. Інститут виконавчого провадження перебуває в центрі уваги науковців, практиків, оскільки період судового розгляду цивільної справи, у контексті п.1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, закінчується моментом виконання судового рішення. За часи незалежної України цей інститут зазнав послідовного удосконалення. Так з 2016 року розширився суб'єктний склад виконавців шляхом введення приватних виконавців. Основне їх завдання – це своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом. Це позитивно позначилось на питаннях примусового виконання рішень суду, оскільки запроваджено легальні шляхи мотивації ефективної діяльності приватних виконавців. Збільшилась кількість виконаних рішень, оперативність виконання та достатньо швидке відновлення порушених справ тощо. З урахуванням цього дослідження правового статусу приватного виконавця, а саме його особливостей, є актуальним, адже умови для реалізації повноважень створюються шляхом надання виконавцю правового статусу з певним переліком нормативно закріплених елементів. У цілому це динамічний процес, який привертає увагу науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі окремим питанням правового статусу приватних виконавців приділяли увагу В. В. Васильєва, Л. Ю. Сайко, У. Б. Воробель, А. В. Солонар, С. В. Уварова, Л. В. Крушова, І. І. Зуєва, І. В. Зозуля, А. М. Авторгов, П. В. Макушев, С. Я. Фурса, Є. М. Гришко та

інші. Зокрема, авторами досліджувались питання щодо правового змісту діяльності приватних виконавців, їхня роль і місце в системі примусового виконання, переваги та недоліки запровадження інституту приватних виконавців, питання щодо адміністративно-правового статусу виконавців, а також їхній статус як суб'єкта виконавчого процесу. Утім, незважаючи на наявні наукові здобутки, дослідження особливостей правового статусу приватного виконавця майже немає, що підтверджує актуальність обраної теми та її практичне значення в площині удосконалення законодавства.

Формулювання цілей. Метою статті є загальна характеристика особливостей правового статусу приватного виконавця та пошук шляхів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Виконання судового рішення є невід'ємною складовою судового процесу – це його завершальна стадія, оскільки невиконання чи несвочасне виконання судового рішення фактично є порушенням права на справедливий суд та ставить під сумнів «... здійснення справжнього правосуддя і забезпечення його кінцевої мети – захисту прав людини» [1, с. 25, 140]. У разі примусового виконання стягувач має можливість звернутися до Державної виконавчої служби або до приватного виконавця у передбачених законом випадках. Законом України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» (далі – Закон № 1403-VIII) впроваджено інститут приватних виконавців [2]. У такий спосіб законодавець перезавантажив систему примусового виконання, у тому числі й на основі принципу диспозитивності виконавчого провадження. Постає питання: наскільки повно і досконало виписана юридична процедура примусового виконання рішення, у якій передбачено інститут приватних виконавців? З урахуванням змісту закону деякі положення щодо приватних виконавців, на наш погляд, потребують уточнення або доповнення. Так фахівцями зазначено, що назва «приватний виконавець» не зовсім вдала та не відображає суті запровадженого інституту [3] або некоректна, оскільки «... в системі примусового виконання незалежно від того, рішення виконує державний службовець чи самофінансована особа, немає нічого приватного...» [4]. На думку А. Волкова, виконавець за визначенням не може бути приватним, через те що держава делегує цим особам функцію з примусового виконання судових рішень і для цього наділяє їх владними повноваженнями з розпорядження чужим майном (майном боржників) без волевиявлення власника [5]. Такий підхід є слушним і знаходить підтримку науковців [6, с. 116]. Однак, вважаємо, що слово «приватний» лише підкреслює, що внутрішня організація робочого місця, матеріальне забезпечення діяльності здійснюється виконавцем за власні кошти, це самофінансована особа, на відміну від державного виконавця. Варто зазначити, що примусове виконання – це особливий вид діяльності, яка не залежить від суб'єктного складу, тому поділ виконавців на державних та приватних обумовлений не характером їхніх обов'язків (вони майже однакові), а певними особливостями внутрішньої організації та матеріального забезпечення роботи.

На відміну від державного виконавця, приватний виконавець не є державним службовцем, але він надає публічні послуги. На підставі цього він прирівнюється до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», і на нього поширюється дія вказаного закону. Отже, є підстави виокремити таку ознаку правового статусу приватного виконавця, як наділення його певними владними повноваженнями для примусового виконання, зокрема, він має право арештовувати кошти та майно, описувати його, вилучати, реалізовувати тощо. Таким чином, сама процедура стягнення єдина як для державних, так і для приватних виконавців, хоча системи виконання судових рішень не є рівнозначними та замінними, про що зазначено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 р. у справі № 904/7326/17 [7].

Вимоги приватного виконавця обов'язкові для всіх юридичних та фізичних осіб. Водночас сфера його діяльності обмежена приватно-правовими вимогами, оскільки вони не можуть виконувати рішення стосовно боржників з державною та комунальною формами власності, рішення щодо дітей, а також рішення про вселення та виселення, не мають право виконувати рішення, за якими стягувачем є держава, а також рішення адміністративних судів та рішення Європейського суду з прав людини тощо (ч.2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» (далі – Закон № 1404-VIII) [8]).

На відміну від державного виконавця, приватний самостійно, своїм коштом здійснює організаційне та матеріальне-технічне забезпечення. У нього відсутня оплата послуг з державного бюджету, натомість він має право на винагороду, яка складається з двох видів:

а) основна, встановлюється Кабінетом Міністрів України, стягується з боржника та не може бути змінена за домовленістю;

б) додаткова (встановлюється угодою між виконавцем та стягувачем), тобто це авансування витрат виконавчої провадження та додаткова винагорода. Розмір та види витрат формує Міністерство юстиції України. Приватний виконавець визначає розмір витрат виконавчого провадження на підставі документів про закупівлю (придбання) відповідних товарів і послуг (п.7, розділ II Наказу Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2830/5 «Про встановлення видів та розмірів витрат виконавчого провадження», затверджений в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2016 р. за № 1300/29430) [9]. Ці витрати дозволено стягувати з боржника. Можуть бути й додаткові витрати, крім тих, що визначені Мін'юстом України. Їх стягування з боржника не допускається.

Вважаємо, що для стягувача, який має невеликий дохід або перебуває у скрутному матеріальному становищі тощо, підхід законодавця щодо додаткових витрат може бути перешкодою звернення до приватного виконавця і він буде змушений іти до державного виконавця. Таким чином, з одного боку, запровадження інституту приватних виконавців спрямовано на забезпечення дієвості принципу верховенства права (у частині виконання судових рішень), удосконалення механізму примусового виконання рішень суду, захист прав та інтересів зацікавлених

осіб. З іншого боку, можливе обмеження доступу з урахуванням матеріального положення стягувача, оскільки приватні виконавці фактично не приймають виконавчі документи без попереднього авансування витрат на канцелярію, поштові відправлення тощо. Розмір авансування в кожного виконавця різний. Потрібно шукати шляхи розв'язання цієї проблеми, можливо, на основі принципу розумності, пропорційності та недопущення отримання вигоди від недобросовісної поведінки виконавця, а, можливо, витрати, що пов'язані з роботою приватного виконавця, вважати судовими та погашати за рахунок коштів боржника. Одночасно на означене питання можна подивитися з інших позицій. Звернення до приватного виконавця забезпечує стягувача правом користуватися певними гарантіями та можливостями, зокрема, на підставі договору з виконавцем встановити інший розмір додаткової винагороди чи авансового внеску, своєчасного покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням виконавчих дій. У такий спосіб законом передбачена правомірна мотивація для приватного виконавця, яка неможлива в разі здійснення виконавчих дій органами державної виконавчої служби [7]. У будь-якому випадку доцільно пам'ятати про рекомендації, зроблені у Висновку № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року), зокрема, якщо для сторони у справі необхідно, щоб рішення було виконане, ініціювати процедуру його виконання має бути легко. Слід уникати будь-яких перешкод для цього, наприклад, надмірних витрат [10].

Правовий статус приватного виконавця підкреслюють також і такі ознаки, як:

- наявність офісу (який повинен відповідати певним вимогам з метою забезпечення належних умов діяльності приватного виконавця, прийому відвідувачів, зберігання документів, печаток, штампів, товарно-матеріальних цінностей та архіву приватного виконавця, збереження професійної таємниці, захищення від несанкціонованого проникнення);

- професійний рівень приватного виконавця (вимоги щодо віку, професійної освіти, стажу роботи, після отримання диплому тощо – ч.1 ст. 18 Закону № 1403-VIII). Слід звернути увагу на те, що як для державних, так і для приватних виконавців встановлені певні обмеження:

- а) щодо доступу до професії, тобто визначено перелік осіб, які не можуть бути приватними виконавцями (ч.2 ст. 18 Закону № 1403-VIII);

- б) під час здійснення діяльності виконавець не може займатися іншою оплачуваною (звичайно, є винятки) або підприємницькою діяльністю;

- здійснення незалежної професійної діяльності, шляхом надання публічних послуг та право на помічника, який буде працювати в межах трудового договору (контракту).

У цілому подібний вид організації роботи приватного виконавця дуже схожий на приватну підприємницьку діяльність, проте не є тотожним, окрім обов'язку сплачувати податки. До того ж, як зазначають фахівці, і це правильно, у діяльності виконавців не має бути жодних ознак підприємницької діяльності, щодо свободи договору, ціноутворення тощо [4].

Приватний виконавець несе юридичну відповідальність за рішення, дії чи бездіяльність та завдану шкоду третій особі. Системний аналіз норм Закону 1403-VIII свідчить про те, що ця відповідальність має подвійний характер. З одного боку, відповідальність за правопорушення, яке скоєно особисто, а з іншого – відповідальність за дії помічника «... під час вчинення виконавчих дій, у тому числі за шкоду, завдану діями помічника сторонам виконавчого провадження і третім особам» (ч.1 ст. 29 Закону №1403-VIII) [2]. Вважаємо, що відшкодувавши шкоду, завдану іншій особі, приватний виконавець має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи (помічника). На підставі цього варто доповнити ч.1 ст. 29 Закону № 1403-VIII правом зворотної вимоги до винної особи в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. У такому форматі запропоноване доповнення кореспондується зі змістом ст. 1172 ЦК України (відшкодування фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків) та ч.1 ст. 1191 ЦК України (право зворотної вимоги до винної особи).

Приватний виконавець, що вчинив злочин, цивільне або адміністративне правопорушення, притягується до відповідальності на загальних підставах або до дисциплінарної відповідальності за дисциплінарний проступок. За завдану шкоду він відповідає в повному обсязі (ст. 1166 ЦК України). Гарантією забезпечення виконання відшкодування шкоди є обов'язковість до початку здійснення діяльності застрахувати свою цивільно-правову відповідальність перед третіми особами (ч.1 ст. 24 Закону № 1403-VIII).

Таким чином, законодавець встановив, що приватний виконавець має правовий статус, до елементів якого належать: правосуб'єктність (виникає з початку діяльності, тобто з дня внесення інформації до Єдиного реєстру приватних виконавців України); компетенція (проявляється через функції й права та обов'язки, які викликають у зв'язку з реалізацією владних повноважень щодо примусового виконання рішення суду); юридична відповідальність.

Відповідно до ч.2 ст. 16 Закону №1403-VIII, приватний виконавець – це суб'єкт незалежної професійної діяльності. На наш погляд, це положення сформульовано не чітко (з урахуванням примусового характеру діяльності), але такий підхід законодавець вже використовував щодо приватного нотаріуса, зокрема, у ч.1 ст. 3 Закону України «Про нотаріат» зазначено, що він «... здійснює ... незалежну професійну нотаріальну діяльність» [11]. Припускаємо, що статус приватного виконавця потребує уточнення. На підставі проведеного дослідження можна зауважити, що в роботі приватного виконавця є два важливих аспекти. По-перше, він не отримує заробітної плати (самофінансована особа), самостійно організовує свій офіс, не перебуває в штаті державного апарату, наймає помічника та за власні кошти оплачує його працю. По-друге, він наділений державою частиною владних повноважень для примусового виконання рішення суду в межах виконавчого округу. При здійсненні повноважень приватний виконавець може застосовувати заходи державного примусового, тобто має право діяти як службова особа. З урахуванням цього, думаємо, що є підстави говорити про подвійний статус приватного виконавця, який

обумовлює можливість віднести його до особи, яка діє як службова особа, незалежно від того, чи перебуває на державній службі, чи ні. Через те виникає необхідність тлумачення поняття «службова особа». Відразу зазначимо, що існує проблема його застосування, як у змісті нормативно-правових актів, так і на доктринальному рівні. У нормативно-правових актах поняття «службова особа» та «посадова особа» використовуються як тотожні, наприклад, Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-ХП [12], або як різні – це Закон України «Про діяльність Державної кримінально-виконавчої служби» від 23 червня 2005 року № 2713-IV [13], Цивільний кодекс України (ст. 1174) тощо. Але для з'ясування підстав віднесення особи до категорії службових осіб ми будемо керуватися відповідним законодавством, що регулює певні відносини, і про це написано в листі Міністерства юстиції України від 18.10.2013 р. № 610-0-2-13/7.2 [14]. Так Кримінальний кодекс України (далі – КК) оперує поняттям «службова особа». Згідно зі ст. 18 КК, службовими особами, визнаються, у тому числі, особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади, а також виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, якими особа наділяється законом. Ми звернули увагу тільки на ту частину ст. 18 КК, яка нас цікавить у зв'язку з дослідженням.

Для того щоб зрозуміти, що доцільно вважати організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими обов'язками, варто апелювати до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. № 5 (далі – постанова Пленуму) [15]. У постанові роз'яснюється, по-перше, що працівники підприємств, установ, організацій, що виконують професійні (адвокат, лікар, вчитель тощо) ... функції, можуть визнаватися службовими особами лише за умови, що водночас із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки (п.1 постанови Пленуму). Отже, перелік не є вичерпним, оскільки в перерахуванні професій (адвокат, лікар, вчитель ...) використовується слово «тощо». На підставі такого широкого підходу, його можна доповнити словами «приватний виконавець». По-друге, у постанові Пленуму зазначено, що організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки по здійсненню керівництва ... виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності [15]. У нашому випадку приватний виконавець має право приймати на роботу помічника, оплачувати його роботу. Отже, ми можемо припустити, що по відношенню до помічника приватний виконавець здійснює організаційно-розпорядчі обов'язки, з одночасним виконанням професійної діяльності публічного характеру. Окрім цього, фахівці, досліджуючи адміністративно-правовий статус органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, використовують термін «організаційно-розпорядча діяльність» приватних виконавців [16, с. 120], яка пов'язана:

а) з реалізацією прав виконавця (змінювати виконавчий округ за умови відсутності незакінчених виконавчих проваджень) (ст. 25 Закону № 1403-VIII); залучати працівників поліції для сприяння у вчиненні ним виконавчих дій (ст. 27 Закону № 1403-VIII);

б) з виконанням обов'язків щодо прийняття виконавчих документів, місце виконання яких знаходиться у межах Автономної Республіки Крим, області або міста Києва чи Севастополя, у яких розташований його виконавчий округ (ст. 25 Закону № 1403-VIII); укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності тощо (ст. 24 Закону № 1403-VIII).

Така думка є слушною, оскільки вказані права та обов'язки реалізуються не з виконанням судових рішень та рішень інших органів, а з організаційно-розпорядчою діяльністю приватних виконавців [16, с. 120, 123].

У сукупності наші міркування призводять до висновку про наявність підстав вважати приватного виконавця особою, яка діє як службова особа під час примусового виконання рішень. Це особливність його правового статусу, котра вимальовується з урахуванням чинного законодавства. Переваги такого розуміння вбачаються, наприклад, у наступному. З'являється перспектива підвищення ефективності системи захисту приватних виконавців, оскільки в разі погрози або насильства, стає можливим застосовувати кримінальну відповідальність, яка спрямована на захист саме службової особи. Але питання захисту приватних виконавців, це окрема тема дослідження, у даній статті вона не аналізується. Окрім вищезазначеного, вказаний підхід сприяє доповненню конструкції цивільно-правової відповідальності приватного виконавця за такою логікою. Приватний виконавець, який під час примусового виконання рішень діє як службова особа, може своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю завдати шкоду фізичній або юридичній особі. Завдана шкода відшкодовується незалежно від вини цієї особи, тобто йдеться про підвищену відповідальність, яка передбачена для посадових та службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень у ч.1 ст. 1174 ЦК України.

З урахуванням наших аргументів, пропонуємо доповнити ст. 1174 ЦК України частиною 2 в такій редакції: «Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю приватним виконавцем, який діє як службова особа під час примусового виконання рішень, відшкодовується особисто, незалежно від вини цієї особи». Водночас можна доповнити ч.2 ст. 16 Закону № 1403-VIII, сформулювавши її у наступній редакції: «2. Приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності. Під час примусового виконання рішень він діє як службова особа».

Висновки. Враховуючись викладені вище аргументи, припускаємо відступ від положень чинного законодавства щодо правового статусу приватного виконавця, шляхом його уточнення нормативного закріплення. Обґрунтовується, що в діяльності приватного виконавця є два важливих аспекти. Він самофінансована особа, самостійно організовує свій офіс, не перебуває в штаті державного апарату, наймає помічників, організовує роботу та за власні кошти винагороджує його працю. Водночас, він наділений державною частиною владних повноважень для примусового виконання рішень. При здійсненні повноважень приватний виконавець має право застосовувати заходи державного примусового, тобто може діяти як службова особа, яка надає публічні послуги.

Вважаємо, що є підстави говорити про подвійний статус приватного виконавця, який обумовлює можливість віднести його до особи, яка під час примусового

виконання рішень діє як службова особа. З урахуванням зазначеного, можна рухатись, щонайменше, у двох напрямках. По-перше, це посилення безпеки під час реалізації професійних повноважень під загрозою притягнення винних до кримінальної відповідальності. По-друге, удосконалення юридичної відповідальності приватного виконавця шляхом доповнення конструкції цивільно-правової відповідальності в сторону її підвищення в межах ст. 1174 ЦК України, а сукупно – це забезпечення дієвості ефективного виконання судових рішень як однієї з вимог верховенства права.

Загалом обраний нами ракурс аналізу правового статусу приватного виконавця підкреслює його особливий характер, утім, це питання ще потребує подальшого вивчення.

Використані джерела:

1. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Засць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Целєєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. (дата звернення: 03.03.2021).

3. Точки дотику. Виконавче провадження в світлі своєї інтеграції. *Юридична газета online*. URL : <https://yur-gazeta.com>. (дата звернення: 08.03.2021).

4. Авторгов А. «Частность» присяжных исполнителей будет лишь в способе финансирования. URL : http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/417.htm. (дата звернення: 08.03.2021).

5. Волков А. Статус виконавця має бути єдиним, без поділу на державного чи приватного. *Юридична газета online*. URL : <https://yur-gazeta.com>. (дата звернення: 08.03.2021).

6. Крушнова Л. Правовий статус приватних виконавців у системі виконавчого провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (16). С. 114–119. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2017/krushnova.pdf>. (дата звернення: 08.03.2021).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 р. у справі № 904/7326/17. LIGA 360. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/78534731>. (дата звернення: 12.03.2021).

8. Про виконавче провадження: Закону України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (дата звернення: 16.03.2021).

9. Про встановлення видів та розмірів витрат виконавчого провадження : Наказ Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2830/5. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1300-16#Text>. (дата звернення: 06.03.2021).

10. Висновок N13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 438–450. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU10276>. (дата звернення: 12.03.2021).

11. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>. (дата звернення: 11.03.2021).

12. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>. (дата звернення: 16.03.2021).

13. Про діяльність Державної кримінально-виконавчої служби: Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-ІV. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15?find=1&text>. (дата звернення: 16.03.2021).

14. Щодо тлумачення понять «службова особа» і «посадова особа», що викорис товуються в чинному законодавстві України: Лист Міністерства юстиції України від 18.10.2013 р. №610-0-2-13/7.2. URL : <https://online.dtki.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9631-2014.epub/navPoint-39>. (дата звернення: 10.03.2021).

15. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>. (дата звернення: 11.03.2021).

16. Гришко О. М. Адміністративно-правовий статус органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ; 2018. 270 с. URL : https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf_dissertation_Grishko_O_M.pdf. (дата звернення: 15.03.2021).

References:

1. Mirilo verhovenstva prava (pravovladdya) nacionalnogo rivnya: praktika Ukrayini (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) (2020) / M. Kozyubrф, uporyadniki ta avtori komentariv: V. Venger, A. Zayec, Ye. Zvyeryev, M. Kozyubra, Yu. Matvyeyeva, O. Celyev; Centr doslidzhennya problem verhovenstva prava ta jogo vtilyennya v nacionalnu praktiku Ukrayini Nacionalnogo universitetu «Kiyevno-Mogilyanska akademiya». Kyiv. [in Ukrainian].

2. Pro organi ta osib, yaki zdijnyuyut primusove vikonannya sudovih rishen i rishen inshih organiv : Zakon Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku № 1403-VIII. (2016) *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. [in Ukrainian].

3. Tochki dotiku. Vikonavche provadzheniya v svitli yevvointegratsiyi. *Yuridichna gazeta online - Legal newspaper online*. N. p. N. d. URL: <https://yur-gazeta.com>. [in Ukrainian].

4. Avtorgov A. «Chastnost» prisyazhnyh ispolnitelej budet lish v sposobe finan sirovaniya. URL : http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/417.htm. [in Ukrainian].

5. Volkov, A. (N. d.) Status vikonavcyia maye buti yedinim, bez podilu na derzhavnogo chi privatnogo. *Yuridichna gazeta online - Legal newspaper online*. URL : <https://yur-gazeta.com>. [in Ukrainian].

6. Krupnova, L. (2017) Pravovij status privatnih vikonavciv u sistemi vikonavchogo provadzheniya. *Naukovij chasopis Nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini - Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4(16), 114–119. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2017/krupnova.pdf>. [in Ukrainian].

7. Postanova Velikoyi Palati Verhovnogo Sudu vid 05.12.2018 r. u spravi № 904/ 7326/17. LIGA 360. (2018) N. p. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/78534731>. [in Ukrainian].

8. Pro vikonavche provadzheniya: Zakonu Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku № 1404-VIII. (2016) N. p. *Verhovna Rada Ukrayini*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro vstanovlennya vidiv ta rozmiriv vitrat vikonavchogo provadzhennya : Nakaz Ministerstva yustitsiyi Ukrayini vid 29.09.2016 № 2830/5. (2016) *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1300-16#Text>. [in Ukrainian].

10. Visnovok N13 (2010) Konsultativnoyi radi yevropejskih suddiv do uvagi Komitetu Ministriv Radi Yevropi shodo roli suddiv u vikonanni sudovih rishen (m. Strasburg, 19 listopada 2010 roku). *Yevropejski ta mizhnarodni standarti u sferi sudochinstva - European and international standards in the field of justice*, 438–450. Kyiv, 2015. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU10276>. [in Ukrainian].

11. Pro notariat: Zakon Ukrayini vid 2 veresnya 1993 roku № 3425-XII. (1993) N. p. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>. [in Ukrainian].

12. Pro Sluzhbu bezpeki Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 25 bereznya 1992 roku № 2229-XII. (1992) N. p. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>. [in Ukrainian].

13. Pro diyalnist Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi: Zakon Ukrayini vid 23 chervnya 2005 roku № 2713-IV. (2005) N. p. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15?find=1&text>. [in Ukrainian].

14. Shodo tlumachennya ponyat «sluzhbova osoba» i «posadova osoba», sho vikori stovuyutsya v chinnomu zakonodavstvi Ukrayini: List Ministerstva yustitsiyi Ukrayini vid 18.10.2013 r. № 610-0-2-13/7.2. (2013) N. p. URL : <https://online.dtkk.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9631-2014.epub/navPoint-39>. [in Ukrainian].

15. Pro sudovu praktiku u spravah pro habarnictvo: postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 26.04.2002 r. № 5. (2002) N. p. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. Zakonodavstvo Ukrayini. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>. [in Ukrainian].

16. Grishko, O. M. (2018) Administrativno-pravovij status organiv ta osib, yaki zdijnsnyuyut primusove vikonannya sudovih rishen i rishen inshih organiv. *Candidate's thesis*. Kyiv; 2018. URL : https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Grishko_O_M.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2021

Загоруй Л. Н., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри
государственно-правовых дисциплин Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЧАСТНОГО ИСПОЛНИТЕЛЯ

Статья посвящена анализу особенностей правового статуса частного исполнителя. Автор обосновывается тезис о том, что частный исполнитель при осуществлении полномочий вправе применять меры государственного принудительного характера, то есть имеет право действовать как должностное лицо, которое предоставляет публичные услуги. Также частный исполнитель вправе осуществлять организационно-распорядительную деятельность, а по отношению к помощнику – выполнять организационно-распорядительные обязанности. В то же время, частный исполнитель – это самофинансируемое лицо, которое самостоятельно организывает свой офис, нанимает помощника и за свой счет оплачивает его работу.

Итак, предполагается, что есть основания говорить о двойном статусе частного исполнителя, поэтому на основании такого подхода сделаны некоторые предложения относительно изменений действующего законодательства.

Ключевые слова: частный исполнитель, государственный исполнитель, исполнительное производство, правовой статус, принудительное исполнение, должностное лицо.

Zagoruy L., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State Law Disciplines of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

FEATURES OF LEGAL STATUS PRIVATE PERFORMER

The article is devoted to the analysis of peculiarities of the legal status of a private executor. The institute of executive proceedings is in the center of attention of scientists, practitioners as the period of judicial review of a civil case, in the context of paragraph 1 of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ends with the execution of judgment. During the time of the independent Ukraine, this institution has undergone consistent improvement. Thus, since 2016, the subjective composition of performers has expanded through the introduction of private executors. This had a positive effect on the issues of enforcing execution of judgement as legal ways of motivating the effective activity of private executors and efficiency of its execution had been introduced.

The author substantiates the thesis that a private executor in the execution of his powers has the right to apply measures of state enforcing nature that is he has the right to act as an official who provides public services. A private executor has also the right to carry out organizational and administrative activities and in relation to the assistant - performs organizational and administrative duties. At the same time, a private executor is a self-financed person, organizes his office independently, hires an assistant and pays for his work at his own expense. Thus, it is assumed that there is reason to talk about the dual status of a private executor who conditions the possibility of attributing him to a person who acts as an official during the enforcing execution of judgement. According to this fact, one can move in at least two directions. Firstly, it is strengthening the security during realization of professional powers under the threat of criminal liability. Secondly, it is improving legal liability of the private executor by supplementing the construction of civil-legal liability in the direction of its increase, and collectively - it is ensuring the effectiveness of effective execution of judgement as one of the requirements of the rule of law. In general, chosen by us perspective analysis of the legal status of a private executor emphasizes his special nature, however, this issue needs further study.

Keywords: private executor, state executor, executive proceedings, legal status, enforcement, official.

DOI:10.33766/2524-0323.94.222-231

УДК 349.6:347.195(477)

Комарницький В. М., доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1510-2395>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

У статті розглядаються правові аспекти діяльності суб'єктів, що беруть участь у процедурі оцінки впливу на довкілля, є ініціаторами та організаторами її проведення. Сфокусована увага на складі цих суб'єктів, їх повноваженнях та на стані правового забезпечення діяльності учасників процедури оцінки впливу на довкілля. З огляду на це, зокрема, проаналізовано відповідні положення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [1], визначені ті з них, що потребують удосконалення; обгрунтовані пропозиції, спрямовані на усунення прогалів у визначенні правового статусу окремих суб'єктів оцінки впливу на довкілля (виконавців звіту з оцінки впливу на довкілля, експертних комісій та ін.) та уточнення законодавчих положень, що регламентують питання організації здійснення післяпроектного моніторингу в даній сфері тощо.

Ключові слова: оцінка впливу на довкілля, суб'єкти оцінки впливу на довкілля, законодавство з охорони довкілля, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Процедура оцінки впливу на довкілля будується на діях її учасників, кожен з яких функціонує в межах, визначених законодавством. Одні з цих учасників є ініціаторами оцінки впливу на довкілля, інші – виконавцями та організаторами її здійснення, інші приймають рішення за результатами її проведення та контролюють дотримання екологічних вимог, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля. Належна взаємодія учасників оцінки впливу на довкілля, чітке виконання кожним з них своїх повноважень є запорукою того, що даного роду оцінка виконає своє призначення – не допустить появи в Україні нових джерел небезпечних впливів на довкілля, сприятиме прийняттю екологічно обгрунтованих рішень з реалізації проектів будівництва, реконструкції виробничих та інших господарських об'єктів. З огляду на зазначене в юридичній та іншій спеціальній літературі, приділяється увага дослідженню організаційних аспектів здійснення оцінки впливу на довкілля, аналізуються, зокрема, питання розмежування повноважень уповноважених органів, відповідальних за організацію здійснення оцінки впливу на довкілля, та особливості участі в цій оцінці суб'єктів господарювання, що планують діяльність, яка підлягає відповідній оцінці, та інших суб'єктів, на які покладаються ті чи інші повноваження в даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-правові питання здійснення оцінки впливу на довкілля досліджувалися в роботах Н. Р. Малишевої

[2], Н. В. Єремєєвої [3], М. І. Єрофєєва [4], В. Д. Сидор [5], Т. О. Третьяка [6], О. О. Бондаренко [7], О. Г. Тарасова, В. В. Шаравара, Ю. С. Шемпученка [8] та ін. Цей аспект еколого-правових досліджень лишається актуальним на даний час.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз положень законодавства, що визначають склад та повноваження суб'єктів оцінки впливу на довкілля, та обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Оцінка впливу на довкілля здійснюється в межах і порядку, що визначені законодавством України. Воно серед багатьох аспектів здійснення цього виду діяльності багато уваги приділяє учасникам оцінки впливу на довкілля, які наділені різними повноваженнями, взаємодіють між собою, забезпечують досягнення завдань та цілей цієї оцінки, від якої залежить, чи з'явиться в Україні нове джерело небезпечних впливів на довкілля, чи цього не буде допущено.

На рівні закону визначається склад зазначених учасників, їх місце і роль у загальній системі суб'єктів оцінки впливу на довкілля, їх права та обов'язки щодо організації та здійснення даного роду оцінки. За Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» (ст. 2 та ін.), цей склад включає:

а) суб'єктів господарювання (це особи, у т. ч. органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які планують провадити планову діяльність, щодо якої має здійснюватися оцінка впливу на довкілля). Вони є ініціаторами проведення відповідної оцінки (зокрема, інформують уповноважені органи про намір провадити плановану діяльність та оцінку її впливу на довкілля, а також подають їм звіт з оцінки впливу на довкілля та оголошення про початок громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля, іншу додаткову інформацію, необхідну для розгляду звіту тощо) та виконавцями умов реалізації планованої діяльності, визначених у висновках цієї оцінки тощо;

б) уповноважений центральний орган та уповноважені територіальні органи, на які покладена організація проведення та підготовка висновку з оцінки впливу на довкілля. Ці органи (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, обласні, міські Київська та Севастопольська державні адміністрації (відповідний підрозділ із питань екології та природних ресурсів), орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань екології та природних ресурсів) в установленому порядку, зокрема, оприлюднюють подане їм повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, та вносять його до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля (ведення його покладено на уповноважений центральний орган); готують висновок з оцінки впливу на довкілля та видають його суб'єкту господарювання; в установленому порядку оприлюднюють висновок з оцінки впливу на довкілля та вносять його до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля; за результатами післяпроектного моніторингу, за потреби, узгоджують із суб'єктом господарювання вжиття додаткових заходів і дій із запобігання, уникнення, зменшення (пом'якшення), усунення, обмеження впливу господарської діяльності на довкілля тощо;

в) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які приймають рішення про провадження планованої діяльності із урахуванням результатів оцінки впливу на довкілля. Такі рішення, згідно з частиною 1 ст. 11 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», приймаються «у формі документа дозвільного характеру або іншого акта органу державної влади чи органу місцевого самоврядування в порядку, установленому законодавством для відповідних рішень». Зокрема, результати оцінки впливу на довкілля мають враховуватися органами місцевого самоврядування при прийнятті рішення про зміну цільового призначення земельних ділянок комунальної власності (сільськогосподарського призначення, особливо цінних земель); органом державного архітектурно-будівельного контролю при наданні дозволу на виконання будівельних робіт; центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр при прийнятті рішення про надання дозволу на користування надрами; територіальними органами Держлісагентства при видачі лісорубного квитка на заготовлю деревини під час проведення рубок головного користування; територіальні органи Держпраці (реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду тощо), при прийнятті рішення про надання дозволу на початок роботи підприємства, діяльність якого пов'язана з експлуатацією об'єктів, устаткування підвищеної небезпеки; територіальні органи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України при наданні дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, а також на виробництво, зберігання, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів; місцеві державні адміністрації при наданні дозволу на будівництво об'єкта поводження з відходами тощо;

г) громадськість (фізичні та юридичні особи, на яких вплине реалізація рішень з оцінки впливу на довкілля планованої діяльності) є суб'єктом, котрий безпосередньо зацікавлений в об'єктивній оцінці можливого впливу на довкілля господарської діяльності, що планується до провадження у відповідній місцевості. І цей суб'єкт не є пасивним спостерігачем того, як здійснюється така оцінка, а активним її учасником. Цьому сприяє включення в процедуру оцінки впливу на довкілля стадії громадського обговорення, яке проводиться з метою виявлення, збирання та врахування зауважень і пропозицій громадськості до планованої діяльності. Безпосередньо громадське обговорення планованої діяльності після подання звіту з оцінки впливу на довкілля проводиться у формі громадських слухань та у формі надання письмових зауважень і пропозицій (у тому числі, в електронному вигляді). За його (громадського обговорення) результатами уповноважений орган готує звіт про громадське обговорення, який має братися до уваги при підготовці висновку з оцінки впливу на довкілля;

г) державу походження, зачеплену держава, котрі є суб'єктами транскордонної оцінки впливу на довкілля, якій присвячена ст. 14 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». У цій статті не містяться визначення зазначених суб'єктів, проте, керуючись визначеннями «сторона походження» та «зачеплена сторона»,

що наведені в Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище (Єспо, 25 лютого 1991 року), ратифіковану Законом № 534-XIV від 19.03.1999 р. [9], можна зазначити, що «держава походження» – це держава(и), під юрисдикцією якої(их) передбачається виконувати плановану діяльність, а «зачеплена держава» – це держава, яка(і) може (можуть) бути зачеплена(і) транскордонним впливом запланованої діяльності.

Визначення та використання цього складу суб'єктів оцінки впливу на довкілля у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» (ст. 2 та інші) викликає певні зауваження. Зокрема, у цьому Законі занадто мало уваги приділено таким учасникам процесу оцінки впливу на довкілля, як виконавці звіту з цієї оцінки. Вони побіжно згадуються лише в одному законодавчому приписі, який установлює, що «Звіт з оцінки впливу на довкілля підписується всіма його авторами (виконавцями) із зазначенням їхньої кваліфікації...» (частина восьма ст. 6). Таке нівелювання ролі виконавців (юридичної особи або фізичної особи-підприємця, яка залучалася суб'єктом господарювання до підготовки звіту з оцінки впливу на довкілля) не є виправданим, адже від них залежить якість оцінки, належне врахування у звіті всіх параметрів, визначених цим Законом (частина друга ст. 6). Саме такі особи мають у першу чергу нести відповідальність за достовірність наведеної у звіті з оцінки впливу на довкілля інформації. Утім, у цьому питанні Закон уводить виконавців у тінь, а всю відповідальність покладає на суб'єкта господарювання (частина перша ст. 6). Очевидно, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» має віддати належне виконавцям звіту з оцінки впливу на довкілля планової діяльності. У ньому слід чітко зафіксувати їхній статус та регламентувати всі питання взаємодії із замовником. Ідеться, зокрема, про такі вимоги до них, як наявність відповідної вищої освіти, досвіду роботи у сфері охорони довкілля тощо. Також мають бути визначені права та обов'язки виконавців звіту з оцінки впливу на довкілля та, кореспондуючи їм права та обов'язки, замовників цієї оцінки, а також їхня (виконавців) безпосередня відповідальність за достовірність відомостей про вплив на довкілля планованої діяльності.

Окремої уваги потребує визначення правового статусу експертних комісій з оцінки впливу на довкілля, які, згідно зі ст.10 Закону «Про оцінку впливу на довкілля», можуть бути утворені уповноваженим центральним органом та уповноваженим територіальним органом. Такі комісії повинні здійснювати повноваження зазначених уповноважених органів з: опрацювання (відповідно до ст. 5) повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, подану суб'єктом господарювання, визначення обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з оцінки впливу на довкілля; надання (відповідно до ст. 9) висновку з оцінки впливу на довкілля, який має визначати допустимість чи обґрунтовувати недопустимість провадження планованої діяльності та визначати екологічні умови її провадження; організації оцінки транскордонного впливу на довкілля (відповідно до ст. 14).

Закон (ст. 10) не дає жодного уявлення про механізм реалізації експертними комісіями зазначених повноважень. Натомість він (Закон) передбачає затвердження уповноваженим центральним органом Положення про експертну комісію з

оцінки впливу на довкілля, кваліфікаційних вимогах до експертів та порядку ведення реєстру експертів з оцінки впливу на довкілля. Оскільки на час написання цієї статті вони не були прийняті, то можна лише констатувати цю обставину та звернути увагу на наступне. Участь експертних комісій у здійсненні повноважень уповноважених органів має передбачатися не тільки зазначеними нормативно-правовими актами уповноваженого центрального органу. Уже прийняті Кабінетом Міністрів України нормативно-правові акти (насамперед Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026 [10]) мали б передбачати варіант, коли до процедури оцінки впливу будуть залучені відповідні експертні комісії (на даний час експертні комісії в них згадуються лише в контексті можливої оплати праці їх членів – п.20 зазначеного Порядку). Це дозволило б зняти всі питання щодо реального обсягу повноважень цих комісій, мати зрозумілу модель їх діяльності. За приклад тут може слугувати регламентація діяльності організатора громадських слухань (юридична особа або фізична особа-підприємець, яка має досвід у сфері охорони довкілля не менше двох років та людські й технічні ресурси, необхідні для забезпечення проведення громадських слухань у відповідному регіоні або регіонах) Порядком проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 989 [11]. У ньому чітко визначено порядок діяльності цього організатора, вимоги, які до нього ставляться, передбачено варіант, коли організатор не може брати участь у процесі оцінки впливу на довкілля, а його функції тоді мають виконувати безпосередньо уповноважений центральний орган або ж уповноважений територіальний орган. Звертає на себе увагу й те, що діяльність організатора громадських слухань регламентована актом Кабінету Міністрів України, що усуває можливість впливу на цю діяльність відомчого регулювання. Ця практика нормативно-правового регулювання мала б бути застосована й щодо експертних комісій з оцінки впливу на довкілля. Іншими словами, прийняття, відповідно до цього Закону, нормативно-правових актів з питань діяльності зазначених комісій має бути покладено на Кабінет Міністрів України, а уповноважений центральний орган (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України), згідно з нормотворчою практикою центральних органів виконавчої влади, повинен приймати інструктивні документи з питань застосування приписів закону та урядових нормативно-правових актів. Це й слід було б зафіксувати в частині другій статті 10 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (шляхом внесення до неї відповідних змін).

Не можна погодитися з тим, що безпосередньо в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» не наводиться визначення таких суб'єктів оцінки транскордонного впливу на довкілля як «держава походження», «зачеплена держава». Це штучно знижує рівень інформативності Закону, утруднює сприйняття пересічними громадянами положень ст. 14 Закону та інших статей, у яких йдеться про оцінку транскордонного впливу на довкілля. Убачається, що визначення відповідних

термінів, узгоджених у цьому питанні з Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті, має бути наведено в ст. 1 цього Закону.

Удосконалення потребують приписи ст. 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», що покладають на суб'єкта господарювання здійснення післяпроектного моніторингу (англ. *monitoring*, від лат. *monitor* – той, що контролює, попереджує), якщо це передбачено у висновку з оцінки впливу на довкілля. Проблемним моментом зазначених приписів є те, що вони не визначають умови (обставини), за яких у висновку має бути передбачено здійснення післяпроектного моніторингу, тому питання про те, чи включати, чи не включати до висновку вимогу щодо здійснення післяпроектного моніторингу, вирішується на свій розсуд уповноваженим органом, якій його (висновок) видає. Також ст. 13 зазначеного Закону безпосередньо не встановлює порядок, строки і вимоги до здійснення післяпроектного моніторингу, а відсилає до висновку з оцінки впливу на довкілля, у якому вони (порядок, строки і вимоги до здійснення післяпроектного моніторингу) мають визначитися. Очевидно, законодавча регламентація у вказаних питаннях післяпроектного моніторингу є поверхова, не пропонує чітких правових параметрів, покладає їх вирішення на уповноважені органи, що видають висновок. За такої ситуації останні обмежуються досить загальним визначенням у ньому (висновку) вимог щодо здійснення післяпроектного моніторингу на кшталт «здійснювати періодичне проведення моніторингових спостережень за підтриманням нормативного стану довкілля на території та в зоні впливу об'єкта планованої діяльності», «здійснювати моніторинг впливу в межах санітарно-захисної зони на атмосферне повітря». «здійснювати контроль за якістю поверхневих вод», «здійснювати моніторинг впливу шуму», «здійснювати моніторинг атмосферного повітря відповідно до умов дозволу на викиди забруднюючих речовин», «невідкладно інформувати уповноважений територіальний орган у разі відхилення від прогнозованих рівнів впливу» тощо. Вважаємо, що в ст. 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» варто було б передбачити прийняття Кабінетом Міністрів України Положення про післяпроектний моніторинг, яке визначило б ключові моніторингові заходи, котрі мають фіксуватися у висновку з оцінки впливу на довкілля. У цьому Положенні слід би також зв'язати післяпроектний моніторинг із державною системою моніторингу довкілля, під якою розуміється «система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки» (пункт 1 Положення про державну систему моніторингу довкілля», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 [12]. Це необхідно тому, що суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність на підставі рішення про провадження планованої діяльності, прийнятого із урахуванням висновку з оцінки впливу на довкілля, підпадають під загальні правові приписи з питань моніторингу довкілля. Зокрема, згідно з частиною першою статті 22 Закону України «Про охо-

рону навколишнього природного середовища» [13], дію законодавства про моніторинг довкілля підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища, мають здійснювати спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Безпосередньо участь цих суб'єктів у державній системі моніторингу довкілля визначена в Положенні про державну систему моніторингу довкілля, згідно з якою, зокрема, підприємства, установи й організації незалежно від їх підпорядкування і форм власності, діяльність яких призводить чи може призвести до погіршення стану довкілля, зобов'язані здійснювати екологічний контроль за виробничими процесами та станом промислових зон, збирати, зберігати та безоплатно надавати дані і/або узагальнену інформацію для її комплексного оброблення (пункт 10).

Висновки. До оцінки впливу на довкілля залучені численні суб'єкти, які забезпечують її проведення та реалізацію екологічних вимог, визначених у цій оцінці. Проведений аналіз дозволив виділити проблемні моменти в правовому забезпеченні діяльності відповідних суб'єктів та обґрунтувати пропозиції щодо їх усунення. Слід, зокрема: а) у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» усунути прогалину у визначенні статусу виконавців звіту з оцінки впливу на довкілля та регламентувати всі питання їх взаємодії із замовником оцінки; б) передбачити в підзаконних нормативно-правових актах механізм реалізації експертними комісіями повноважень з оцінки впливу на довкілля, а прийняття таких актів покласти на Кабінет Міністрів України (це усуне можливість впливу на цю діяльність відомчого регулювання); в) передбачити в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» (ст. 13) прийняття Кабінетом Міністрів України Положення про післяпроектний моніторинг, яке визначило б ключові моніторингові заходи, котрі мають фіксуватися у висновку з оцінки впливу на довкілля, а також включити до ст. 1 цього Закону визначення термінів «держава походження», «зацеплена держава», що є ключовими у сфері оцінки транскордонного впливу на довкілля.

Використані джерела:

1. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059>. (дата звернення: 08.04.2021).

2. Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків : Право, 2017. С. 163–166.

3. Єремєєва Н. В. Проблеми правового забезпечення оцінки впливу на довкілля / Н. В. Єремєєва. *Економіка та право*. 2017. № 1. С. 54–60. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/escr_2017_1_9. (дата звернення: 08.04.2021).

4. Єрофєєв М. І. Сфера застосування оцінки впливу на довкілля: правовий аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 1(93). С. 213–232. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.213-232>.

5. Сидор В. Оцінка впливу на довкілля: закон працює, проблеми залишаються. *Підприємство, господарство і право: наук.-прак.госп.-прав.журн.* 2018. № 6. С. 142–146. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/25.pdf>. (дата звернення: 08.04.2021).

6. Третяк Т. О. Процедура визначення видів діяльності та об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля в Україні / Т. О. Третяк. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С.112-127.

7. Впровадження оцінки впливу на довкілля в Україні: аналіз ризиків і перспектив (громадське бачення) / В. В. Шаравара, О. О. Бондаренко, О. Г. Тарасова, Р. Б. Гаврилук, Д. В. Гулевець, С. А. Савченко. Київ : НЕЦУ, 2019. С. 18-19. URL : <https://ecolog-ua.com/news/ryzyky-proyektu-nakazu-mindovkillya-pro-zabezpechennya-uchasti-ekspertiv-u-zdiysnenni-ocinky>. (дата звернення: 08.04.2021).

8. Малишева Н., Третяк Т., Шемшученко Ю. Оцінка впливу на довкілля як інструмент охорони екологічних прав людини. *LexInform (Юридичні новини України)*, 09.10.2018. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>. (дата звернення: 08.04.2021).

9. Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у трансграничному контексті : Закон України від 19.03.1999 р. № 534-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/534-14>. (дата звернення: 08.04.2021).

10. Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2017-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 08.04.2021).

11. Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 989. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.04.2021).

12. Положення про державну систему моніторингу довкілля», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 08.04.2021).

13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. (дата звернення: 08.04.2021).

References:

1. Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 r. № 2059-VIII. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059>. [in Ukrainian].

2. Malysheva, N. R., Yerofeiev, M. I. (2017) Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha». Kharkiv : Pravo, 163-166. [in Ukrainian].

3. Yermieieva, N. V. (2017) Problemy pravovoho zabezpechennia otsinky vplyvu na dovkillia / N. V. Yermieieva. *Ekonomika ta pravo – Economics and law*, 1, 54-60. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2017_1_9. [in Ukrainian].

4. Yerofeiev, M. I. Sfera zastosuvannia otsinky vplyvu na dovkillia: pravovyi aspekt. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 1(93), 213-232. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.213-232>. [in Ukrainian].

5. Sydor, V. (2018) Otsinka vplyvu na dovkillia: zakon pratsiui, problemy zalyshaiutsia. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo: nauk.-prak.hosp.-prav.zhurn. Enterprise, economy and rights o: nauk.-prak.gosp.-prav.zhurn.*, 6, 142-146. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/25.pdf>. [in Ukrainian].

6. Tretiak, T. O. (2016) Protседura vyznachennia vydiv diialnosti ta ob'iektiv, shcho pidliahaiut otsyntsi vplyvu na dovkillia v Ukraini / T. O. Tretiak. *Pravo i hromadianske suspilstvo - Law and civil society*, 1, 112-127. [in Ukrainian].

7. Vprovadzhennia otsinky vplyvu na dovkillia v Ukraini: analiz ryzykiv i perspektvy (hromadske bachennia) (2019) / V. V. Sharavara, O. O. Bondarenko, O. H. Tarasova, R. B. Havryliuk, D. V. Hulevets, S. A. Savchenko (Eds.) Kyiv : NETsU, 18-19. URL : <https://ecolog-ua.com/news/ryzyky-proyektu-nakazu-mindovkilliya-pro-zabezpechennya-uchasti-ekspertiv-u-zdiysnenni-ocinky>. [in Ukrainian].

8. Malysheva, N., Tretiak, T., Shemshuchenko, Yu. (2018) Otsinka vplyvu na dovkillia yak instrument okhorony ekolohichnykh prav liudyny. *LekhInform (Iurydychni novyny Ukrainy) - LexInform (Legal News of Ukraine)*, N. p. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>. [in Ukrainian].

9. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro otsinku vplyvu na navkolyshnie seredovyshe u transkordonnomu konteksti : Zakon Ukrainy vid 19.03.1999 r. № 534-XIV. (1999) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/534-14>. [in Ukrainian].

10. Poriadok predachi dokumentatsii dlia nadannia vysnovku z otsinky vplyvu na dovkillia ta finansuvannia otsinky vplyvu na dovkillia, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2017 r. № 1026. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2017-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

11. Poriadok provedennia hromadskykh slukhan u protsesi otsinky vplyvu na dovkillia, zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12.2017 r. № 989. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

12. Polozhennia pro derzhavnu systemu monitorynhu dovkillia», zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.1998 r. № 391. (1998) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

13. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991r. № 1264-XII. (1991) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2021

Комарницький В. М., доктор юридических наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх дел імені Е. А. Дідоренко (г. Северодонець, Україна)

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

В статье рассматриваются правовые аспекты деятельности субъектов, принимающих участие в процедуре оценки воздействия на окружающую среду, а также являющихся инициаторами и организаторами её проведения. Сфокусировано внимание на составе этих субъектов, их полномочиях, а также на состоянии правового обеспечения деятельности участников процедуры оценки воздействия на окружающую среду.

В этом отношении, в частности, проанализированы соответствующие положения Закона Украины «Об оценке воздействия на окружающую среду», определены те из них, которые требуют совершенствования, обоснованы предложения, направленные на устранение пробелов в определении правового статуса отдельных субъектов оценки воздействия на окружающую среду (исполнителей отчета по оценке воздействия на окружающую среду, экспертных комиссий и др.) и уточнение законодательных положений, регламентирующих вопросы организации осуществления послепроектного мониторинга в данной сфере и т.п.

Ключевые слова: оценка воздействия на окружающую среду, субъекты оценки воздействия на окружающую среду, законодательство об охране окружающей среды, экологическая безопасность.

Komarnytskyi V., Doctor of Law, Professor, Rector of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT

The legal aspects of the activities of entities involved in the environmental impact assessment procedure are considered. They are initiators and organizers of its implementation. Focused attention is paid to the composition of these entities, their authority and the state of participants legal support in the environmental impact assessment procedure. From this point of view, in particular, the relevant provisions of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" are analyzed, those that need improvement are identified, substantiated proposals aimed at eliminating gaps in determining the legal status of individual subjects of environmental impact assessment and clarification legislative provisions regulating the organization of post-project monitoring in this area, etc.

In particular, the article draws attention to the need to eliminate in the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" gaps in determining the status of executors of the report on environmental impact assessment, on which depends the quality of this assessment, the reliability of its results. The author proposes to include in this Law provisions that define the rights and responsibilities of these performers and regulate all issues of their interaction with the customer of the environmental impact assessment report.

The article also proves the need for more detailed regulation of the legal status of experts environmental impact assessment commissions that may be formed the authorized central body and the authorized territorial body to exercise the relevant powers (to determine the scope of research and the level of detail of the information to be included in the environmental impact assessment report, to organize the transboundary environmental impact assessment, etc.). After all, the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" gives a general idea of the activities of these expert commissions. Detailed regulation of these activities should be carried out at the secondary level. So far this has not been done. Therefore, in the near future the mechanism of implementation by expert commissions for environmental impact assessment should be prescribed in all bylaws to be developed in accordance with the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment".

In addition, the article substantiates the expediency of adoption by the Cabinet of Ministers of Ukraine Regulations on post-project monitoring, which would define the key monitoring measures to be recorded in the conclusion on environmental impact assessment, as well as the inclusion in Article 1 of the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment", definition of the terms "country of origin", "affected country", which are key in the field of transboundary environmental impact assessment.

Keywords: environmental impact assessment, subjects of environmental impact assessment, environmental legislation, environmental safety.

DOI:10.33766/2524-0323.94.232-245

УДК 342.951(477):331.108.26

Попова Л. М., доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури (м. Харків, Україна)

e-mail: Liliya.herman01@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8255-8363>

Нестеренко О. В., асистент кафедри безпеки життєдіяльності та інженерної екології Харківський національний університет будівництва та архітектури (м. Харків, Україна)

e-mail: helennester1972@gmail.com

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті вказано, які саме загрози зараження коронавірусною хворобою існують для населення, та обґрунтовано необхідність забезпечення державою заходів щодо організації та здійснення господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19. Проаналізовано чинне законодавство щодо наявності дієвих програм, покликаних допомогти населенню на кожному етапі коригування протиепідемічних заходів з урахуванням особливостей поточної ситуації в країні. Проведено аналіз профілактичних заходів, що проводяться в Україні суб'єктами господарювання під час здійснення господарської діяльності задля уникнення зараження коронавірусною хворобою. Обґрунтовано необхідність запровадження комплексної системи захисту вітчизняної економіки від наслідків пандемії, розробки та втілення ефективної безпекової стратегії України в умовах нових глобальних біологічних викликів.

Ключові слова: правові засади, державні органи, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, шкідливі виробничі фактори, ризики, пандемія COVID-19, профілактика, безпекова стратегія.

Постановка проблеми. Дослідження проблем, пов'язаних з охороною здоров'я та захистом права на здоров'я населення України є складовою правоохоронної діяльності держави, та є надзвичайно актуальними в умовах поширення пандемії коронавірусу не тільки на території нашої держави, а й у всьому світі.

Здоров'я і життя людини є основоположною соціальною та конституційною цінністю, важливим напрямком діяльності державної політики. Так у статті 3 Конституції України вказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави» [1].

Нині людство зіткнулося з поширенням серед населення пандемії COVID-19. Ця «чума XXI століття» не оминула провідні економіки світу і країн системи охорони здоров'я. Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) ще 13 березня 2020 року на брифінгу для ЗМІ з приводу COVID-19 оголосив, що в даний час Європа стала епіцентром пандемії, де реєструється більше випадків і смертей, ніж в інших країнах світу (за винятком Китаю). Досвід Китаю,

Республіки Корея, Сінгапуру та інших країн показав, що активне тестування і відстеження контактів в поєднанні із заходами соціального дистанціювання і мобілізацією суспільства можуть запобігти зараженню і врятувати життя людей [2].

На сьогодні людство опинилося в умовах, коли необхідно проводити ряд заходів щодо оперативного реагування на поширення COVID-19. Особливо важливим заходами щодо запобігання поширенню пандемії коронавірусу є забезпечення інфікованих на COVID-19 належною медичною допомогою та лікарськими засобами. Серед інших можна вказати такі-от: інформування громадян щодо правил поведінки під час епідемії коронавірусу і забезпечення зворотного зв'язку щодо стану здоров'я; забезпечення ефективної безоплатної діагностики та тестування на COVID-19 [7-13], а головне – забезпечення сприятливих умов трудової діяльності населення в умовах пандемії коронавірусу. Саме тому дослідження правових засад організації та здійснення господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19 є актуальним та потребує ретельного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі традиційно значна увага приділяється дослідженню заходів профілактики травматизму та профзахворювань робітників підприємств, виробничим травмам та ризикам у певній галузі тощо (П. С. Атаманчук, Р. М. Білик, В. В. Мендерецький, Т. М. Мошак, О. В. Нестеренко, Н. Г. Онищенко, О. П. Панчук, А. І. Самохвалова та ін.). Проте наразі об'єктивно недостатньо опрацьованою є наукова й практична проблема організації та здійснення господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19, правового регулювання здійснення такої діяльності.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз профілактичних заходів, що проводяться в Україні суб'єктами господарювання під час здійснення господарської діяльності задля уникнення зараження коронавірусною хворобою, та засад правового регулювання організації і здійснення господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Верховна Рада України (ВРУ) прийняла ряд законодавчих та інших нормативно-правових актів, направлених на протидію пандемії коронавірусу [3, с. 172-186; 4, с. 147-155]. Привертає увагу Постанова ВРУ «Про заходи протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та захисту всіх систем життєдіяльності країни від негативних наслідків пандемії та нових біологічних загроз», яка передбачає створення національного штабу протидії біологічним загрозам [5].

Так вищезазначена Постанова ВРУ спрямована на забезпечення надання своєчасної та ефективної медичної допомоги хворим на COVID - 19, а також на: соціальний захист медичних працівників, а також немедичних працівників, які є учасниками процесу надання допомоги хворим; організацію надання соціальної підтримки пацієнтів; стале функціонування системи екстреної медичної допомоги; кадрове забезпечення потреб системи охорони здоров'я в епідеміологах, гігієністах та фахівцях з лабораторної діагностики; відновлення системи протиепідемічного захисту та розбудови мережі інфекційних лікарень; створення вітчизняного виробництва діагностичних тест-систем, лікарських засобів та імунобіологічних препаратів для діагностики, лікування та профілактики коронавірусної інфекції COVID-19.

У зв'язку з масштабами пандемії Верховна Рада України своєю Постановою рекомендувала Президенту України утворити та очолити Національний штаб протидії COVID-19 для організації оперативного реагування на поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) в Україні, підвищення спроможності національної системи охорони здоров'я, запровадження комплексної системи захисту вітчизняної економіки від наслідків пандемії, розробки та втілення ефективної безпекової стратегії України в умовах нових глобальних біологічних викликів [6].

16 квітня 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) опублікувала тимчасові рекомендації про принципи коригування заходів щодо захисту здоров'я населення і соціальних заходів і при одночасному зменшенні ризику повторного зростання захворюваності [13]. До цього документа була розроблена серія програм, покликаних допомогти країнам на кожному етапі коригування протиепідемічних заходів з урахуванням особливостей поточної ситуації. Указаний документ призначений для осіб, які беруть участь у розробці правил і стандартних операційних процедур, спрямованих на попередження передачі COVID-19 на робочому місці, у тому числі для роботодавців, працівників та їхніх представників, профспілок і асоціацій комерційних підприємств, місцевих органів з питань охорони здоров'я, праці і зайнятості, а також фахівців з охорони та гігієни праці. У ньому сформульовані загальні рекомендації щодо робочих місць підприємств та організацій, що не підпорядковані сектору охорони здоров'я і їх трудових колективів. Причому, підприємствам особливими умовами праці можуть знадобитись додаткові захисні заходи.

Конкретні рекомендації щодо захисту здоров'я і безпеки деяких категорій працівників, безпосередньо взаємодіючих з населенням, містяться також в існуючих рекомендаціях ВООЗ. У таблиці 1 вказані основні дані про коронавірус.

З 06.03.2020 року комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій Київської міської державної адміністрації (КМДА) прийняла рішення про необхідність проведення додаткових заходів запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19. Однією з вимог є посилення поточних дезінфекційних заходів.

Таблиця 1.

Основні дані про коронавірус

№ п/п	Назва вірусу	2019- nCoV (або SARS-CoV-2)
1.	Назва хвороби	COVID-19
2.	Шлях передачі	Контактний, крапельний
3.	Інкубаційний період	2-14 днів
4.	Вакцина	На даний час немає
5.	Лікування	Симптоматичне
6.	Симптоми	Підвищена температура, кашель, ускладнення дихання

Державна служба України з питань праці надала свої рекомендації про те, які запобіжні заходи потрібно вживати в робочих приміщеннях, щоб уберегти працівників від коронавірусу, та зазначила, що люди можуть інфікуватися

COVID-19 у такий спосіб: а) торкаючись забруднених поверхонь або предметів, а потім торкаючись очей, носа або рота; б) через повітряно-крапельний шлях від хворого COVID-19, стоячи на відстані одного метра від інфікованої особи (тобто, COVID-19 поширюється аналогічно грипу).

COVID-19 полонив увесь світ. І хоча більшість осіб, інфікованих COVID-19, відчувають легкі симптоми хвороби і згодом одужують, однак перебіг хвороби може супроводжуватися ускладненнями, такими як пневмонія. Ризик ускладнень захворювання зростає з віком (люди віком 40 років та більше є більш уразливими, ніж ті, кому до 40 років) та внаслідок ослаблення імунної системи, а також із такими захворюваннями, як: діабет, захворювання серця і легень тощо. Такі хворі потребують термінової госпіталізації.

Задля запобігання поширенню COVID-19 на робочому місці роботодавці повинні проводити профілактичні заходи, навіть якщо випадки COVID-19 не зареєстровані в місті, де здійснюється господарська діяльність. Своєчасно проведені профілактичні заходи можуть вберегти здоров'я працівників та скоротити втрачені робочі дні через хворобу і зупинити або сповільнити поширення COVID-19, якщо він потрапляє на своє робоче місце. Мінімальні вимоги безпеки й охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці розроблено на основі Директиви Ради 89/656/ЄЕС від 30 листопада 1989 р. [14], Наказу Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804 [15].

Відповідно до вказаних документів, мінімальні вимоги встановлюють загальні вимоги до засобів індивідуального захисту, що використовуються працівниками під час трудового процесу. Засоби індивідуального захисту використовують виключно за призначенням згідно з інструкціями з експлуатації, які мають бути зрозумілими для працівників [15].

Доцільно зазначити, що у вищезазначених документах вказано орієнтовний перелік небезпек, за яких використовуються додаткові засоби індивідуального захисту, серед яких виділено небезпеки, спричинені фізичними, хімічними, біологічними та психофізіологічними факторами.

Серед необхідних заходів, які можуть запобігти зараженню COVID-19, є наступні:

- утримання робочих місць чистими;
- регулярне протирання дезінфікуючими засобами столів і всіх робочих поверхонь, телефонів, клавіатури і т. ін. ;
- сприяння регулярному і ретельному миттю рук працівниками, підрядниками та замовниками (споживачами);
- розміщення диспенсерів з дезінфікуючими засобами у всіх видимих місцях (на робочих місцях), та регулярна їх заправка;
- розміщення постерів (плакатів), які закликають до виконання правил гігієни під час пандемії коронавірусу, затверджений державним органом охорони здоров'я;
- поєднання вищенаведених заходів з іншими комунікаційними заходами, такими як надання рекомендацій (читання лекцій) фахівцям з охорони праці, проведення брифінгів, зустрічей і пропаганди необхідності миття та дезінфекції рук;

- забезпечення доступу персоналу, підрядників і замовників (клієнтів) до місць доступу до води з милом або дезінфікуючих засобів;
- забезпечення чистого повітря на робочому місці;
- забезпечення масок для обличчя, інших тканинних засобів індивідуального захисту на робочих місцях, де є скупчення людей;
- забезпечення спеціальних урн для утилізації одноразових масок (фільтрів для масок);
- пояснення працівникам і підрядникам необхідності ознайомлення з загальнонаціональними (загальнодержавними) рекомендаціями щодо протидії поширенню COVID-19 перед поїздками у відрядження і т. ін. [13].

Оцінка ризиків на робочому місці. Збудник COVID-19 передається в основному повітряно-крапельним шляхом або через контакт з поверхнями, на яких наявний вірус. Ризик зараження на робочому місці може виникати під час виконання робіт, у службових поїздках, у місцях масового поширення інфекції, а також по дорозі на роботу і додому. Ризик зараження COVID-19 на робочому місці залежить від імовірності виникнення тісної (на відстані менше 1 м) або частого контакту з потенційно інфікованими COVID-19 людьми, або контакту з місцями, що містять вірус поверхнями або предметами. Оцінка ризику зараження COVID-19 на робочому місці й планування заходів профілактики на робочих місцях, що не відносяться до сектору охорони здоров'я, може здійснюватися з урахуванням зазначених нижче рівнів ризику. У рамках цих категорій ризику «особами зі встановленою чи підозрюваною інфекцією COVID-19» є особи, які вже пройшли тестування або діагностику з позитивним результатом. Хоча такі хворі повинні отримувати допомогу в умовах ізоляції, існує підвищена ймовірність їхнього контакту з певними категоріями працівників (наприклад, з працівниками, які здійснюють догляд і надають допомогу на дому, фахівцями з надання індивідуальних послуг, продавцями в аптеках).

Існує декілька рівнів ризику зараження на COVID-19. Так низький ризик зараження COVID-19 – види робіт і трудових обов'язків, що не припускають частого і тісного контакту з населенням та іншими працівниками, відвідувачами, клієнтами, покупцями або зовнішніми виконавцями і не потребують контакту з особами зі встановленою чи підозрюваною інфекцією COVID-19. Унаслідок характеру виконуваних функцій працівники даної категорії мінімально контактують із населенням та іншими працівниками.

Середній ризик зараження – види робіт і трудових обов'язків, які передбачають частий і тісний контакт з населенням, іншими працівниками, відвідувачами, клієнтами, покупцями або зовнішніми виконавцями, але не потребують контакту з особами зі встановленою чи підозрюваною інфекцією COVID-19. У районах, де триває реєстрація випадків COVID-19, з таким рівнем ризику можуть стикатися працівники, які в ході виконання своїх обов'язків часто і тісно контактують з населенням, відвідувачами або покупцями в умовах великого скупчення людей (наприклад, на продовольчих ринках, автовокзалах, громадському транспорті і при виконанні іншої виробничої діяльності в умовах, у яких важко дотримуватися відстань 1 метра від інших людей), або здійснюють роботу, що вимагає частого і тіс-

ного контакту з іншими виконавцями. У районах, де відсутнє епідемічне поширення COVID-19, даний сценарій може містити часті контакти з особами, що повертаються з районів з інтенсивною циркуляцією інфекції серед населення.

Високий ризик зараження – види робіт і трудових обов'язків, які передбачають частий і тісний контакт з особами з встановленою чи підозрюваною інфекцією COVID-19, а також зіткнення з предметами і поверхнями, на яких може бути вірус. За межами закладів охорони здоров'я до таких висококонтактних видів робіт належать: транспортування осіб з встановленою чи підозрюваною інфекцією COVID-19 в закритих транспортних засобах, у яких місце водія не відгороджене від пасажирського салону; надання допомоги на дому або надання догляду особам з COVID-19 і тісний контакт з тілами померлих, у яких на момент смерті було встановлено або підозрювалася інфікування COVID-19.

Рівень ризику диференціюється в рамках одного підприємства, причому різні професії і трудові обов'язки можуть бути пов'язані з подібним рівнем ризику. Тому оцінка ризику повинна проводитися за кожним класом робочих місць і за кожною посадою чи групою посад. У рамках кожної оцінки ризику доцільно враховувати умови праці, характер виконуваних завдань, наявність можливих небезпечних факторів (наприклад, для працівників контактних професій) і наявні ресурси, зокрема засоби індивідуального захисту [16-19]. Деякі працівники можуть мати підвищений ризик розвитку тяжкого перебігу інфекції COVID-19 через вік або наявні захворювання. Цей фактор також необхідно брати до уваги при проведенні індивідуальної оцінки ризику [19, 20]. Підвищеного ризику впливу виробничих факторів, що загрожують здоров'ю та безпеці, можуть піддаватися працівники, зайняті наданням найважливіших суспільних послуг у таких сферах, як забезпечення безпеки і охорони правопорядку, роздрібна торгівля продовольством, надання готельних послуг, громадський транспорт, доставка товарів, водопостачання і санітарія, а також контактне обслуговування населення.

Та, перш за все, у групі ризику зараження коронавірусною хворобою, є медичні працівники, що безпосередньо контактують з інфікованими на COVID-19 та відповідають за їхнє життя і здоров'я. Тому держава повинна забезпечити в першу чергу захист безпеки праці та здоров'я медичних працівників, що мають велику вірогідність заразитися гострою респіраторною хворобою. Так 2 лютого 2021 р. прийнято тимчасову постанову Міжнародної трудової організації та Світової організації здоров'я «COVID-19: безпека праці та здоров'я медичних працівників» [21], яка доповнила тимчасові настанови ВООЗ: «Профілактика, виявлення та керування випадком інфікування медичного працівника в контексті COVID-19» від 30 жовтня 2020 р. (містить рекомендації щодо оцінки ризиків після впливу та ведення випадків інфікування медичних працівників [22]), а також «Політика та управління трудовими ресурсами в галузі охорони здоров'я в контексті реагування на пандемію COVID-19» від 3 грудня 2020 року (містить стратегічні рекомендації щодо планування, підтримки та розбудови спроможності трудових ресурсів у галузі охорони здоров'я [23]). Тимчасова постанова [21] повинна використовуватися разом із наведеними вище постановами [22; 23] та забезпечувати захист безпеки праці та здоров'я медичних працівників.

Доцільно зазначити, що державні органи повинні забезпечити, щоб усі медичні працівники, залучені до реагування на COVID-19, незалежно від їхнього статусу зайнятості та способу діяльності, мали доступ до виплат на медичне обслуговування та на випадок хвороби, у тому числі тестування та лікування від COVID-19, карантин та ізоляцію, відповідно до національних законів [24]. Крім того, державні органи влади мусять забезпечити, аби медичні працівники, особливо ті, хто має середній, високий та дуже високий ризик інфікування, незалежно від режиму їхньої діяльності, мали ранній доступ до програм вакцинації проти COVID-19 [25]. Вони повинні також забезпечити, щоб усі медичні працівники були охоплені системами відшкодування на випадок травмування на роботі відповідно до національних нормативних актів [26]. Тобто державні органи влади зобов'язані забезпечити та полегшити доступ до медичної допомоги медичним працівникам, інфікованим COVID-19.

Оцінка ризику зараження COVID-19 на робочих місцях повинна проводитися регулярно, переглядатися роботодавцями і керівництвом підприємств в консультації з працівниками, бажано за підтримки відділів виробничої безпеки.

З огляду на результати оцінки ризику, можливостей для вжиття заходів профілактики і рекомендацій національних органів про порядок коригування заходів щодо захисту здоров'я населення і соціальних заходів, у зв'язку з поширенням COVID-19, приймаються рішення про закриття або повторному відкритті підприємств і установ, а також про припинення або скорочення масштабів виробничої діяльності. При тому здійснюються заходи щодо всіх категорій робочих місць [19, 20].

Дієвим заходом щодо протидії розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, що запроваджується у всьому світі, є введення карантинних обмежень. Запровадження таких обмежень, пов'язаних із введенням на території країни чи окремих її регіонів карантину через розповсюдження пандемії коронавірусу, є необхідними та повинні виконуватися населенням країни.

Законодавством України передбачається за порушення режиму карантину притягнення порушників до кримінальної, адміністративної, фінансової та господарсько-правової відповідальності. Так до кримінальної відповідальності порушник може притягуватися згідно зі статтею 325 Кримінального кодексу України «Порушення санітарних правил і норм по запобіганню інфекційним захворюванням і масовим отруєнням». При тому передбачається накладання штрафу у розмірі 17 тис. грн. здійснення арешту порушника, або обмеження волі [27].

До адміністративної відповідальності притягуються порушники за статтею 42 «Порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм» Кодексу України про адміністративні правопорушення, що тягне за собою накладання штрафу на громадян від одного до дванадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, і на посадових осіб – від шести до двадцяти п'яти неоподаткованих мінімумів доходів громадян [28].

Висновки. В умовах епідемічної ситуації, великих темпах зараження населення коронавірусною хворобою важливим завданням кожної держави єчасне запровадження карантинних мір, а також проведення відповідних заходів задля забезпечення організації та здійснення господарської діяльності населенням країни, спрямованих на зниження ризику зараження COVID-19.

Автори переконані, що і в період стабільного розвитку суспільства, і під час надзвичайних ситуацій в країні та світі існує необхідність в інтеграції діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування і спеціального суб'єкта правопорядку в державі – Національної поліції України задля забезпечення здійснення заходів із запобігання поширення пандемії COVID-19, забезпечення прав громадян, зокрема на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування, достатній життєвий рівень, працю, освіту, власність тощо. Особливого захисту від держави населення потребує під час надзвичайних ситуацій, у період епідемічної загрози, а також загострення фінансових і соціальних проблем. У складних умовах ведення господарської діяльності державні органи повинні не лише здійснювати відповідні заходи з попередження поширення хвороби, а й неупереджено виконувати обов'язки щодо розвитку господарської діяльності з дотриманням усіх карантинних заходів, проводити нагляд (контроль) за діяльністю суб'єктів господарювання відповідно до чинного законодавства, орієнтуючись на захист інтересів підприємців.

Враховуючи рекомендації щодо мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці, розроблених на основі Директиви Ради 89/656/ЄС від 30 листопада 1989 р., Наказу Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804, тимчасові рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) про принципи коригування заходів щодо захисту здоров'я населення і соціальних заходів і при одночасному зменшенні ризику повторного зростання захворюваності, щодо захисту здоров'я і безпеки деяких категорій працівників, а також рекомендації Державної служби України з питань праці щодо запобіжних заходів, положення інших законодавчих та підзаконних актів, існує нагальна необхідність у запровадженні комплексної системи захисту вітчизняної економіки від наслідків пандемії, розробки та втілення ефективної безпекової стратегії України в умовах нових глобальних біологічних викликів.

Використані джерела:

1. Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції COVID-19. *Офіційний вебсайт Міністерства охорони здоров'я України*. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirenja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov->. (дата звернення: 25.03.2021)
2. Popova L.M. Peculiarities of administrative and legal regulation of business entities activities during the quarantine in Ukraine. *Адміністративне право та процес : науково-практичний журнал*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020, № 1(28)/2020, с. 67-79. URL : <http://aplaw.net/index.php/journal/article/view/689/608>. (дата звернення: 25.03.2021)
3. Попова Л.М. Роль державного контролю в боротьбі з протиправною підприємницькою діяльністю в умовах карантину. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Випуск 2(90). Северодонецьк: ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020, с. 147-155.
4. Про заходи протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та захисту всіх систем життєдіяльності країни від негативних наслідків пандемії та нових

біологічних загроз : Постанова Верховної Ради України від 20.10.2020 р. № 937-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-20#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

5. Прийнято Постанову «Про заходи протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та захисту всіх систем життєдіяльності країни від негативних наслідків пандемії та нових біологічних загроз». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/198648.html>. (дата звернення: 25.03.2021)

6. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000р. № 1645-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

8. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) URL : <https://menr.gov.ua/content/programa-oon-z-navkolishnogo-seredovishcha-yunep.html>. (дата звернення: 25.03.2021)

10. In draft WHO (2020) Considerations for the disinfection of environmental surfaces in the context of COVID-19. Interim guidance, draft 22 April 2017.

11. Social Stigma associated with COVID-19, UNICEF, WHO, IFRC. URL : <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid19-stigma-guide.pdf?1>. (дата звернення: 25.03.2021)

WHO, IFRC, OCHA (2020). COVID-19: How to include marginalized and vulnerable people in risk communication and community engagement, update #1. URL : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/COVID-19-RCCE-Guidance-Update-200422.pdf?19>. (дата звернення: 25.03.2021)

12. Практические аспекты организации ведения случаев COVID-19 в лечебных учреждениях и на дому. Временные рекомендации Всемирной организации здравоохранения ВОЗ(2020). 19 марта 2020 г. URL : https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331728/WHO-2019-nCoV-HCF_operations-2020.1-rus20. (дата звернення: 25.03.2021)

13. Директива 89/656 / ЄЕС Ради Європейських Співтовариств про мінімальні вимоги до охорони здоров'я і безпеки при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочих місцях (третя окрема директива в значенні Статті 16 (1) Директиви 89/391 / ЄЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b44#Text. (дата звернення: 25.03.2021)

14. Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці : Наказ Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

15. Попова Л.М. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка : науковий журнал. Випуск 1(89). Северодонецьк: ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. с.172-186.

16. Нестеренко О.В., Онищенко Н. Г., Самохвалова А.І. Профілактика травматизму та профзахворювань робітників підприємств в Україні. *Науковий вісник будівництва*. Харків: ХНУБА, Вип.2. Том 96, 2019 р., с. 398-405

17. Нестеренко О.В., Онищенко Н. Г., Самохвалова А. Ризики в будівельній галузі. Науковий вісник будівництва. Харків: ХНУБА, Вип. 3. Том 97, 2019 р., с. 154-158

18. Рибалка В.В. та ін. Психологічна профілактика і гігієна особистості у протидії пандемії COVID-19: Методичний посібник/ Авт.кол.: Рибалка В.В., Помиткін Е.О., Ігнатович О.М., Павлик Н.В., Іванова О.В., Радзімовська О.В., Становських З.Л., Калюжна Є.М., Кабиш-Рибалка Т.В.; за ред. Рибалки В.В.–Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020. 123 с., с. 115.

19. Рибалка В. В. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред.В.Г.Кременя; [координатор інтернет-посібника В. В. Рибалка; колектив авторів]. Київ:ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 31.

20. Тимчасова настанова Міжнародної трудової організації та Світової організації здоров'я «COVID-19: безпека праці та здоров'я медичних працівників» (International labour organization. World Health organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/instructionalmaterial/wcms_775035.pdf. (дата звернення: 25.03.2021)

21. Профілактика, виявлення та лікування випадку інфікування медичного працівника в контексті COVID- 19. Тимчасова настанова, 30 жовтня 2020 р. Женева: Всесвітня організація охорони здоров'я. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/10665-336265/> (звернення 20 березня 2021р.).

22. Політика та управління робочими ресурсами в галузі охорони здоров'я в контексті реагування на пандемію COVID-19. Тимчасова настанова, 3 грудня 2020 р. Женева: Всесвітня організація охорони здоров'я. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/health-workforce-policy-and-management-in-the-context-of-the-covid-19-pandemic-response>. (звернення 20 березня 2021 р.).

23. Стандарти МОП та COVID-19 (коронавірус). FAQ. Женева: Міжнародна організація праці; 29 травня 2020 р. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/genericdocument/wcms_739937.pdf. (дата звернення: 25.03.2021)

24. Настанова з розробки національного плану розгортання вакцинації та імунізації проти COVID-19. Тимчасова настанова, 16 листопада 2020 р. Женева: Всесвітня організація охорони здоров'я. URL : https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336603/WHO-2019-nCoV-Vaccine_deployment-2020.1-eng.pdf. (дата звернення:25.03. 2021)

25. C121 – Конвенція про виплати у зв'язку з виробничими травмами, 1964 р. [Додаток I, змінений у 1980 р.] (№121). Normlex [веб-сайт]. Женева: Міжнародна організація праці. URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C121 (дата звернення: 25.03.2021)

26. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

27. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073¹-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 25.03.2021)

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: [priyiniata na 5-i sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv.1996 r. : v red. vid 2 cherv. 2016 r.] (2017) N. p. / *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. Ofits. vyd. Kyiv : Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

2. Operatyvna informatsiia pro poshyrennia koronavirusnoi infektsii COVID-19. *Ofitsiyniy websait Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy- Official website of the Ministry of Health of*

Ukraine. N. d. N. p. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshi-rennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov->.[in Ukrainian].

3. Popova, L. M. (2020) Peculiarities of administrative and legal regulation of business entities activities during the quarantine in Ukraine. *Administratyone pravo ta protses : naukovo-praktychnyi zhurnal - Administrative law and process: scientific and practical journal*, 1(28), 67-79. Kyiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka». URL : <http://applaw.net/index.php/journal/article/view/689/608>. [in Ukrainian].

4. Popova, L. M. (2020) Rol derzhavnogo kontroliu v borotbi z protypravnoiu pidpryiemnytskoiu diialnistiu v umovakh karantynu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after EA Didorenko, issue 2(90), 147-155*. Sievierodonetsk: LDUVS imeni E. Didorenka. [in Ukrainian].

5. Pro zakhody protydii poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) ta zakhystu vsikh system zhyttiediialnosti krainy vid nehatyvnykh naslidkiv pandemii ta novykh biolohichnykh zahroz : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 20.10.2020 r. № 937-IKh. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-20#Text>. [in Ukrainian].

6. Pryiniato Postanovu «Pro zakhody protydii poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) ta zakhystu vsikh system zhyttiediialnosti krainy vid nehatyvnykh naslidkiv pandemii ta novykh biolohichnykh zahroz». *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy - Official web portal of the Parliament of Ukraine*/N. d. N. p. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/198648.html>. [in Ukrainian].

7. Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob : Zakon Ukrainy vid 06.04.2000r. № 1645-III. (2000) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnogo blahopoluchchia naselennia : Zakon Ukrainy vid 24.02.1994 r. № 4004-KhII. (1994) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>. [in Ukrainian].

9. Prohrama OON z navkolishnogo seredovishcha (IuNEP) N. d. N. p. URL : <https://menr.gov.ua/content/programma-oon-z-navkolishnogo-seredovishcha-yunep.html>. [in Ukrainian].

10. In draft WHO (2020) Considerations for the disinfection of environmental surfaces in the context of COVID-19. N. p. Interim guidance, draft 22 April 2017. [in English].

11. Social Stigma associated with COVID-19, UNICEF, WHO, IFRC. N. d. N. p. URL : <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid19-stigma-guide.pdf1>. [in English].

12. WHO, IFRC, OCHA (2020). COVID-19: How to include marginalized and vulnerable people in risk communication and community engagement, update #1. N. d. N. p. URL : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/COVID-19-RCCE-Guidance-Update-200422.pdf19>. [in English].

13. Praktycheske aspekty orhanyzatsyy vedenia sluchaev COVID-19 v lechebnykh uchrezhdeniakh y na domu. *Vremennye rekomendatsyy Vsemymoi orhanyzatsyy zdravo khraneniya VOZ(2020)*. 19 marta 2020 h. (2020) N. p. URL : https://appswho.int/iris/bitstream/handle/10665/331728/WHO-2019-nCoV-HCF_operations-2020.1-rus20. [in Ukrainian].

14. Dyrektyva 89/656 / YeES Rady Yevropeiskykh Spivtovarystv pro minimalni vymohy do okhorony zdorovia i bezpeky pry vykorystanni pratsivnykamy zasobiv indyvidualnogo zakhystu na robochnykh mistsiakh (tretia okrema dyrektyva v znachenni Statti 16 (1) Dyrektyvy 89/391/YeES). N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b44#Text. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Minimalnykh vymoh bezpeky i okhorony zdorov'ia pry vykorystanni pratsivnykamy zasobiv indyvidualnogo zakhystu na robochomu misti : Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 29.11.2018 r. № 1804. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text>. [in Ukrainian].

16. Popova, L. M. (2020) Osoblyvosti administratyvno-pravovoho rehuliuвання diialnosti sub'ektiv pidpriemnytstva v umovakh pandemii koronavirusu COVID-19. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 1(89), 172-186*. Sievierodonetsk: LDUVS imeni E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

17. Nesterenko, O. V., Onyshchenko, N. H., Samokhvalova, A. I. (2019) Profilaktyka travmatyzmu ta profzakhvoriuvan robitnykiv pidpriemstv v Ukraini. *Naukovyi visnyk budivnytstva - Scientific Bulletin of Construction, issue 2, vol. 96, 398-405*. Kharkiv: KhNUBA. [in Ukrainian].

18. Nesterenko, O. V., Onyshchenko, N. H., Samokhvalova, A. Ryzkyky v budivelnii haluzi. *Naukovyi visnyk budivnytstva - Scientific Bulletin of Construction, issue 3, vol. 97, 154-158*. Kharkiv: KhNUBA. [in Ukrainian].

19. Rybalka, V. V. et al. (2020) Psykholohichna profilaktyka i hihiena osobystosti u protydiipandemii COVID-19 : metodychnyi posibnyk/ Rybalka, V. V., Pomytkin, E. O., Ihnatovych, O. M., Pavlyk, N. V., Ivanova, O. V., Radzimovska, O. V., Stanovskyykh, Z. L., Kaliuzhna, Ye. M., Kabysch-Rybalka, T. V. (Eds.); Rybalka, V. V. (Ed.) Kyiv : Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 115. [in Ukrainian].

20. Rybalka, V. V. (2020) Psykholohiia i pedahohika u protydii pandemii COVID-19: Internet-posibnyk / V. H. Kremen (Ed.); [koordinator internet-posibnyka V. V. Rybalka; kolektyv avtoriv]. Kyiv : TOV «Iurka Liubchenka», 31. [in Ukrainian].

21. Tymchasova nastanova Mizhnarodnoi trudovoi orhanizatsii ta Svitovoi orhanizatsii zdorov'ia «COVID-19: bezpeka pratsi ta zdorov'ia medychnykh pratsivnykiv» (International labour organization. World Health organization. N. d. N. p. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/instructionalmaterial/wcms_775035.pdf. [in Ukrainian].

22. Profilaktyka, vyjavlennia ta likuvannia vypadku infikuvannia medychnoho pratsivnyka v konteksti COVID- 19. Tymchasova nastanova, 30 zhovtnia 2020 r. Zheneva: Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorov'ia. (2020) N. p. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/10665-336265>. [in Ukrainian].

23. Polityka ta upravlinnia robochymy resursamy v haluzi okhorony zdorov'ia v konteksti reahuvannia na pandemiiu COVID-19. Tymchasova nastanova, 3 hrudnia 2020 r. Zheneva: Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorov'ia. (2020) N. p. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/health-workforce-policy-and-management-in-the-context-of-the-covid-19-pandemic-response>. [in Ukrainian].

24. Standarty MOP ta COVID-19 (koronavirus). FAQ. Zheneva: Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi; 29 travnia 2020 r. (2020) N. p. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/genericdocument/wcms_739937.pdf. [in Ukrainian].

25. Nastanova z rozrobky natsionalnogo planu rozghortannia vaksynatsii ta imunizatsii proty COVID-19. Tymchasova nastanova, 16 lystopada 2020 r. Zheneva: Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorov'ia. (2020) N. p. URL : (https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336603/WHO-2019-nCoV-Vaccine_deployment-2020.1-eng.pdf). [in Ukrainian].

26. C121 – Konventsiiia pro vyplaty u zv'iazku z vyrobnychymy travmamy, 1964 r. [Dodatok I, zminenyi u 1980 r.] (№ 121). Normlex [web-sait]. Zheneva: Mizhnarodna

orhanizatsiia pratsi. (1964; 1980) N. p. URL : https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C121. [in Ukrainian].

27. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001 r. № 2341-III.(2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

28. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 80731-Kh. (1984) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.04.2021

Попова Л. Н., доктор юридических наук, кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов и кредита Харьковского национального университета строительства и архитектуры (г. Харьков, Украина)

Нестеренко Е. В., ассистент кафедры безопасности жизнедеятельности и инженерной экологии Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (г. Харьков, Украина)

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19

В статье указано, какие именно угрозы заражения коронавирусной болезнью существуют для населения, и обоснована необходимость обеспечения государством мероприятий по организации и осуществления хозяйственной деятельности в условиях пандемии COVID-19. Проанализировано действующее законодательство о наличии действенных программ, призванных помочь населению на каждом этапе корректировки противоэпидемических мероприятий с учетом особенностей текущей ситуации в стране. Проведен анализ профилактических мероприятий, проводимых в Украине субъектами хозяйствования при осуществлении хозяйственной деятельности во избежание заражения коронавирусной болезнью. Обоснована необходимость введения комплексной системы защиты отечественной экономики от последствий пандемии, разработки и внедрения эффективной стратегии безопасности Украины в условиях новых глобальных биологических вызовов.

Ключевые слова: правовые основы, государственные органы, хозяйственная деятельность, субъекты хозяйствования, вредные производственные факторы, риски, пандемия COVID-19, профилактика, стратегии безопасности.

Popova L., Doctor of Law, Ph. D. in Economy, Associate Professor, Professor of Finance and Credit Department Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture (Kharkiv, Ukraine)

Nesterenko O., Assistant of the Department of Life Safety and Engineering Ecology, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture (Kharkiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC

The article emphasizes that human health and life are basic social and constitutional values, an important area of public policy. Therefore, the study of problems related to health care

and protection of the right to health of the Ukraine population is part of law enforcement activities of the state, and are extremely relevant in the context of the coronavirus pandemic not only in our country but around the world. The article indicates the threats of coronavirus disease to the population, and substantiates the need for the state to provide measures for the organization and implementation of economic activities in a pandemic COVID-19. The article analyzes the legislation to ensure an effective program that calls for assistance to the population at each stage of the use of anti-epidemic measures, taking into account the current situation in the country. The authors analyzed the preventive measures taken in Ukraine by business entities during economic activities to avoid infection with coronavirus disease. The necessity of introduction of the complex system of protection of domestic economy against consequences of pandemic, development and implementation of effective security strategy of Ukraine in the conditions of new global biological challenges is substantiated.

The authors are convinced that both in the period of stable development of society and during emergencies in the country and the world there is a need to integrate the activities of government, local government and a special law enforcement agency in the country - the National Police of Ukraine. pandemic COVID-19, ensuring the rights of citizens, in particular to health care, medical care and insurance, adequate living standards, work, education, property, etc.

Keywords: legal bases, state bodies, economic activity, economic entities, harmful production factors, risks, pandemic COVID-19, prevention, security strategy.

DOI:10.33766/2524-0323.94.246-258

УДК 347.61 (477); 378.147

Чеховська І. В., доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь, Україна)

e-mail: kontanta08@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7030-2456>

Божук І. І., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь, Україна)

e-mail: i.bozhuk.uni@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2307-151X>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню правового інституту медіації. Проаналізовано зміст поняття «медіація» та виокремлено його особливості. Визначено етапи міжнародного розвитку інституту медіації. Досліджено концепцію сімейної медіації як самостійного способу вирішення сімейних спорів.

Здійснено аналіз практики застосування сімейної медіації в зарубіжних країнах. Доведено ефективність процедури медіації, акцентовано увагу на повноваженні посередника в прийнятті взаємовигідних для конфліктуючих сторін рішень. Виокремлено основні національні та міжнародні нормативно-правові акти, що становлять основу регламентації даного процесу. Проаналізовано проект Закону України «Про медіацію». Розроблено пропозиції щодо розвитку цього інституту в Україні.

Ключові слова: медіація, альтернативний методи вирішення правового спору, сімейний спір, медіатор, примирення, громадянське суспільство, європейські стандарти, угода про результати медіації.

Постановка проблеми. Основними цінностями людини є її права та свободи як невід'ємне та невідчужуване благо світової цивілізації, тому питання їх забезпечення та регламентації постійно перебувають у центрі уваги.

Глобалізаційні процеси у світі, посилення ролі приватного права призвели до актуалізації питання забезпечення належного рівня захисту сімейних прав. Незважаючи на демократизацію українського суспільства, роль судової влади щодо вирішення сімейних конфліктів досі залишається ключовою. Проте в сучасних умовах динамічного розвитку суспільства все частіше виникають випадки, коли судова система не здатна забезпечити ефективне вирішення спору.

Сімейні конфлікти – це одна з найпоширеніших категорій справ, особливостю яких є специфічні взаємовідносини сторін та різноманітність предмету спору, зокрема щодо поділу майна, прав на дітей, виплати аліментів тощо. З огляду на це, судовий розгляд затягується на довгий час, хоч для сімейних спорів українським суспільством є швидке вирішення.

З метою оптимізації ресурсів виникає необхідність в альтернативних методах вирішення сімейних спорів. Найпоширенішим способом у європейських країнах

вважається сімейна медіація. Упровадження інституту сімейної медіації сприяє мінімізації психологічного навантаження на сторін та забезпечує ефективне й швидке вирішення спору. Саме тому даний інститут заслуговує уваги з боку вітчизняних науковців і практиків з метою глибокого дослідження та закріплення в національній правовій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що інститут медіації є відносно новим для української доктрини, вітчизняні науковці недавно почали досліджувати дане питання. Необхідність змін національного законодавства та імплементація норм міжнародного права, що пов'язана із процесом інтеграції України до Європейського співтовариства, зумовила вивчення альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі медіації, такими вченими: Л. Андрієвська, Н. Бондаренко-Зелінська, Д. Вольганов, А. Гаро, І. Гончар, Д. Давиденко, С. Дяченко, Г. Єременко, В. Жмудь, Т. Зозуль, Н. Килинник, Р. Коваль, І. Ковальчук, В. Кудрявцева, Т. Кучмай, Н. Мазаракі, Ю. Микитин, М. Поліщук, Ю. Притика, Д. Проценко, Г. Райко, О. Сергієнко, О. Спектор, О. Тищенко та інші. Серед зарубіжних учених, які досліджували медіацію, слід виокремити: Р. Буш, Л. Паркінсон, С. Пеппіт, А. Роу, Дж. Фолджера, І. Шерман.

Звернувшись до статистики, можна прослідкувати доволі не обнадійливі тенденції, адже за останні 30 років кількість шлюбів зменшилася в 3 рази. У 2020 році було офіційно зареєстровано 167,9 тисяч шлюбів, тоді як у 1991 році – 493 тисячі. Водночас, за даними Opendatobot, у 2020 році кількість розлучень сягала 119 253 випадків. Зазвичай більша кількість розлучень відбувається через суд – близько 70 % [1]. Як наслідок, спостерігаємо перенавантаження судів загальної юрисдикції (справи щодо розлучення, поділу майна, визначення розміру аліментів, визначення місця проживання дитини тощо), а також маємо на сьогодні велику кількість зруйнованих сімей.

Наведене вище доводить доцільність впровадження сімейної медіації в Україні. Унаслідок чого вважаємо актуальним подальший аналіз правових підстав її запровадження та реалізації вітчизняним науковим колом.

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення комплексного дослідження медіації як способу вирішення сімейних конфліктів. Відповідно до поставленої мети, були визначені такі завдання: проаналізувати зміст поняття «медіація» та виокремити його особливості; визначити етапи міжнародного розвитку інституту медіації; дослідити концепцію сімейної медіації як самостійного способу вирішення сімейних спорів; здійснити аналіз практики застосування сімейної медіації в зарубіжних країнах та процедури медіації; проаналізувати повноваження посередника в прийнятті взаємовигідних для конфліктуючих сторін рішення; виокремити основні національні та міжнародні нормативно-правові акти, що становлять основу регламентації даного процесу; проаналізувати проект Закону України «Про медіацію»; розробити пропозиції щодо розвитку цього інституту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень статті 55 Конституції України, кожному надається право в будь-який не заборонений законом спосіб захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань [2].

Відповідно до ч.1 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК України), сім'я є первинним та основним осередком суспільства [3]. Варто зазначити, що сім'я створює особливий зв'язок між її членами, тому створення сім'ї є важливим кроком, що має також і певні юридичні наслідки. Водночас, відповідно до статті 7 СК України, учасники сімейних відносин мають право врегулювати їх за домовленістю або через звернення до суду [3].

Оскільки однією із ознак сімейних відносин є приватність, розірвання цих відносин теж повинно відбуватися приватним, а не публічним шляхом для мінімізації психологічного навантаження, розголосу особистих обставин та негативного впливу на дітей чи інших членів сім'ї.

Сьогодні дуже часто затяжний судовий розгляд, інколи наповнений агресією, амбіціями сторін конфлікту має наслідком негативний вплив на дитину, яка стає заручником ситуації.

Вирішення сімейно-правових спорів завжди супроводжується високим ступенем емоційного переживання та доволі негативним ставленням учасників процесу один до одного. Небезпідставні образи та постійні непорозуміння лише підбурюють учасників до безпелаяційного протистояння та бажання помсти за невинуваті надії щасливого сімейного життя, що практично унеможлиблює будь-які шанси на самостійне мирне врегулювання конфліктних питань [4].

У такому випадку необхідним є альтернативний шлях вирішення такого роду спорів, який би дозволив з мінімальними фінансовими, часовими затратами максимально швидко і вигідно для сторін розв'язати конфлікт, не втягуючи при цьому третіх осіб.

На нашу думку, серед альтернативних способів вирішення сімейних спорів є медіація. Даний інструмент уже давно використовується зарубіжними країнами та має позитивний результат, який могла б перейняти й Україна.

Сімейна медіація – це процес, у якому незалежна третя сторона (медіатор) допомагає сімейним парам, що перебувають на стадії розірвання шлюбу, покращити між ними взаємодію, прийняти вигідні та усвідомлені для кожного з них рішення щодо питань, пов'язаних із розлученням, дітьми, майном. Сімейна медіація може застосовуватися як досудовий або позасудовий спосіб вирішення спору, а також під час судового розгляду справи та вже на етапі виконання судового рішення [5].

Європейський Союз активно сприяє використанню альтернативних методів вирішення спорів, у тому числі медіації. У 2008 році була прийнята Директива 2008/52/ЄС про окремі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах, яка визначила медіацію як структурований процес, за допомогою якого дві або більше сторін спору на добровільних засадах за допомогою медіатора здійснюють спробу досягти угоди про вирішення їхнього спору. Цей процес може бути ініційований сторонами або розпочатий за пропозицією або розпорядженням суду, або за вимогою закону держави-члена. Положення Директиви поширюються на трансграничні спори, тим не менше, держави-члени можуть інкорпорувати її положення в національне законодавство й застосувати до вирішення внутрішніх спорів [6].

Оскільки основною метою Директиви є сприяння використанню медіації державами-членами, вона містить 5 основних положень:

☐ Директива зобов'язує кожну державу-члена сприяти навчанню та підготовці медіаторів з метою забезпечення високої якості медіації;

☐ Директива уповноважує суддю запропонувати сторонам спору застосувати медіацію, якщо він вважає, що це, з огляду на обставини справи, є доречним;

☐ Директива передбачає, що угода, досягнута в результаті медіації, за бажанням сторін, може набути обов'язкової сили після її схвалення судом або засвідчення нотаріусом;

☐ Директива передбачає, що головним принципом медіації є конфіденційність;

☐ Директива гарантує сторонам можливість продовження судового провадження після медіації [6].

Слід зазначити, що міжнародна спільнота не просто визнає сімейну медіацію як один із способів врегулювання спору, а й рекомендує її впровадження усім демократичним державам, адже може опиратися на власний позитивний та ефективний досвід.

З огляду на це, Україна повинна імплементувати норми, що передбачають застосування конкретно сімейної медіації в цивільних правовідносинах. Проте вітчизняна нормативно-правова база в контексті даного питання носить більш загальний характер, адже являє собою такі міжнародні та національні нормативно-правові акти: Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію).

Більш конкретні національні норми щодо медіації містяться в Указі Президента України №276/2015 від 20.05.2015 р. та Наказі Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892, але все одно носять загальний характер та не регламентують саме інститут сімейної медіації. Певна річ, необхідно регламентувати сімейну медіацію в окремому профільному законі, які вже в різних варіаціях були запропоновані народними депутатами, проте жоден з них не був прийнятий.

Як уже зазначалося, протягом перебування осіб у сімейних відносинах, можуть виникати певні суперечки, конфлікти або спори. Якщо предметом таких суперечок є якісь правові та/або процесуальні питання, то сторони найчастіше звертаються до суду. Проте сьогодні дедалі гостріше виникає необхідність в альтернативних способах розв'язання сімейних конфліктів. Сімейна медіація має всі шанси стати популярним шляхом вирішення сімейних спорів в Україні, адже забезпечує мирний, ефективний, компромісний та швидкий результат.

Слід зазначити, що сімейна медіація є доволі розвинутою та популярною за кордоном. Вбачається, сімейна медіація застосовується для врегулювання розбіжностей, які виникають між подружжям. Найпоширенішими проблемними питан-

ням при розлученні подружжя є проживання батьків і дітей, виховання та спілкування з дитиною, сплати аліментів, поділу майна й розподілу боргів, а також спорів, що виникають між членами сім'ї щодо матеріальної підтримки та допомоги.

За словами Л. Паркінсон, сімейна медіація найчастіше застосовується при розлученні для того, щоб допомогти колишньому подружжю зберегти свій статус батьків, але притому відокремити виконання своїх батьківських обов'язків один від одного [7, с. 18]. Через те в США набув поширення термін «медіація при розлученні».

Медіатором є спеціально підготовлений посередник, який має сприяти сторонам спору в його врегулюванні шляхом ведення переговорного процесу. Він застосовує різноманітні техніки (для зняття напруження, переведення уваги сторін з їхніх правових позицій на інтереси та потреби, подолання комунікаційних і психологічних бар'єрів), спрямовані на прийняття узгоджених рішень для задоволення реальних інтересів та потреб сторін [5].

Аналізуючи сімейну медіацію як правовий інститут, вважаємо доцільним визначити базові принципи та засади його функціонування, до яких належать: принцип добровільності, принцип нейтральності, принцип конфіденційності, принцип самовизначення сторін, принцип гнучкості.

Саме для таких специфічних відносин, як сімейні, украй важливо неформально та приватно знайти консенсус щодо спірних питань. Зазначимо, що найчастіше сімейні спори можуть виникати із трьох груп відносин:

- 1) між подружжям стосовно перебування в шлюбі чи розірвання шлюбу;
- 2) між подружжям стосовно батьківських прав і обов'язків кожного із подружжя та обопільних взаємовідносин у сім'ї (немайнові відносини в сім'ї);
- 3) між подружжям стосовно майна і матеріальних зобов'язань та обов'язків подружжя (поділ майна подружжя, аліменти на дітей та другого з подружжя) [8].

Варто вказати, що сімейна медіація є найдівішою в застосуванні щодо розгляду справ «з емоційним забарвленням», зокрема щодо врегулювання конфліктів між батьками та дітьми, щодо поділу спадщини, сімейного бізнесу, майна, розлучення, поділу прав та обов'язків батьків щодо дітей.

Спірним видається питання розгляду в рамках сімейної медіації спорів, пов'язаних з опікою та піклуванням, правовідносин між усиновлювачами та усиновленими.

Зразом варто розуміти, що сімейна медіація не є універсальним шляхом вирішення всіх спорів. Тож спори, стороною яких є недієздатна, частково дієздатна або алко- чи наркозалежна особа, не можуть бути вирішені таким чином. Тож у цьому випадку єдиним шляхом є судовий розгляд, а сімейна медіація не застосовується.

Необхідно зазначити особливості та переваги застосування сімейної медіації:

- ☑ приватний характер;
- ☑ відсутність втручання держави, зокрема судів у процес вирішення спору на прийняття рішення;
- ☑ договірний характер;
- ☑ добровільність та волевиявлення обох сторін;

☒ більша ймовірність виконання рішень, оскільки обидві сторони в цьому зацікавлені;

☒ універсальність загальної процедури для всіх сторін, одночасно для кожного випадку окремо застосовується індивідуальний підхід;

☒ можливість безпосередньої взаємодії сторін;

☒ гнучкість та відсутність формалізаційних процедур;

☒ можливість самостійно обирати прийоми, процедури та умови їх виконання;

☒ повна конфіденційність та гарантії нерозголошення;

☒ зниження емоційної напруги;

☒ мінімізація фінансових затрат та часу для вирішення спору.

Заразом зазначимо, що в процесі медіації сторони самостійно мають генерувати варіанти рішень, а прийняте за результатами переговорів рішення буде таким, що задовольнить інтереси кожного з них у кожній окремій ситуації, а тому таке рішення буде виконуватися зі значно вищою ймовірністю, ніж прийняте арбітром (тобто суддею, який прийняв за його основу позицію іншої сторони) [5].

Досліджуючи тему сімейної медіації, варто більш детально проаналізувати процедуру її застосування, етапи тощо.

Перш за все, сімейний медіатор повинен отримати певний рівень довіри від учасників процесу (сімейної пари/ подружжя) та здійснити оцінку їхніх очікувань від сімейної медіації. На цьому етапі медіатор пояснює правила процедури, свою роль у процесі; описів відбуватимуться індивідуальні зустрічі зі сторонами. Метою індивідуальних зустрічей є, насамперед, дослідження позицій учасників сімейного спору, їхнє бачення вирішення конфлікту.

Протягом здійснення викладеного етапу медіатором встановлюється перший контакт з учасниками сімейної медіації та обов'язково підписується контракт на проведення медіації.

Наступним етапом є процес збору інформації, що включає поступове налагодження прямого спілкування між сторонами, з'ясування причин виникнення конфлікту та мотивації сторін у спорі, уточнення позицій. Варто зазначити, що тут має місце не лише формальний збір інформації, але й відпрацювання емоційної складової.

Після того медіатором разом зі сторонами розроблюються шляхи вирішення конфлікту та відбувається пошук консенсусу.

Заключним етапом у сімейній медіації є конкретне вирішення конфлікту, укладення медіаційної угоди між сторонами. Добровільність виконання підписаної під час медіації угоди є гарантією її безумовного виконання.

Продовжуючи дослідження даної теми, вважаємо за необхідне вказати на досвід деяких зарубіжних країн щодо активного використання медіації в сімейних спорах та її особливостей.

Медіація вже зарекомендувала себе в таких країнах, як: США, Канада, Японія. У цих країнах медіація в більшості випадків є обов'язковою в спорах з приводу аліментів, що надає можливість закрити спори ще на етапі звернення до суду [9].

Перш за все, зазначимо, що в Німеччині у 2012 році набув чинності закон про медіацію (Mediationsgesetz), який став першим законодавчим актом, що регулює послуги медіації в Німеччині. Закон інкорпорував положення Директиви 2008/52/ ЄС і розширив їх – у той час як Директива стосується лише транскордонних спорів, закон поширюється на всі форми медіації незалежно від форми спору та громадянства або місця перебування сторін [6].

У Німеччині відсутні нормативно-правові акти, які встановлюють вимоги до освіти та підготовки медіаторів. Так само відсутні обмеження щодо доступу до даної професії. Медіатори самі несуть відповідальність за забезпечення наявності необхідних знань та досвіду (через відповідну підготовку та подальші курси з підвищення кваліфікації) для належного виконання функцій з примирення сторін [6].

Вартість медіації не закріплена на законодавчому рівні і є предметом угоди між приватним медіатором та сторонами спору. Так само відсутня статистика щодо вартості послуг медіаторів. У середньому вартість медіації коливається від 80 до 250 євро за годину [6].

Наразі у Франції законодавчо закріплені вимоги до підготовки сімейних медіаторів. Постановою № 2003-1166 від 2 грудня 2003 року¹¹ та Постановою міністерства соціальних справ від 12 лютого 2004 року¹² було запроваджено державний диплом сімейного медіатора. Законодавство передбачає підготовку сімейних медіаторів спеціальними центрами, по завершенні якої і проходження сертифікації медіатори отримують диплом від голови регіонального департаменту [6].

Підготовку медіаторів проводять акредитовані інституції, вимоги до яких містяться в Постанові міністерства соціальних справ. Тривалість підготовки сімейного медіатора складає 560 навчальних годин, у тому числі 70 годин практичних занять. Теоретична підготовка передбачає опанування дисциплін «право» (63 години), «психологія» (63 години) і «соціологія» (35 годин). По завершенні підготовки кандидати складають іспит, і в разі успішного проходження сертифікації рішення про присвоєння диплому сімейного медіатора приймає голова регіонального департаменту (префект) [6].

Законодавство Канади не містить вимог щодо освіти медіаторів, так само відсутній регулюючий орган, відповідальний за сертифікацію медіаторів. У п'ятих провінціях Канади були прийняті нормативно-правові акти, які регулюють роль медіації в судових провадженнях [6].

Як вбачається із викладеного, багатьма країнами вже давно застосовується інститут сімейної медіації, що значно спрощує процедуру розгляду та винесення рішення в сімейному конфлікті.

Доцільно зазначити, що сьогодні в Україні триває процес законотворення стосовно медіації. Так було прийнято за основу проект Закону України «Про медіацію» [10]. Даний законопроект в цілому позитивно оцінюється вітчизняними науковцями, адже є першим серйозним кроком України задля регламентації даного питання. Положення даного акту широко обговорюються як звичайними громадянами в соціальних мережах, так і юристами-практиками.

На нашу думку, прийняття проекту Закону України «Про медіацію» буде мати позитивні наслідки, зокрема: поширення та популяризацію медіації в цілому, правову регламентацію правового статусу медіації як інституту в Україні, чітке визначення прав та обов'язків медіатора, його функцій та вимог до нього, загальних юридичних вимог до медіаційної угоди. Водночас, це є ще одним кроком до наближення положень національного законодавства до європейського.

Одночасно, Україна перебуває лиш на початковому етапі впровадження медіації. Громадяни продовжують звертатися до судів, тим самим перенавантажуючи і без того не зовсім досконалу судову систему, створюючи собі фінансові витрати та очікуючи рішення у справі тривалий час.

Як зазначає К. Власюк, у 2018 р. у судах першої інстанції на розгляд перебувало 134 691 справа про розірвання шлюбу, а розглянуто їх лише 110 756. Також на розгляді перебувало 70 290 справ про стягнення аліментів, а розглянуто – 57 076. Апеляційні інстанції у 2018 р. опрацювали 328 справ про розірвання шлюбу та 2 368 справ про стягнення аліментів (аналітичні матеріали за 2020 рік відсутні) [9].

Так візьмемо до прикладу, рішення у справі № 701/136/21 від 01.03.2021 року, винесене Маньківським районним судом Черкаської області. Обставини, що викладені в рішенні, свідчать що подружжя не проживає разом ще з 18 травня 2018 року, сімейно-шлюбні стосунки з відповідачем фактично припинені, оскільки не зійшлись характером, що й змусило позивача звернутись з відповідним позовом до суду. Таким чином, питання розірвання шлюбу постало ще у 2018 році, а фактично шлюб було розірвано лише 01.03.2021 року. Виходить, що більше двох років сторони не могли ефективно розв'язати дане питання, очікували рішення суду, несли витрати, у в той час як теоретично могли звернутися до медіатора та вирішити все в разі швидше [11].

Схожа ситуація прослідковується і в рішенні Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 01.03.2021 року у справі № 559/1439/20. Сторони не проживають разом аж із 2016 року та не бажають бути в шлюбі. Одночасно, вони мають спільних дітей, що проживають із матір'ю. Проаналізувавши обставини, можна дійти висновку, що п'ять років сторони не могли реалізувати своє обопільне бажання розірвати шлюб, що в сучасних умовах демократичної держави здається дивним [12].

Якщо звернути увагу на судову практику в цій сфері, то, крім того, можна прослідкувати й певні позитивні кроки судової системи щодо поширення ідеї сімейної медіації. Так рішенням Деснянського районного суду міста Києва від 30 липня 2018 р. (провадження № 2/754/940/18, Справа № 754/7581/17) у цивільній справі про обмеження в праві спілкування з дитиною, було зазначено: «враховуючи результати діагностики малолітнього ОСОБА_4, особливу надмірну імпульсивність у взаємовідносинах між батьками, Суд рекомендував: матері та батьку при вирішенні питання подальших взаємин між собою пройти курс сімейної медіації з метою вирішення конфліктної ситуації мирним шляхом, оскільки взаєморозуміння між батьками є запорукою гармонійного розвитку ОСОБА_4. Для пов-

ноцінного психічного розвитку дитини важливо встановити графік зустрічі із часом зумовленим місцем і часом зустрічі. Вони мають відбуватися в спокійній і безпечній атмосфері, враховуючи його вікові потреби...» [13].

На підставі викладеного, варто перерахувати конкретні чинники та обставини, що стримують запровадження та розвиток сімейної медіації в Україні:

☒ відсутність профільного закону, який регулював би здійснення сімейної медіації та відповідав би загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу;

☒ відсутність спеціалізованих навчальних центрів для майбутніх медіаторів;

☒ відсутність довіри громадян до такого інституту, як сімейна медіація, адже більшість шляхів вирішення спорів в Україні є формалізованими;

☒ відсутність державного органу-регулятора або підрозділу в складі Міністерства юстиції України, завданням якого є формування державної політики, стратегії та координації медіації в Україні.

З метою покращення поточної ситуації, розвитку даного інституту пропонуємо наступне: прийняти проект Закону України «Про медіацію»; створити спеціалізовані навчальні центри для майбутніх медіаторів, із залученням міжнародних фахівців; створити умови для обміну досвідом між зарубіжними та вітчизняними медіаторами; забезпечити популяризацію правового інституту сімейної медіації серед суспільства; створити відповідний орган, підзвітний Міністерству юстиції України, з метою формування державної політики, стратегії та координації медіації в Україні; забезпечити ефективну взаємодію даного органу і судовою системою України.

Висновки. З огляду на проведені дослідження правового інституту медіації в Україні, можна сформулювати наступні висновки.

Сформульоване авторське визначення поняття «медіація» як нетрадиційний (альтернативний) спосіб вирішення спору, що характеризується участю в ньому сторін конфлікту та третьої сторони – медіатора, з метою компромісного, швидкого та ефективного вирішення конфлікту.

Встановлено, що важливе значення серед міжнародних нормативно-правових актів у сфері медіації відіграє Директива 2008/52/ЄС про окремі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах, яка визначила медіацію як структурований процес, за допомогою якого дві або більше сторін спору на добровільних засадах за допомогою медіатора здійснюють спробу досягти угоди про вирішення їхнього спору.

Доведено, що найпоширенішими проблемними питаннями при розлученні подружжя є проживання батьків і дітей, виховання та спілкування з дитиною, сплати аліментів, поділу майна й розподілу боргів, а також спорів, що виникають між членами сім'ї щодо матеріальної підтримки та допомоги.

Виокремлено переваги медіації. До них віднесено: приватний характер; відсутність втручання держави, зокрема судів у процес вирішення спору на прийняття рішення; договірний характер; добровільність та волевиявлення обох сторін; більша ймовірність виконання рішень, оскільки обидві сторони в цьому заці-

кавлені; універсальність загальної процедури для всіх сторін, водночас для кожного випадку окремо застосовується індивідуальний підхід; можливість безпосередньої взаємодії сторін; гнучкість та відсутність формалізаційних процедур; можливість самостійно обирати прийоми, процедури та умови їх виконання; повна конфіденційність та гарантії нерозголошення; зниження емоційної напруги; мінімізація фінансових затрат та часу для вирішення спору.

Виокремлено основні національні та міжнародні нормативно-правові акти, що становлять основу регламентування сімейної медіації: Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію).

Проаналізовано судову практику щодо вирішення сімейних спорів та встановлено, що громадяни продовжують звертатися до судів, тим самим перенавантажуючи і без того не зовсім досконалу судову систему, а також створюючи собі фінансові витрати та очікуючи рішення у справі тривалий час.

Доведено доцільність таких заходів: прийняття проекту Закону України «Про медіацію»; створення спеціалізованих навчальних центрів для майбутніх медіаторів, із залученням міжнародних фахівців; створення умов для обміну досвідом між зарубіжними та вітчизняними медіаторами; забезпечення популяризації правового інституту сімейної медіації серед суспільства; створення відповідного органу, підзвітного Міністерству юстиції України, з метою формування державної політики, стратегії та координації медіації в Україні; забезпечення ефективної взаємодії даного органу і судовою системою України.

Використані джерела:

1. Кількість шлюбів в Україні зменшилася втричі за останні 30 років: Оpendата бот. URL : <https://opendatobot.ua/analytics/love-is-2020>. (дата звернення: 07.04. 2021).
2. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України від 23.07. 1996. № 30.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (дата звернення: 07.04.2021 року).
4. Буров М. Сімейна медіація як альтернатива суду. *Електронне видання «Юрист & Закон». ТОВ «Ліга Закон»*. 2020. № 27. URL: <https://de-jure.ua/wp-content/uploads/2020/07/Simeyna-mediaciya-yak-alternativa-sudu.pdf>. (дата звернення: 07.04. 2021).
5. Даниленко Платон. Сімейна медіація як альтернатива суду. *Електронне видання «Юридична газета»*. 2019. №38-39 (692-693). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/simeyna-mediaciya-yak-alternativa-sudu.html>. (дата звернення: 07.04.2021).
6. Інститут медіації в Німеччині, Франціїта Канаді: Інформаційна довідка, підготовлена європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит на-родного депутата України. URL : http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/docu_ments/29019.pdf. (дата звернення: 04.03.2021).

7. Паркинсон Л. Семейная медиация. Москва : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010. 400 с.

8. Мирне вирішення сімейних спорів: методичні рекомендації. Національна асоціація адвокатів України. Секція з сімейного права. Харків : Фактор. 2019. URL : <https://www.slideshare.net/pravotv/ss-180671230>. (дата звернення: 07.04.2021).

9. Власюк Катерина. Мирись, мирись і більше сварись. *Електронне видання «Юридична газета»*. 2019. № 38-39 (692-693). URL : <https://yur-gazeta.compublications/practice/simeyne-pravo/miris-miris-i-bilshe-ne-svaris.html>. (дата звернення: 07.04.2021).

10. Про медіацію: проект Закону України від 19.05.2020 року № 3504. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. (дата звернення: 07.04.2021).

11. Рішення Маньківського районного суду, Черкаської області від 01 березня 2021 р., справа № 701/136/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95196052>. (дата звернення: 07.04.2021).

12. Рішення Дубенського міськрайонного суду, Рівненської області від 01 березня 2021 р., справа № 559/1439/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95211072>. (дата звернення: 07.04.2021).

13. Рішення Десянського районного суду м. Києва від 30 липня 2018 р., справа № 754/7581/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75891508>. (дата звернення: 07.04.2021).

References:

1. Killkist shliubiv v Ukraini zmeshylasia vtrychi za ostanni 30 rokov: Open databot. N. d. N. p. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/love-is-2020>. [in Ukrainian]

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. (1996) / *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada*, 30. [in Ukrainian]

3. Simeyni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 roku № 2947-III. BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. (2002) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. [in Ukrainian]

4. Burov, M. (2020) Simeina mediatsiia yak alternatyva sudu. Elektronne vydannia «Iuryst & Zakon» - *Electronic edition "Lawyer & Law"*, 27. TOV «Liha Zakon», URL : <https://de-jure.ua/wp-content/uploads/2020/07/Simeyna-mediatsiya-yak-alternativa-sudu.pdf>. [in Ukrainian]

5. Danylenko, Platon. (2019) Simeina mediatsiia yak alternatyva sudu. *Elektronne vydannia «Iurydychna hazeta» - Electronic edition "Legal newspaper"*, 38-39, 692-693. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/simeyna-mediatsiya-yak-alternativa-sudu.html>. [in Ukrainian]

6. Instytut mediatsii v Nimechchyni, Frantsiia Kanadi: Informatsiina dovidka, pidhotovlena yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapytnarodno hodeputata Ukrainy. N. d. N. p. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29019.pdf>. [in Ukrainian]

7. Parkinson, L. (2010) Seimnaya mediatsiya. Moskva.: Mezhhregional'nyy centr upravlencheskogo i politicheskogo konsul'tirovaniya. [in Russian]

8. Myrne vyrishennia simeinykh sporiv: metodychni rekomendatsii. Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy. Sektsiia z simeinoho prava. Kharkiv : Faktor. (2019). URL : <https://www.slideshare.net/pravotv/ss-180671230>. [in Ukrainian]

9. Vlasiuk, Kateryna. (2019) Myrys, myrys i bilshie svarys. *Elektronne vydannia «Iurydychna hazeta» - Electronic edition "Legal newspaper, 38-39, 692-693*. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/miris-miris-i-bilshie-ne-svaris.html>. [in Ukrainian]

10. Pro mediatsiiu: proekt Zakonu Ukrainy vid 19.05.2020 roku № 3504. (2020) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukrainian]

11. Rishennia Mankivskoho raionnoho sudu, Cherkaskoi oblasti vid 01 bereznia 2021 r., sprava № 701/136/21. (2021) N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95196052>. [in Ukrainian]

12. Rishennia Dubenskoho miskraionnoho sudu, Rivnenskoj oblasti vid 01 bereznia 2021 r., sprava № 559/1439/20. (2021) N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95211072>. [in Ukrainian]

13. Rishennia Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 30 lypnia 2018 r., sprava №754/7581/17. (2018) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75891508>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.04.2021

Чеховская И.В., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права и процесса Университета государственной фискальной службы Украины (г. Ирпень, Украина)

Божук И. И., соискатель второго (магистерского) уровня высшего образования Учебно-научного института права Университета государственной фискальной службы Украины (г. Ирпень, Украина)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА СЕМЕЙНОЙ МЕДИАЦИИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию правового института медиации. Проанализировано содержание понятия «медиация» и выделены его особенности. Сформулировано авторское определение понятия «медиация».

Определены этапы международного развития института медиации. Исследована концепция семейной медиации как самостоятельного способа решения семейных споров. Осуществлен анализ практики применения семейной медиации в зарубежных странах. Доказана эффективность процедуры медиации, акцентировано внимание на помощи посредника в принятии взаимовыгодных для конфликтующих сторон решения. Выделены основные национальные и международные нормативно-правовые акты, составляющие основу регламентации данного процесса.

Установлено, что важное значение среди международных нормативно-правовых актов в сфере медиации играет Директива 2008/52 / ЕС об отдельных аспектах медиации в гражданских и коммерческих делах. Доказано, что наиболее распространенными проблемами вопросом при разводе супругов является жительства родителей и детей, воспитания и общения с ребенком, уплаты алиментов, раздела имущества и распреде-

ления долгов, а также споров, возникающих между членами семьи по материальной поддержке и помощи. Выделены преимущества медиации. Проанализированы судебную практику по решению семейных споров, а также проект Закона Украины «О медиации».

Ключевые слова: медиация, альтернативный методы решения правового спора, семейный спор, медиатор, примирение, гражданское общество, европейские стандарты, соглашение о результатах медиации.

Chekhovskaya I., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the University of State Fiscal Service of Ukraine (Irpın, Ukraine)

Bozhuk I., Applicant for the second (master's) level of higher education of the Educational and Scientific Institute of Law of the University of the State Fiscal Service of Ukraine (Irpın, Ukraine)

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF FAMILY MEDIATION IN UKRAINE

The article is devoted to the research of the legal institute of mediation. The content of the concept of "mediation" is analyzed and its features are singled out. The formulated author's definition of mediation is an unconventional (alternative) way of resolving a dispute, characterized by the participation of the parties to the conflict and a third party - the mediator, in order to compromise, quickly and effectively resolve the conflict.

The stages of international development of the institute of mediation are determined. The concept of family mediation as an independent way of resolving family disputes is studied. The analysis of the practice of family mediation in foreign countries is carried out. The effectiveness of the mediation procedure is proved; the emphasis is on the authority of the mediator in making mutually beneficial decisions for the conflicting parties.

The main national and international regulations that form the basis of regulation of this process are highlighted. It is established that Directive 2008/52 / EC on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, which defined mediation as a structured process by which two or more parties to a dispute on a voluntary basis under with the help of a mediator they try to reach an agreement on resolving their dispute.

The most common issues in divorce are parental and child rearing, parenting, child support, property sharing and debt sharing, and disputes between family members over financial support and assistance.

The advantages of mediation are highlighted. Judicial practice in resolving family disputes was analyzed and it was found that citizens continue to go to court, thus overloading the already imperfect judicial system, creating financial costs and waiting for a decision on the case for a long time.

The draft Law of Ukraine "On Mediation" is analyzed. Proposals for the development of this institute in Ukraine have been developed.

Keywords: mediation, alternative methods of resolving a legal dispute, family dispute, mediator, reconciliation, civil society, European standards, agreement on mediation results.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI:10.33766/2524-0323.94.259-277

UDK 343.344

Beznogykh V., Ph.D in Legal Science Independent expert (Kyiv, Ukraine)

e-mail: vbeznogykh@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0954-1420>

REVIEW OF ILLEGAL TRAFFICKING IN WEAPONS AND AMMUNITION IN UKRAINE ACCORDING TO OPEN SOURCES (2020)

The article provides an analysis of crime related to firearms, ammunition and explosives. It is written based on the results of the study of information on this category of crimes collected in open sources (law enforcement websites and media news resources). In contrast to the departmental statistics and narrative reports that serve certain tasks of law enforcement agencies, the present analysis attempts to describe additional qualitative characteristics for this category of crimes in order to identify more specific trends and determine the impact of the situation in south-eastern Ukraine caused by the armed aggression of the Russian Federation. Relying on his experience of work in the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) projects, the author of the study attempts to adapt and apply the principles of collecting of qualitative information from open sources, which are used to collect information on drug-related crimes for the Drug Monitoring Platform in the Afghan Opiate Trade Project (AOPT). The study covers all types of crimes related to firearms, ammunition and explosives, both those in which the weapon is the subject of a crime (illegal possession, sale, smuggling), and crimes in which a weapon or explosive used as an instrument of crime (murder, attempted murder, armed robbery, property damage, hooliganism). The study also includes cases of illegal use of traumatic firearms, which within the existing criminal legislation of Ukraine are classified as hooliganism. The article provides summary table on prices for certain types of weapons and ammunition in the regions of Ukraine based on the results of successful operations of weapons purchasing realized by law enforcement agencies. In general, the materials presented in the article are an additional source of criminalistics information and can serve as a basis for further analysis and research. The article is a logical continuation of an article published last year based on the results of the 2019 study.

Keywords: illicit trafficking in weapons, ammunition and explosives; illegal sale of weapons, illegal possession of weapons, ammunition and explosives; illegal use of weapons, illegal arms market, price of illegal weapons.

Formulation of the problem. The problem of illicit trafficking and use of weapons remains quite actual for modern Ukraine. Of course, the main trigger for the surge in gun crime was the Russian aggression in the east of the country. Even though the conflict has shifted from a hot stage to a stage of provocative shelling of Ukrainian positions, the amount of military weapons seized by law enforcement agencies remains impressive. At the same time, the variety of weapons on the illegal market has significantly expanded. If before the aggression the market of illegal weapons in

Ukraine did not differ from other European countries and was mainly focused on converting traumatic and noise pistols into combat, semi-automatic samples into automatic weapons and reactivating of deactivated weapons, recently a significant amount of military grade weapons and ammunition, including hand grenades has been added to circulation.

Formulation of the problem. The data published by the Office of the Prosecutor General of Ukraine do not allow to do a qualitative analysis of crimes in the field of circulation and use of weapons in connection with certain types of weapons or ammunition, the circumstances of their seizure and illegal use.

In 2020, according to data collected from open sources, using a developed information matrix, I prepared an analysis of crimes related to weapons. The summarized results of the study were published in the Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs in the article "Open sources review on SALW illegal use and seizure in Ukraine (2019) [1]. This article is a logical continuation of last year publication and introduces the analysis of data on this category of crimes collected for the period from January 1 to December 31, 2020 and processed by a similar method.

Analysis of previous publications. Recently, the circle of authors studying the topic of arms trafficking in Ukraine has significantly expanded. Quite interesting and informative is the review of the Center for Security Studies "SENS" "Illicit trafficking and use of weapons in Ukraine in 2020" [2], which also, incidentally, consists of a significant amount of data from open sources. The works of Kirilenko F., Zagorulko A. [3], Martyniuk A. [4], Sklyar N.M., Usyk P.S. [5], Tsebynoga Y.V., Vintsuk V.V. [6] and others deserve attention. Each of these publications covers a certain amount of information, rethinks it and provides conclusions. Some opinions of the authors coincide, others complement each other, while making a certain slice of the situation in Ukraine as a result of the aggression of the Russian Federation. Taking in consideration the difference in methodological approaches, areas of research and the ultimate goals of the authors of these publications, my research may fill certain information gaps in the research of this category of offenses, which explains the relevance of this article.

Formulation of goals. The aim of the study is to obtain additional qualitative data on offenses related to the illicit handling and use of small arms and light weapons and, based on their analysis to develop a number of recommendations on possible ways to reduce negative trends. Through the publication of the obtained data, draw the attention of stakeholders to the further development of such studies and involve relevant international projects in joint activities to prevent the illegal proliferation of weapons in Ukraine and their supply to Europe.

Expected results. Analytical materials on illicit trafficking and use of small arms and light weapons. The main risks and priorities in threatening trends will be outlined.

Research methodology. The work is based on the study of information from open sources on the Internet. Due to the fact that crimes related to the circulation and use of weapons are the most resonant in society, reports of this offense regularly appear on the information pages of online publications, as well as departmental websites of law enforcement agencies.

The study consists of two parts a) collection and processing of qualitative data; b) analysis of aggregated data. A more detailed description of the methodology can be

found in the previous article "Open sources review on SALW illegal use and seizure in Ukraine (2019)" [1]. Compared to the previous year, except for reports of arms trafficking, all reports of detention of organized crime groups and "criminal dignitaries" ("thieves in law") were researched. Despite the fact that criminal groups do not always use weapons to achieve their goals, many OCG members have firearms as an element of status or to protect the scope of their activities from encroachment by members of other criminal groups. The same applies to "thieves in law", and it is used by law enforcement as a reason to detain them. As a result, the array of events studied has increased significantly compared to last year.

Results of the research. The study examined 684 events related to the circulation or use of firearms and ammunition collected in the period from January 1 to December 31, 2020, of which 362 events (52.92 %) were classified as illicit trafficking in weapons (possession, sale, smuggling, detection of impersonal weapons concealments), 279 events (40.79 %) - illegal use of weapons and ammunition and 43 events (6.29 %) - facts of accidents and suicides from firearms, ammunition and explosives. According to information provided on the Internet by law enforcement agencies, the following weapons were seized: 632 pistols and revolvers, 239 assault rifles, submachine guns and carbines, 20 machine guns, 258 grenade launchers, 6 artillery installations, 140 hunting rifles and "sawn-offs", shots for grenade launchers - 1 200, hand grenades of all types - 1737, artillery shells - 281, mines and improvised explosive devices - 2377, explosives 877.3 kg, ammunition of various types 768 071 pieces.

Table 1

Seizure of weapons and ammunition. Internet publication data 2020

	number	cases
Pistols and revolvers	632	237
Assault rifles, sub-machine guns, carbines	239	110
Machine-guns	20	7
Grenade launchers	258	58
Artillery installation	6	1
Hunting shotguns, "sawn-offs"	140	74
Weapon parts (cases of)	17	11
Grenades for grenade launcher	1 200	41
Hand grenades	1 737	182
Shells	281	42
Mines, improvised explosive devices	2 377	26
Explosives (kg)	877,315	57
Ammunition (pcs)	768 071	198

Possession. Among the 362 events that were classified as illicit trafficking, 209 facts (57.72 %) were related to the illegal possession of weapons or ammunition. In addition to the facts where the offenders intended to keep weapons, this category includes facts according to which by the time of publication (entry in the Unified State Register of Pre-trial Investigations) the investigating authorities had not proved the fact of sale or attempted sale. The classification of crimes may be changed in the future, depending on the identified circumstances, and it will be accordingly reflected in state statistics.

Table 2.

Possession (cases) by types of weapon/ammunition. Open sources data 2019

Region		Hand-grenade	Rock et-grenade	Gr ena de La unc her	Auto-matic rifle	Pis-tols	Ma-chine-gun
Vinnitsia	8	6	0	0	1	3	0
Volyn	4	1	0	0	0	2	0
Dnipropetrovsk	24	12	1	2	9	14	1
Donetsk	11	7	1	0	1	3	0
Zhytomyr	5	2	0	0	1	3	0
Zakarpattia	6	2	0	0	2	2	1
Zaporizhia	4	2	1	0	1	2	0
Ivano-Frankivsk	2	0		0	1	2	0
Kyiv-City	29	8	2	2	9	20	0
Kyiv-Region	21	5	1	1	7	18	0
Kirovograd	4	4	1	2	0	2	0
Lugansk	18	13	3	8	1	3	1
Lviv	7	1	0	0	2	4	0
Mykolaiv	3	1	0	0	1	2	0
Odesa	19	9	0	0	6	10	1
Poltava	4	0	0	0	1	1	0
Rivne	4	4	1	3	1	1	0
Sumy	1	1	0	0	0	0	0
Ternopil	2	0	0	0	0	2	0
Kharkiv	14	9	0	0	5	7	0
Kherson	6	3	0	1	2	3	0
Khmelnytsky	2	1	0	0	1	2	0
Cherkasy	6	2	1	0	3		
Chernivtsi	2	0	0	0	1		
Chernigiv	3	1	0	0	1		
	209	94	12	19	57	112	

According to the number of facts, pistols (revolvers) are the most common subject of illegal possession of weapons and ammunition. There were 112 such cases in total, in which 239 pistols were involved. Hand grenades continue to occupy the first position in terms of the number of seized units. A total of 295 hand grenades were seized in 94 cases. The largest amount of possession in a individual case is 38 grenades when members of the OCG were detained (Dnipropetrovsk region) [7]. Considering the events related to the possession of grenades, in 41 cases the offenders kept only one grenade, in 26 - 2 grenades and in 8 - 3. In addition, in 46 cases, together with grenades illegally possessed small arms or other ammunition, in 13 cases grenade launchers, in 8 cases there were shots for grenade launchers, and in 5 cases there were hand grenades, shots for grenade launchers and loaded grenade launchers in illegal possession simultaneously. In 13 cases, 111 grenade launcher shots were seized from citizens. The largest number of such ammunition was illegally stored in Luhansk region (18 units) [8].

Table 3.

Number of seized weapon items. Open sources data 2019

Region	Hand-grenade	Rocket-grenade	Grenade Launcher	Auto-matic rifle	Pistol	Ma-chine-gun
Vinnitsia	13	0	0	3	4	0
Volyn	3	0	0	0	3	0
Dnipropetrovsk	52	15	4	29	30	2
Donetsk	26	1	0	1	3	0
Zhytomyr	4	0	0	1	10	0
Zakarpattia	19	0	0	5	7	2
Zaporizhia	5	4	0	1	3	0
Ivano-Frankivsk	0	0	0	2	4	0
Kyiv-City	31	7	3	20	40	0
Kyiv-Region	7	7	1	7	35	0
Kirovograd	13	13	2	0	3	0
Luhansk	46	38	17	1	4	7
Lviv	2	0	0	2	4	0
Mykolaiv	1	0	0	1	3	0
Odesa	18	0	0	22	22	1
Poltava	0	0	0	1	7	0
Rivne	8	1	3	1	2	0
Sumy	2	0	0	0	0	0

Ternopil	0	0	0	0	2	0
Kharkiv	31	0	0	8	12	0
Kherson	8	0	2	2	13	0
Khmelnitsky	1	0	0	1	6	0
Cherkasy	4	17	0	5	14	0
Chernivtsi	0	0	0	2	7	0
Chernigiv	1	0	0	1	1	0
Total	295	93	32	116	239	12

Grenade launchers and other means of hitting targets at a considerable distance were seized in 19 cases (32 units). The largest number of seized in a individual case grenade launchers were 3 units (Dnepropetrovsk region) [9]. In addition to pistols, automatic and semi-automatic small arms were seized in 57 cases (116 units). There were 4 cases of seizures of 12 machine guns, of which 7 were seized in one individual case including 1 heavy machine gun NSV "Utyos" in Luhansk region [10]. The specified party, was detained at attempt of smuggling of machine guns from a zone of the military action.

Significant volumes of military grade weapons possession is not only attributed to the frontline Donetsk and Luhansk regions. The data show a gradual increase in the possession of this type of weapon in the most populated, industrial regions such as Dnipropetrovsk, Odessa, Kyiv regions and the city of Kyiv. It cannot be ruled out that the accumulation of these weapons in those regions is related to the purpose of their further sale, which is also indirectly confirmed by the below mentioned data on the sale of weapons in the regional context.

Illegal sale. Among the 362 events related to the illicit trafficking of weapons and ammunition, 72 reports (19.89%) related to sale or attempted sale.

Table 4.

**Number cases of selling by types of weapon/ammunition.
Open sources data 2019**

Region	Cases number	Hand-grenade	Rocket-grenade	Grenade Launcher	Automatic rifle	Pistol	Machine-gun
Vinnitsia	2	2	0	1	1	1	0
Volyn	1	1	0	0	1	0	0
Dnipropetrovsk	6	5	1	0	3	4	0
Donetsk	3	3	2	1	2	1	0
Zhytomyr	2	1	0	1	1	2	0

Zakarpattia	2	1	0	0	1	1	0
Zaporizhia	3	1	0	0	1	3	0
Ivano-Frankivsk							
Kyiv-City	3	1	0	0	2	1	0
Kyiv-Region	5	2	1	1	3	3	0
Kirovograd	2	0	0	0	0	0	0
Lugansk	3	1	0	0	0	0	0
Lviv	3	1	0	0	1	2	0
Mykolaiv	2	1	0	0	0	1	0
Odesa	4	4	0	2	2	2	0
Poltava	2	1	0	0	2	1	0
Rivne	2	2	1	2	0	1	0
Sumy	1	0	0	0	0	0	0
Ternopil	2	0	0	0	1	2	0
Kharkiv	8	5	0	0	1	2	0
Kherson	5	3	1	1	1	2	0
Khmelnitsky	1	0	0	1	1	1	0
Cherkasy	4	2	0	1	0	1	0
Chernivtsi	1	1	0	0	0	0	0
Chernigiv	5	2	0	0	2	2	0
Total	72	40	6	11	26	33	0

Information about the blocking of the sale of weapons or ammunition usually appears as a result of law enforcement agencies' operations of buying and information provided by detained criminals. In most of the studied sales cases, the consignment of weapons being sold includes various types of weapons and ammunition. According to the media, in 40 cases the subject of sale were hand grenades, in 33 - pistols, 16 - explosives, 26 - automatic and semi-automatic rifles, submachine guns, 11 - grenade launchers, 6 - shots (grenades) for grenade launchers, 5 - mines and improvised explosive devices. In 52 cases, the subject of sale were ammunition for various weapons.

In total, according to information published by law enforcement agencies in the media, the criminals tried to sell 226 hand grenades, 10 grenades (shots) for grenade launchers, 12 loaded grenade launchers, 285 pistols, 55 automatic and

semi-automatic rifles and submachine guns, 133.1 kg of explosives and 19 mines and 49202 rounds.

In terms of the regional context with respect to sales facts of weapons and ammunition, the largest number of attempts to commit such crimes took place in Kharkiv - 8, Dnipropetrovsk - 6, in Kyiv, Kherson and Chernihiv regions by 5. Intensity of illegal sale shifts from the areas close to hostilities to areas of the central and northern regions of country. By the number of seized units of automatic (assault rifles and submachine guns) weapons the leading position keeps Zhytomyr region - 8 units (the largest individual party) [11], Kyiv - 6, in Poltava and Chernihiv regions 5 units each. Pistols: 153 units were seized in Dnipropetrovsk oblast, 17 units both in Khmelnytsky oblast and Kyiv, 16 in Zaporizhia oblast. The largest number in an individual case - 100 pistols were seized from OCG, which was engaged in smuggling and processing of noise pistols and sold them via the Internet [12]. The largest number of hand grenades attempted to sell were seized in the Chernihiv region - 71 (70 units in a single batch) [13]. In Odesa oblast, 56 grenades were seized, in Dnipropetrovsk oblast - 17. Shots for grenade launchers were most frequent in Kyiv oblast - 5 (in a single batch) [14]. In Ivano-Frankivsk region, the facts of sale of weapons or ammunition have not been recorded.

By gender, only men are involved in the sale of weapons and ammunition (in 2019, one woman was detained for selling grenades) [15]. According to published materials, in 15 cases the sale of weapons was carried out by members of organized criminal groups, one of these groups had an extended network in the country [16]. The activity of 1 ethnic group, which consisted of people from the Caucasus region, was also blocked. Two groups sold weapons online. In addition, in 4 cases the crimes were committed by small groups of 2 people.

Table 5.

Number of seized weapon items which were sold. Open sources data 2019

Region	Hand-grenade	Rocket-grenade	Grenade Launcher	Auto-matic rifle	Pistol	Machine-gun
Vinnitsia	3	0	0	1	2	0
Volyn	0	0	0	2	0	0
Dnipropetrovsk	17	1	0	3	153	0
Donetsk	6	2	3	4	2	0
Zhytomyr	2	0	1	8	6	0
Zakarpattia	8	0	0	2	2	0
Zaporizhia	2	0	0	3	16	0
Ivano-Frankivsk						
Kyiv-City	6	0	0	6	17	0
Kyiv-Region	3	5	1	4	8	0

Mykolaiv	3	0	0	0	7	0
Odesa	56	0	2	4	3	0
Poltava	3	0	0	5	13	0
Rivne	11	1	2	0	2	0
Sumy	0	0	0	0	0	0
Ternopil	0	0	0	1	2	0
Kharkiv	13	0	0	2	5	0
Kherson	5	1	1	1	11	0
Khmelnytsky	0	0	1	1	17	0
Cherkasy	4	0	1	0	1	0
Chernivtsi	7	0	0	0	0	0
Chernigiv	71	0	0	6	8	0
Lugansk	1	0	0	0	0	0
Lviv	2	0	0	2	10	0
Kirovograd	0	0	0	0	0	0
Total	223	10	12	55	285	0

The main source of arms remains warfare zone in eastern Ukraine and adjacent regions in Donetsk and Luhansk oblasts. By the time of publication in the media, enforcement agencies found that in six cases weapons and ammunition came from the east of the country, from the combat zone, in nine cases the weapons were stolen by the militaries from armouries of the Armed Forces. The military steals ammunition - rounds and shots for grenade launchers. There were also recorded, one case respectively, when police, Security Service of Ukraine, the Border Guard Service and the Emergency Service officers were involved in the sale of weapons.

The number of attempts to sell military grade weapons remains quite high both in terms of the number of cases and the number of units. The significant influx of ammunition stolen from military units is also a consequence of the situation that has arisen with the threat of a full-scale military invasion in Ukraine by the Russian Federation. Under these conditions, the turnover of weapons associated with training and combat missions increases; among the militaries the level of perception of the danger of possession of weapons and their free (but paid) transfer to third parties decreases.

The price of weapons and ammunition.

The main source of data on the price of certain types of weapons or ammunition is information from law enforcement agencies that have made operational purchases from criminals, or investigative information from the testimony of criminals detained for illegal handling of weapons.

Table 6.

Prices for individual weapons. Internet data 2019

Region	Batch		Single unit	
	Item of the batch	Cost of the batch	Item	Cost of the unit
Zaporizhia			1 revolver Nagant	15 000 UAH
Donetsk	1 VOG-17	10 000 UAH		
	400 g TNT			
	3 hand grenade RGD-5			
	1 hand grenade F-1			
Kyiv-region	2 converted pistols	18 000 UAH	1 converted pistol	9 000 UAH
			1 PM pistol	30 000 UAH
Rivne	1 RPG	40 000 UAH		
	7 hand grenades			
	800 g TNT			
Kharkiv	2 hand grenades (RGD+FT)	2 000 UAH	1 hand grenade	1 000 UAH
Lviv	1 Glock 17	8 700 USD		
	1 CZ pistol			
	2 Scorpion Vz 61			
	123 rounds			
Donetsk	1 RPG 22	55 000 UAH		
	1 AK			
	5 kg C-4			
	1 IED			
Kyiv-region	800 g TNT	5 400 USD		
	1 AK			
	2 pistols			
	5 VOG			
	130 rounds			
Dnipro			1 AK	49 000 UAH

Kharkiv	3 hand grenades	4000UAH		
	200 rounds			
Zaporizhia	10 pistols	50 000 UAH		
	200 rounds			
Chernihiv	1 AK	5 000 UAH		
	300 rounds			
Kherson			1 RPG	300 USD
Vinnitsa			1 hand grenade	700 UAH
Kherson	2 hand grenades	000 UAH		
	1 VOG -17			
Kharkiv	2 hand grenades RGD	000 UAH	1 hand grenade RGD	500 UAH
			1 hand grenade F-1	700 UAH
Mykolaiv			300 rounds 5,45	3100 UAH
Kharkiv	10 kg C-4	0 Euro		
	1,5 kg TNT			
Sumy			4 000 kg gun powder	4 000 000 UAH
Kharkiv	1 AK 74	1500 USD		
	1200 rounds			
Cherkasy			1 IZh 56 rifle	10 000 UAH
Odesa			900 rounds	10 000 UAH
	7 hand grenades	3 500 UAH	1 hand grenade	500 UAH
Ternopil	1 TT pistol	19 500 UAH		
	10 rounds			
Ternopil	1 Browning pistol	37 000 UAH		
	1 TOZ-38 hunting rifle			
Kyrovograd	5 IEDs	1 650 UAH	1 IED	330 UAH

The main source of data on the price of certain types of weapons or ammunition is information from law enforcement agencies that have made operational purchases from criminals, or investigative information from the testimony of criminals detained for illegal handling of weapons.

Law enforcement agencies do not always provide information in the media about the value of weapons or ammunition that were "purchased" during the operation. Also,

data on the value of weapons can be provided in general for a batch that included different types of weapons or ammunition, which makes it difficult to understand the value of a particular type of weapon or ammunition. The cost may vary depending on certain circumstances mentioned in the previous article. According to the available data, a summary table was compiled and the indicated value of the consignment of weapons as a whole, and in some cases where it was possible for a separate unit of weapons. According to these data, the cost of a hand grenade ranges from 500 to 1,000 hryvnias (in 2019 from 300 to 2,500 hryvnias). Converted from a noise or traumatic to a combat pistol costs around 9000 hryvnias. AK machine gun – 49 000 hryvnias, PM pistol – 30000 hryvnias, RPG grenade launcher – 300 US dollars.

Hidden weapons and ammunition. According to the studied data, during 2020, law enforcement agencies uncovered 59 impersonal weapons caches. As in 2019, most of these hideouts are related to the fighting in the east of the country. As a result of intensive and dynamic hostilities that took place in Donetsk and Luhansk oblasts in 2014-2015, a large number of various weapons remained in the places of fighting.

Table 7.

Revealed impersonal caches by types of weapon/ammunition.
Open sources data 2020

Region	Cases	Hand-grenade	Rocke t-gre-nade	Gre-nade Launcher	Au-to-matic rifle	Min e	Ex-plo-sives	Roun ds
Dnipropetrovsk	3	1	1	2	2	0	0	3
Donetsk	20	10	9	10	3	7	4	12
Zaporizhia	1	0	0	0	0	0	0	0
Kyiv-city	3	3	1	1	1	0	0	1
Kyiv-region	1	0	0	0	0	0	1	0
Lugansk	23	12	7	9	3	10	8	17
Lviv	1	1	0	1	0	0	1	0
Odesa	2	2	0	2	0	0	1	2
Rivne	1	1	0	1	0	0	1	1
Kharkiv	1	1	1	1	0	1	1	1
Kherson	3	1	1	0	0	1	2	1
Total	59	32	20	27	9	19	19	38

A significant number of hiding places were made by the local population after the end of hostilities. According to the method of arrangement and types of concealed weapons, it can be concluded that some hiding places were later set up by reconnaissance

and sabotage groups of the Russian occupation forces in Donbas for use in subversive and terrorist activities. The largest number of impersonal hiding places is in Donetsk (20) and Luhansk (23) oblasts. Conceals of weapons in areas far from the line of contact were most likely set up by criminal groups. There has been a decrease in the number of hiding places in the western regions, which were discovered in previous years and were associated with a significant number of volunteers from these regions who fought in the first years of Russian aggression. Instead, the number of hidden caches discovered in Donetsk and Luhansk oblasts, which are related to former or current members of Russian-funded illegal armed groups, has increased. This can be attributed to certain operational successes of the Security Service of Ukraine. In Kyiv, Dnipropetrovsk and Kherson oblasts, 3 caches were uncovered, and in five more oblasts 1 cache was uncovered. By type of weapon (ammunition) the number of hiding places in which grenades were stored (32 cases) or ammunition (38 cases) prevails. In 20 caches grenades for grenade launchers were kept, in 27 grenade launchers and anti-tank systems, in 19 – explosives, 19 - mines, 18 - shells. Automatic small arms only in 9 cases. No machine guns were found.

Table 8.

**Number of concealed weapons/ammunition in impersonal cache.
Open sources data 2020**

Region	Hand - grenade	Rocket-grenade	Grenade Launcher	Automatic rifle	Min e	Explosives	Rounds
Dnipropetrovsk	4	77	77	30	0	0	500391
Donetsk	539	116	55	5	36	73	50762
Kyiv-city	43	40	4	2	0	0	240
Kyiv-region	0	0	0	0	0	10	0
Lugansk	97	108	16	7	32	55,6	15130
Lviv	7	0	1	0	0	0,4	0
Odesa	7	0	5	0	0	0,25	2000
Rivne	20	0	4	0	0	2,5	1197
Kharkiv	472	750	49	0	4	13,5	62000
Kherson	1	2	0	0	3	7,2	400
Total	1190	1093	211	44	75	162,45	632120

By the number of seized units, most of all hand grenades - 1190, of which 539 were seized in the Donetsk region. In total, the majority of hand grenades were seized in three oblasts: Donetsk, Kharkiv - 472 (the largest single seizure) [17], and Luhansk - 97. Out of 211 grenade launchers, 77 were seized in Dnipropetrovsk, 55 in Donetsk and 49 in Kharkiv oblast. The largest separate party of 76 units was seized in the Dnipropetrovsk region [18].

The largest number of seized ammunition in the Dnipropetrovsk region - more than 500 thousand units [18].

As in 2019, in most cases, organized hiding places are made in abandoned or dilapidated houses or industrial buildings.

Smuggling of weapons. No cases of smuggling of weapons or ammunition that could be related to international or organized arms trafficking during the year were detected. The most striking case is the attempt of a Russian citizen, a Chechen by nationality, living in Austria, to transport two "Scorpion" Evo 3S1 submachine guns in transit through Ukraine [19]. The remaining cases concern the smuggling of pistols (3), ammunition for small arms (11), and components for small arms (7). In 2 cases, traumatic pistols were smuggled into Ukraine for further converting into combat ones. In 7 cases, small quantities of ammunition were smuggled into Ukraine in the secondhand cars exported from the United States. Most likely, the ammunition was lost or forgotten in the cars.

Crimes committed with weapons. Among the studied data, this cluster included 279 crimes when weapons or explosive devices were used to commit a crime, among them in defined categories: 41 murders, 31 - attempted murders, 13 crimes were classified as terrorist attacks, 20 crimes using grenades (injuries or property damage), 1 case of using grenade launcher (property damage), 20 ATM robberies with explosives, 18 facts of armed resistance to law enforcement, 28 armed robberies, 22 facts of hooliganism, 79 illegal use of traumatic weapons (qualified by police as hooliganism) which caused injuries.

Blowing up ATMs in order to extract money from them is another characteristic sign of modern crime. The number of reports about this category of crimes has increased by an order of magnitude compared to last year. In this specialization of criminal groups, the presence of persons who have experience in handling explosive devices and substances and their use plays an important role.

As in 2019, there are still a large number of events using grenades, grenade launchers and explosives. In addition to 20 cases when grenades for hooligan or other motives were thrown into private households, in one case murder and suicide were committed by detonating a grenade. In 2 cases, grenades were thrown by criminals at police to prevent a chase. Two murders and one attempted murder were committed with the use of grenades, and two events were classified as a terrorist attack.

Conclusions.

1. The armed aggression of the Russian Federation in eastern Ukraine remains the main factor influencing the criminal situation related to the illicit trafficking of weapons. The constant threat of a full-scale military invasion is forcing patriotic citizens to acquire both legal weapons and those stolen during hostilities. In this sense, the strategy chosen by the Ukrainian side to involve the global community in influencing the Russian

Federation until the full end of the conflict and the restoration of Ukraine's sovereignty remains relevant. An important component of this strategy is to inform international organizations about the real state of arms trafficking and crime related to hostilities and the corresponding negative consequences.

2. A significant number of people have appeared in Ukraine who have served in the armed forces and have military experience, certain skills in handling weapons and explosives, and who have seen a reduction in moral barriers to the use of weapons. This factor creates additional difficulties in the field of criminal offenses related to weapons. In addition, in the context of the economic crisis, declining social standards of living, misjudgement and corruption, the temptation to resolve justice issues not by law, but with arms is increasing.

3. Hidden arsenals of weapons, representing for their owners, a kind of assets, which in the case of resolving a conflict with the Russian Federation, after some time may be sold for profit. Events could develop in a similar way to the Yugoslav scenario and significantly replenish not only the local illegal market, but also the markets of other European countries where the cost of illegal military grade weapons is higher.

4. Stealing and smuggling of weapons and ammunition, mostly grenades, by the military from the combat zone leads to the fact that very often these "souvenirs" fall into the hands of unaware people, and as a result cause fatal accidents and serious injuries. To this tragic statistic may be added the facts of the use of grenades under the influence of post-traumatic stress disorder and alcohol intoxication.

Used sources:

1. Beznogykh, V. (2020) Open sources review on SALW illegal use and seizures in Ukraine (2019). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Том 4. № 92. С. 264-275. [in Ukrainian].

2. Черниш В., Воронина В. (2021) Незаконний обіг і використання зброї в Україні у 2020. URL : <https://censs.org/illcit-arms-2020/>. (дата звернення: 28.05.2021).

3. Кіріленко Ф., Загорулько А. (2017) Незаконний обіг зброї і стан боротьби зі злочинами, вчиненими з її використанням. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. С. 119-123.

4. Мартинюк А. (2017) Дослідження незаконних потоків зброї. Україна, Короткий інформаційний документ. Публікація Small Arms Survey за підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини. URL : <https://uavz.org/nelegalna-zbroya-v-ukraini-rovna-versiya-dokumentu-vid-small-arms-survey/>. (дата звернення: 28.05.2021).

5. Скляр Н. М., Усик П. С. (2018) Окремі питання дослідження тіншового ринку зброї України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаук"*. Том 1. № 11. С. 31-36.

6. Цебинога Ю. В., Вінчук В. В. (2017) Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї оперативними підрозділами Національної поліції України. *Право і безпека*. № 4 (67). С. 73-75.

7. У Нікополі затримали угруповання, яке залякувало і катувало людей. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3065399-u-nikopoli-zatrimali-ugrupovanna-ake-zalakuvalo-i-katuvalo-ludej.html>. (дата звернення: 28.05.2021).

8. На Луганщині поліція в ході досудового слідства виявила ще дві схованки зі зброєю та боєприпасами URL : <https://www.npu.gov.ua/news/oos/na-luganshchini-poli>

czyia-v-xodi-dosudovogo-slidstva-viyavila-shhe-dvi-sxovanki-zi-zbrojeyu-ta-bojepripasami/. (дата звернення: 28.05.2021).

9. На Дніпропетровщині СБУ затримала лідера та учасників угруповання, яке загрожувало безпеці і спокою мешканців регіону. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/pa-dnipropetrovshchyni-sbu-zatrymala-lidera-ta-uchasnykiv-uhrupovannia-yake-zahrozhuvalo-bezpetsi-i-spokoiu-meshkantsiv-rehionu>. (дата звернення: 28.05.2021).

10. На Луганщині на блокпосту «Лисичанськ-Бахмут» правоохоронці затримали мікроавтобус із арсеналом зброї та боєприпасів. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/oos/na-luganshchyni-na-blokpostu-lisichansk-baxmut-pravoohoronczy-zatrymali-mikroavtobus-iz-arsenalom-zbroji-ta-bojepripasiv/>. (дата звернення: 28.05.2021).

11. На Житомирщині поліція викрила групу продавців зброї. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-zhitomirshchyni-policiya-vikryla-grupu-prodavciv-zbroji/> (дата звернення: 28.05.2021).

12. Поліція Дніпропетровщини викрила транснаціональне злочинне угруповання, яке займалося виготовленням та збутом саморобної зброї URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/policiya-dnipropetrovshchyni-vikryla-transnacionalne-zlochynne-ugrupovannya-yake-zajmalosya-vigotovlenniam-ta-zbutom-samorobnoji-zbroji/>. (дата звернення: 28.05.2021).

13. Колишній військовий продавав гранати чернігівському криміналітету і по пався. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/17/7256054/>. (дата звернення: 28.05.2021).

14. На Київщині СБУ блокувала продаж військових засобів ураження, нелегально вивезених з району ООС. URL.: <https://stopcor.org/na-kyivshchyni-sbu-blokuvala-prodazh-vijskovykh-zasobiv-urazhennya-nelegalno-vyvezenykh-z-rajonu-oos/>. (дата звернення: 28.05.2021).

15. У Дніпрі поліцейські викрили жінку у збуті зброї та боєприпасів. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-dnypri-policejski-vikryli-zhinku-u-zbuti-zbroji-ta-bojepripasiv/>. (дата звернення: 28.05.2021).

16. Нацполіція ліквідувала розгалужену мережу збуту вогнепальної зброї на території України. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/nacpolicziya-likvidovala-rozgaluzhenu-merezhu-zbutu-vognepalnoi-zbroji-na-teritoriji-ukrajini>. (дата звернення: 28.05.2021).

17. На Харківщині поліцейські виявили схрон боєприпасів URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-xarkivshchyni-policejski-viyavili-sxron-bojepripasiv/>. (дата звернення: 28.05.2021).

18. Правоохоронці виявили масштабний схрон військової техніки та озброєння на Сході України. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=271958. (дата звернення: 28.05.2021).

19. Громадянин Росії намагався ввезти на територію України пістолети-кулемети Scorpion Evo 3S1. URL : https://zbroya.info/uk/blog/19639_gromadianin-rosiyi-nama-gavsia-vvezti-na-teritorii-ukrayini-pistoleti-kulemeti-scorpion-evo-3s1/. (дата звернення: 28.05.2021).

References:

1. Beznogykh, V. (2020) Open sources review on SALW illegal use and seizures in Ukraine (2019). *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 4, 92*. [in English].

2. Chernysh, V., Voronina, V. (2021) Nezakonnyy obih i vykorystannya zbroiy v Ukraini u 2020. URL : <https://censs.org/illcit-arms-2020/>. [in Ukrainian].

3. Kirilenko, F., Zahorul'ko, A. (2017) Nezakonnyy obih zbroiy i stan borot'by zi zlochynamy, vychynenymy z yiyi vykorystanniam. *Natsional'nyy yurydychnyy zhurnal: teoriya i praktyka - National Legal Journal: Theory and Practice*, 6, 119-123. [in Ukrainian].

4. Martynyuk, A. (2017) Doslidzhennya nezakonnykh potokiv zbroiy. Ukrayina, Korotkyy informatsiyyny dokument. Publikatsiya Small Arms Survey za pidtrymky Federal'noho ministerstva zakordonnykh sprav Nimechchyny. N. d. URL : <https://uavz.org/illegalnazbroya-v-ukraini-povna-versiya-dokumentu-vid-small-arms-survey/>. [in Ukrainian].

5. Sklyar, N. M., Usyk, P. S. (2018) Okremi pytannya doslidzhennya tin'ovoho rynku zbroiy Ukrainy. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka" - International Scientific Journal "Internauka"*, 11(1), 31-36. [in Ukrainian].

6. Tsebynoha, YU. V., Vintsuk, V. V. (2017) Protydiya nezakonnomu obihu vohnepal'noyi zyroiyi operatyvnymy pidrozdilamy Natsional'noyi politysiy Ukrainy. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 4 (67), 73-75. [in Ukrainian].

7. U Nikopoli zatrymaly uhrupovannya, yake zalyakovalo i katovalo lyudey. N. d. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3065399-u-nikopoli-zatrymali-ugrupovanna-ake-zalakuvalo-i-katovalo-ludej.html>. [in Ukrainian].

8. Na Luhanshchyni politysiya v khodi dosudovoho slidstva vyyavyla shche dvi skhovanky zi zbroyeu ta boyeprypamy. N. d. N. p. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/oos/na-luganshchyni-politsiya-v-xodi-dosudovogo-slidstva-viyavila-shche-dvi-skhovanky-zi-zbrojeu-ta-bojepripasami/>. [in Ukrainian].

9. Na Dnipropetrovshchyni SBU zatrymala lidera ta uchasnykiv uhrupovannya, yake zahrozhuvalo bezpetsi i spokoyu meshkantsiv rehionu. N. d. N. p. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/na-dnipropetrovshchyni-sbu-zatrymala-lidera-ta-uchasnykiv-uhrupovannia-yake-zahrozhuvalo-bezpetsi-i-spokoiu-meshkantsiv-rehionu>. [in Ukrainian].

10. Na Luhanshchyni na blokpostu «Lysychans'k-Bakhmut» pravookhorontsi zatrymaly mikroavtobus iz arsenalom zbroiy ta boyeprypasyv. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/oos/na-luganshchyni-na-blokpostu-lisichans'k-baxmut-pravookhorontsi-zatrymali-mikroavtobus-iz-arsenalom-zbroji-ta-bojepripasiv/>. [in Ukrainian].

11. Na Zhytomyrshchyni politysiya vykryla hrupu prodavtsiv zbroiy. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-zhytomirshchyni-politsiya-vikryla-grupu-prodavtsiv-zbroji/>. [in Ukrainian].

12. Politsiya Dnipropetrovshchyny vykryla transnatsional'ne zlochynne uhrupovannya, yake zaymalosya vyhotovlenniam ta zbutom samorobnoyi zbroiy. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/politsiya-dnipropetrovshchyni-vikryla-transnatsionalne-zlochynne-uhrupovannya-yake-zajmalosya-vygotovlenniam-ta-zbutom-samorobnoyi-zbroji/>. [in Ukrainian].

13. Kolyshniy viys'kovyy prodavav hranaty chernihivs'komu kryminalitetu i popavsvya. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/17/7256054/>. [in Ukrainian].

14. Na Kyvivshchyni SBU blokuvala prodazh viys'kovykh zasobiv urazhennya, nelehal'no vyveznykh z rayonu OOS. N. d. N. p. URL : <https://stopcor.org/na-kyvivshchyni-sbu-blokuvala-prodazh-vijskovykh-zasobiv-urazhennya-nelegalno-vyveznykh-z-rajonu-oos/>. [in Ukrainian].

15. У Дніпрі поліцейські викрили жінку у збуті зброї та боєприпасів. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-dnipri-politsiyejski-vikryli-zhinku-u-zbuti-zbroji-ta-bojepripasiv/>. [in Ukrainian].

16. Natspolitsiya likvidovala roz haluzhenu merezhu zbutu vohnepal'noyi zbroyi na terytoriyi Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/naczpolicziya-likvidovala-rozgaluzhenu-merezhu-zbutu-vognepal'noji-zbroji-na-teritoriji-ukrajini>. [in Ukrainian].

17. Kharkivshchini politseys'ki vyuvyly skhron boeyprypasiv. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-xarkivshhini-policzejski-viyavili-skhron-bojepripasiv/>. [in Ukrainian].

18. Pravookhorontsi vyuvyly masshtabnyy skhron viys'kovoyi tekhniky ta ozbro yennya na Skhodi Ukrainy N. d. N. p. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=271958. [in Ukrainian]

19. Hromadyanyn Rosiyi namahavsya vvezty na terytoriyu Ukrainy pistolety-kule mety Scorpion Evo 3S1. N. d. N. p. URL: https://zbroya.info/uk/blog/19639_gromadyanyn-rosiyi-namagavsya-vvezty-na-teritoriyu-ukrainy-pistoleti-kulemeti-scorpion-evo-3s1/. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.05.2021

Безногих В. С., кандидат юридичних наук, незалежний експерт (м. Київ, Україна)

ОГЛЯД НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УКРАЇНІ ЗА ДАНИМИ ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ (2020)

У статті надається аналіз злочинності, пов'язаної з вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибухівкою. Огляд підготовлений за результатами дослідження інформації про дану категорію злочинів, зібраної з відкритих джерел (сайти правоохоронних органів та ресурси новин засобів масової інформації). На відміну від відомчої статистики та нарративних звітів, які обслуговують певні завдання правоохоронних органів, у представленому аналізі зроблена спроба описати додаткові якісні характеристики для даної категорії злочинів з метою визначення більш характерних трендів, а також з'ясувати вплив ситуації, яка склалася на Південному Сході України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Спираючись на свій досвід роботи у проєктах Управління ООН з наркотиків і злочинності, автор дослідження робить спробу адаптувати та застосувати систему збору якісної інформації з відкритих джерел, яка використовується для збору інформації про злочини, пов'язані з наркотиками для Моніторингової платформи з наркотиків у Проєкті протидії афганським опіатам (АОПР).

Дослідженням охоплені всі види злочинів, пов'язані з вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибухівкою: як ті, у яких зброя є предметом злочину (незаконне зберігання, збут, контрабанда), так і злочини, у яких зброя або вибухівка постає знаряддям злочину (вбивства, замах на вбивство, збройні пограбування, пошкодження майна, хуліганство). У дослідження включені також випадки протиправного використання вогнепальної травматичної зброї, які в межах чинного кримінального законодавства України віднесені до категорії хуліганства.

За результатами успішних оперативних закупок правоохоронними органами зброї підготовлену звідну таблицю щодо цін на окремі види зброї та боєпри-

пасів по регіонах України. У цілому матеріали, викладені в статті, є додатковим джерелом криміналістичної інформації і можуть служити основою для подальшого аналізу та досліджень.

Стаття є логічним продовженням подібної статті, опублікованої в минулому році з результатами дослідження 2019 року.

Ключові слова: незаконний обіг зброї, боеприпасів та вибухівки; незаконний збут зброї, незаконне зберігання зброї, боеприпасів та вибухівки; протиправне використання зброї, нелегальний ринок зброї, ціна на нелегальну зброю.

Безногих В. С., кандидат юридических наук, независимый эксперт (г. Киев, Украина)

ОБЗОР НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБОРОТА ОРУЖИЯ И БОЕПРИПАСОВ В УКРАИНЕ ПО ДАННЫМ ОТКРЫТЫХ ИСТОЧНИКОВ (2020)

В статье представлен анализ преступности, связанной с огнестрельным оружием, боеприпасами и взрывчаткой. Обзор подготовлен по результатам исследования информации о данной категории преступлений, собранной в открытых источниках информации (сайты правоохранительных органов и новостные ресурсы средств массовой информации).

Опираясь на свой опыт работы в проектах Управления ООН по наркотикам и преступности, автор исследования делает попытку адаптировать и применить систему сбора качественной информации из открытых источников, которая используется для сбора информации о преступлениях, связанных с наркотиками, для Мониторинговой платформы по наркотикам в проекте противодействия афганским опиатам (АОПР).

В целом материалы, изложенные в статье, являются дополнительным источником криминалистической информации и могут служить основой для дальнейшего анализа и исследований. Статья является логичным продолжением статьи, опубликованной в прошлом году по результатам исследования 2019 года.

Ключевые слова: незаконный оборот оружия, боеприпасов и взрывчатки; незаконный сбыт оружия, незаконное хранение оружия, боеприпасов и взрывчатки; противоправное использование оружия, нелегальный рынок оружия, цена на нелегальное оружие.

DOI:10.33766/2524-0323.94.278-299

УДК 343.98

Бондар В. С., кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для підрозділів досудового розслідування Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: Bondarlivd@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВИРІШЕННЯ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена розгляду достатньо актуальної проблеми сьогодення, а саме інформаційним засадам вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

У статті розглядаються різноманітні підходи до трактування терміна «криміналістично значуща інформація», а також ознаки інформації, з урахуванням яких дано авторське визначення цього поняття. Також уточнено поняття та розкрито елементи механізму вирішення ситуаційних завдань у системі досудового розслідування кримінального правопорушення. Надано характеристику інформаційним аспектам вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування. Обґрунтовано, що механізм вирішення ситуаційних завдань досудового розслідування може бути визначений як порядок формування задуму слідчого (дознавача) щодо досягнення поставленого завдання розслідування процесуальними та криміналістичними засобами і методами і його реалізації самим слідчим (дознавачем).

Ключові слова: внутрішнє переконання слідчого, докази, доказування, інформація, криміналістично значуща інформація, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, ситуаційні завдання.

Постановка проблеми. Вибір слідчим (дознавачем) та прокурором найбільш оптимального з позицій ефективності та раціональності вирішення завдання досудового розслідування суттєво зумовлений ступенем його інформованості як про обставини розслідуваного кримінального правопорушення, так і про фактори, котрі сприяють проведенню розслідування або перешкоджають йому. Ступінь такої інформованості визначається її кількістю і якістю криміналістично значущої інформації, яка перебуває в розпорядженні слідчого (дознавача). Обсяг інформації залежить від етапу розслідування, яке проводиться. Цілком очевидним є те, що чим довше триває досудове розслідування в кримінальному провадженні, тим більшим обсягом інформації володіє слідчий (дознавач) та прокурор. Утім, будь-яку отриману під час досудового розслідування інформацію, слідчому (дознавачеві) доведеться перевірити на достовірність наявними в його розпорядженні процесуальними та криміналістичними засобами і методами.

Вирішення інформаційних завдань розслідування – процес, який неминуче супроводжує роботу в будь-якому кримінальному провадженні. Класиками криміналістики (Р. С. Белкін [1, с. 38-45; 4], А. І. Вінберг [4], В. А. Журавель [14, с. 13-30],

В. Я. Колдін та ін.) свого часу слушно зазначено: діяльність із розкриття та розслідування злочинів та інформація – це дві нерозривно пов'язані категорії, причому основу першої складають інформаційні процеси, які реалізуються шляхом здійснення комплексу дій, направлених на виявлення, аналіз та оцінку інформації, що збирається.

Зазначена обставина передбачає володіння фахівцями-практиками знаннями про механізм вирішення ситуаційних задач, які виникають під час слідчої діяльності, а також шляхах найбільш оптимального їх вирішення. Крім того, з урахуванням постійних змін форм та способів кримінально протиправної діяльності, сучасна практика застосування норм кримінального процесуального законодавства на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень потребує здійснення наукового аналізу та уточнення криміналістичних уявлень про інформаційні задачі вирішення ситуаційних завдань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади інформаційного, інформаційно-довідкового та інформаційно-аналітичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, окремі наукові положення та шляхи аспекти вирішення різних завдань під час розслідування сформовані на розглянуті в роботах учених – представників наук кримінально-правового циклу (Р. С. Белкін, В. В. Бірюков, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, О. Ю. Головін, Г. Г. Досуплов, В. А. Журавель [14, с. 13-30], А. В. Іщенко, Д. В. Кім, В. Я. Колдін [17, с. 31], Є. Д. Лук'янчиков, П. А. Лупінська, Б. Г. Розовський, В. М. Шевчук [29, с. 114-119], В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін. [15, с. 59-64]), у тому числі в дисертаційних дослідженнях Н. Л. Гранат (1973), І. А. Копилова (1984), І. О. Ієрусалімова (1997), Є. Д. Лук'янчикова (2005), В. Г. Хахановського (2010), В. В. Бірюкова (2011), М. В. Баранова (2012), В. М. Шевчука (2013), Н. Ю. Пономаренко (2017), О. П. Вашук (2018), Д. В. Дабіжі (2018), О. М. Домашенка (2018), О. В. Грищенка (2021). Попри досить активне дослідження цього питання, необхідно зазначити, що об'єкт цих пошуків становив окремі та, здебільшого, виключно процесуальні або окремо-ситуаційні аспекти постановки та вирішення завдань під час досудового розслідування кримінальних проваджень, а отже, дане питання відпрацьовано недостатньо. Значна кількість аспектів розглядуваної проблематики залишається дискусійною і потребує перегляду та уточнення з позиції сучасних розробок криміналістики та кримінального процесу, що, своєю чергою, зумовлює необхідність подальшого проведення досліджень.

Формулювання цілей. Метою статті є розвиток сучасних криміналістичних наукових знань про механізм вирішення ситуаційних завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також розробка рекомендацій щодо оптимізації вирішення таких завдань у різних ситуаціях досудового розслідування. Для досягнення зазначеної мети поставлено завданням уточнити поняття і розкрити елементи механізму та інформаційних аспектів вирішення ситуаційних завдань у системі досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення інформації в кримінальному судочинстві. Водночас, термін

«інформація» використовується в кримінальному процесуальному законі для позначення:

- відомостей про певні факти, обставини, наприклад (наприклад, п.16-2 ч.1 ст. 3; ч.3 ст. 14; п.3 ч.1 ст. 35; ч.1 ст. 87, ст. 99; ч.3 ст. 233 КПК);
- форм фіксування кримінального провадження (п.2 ч.1 ст. 103; ч.2, 3 ст. 104; п.4 ст. 2 ст. 105; ч.3 ст. 107 КПК);
- змісту повідомлень у кримінальному провадженні (п.7 ч.1 ст. 112 КПК);
- властивостей інформації, які використовуються як критерії для визначення судом конкретного розміру винагороди, що підлягає виплаті викривачу (персональність та важливість інформації – ч.2 ст. 130-1 КПК);
- мотивації дії особи, яка здійснює кримінальне провадження (ст. 292; п.2 ч.4 ст. 374; ч.2 ст. 582; ч.5 ст. 588 КПК);
- прав сторін та інших учасників кримінального провадження (п.8 ч.4 ст. 42; п.3 ч.2, ч.3 ст. 60; п.1 ч.2 ст. 72-1 КПК);
- класифікації форм та видів інформації (усної та письмової – ч.1 ст. 27; інформації, яка належить до охороненої законом таємниці, – інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо – п.1 та 7 ч.1 ст. 162 КПК);
- класифікації форм обміну інформацією (листування – п.1 ч.1 ст. 161 КПК);
- носіїв інформації (електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали зв'язку, інформаційні (автоматизовані) системи, телекомунікаційні системи, інформаційно-телекомунікаційні системи, їх невід'ємні частини – ч.2 ст. 168; Єдиний реєстр досудових розслідувань – п.7 ч.5 ст. 214; кореспонденції: поштові контейнери, перекази та інші матеріальні носії передавання інформації, на яку накладається арешт, – ч.4 ст. 261 КПК та ін.);
- вимог до матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 257, ч.2 ст. 262 КПК);
- обмежень щодо розголошення інформації та порядку надання доступу до таємної інформації (п.6 ч.3 ст. 72-1; ст. 269-1; ч.4 ст. 517, 546 КПК);
- визначення заходів щодо захисту інформації (ст.ст. 254, 255 КПК);
- порядку використання та передавання інформації внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 257 КПК);
- порядку збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування (ст. 259 КПК);
- визначення процесуальних дій з інформацією (ст.ст. 258, 263, 264, 266, 518 КПК та ін.).

Національне (державне, публічне) право України має значний масив нормативних актів (законів та підзаконних), які прямо чи опосередковано регулюють інформаційні відносини в суспільстві. Це 257 законів, 290 Постанов Верховної Ради (нормативного змісту), 368 Указів Президента, 87 Розпоряджень Президента, 1149 Постанов Кабінету Міністрів, 206 Розпоряджень Кабінету Міністрів, 1095 нормативних актів міністерств і відомств.

Зокрема, загальна законодавча дефініція терміна «інформація» надана в ст. 1 Закону України «Про інформацію», згідно з якою інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді».

Цивільний кодекс України серед об'єктів прав називає інформацію та присвячує низку норм різним видам інформації, праву на інформацію, приділяє увагу комерційному значенню інформації в нових економічних умовах, що можна визнати прогресивним явищем.

Стаття 200 Цивільного кодексу України вперше в кодифікованому акті дає визначення інформації як документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що мали або мають місце в суспільстві, державі та навколишньому середовищі і передбачає захист прав власника таких відомостей, застосовуючи широке поняття інформації, яке не підпадає під охорону норм авторського, патентного або іншого спеціального законодавства.

Уявляється, що наведені законодавчі дефініції в необхідній мірі для завдань кримінального провадження розкривають ключові ознаки інформації, через те вбачається за недоцільне висвітлення загальнонаукової дискусії відносно визначення цього поняття, можна лише виокремити базові ознаки цього поняття і, зокрема, обов'язкову наявність:

- 1) деякого змісту, деяких відомостей, знань щодо реальності будь-якої природи, які передаються в процесі комунікації; процес зберігання, обробки та передачі цих відомостей, знань;
- 2) знакової форми отримання, зберігання, переробки та створення інформації;
- 3) суб'єкта, який створює або сприймає інформацію;
- 4) деякого джерела, яке впливає на створення суб'єкта, який сприймає або сти мулу, або іншого суб'єкта в цій ролі.

Інша справа, що в криміналістичній науці відсутні єдиний підхід до розуміння криміналістично значущої інформації як специфічного виду інформації, збирання, дослідження та використання якої супроводжує процес запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Фактичні дані, що складають зміст доказу, по суті, є нічим іншим, як інформацією в її сучасному розумінні. Кількість, «вимір» отриманої інформації відображує рівень знання про досліджуване явище, зокрема, свідчить про доведеність злочину, що розслідується [11, с. 20-21]. На думку С. А. Шейфера, факт існування матеріального об'єкту зі слідами злочину не перетворюють даний факт на доказ, оскільки доказом є не сам об'єкт, а укладена в нього або в обстановці його виявлення інформація [30, с. 32].

Вважаємо, що більш точним буде визначення криміналістично значущої інформації як доказової та іншої значущої для кримінального провадження інформації, яка отримується процесуальним або непроцесуальним шляхом. З огляду на різноманітність видів інформації, отримуваної під час досудового розслідування в

кримінальному провадженні, саме більш широкий підхід до визначення цього поняття уявляється виправданим. Що ж стосується сутності конкретної інформації, з якою слідчий (дознавач) чи прокурор працює під час досудового розслідування, то її зміст, обсяг та якість залежать і визначаються з огляду на конкретну слідчу ситуацію, у якій встановлюються та вирішуються відповідні інформаційні задачі.

Особливо слід зауважити, що стосовно процесу досудового розслідування кримінального правопорушення інформація являє собою смислову інтерпретацію отриманих даних людиною.

Криміналістично значуща інформація може бути типізована за низкою критеріїв. Серед ключових уявляється диференціація криміналістично значущої інформації на доказову та іншу значущу для вирішення задач досудового розслідування інформацію, поміж якої особливо виділяється допоміжна та орієнтуюча інформація.

Доказова інформація виступає основним видом криміналістично значущої інформації. Саме збір, дослідження, оцінка і використання такої інформації складає основу інформаційних задач досудового розслідування. У працях багатьох вітчизняних науковців (В. О. Коновалової, В. С. Зеленецького, В. М. Тертишника, В. М. Іщенко) міститься розуміння (трактування) сутності доказування в кримінальному процесі як регламентованої кримінальним процесуальним законом пізнавальної діяльності зі збирання, перевірки, оцінювання доказової інформації та оперування нею. Саме таке розуміння доказування знайшло своє законодавче закріплення і в чинному КПК України (ч.2 ст. 91; ч.1 ст. 485 КПК) [9].

Водночас, слід погодитись із В. В. Вапнярчуком [9, с. 238-248] та М. Є. Шумилою [32, с. 95-104] у тому, що підхід до доказування як до суто інформаційного процесу призвело до того, що при вивченні правової природи доказування дослідники майже не приділяли уваги логіці, мові, знакам, аргументації тощо. От чому результатом подібної діяльності має стати можливість і потреба створення кожного суб'єктом доказування власної теоретико-інформаційної моделі свого розуміння доказової діяльності в конкретному кримінальному провадженні й бачення перспектив реалізації такої моделі. Тобто, по суті, ідеться про розуміння доказування як діяльності не тільки суто пізнавальної, а і як проектно-реалізаційної. Незважаючи на відсутність у ч.2 ст. 91 КПК згадки про проектно-реалізаційний аспект доказування, йому приділено досить багато уваги в інших статтях [10, с. 36-41; 21, с. 74-70; 28].

Слідчі завдання, будучи односпрямованими, при тому передбачають вибір різних способів та прийомів їх вирішення. Певне значення в процесі прийняття та реалізації слідчих рішень відіграє й інша інформація, яка міститься в наступних джерелах:

1) автоматизованих інформаційних систем, наприклад: інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України», яка за своєю сутністю є інструментальним програмним засобом, що забезпечує інформаційно-аналітичну діяльність Національної поліції України, зокрема із формування баз (банків) даних, визначених ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію», та надає доступ до інформації, котра формується та об'єднується в Єдиній інформаційній системі МВС за певними ознаками [13, с. 17-28]. Інформаційний

портал Національної поліції України складається з таких підсистем:

- «Гарпун», якою об'єднано інформацію про розшук транспортних засобів та номерних знаків, забезпечено оперативне реагування, моніторинг тимчасових потоків даних про номерні знаки, що надходять із систем відеофіксації на предмет їх розшуку, одночасного перебування на різних транспортних засобах (номерні знаки – двійники), використання номерних знаків, що, за даними Єдиного державного реєстру транспортних засобів МВС України, знищено, а також забезпечено взаємодію з державними та приватними виконавцями під час розшуку транспортного засобу боржника у виконавчому провадженні;

- «Дорожньо-транспортна пригода» – метою є автоматизація процесів оброблення органами (підрозділами) поліції інформації про дорожньо-транспортні пригоди, забезпечення проведення оцінювання стану аварійності тощо. Інформаційний ресурс даної інформаційної підсистеми становить інформація, здобута в межах компетенції органами (підрозділами) поліції про ДТП, відповідно до кодів: про реєстрацію ДТП, характеристику місця ДТП (дорожні умови та дорожня обстановка), учасників, потерпілих, травмованих та загиблих, транспортні засоби та їх страхування;

- «Атріум» – метою є формування та наповнення електронного журналу контролю за прибуттям та взяття на облік раніше судимих осіб за встановленою формою, контролю за поведінкою осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, за прибуттям осіб, звільнених з місць позбавлення волі, до обраного ними місця проживання

- «Слід» – метою є: а) облік інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, у єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного й телекомунікаційного обладнання; б) забезпечення інформаційно-аналітичного підтримання діяльності органів (підрозділів) поліції, спрямованого на запобігання кримінальним правопорушенням та їх розкриття; в) установлення зв'язків між даними, що мають значення для кримінального провадження; забезпечення оброблення інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, наповнення та підтримання в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що входять до системи «Інформаційний портал Національної поліції України»;

2) довідкова та консультативна інформація, отримана від співробітників експертно-криміналістичних та інших судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;

3) інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах (наприклад, Телеграм-боти: @info_baza_bot; @HowToFind_RU_bot; @vkfindface_bot; Опендатабот; @getfb_bot; пошукові системи людей в мережі Інтернет за ім'ям, ніком, школою, адресою, електронною адресою, телефонному номеру та іншим параметрам: peekyou.com; pipl.com; webmii.com; ussearch.com; spokeo.com; infobel.com; zabasearch.com; paginebianche.it; yasni.de). Необхідну інформацію також можливо отримати в результаті пошуку на облікових записках у соціальних мережах: насамперед, слід зазначити, що існують сайти, котрі здійснюють пошук імен та прізвищ відразу за всіма або декількома соціальними мережами, що істотно полегшує завдання пошуку:

- social-searcher.com – пошук профілів у мережах за прізвищем, ім'ям у реальному часі;

- yandex.ru/people – пошук людей у мережах від Яндекс;
- uvrh.com – пошук Google за окремими соціальними мережами;
- poisksocial.ru – пошук у соціальних мережах.

Звичайно, дані пошукачі за соціальними мережами не охоплюють абсолютно всі соціальні мережі, тому в окремих випадках більш раціонально здійснювати пошук напряму шляхом переходу на сайти соціальних мереж: Xing; Linked in; Twitter та ін.¹;

4) інформація, що міститься в мережі Інтернет, окрім «видимої», включає також «невидиму» частину, ресурси якої можливо класифікувати на чотири типи: а) невидимість сторінок зумовлюється функціональними недоліками пошукових систем; б) сторінки умисно вилучені з індексації; в) сторінки, що потребують реєстрації, тобто згоди користувача щодо їх відвідування; г) власне «невидимий» сегмент мережі. Важливо звернути увагу на те, що, у разі необхідності збирання інформації в «невидимому» сегменті мережі, необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення²;

5) інформація, розповсюджена різними ЗМІ;

6) інформація, отримана від представників громадськості, правозахисних організацій тощо;

7) відомості, надані органами влади та управління [20, с. 360-370];

8) інформація, отримана від осіб та організацій, які здійснюють приватну охоронну та детективну діяльність.

Варто зазначити, що інформаційні завдання досудового розслідування не завжди буває можливим вирішити в повному обсязі відразу, особливо на початковому етапі досудового розслідування³, який здійснюється задля встановлення події й оз-

---

¹ Додаткову інформацію про пошук у відкритих джерелах надано в таких публікаціях:

- Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighters Cases for South-East Asia, UNODC 2018.

- Foreign Terrorist Fighters, Manual for Judicial Training Institutes South-Eastern Europe, UNODC, 2017, chapter 4.2, On-Line Investigations Open Source Investigations.

- Electronic Evidence Guide – A Basic Guide for Police Officers, Prosecutors and Judges, Council of Europe, 2014.

² Dark net – прихований сегмент мережі, до якого неможливо під'єднатися через звичайний браузер (надає анонімну платформу для торгівлі незаконними товарами й послугами). Водночас, після того як органи правопорядку почали активно закривати найпопулярніші майданчики даркнету з продажу наркотичних речовин, наркобізнес запровадив нові способи реалізації заборонених речовин через програми (додатки) для обміну повідомленнями та дзвінками, такі як: Telegram, Instagram, Viber, WhatsApp тощо. Порівняно із даркнетом, доступ до таких месенджерів мають набагато більше користувачів, отже, цей спосіб може стати масовим у розповсюдженні наркотичних засобів.

³ Звичайно, ми не розглядаємо в даному випадку етап відкриття кримінального провадження, який охоплює сукупність та рішень уповноважених суб'єктів, спрямованих на прийняття, облік та реєстрацію інформації про кримінальні правопорушення, внесення відомостей про них до ЄРДР. Розпочинається з моменту надходження до органів досудового розсліду-

нак складу кримінального правопорушення, а також особи, яка його вчинила. Розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і завершується повідомленням особі про підозру. Особливістю цього етапу є: (1) відсутність підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення; (2) проведення тих процесуальних дій, застосування прийомів і методів, які спрямовані на розкриття кримінального правопорушення по «гарячих слідах»; (3) специфічність строків цього етапу, який становить: а) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; б) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. На цьому етапі дізнавач, слідчий, прокурор повинні визначитися з тим, чи мало місце кримінальне правопорушення та хто його вчинив, або, за наявності підстав для цього, – закрити кримінальне провадження, аби не марнувати зусилля на його розслідування.

Це кропітка робота, котра полягає, по-перше, у відпрацюванні величезного обсягу інформації на предмет його належності до розслідуваної події (кримінально-протиправної діяльності); по-друге, у перевірці отриманої інформації на предмет її достовірності; по-третє, в оцінці наявної інформації з урахуванням ситуаційних можливостей розслідування, яке проводиться; по-четверте, у наданні за наявності необхідності та процесуальної можливості доказового статусу інформації, яка є в розпорядженні слідчого (дізнавача). І, нарешті, по-п'яте, у використанні слідчим (дізнавачем) наявної криміналістично значущої інформації для вирішення інших криміналістичних задач у кримінальному провадженні як інформаційного, так й іншого за своєю природою характеру.

Указана робота триває під час усього досудового розслідування та не виключено, що в міру його просування слідчим (дізнавачем) будуть ставитись усе нові завдання та переглядатись результати більш ранніх рішень, поки не вдасться розв'язати ключові для розслідування задачі, пов'язані з доказуванням у кримінальному провадженні.

У криміналістичній літературі слушно зазначається, що саме з інформативної точки зору діяльність осіб, які здійснюють досудове розслідування, можливо охарактеризувати як певний процес щодо усунення інформаційної неповноти, у якому подія кримінального правопорушення виступає об'єктом пізнання [11]. Даний процес має подвійну природу. З одного боку, процес усунення інформаційної неповноти повністю залежить від формування в слідчого (дізнавача) почуття переко-

---

вання, прокурора заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, і завершується з внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Його особливостями є: (1) здійснення правовідносин до формального початку кримінального провадження (згідно із ч.2 ст. 214 КПК України, ним є момент внесення відомостей до ЄРДР); (2) наявність широкого кола суб'єктів: крім дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, це службові особи, уповноважені на прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, затримання особи, реагування на повідомлення про кримінальне правопорушення тощо; (3) обмеження є в формі заборони на проведення процесуальних дій, за винятком огляду місця події (ч.3 ст. 214 КПК України); (4) стислі строки цього етапу – він відбувається в межах 24 годин після подання заяви, повідомлення або самостійного виявлення кримінального правопорушення (ч.1 ст. 214 КПК).

нливості відносно тих чи інших обставин щодо розслідуваного кримінального провадження. А з іншого – формування достатнього та достовірного масиву документованої інформації про кримінальне правопорушення. Отже, інформація в даному процесі виступає як невизначеність, що знімається в процесі пізнання події кримінального правопорушення, те, що знижує питання, версії та гіпотези.

Аналізуючи наведену думку з позицій проблем механізму вирішення ситуаційних завдань розслідування, питань оптимізації процесів такого рішення, слід зазначити, що зняття інформаційної невизначеності відносно обставин, які підлягають доказуванню, інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, дійсно виступає вихідною вимогою інформаційних задач розслідування як елементу їх структури. Причому, маючи на увазі у всіх випадках вирішення подібного роду задач, наявність зазначеної вихідної вимоги, слідчий (дізнавач) обирає найбільш оптимальний шлях вирішення поставленої задачі, зважаючи на наявні умови розслідування (обстановки, ситуації). Своєю чергою, зняття інформаційної невизначеності відносно обставин, котрі мають значення для кримінального провадження, як вихідну вимогу стосовно структури будь-якої криміналістичної інформаційної задачі, може бути конкретизоване та слугувати критерієм диференціації таких задач. Так можна виділити криміналістичні задачі, направлені на зняття інформаційної невизначеності:

- про обставини розслідуваної події та осіб, які її учинили;
- про достовірність та допустимість інформації про обставини, які мають значення для кримінального провадження;
- про факти та явища, які супроводжують досудове розслідування та здатні ускладнити його нормальний хід (наприклад, фактах здійсненого приховання кримінального правопорушення або іншої протидії розслідуванню).

При тому оптимальність рішення, яке приймається, зумовлена не просто зняттям інформаційної невизначеності відносно тих чи інших обставин, які цікавлять слідчого, але й одночасним створенням нових інформаційних та інших умов досудового розслідування, які дозволяють вирішувати задачі інформаційного та іншого характеру, котрі виникають у сприятливій для цього слідчій ситуації. Вирішення слідчим (дізнавачем) окремих приватних інформаційних задач досудового розслідування з одночасним створенням умов, які погіршують ситуацію розслідування у кримінальному провадженні, роблять її несприятливою для вирішення інших слідчих задач, уявляється тактично помилковим.

Помилковими слід визнати й дії слідчого (дізнавача) з отримання або перевірки криміналістично значущої інформації в умовах невиправданого тактичного ризику. У сучасному розумінні тактичний ризик визначається як «можливість виникнення негативних наслідків при реалізації тактичного рішення» [11]. Тактичний ризик є закономірним компонентом досудового розслідування. Сама специфіка розслідування робить прийняття рішень в умовах тактичного ризику типовим явищем. Варто наголосити, ризикованість супроводжує саме реалізацію прийнятого рішення, що в обов'язковому порядку має бути враховано слідчим (дізнавачем), а наслідки реалізації прийнятого рішення в умовах тактичного ризику (як позитивні, так і негативні) – спрогнозовані та враховані.

Ризиковий характер можуть носити майже будь-які процесуальні та непроцесуальні дії слідчого (дознавача) під час досудового розслідування в кримінальному провадженні. Це, насамперед, слідчі (розшукові) дії, тактичні операції та навіть окремі тактичні прийоми. Зі всією обґрунтованістю до ризикових можна віднести будь-яку дію слідчого під час досудового розслідування, результати якого можуть прямо або опосередковано негативним чином поспливати на процес збирання доказів або іншої криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні.

Повністю виключити ризикованість у реалізації рішень, які приймають слідчим (дознавачем), неможливо. Наявність фактору ризику в діях особи, яка здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, – процес об'єктивний, який залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних умов розслідування, серед яких фактор дефіциту часу; діагностичний фактор, який у сукупності своїх елементів характеризує подію кримінального правопорушення та особу правопорушника, а також особу слідчого; фактор психологічного протистояння учасників розслідування. Ризикованість дій слідчого іноді визначають й процесуальні умови розслідування (наприклад, вплив різних процесуальних строків), а також різного роду фактори, які перешкоджають його проведенню (наприклад, перешкоджання кримінальному провадженню з боку підозрюваного, обвинуваченого або інших осіб).

Оптимальним можна визнати тільки те рішення слідчого про проведення ризикованих дій або операцій, котре є обґрунтованим, таким, що передбачає ситуацію, коли ймовірні вигоди реалізації прийнятого рішення значно перевищать можливі негативні наслідки. Необґрунтоване ризиковане рішення, як уявляється, не може бути оцінене як оптимальне, навіть якщо в підсумку негативні наслідки його реалізації не настали. Викладене дозволяє сформулювати висновок, що оцінка слідчим (дознавачем) рішення, що приймається, не впливає на його оптимальність, й одночасно передбачає:

1) його оцінку з позицій обґрунтованості можливого ризику при реалізації такого рішення;

2) прогнозування можливості виникнення в ході реалізації прийнятого рішення ситуації тактичного ризику та завчасне вжиття заходів щодо зниження можливих негативних наслідків ризикованих дій.

Як зазначалось раніше, саме початковий етап досудового розслідування характеризується максимальною інформаційною невизначеністю, що зумовлює потреби слідчого (дознавача) при дефіциті вихідної криміналістично значущої інформації та виділенні типових умов початкової ситуації розслідування, користування розробленими в криміналістиці стосовно таких ситуаційних ознак методичних, тактичних й техніко-криміналістичних рекомендацій, прийомів і технологій, а також систем узагальнених й типізованих відомостей про певний вид чи групу кримінальних правопорушень (їх криміналістичну характеристику).

Розглядаючи криміналістичну характеристику кримінального правопорушення як важливу науково-інформаційну основу досудового розслідування кримінальних правопорушень на початковому етапі, варто зазначити, що на сьогодні її доцільно розглядати як систему науково узагальнених відомостей, здатну, своєю

чергою «генерувати практичні знання про закономірності кримінально протиправної діяльності й тим самим сприяти виробленню нових методів розслідування» [11, 29, с. 114-119]. Подібним чином значення криміналістичної характеристики кримінального правопорушення для потреб слідчої практики зазначається й багатьма іншими вченими-криміналістами, у тому числі як важливого «інформаційного засобу розслідування» [29, с. 115]. Варто додати, що криміналістична характеристика, хоча і являє собою науково структуроване узагальнення типових відомостей про кримінальне правопорушення певного виду або групи, однак, на відміну від алгоритмів та програм розслідування, жорстко прив'язаних до типової слідчої ситуації, передбачає значно більшу творчу свободу для застосування на практиці для вирішення широкого кола інформаційних, розшукових та інших за своєю природою задач досудового розслідування.

Хоча в криміналістичній літературі іноді зустрічаються й думки про доцільність відмови від криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, її заміни інформацією про специфічні особливості предмета доказування в даній категорії кримінальних проваджень (кримінальних справ) [18; 19].

Важко погодитись з ідеєю про необхідність відмови від використання криміналістичної характеристики кримінального правопорушення. По-перше, відповідно до ч.1 ст. 91, п.1 ст. 485, п.1 ст. 505 КПК України, визначені в законі обставини, які підлягають доказуванню, носять загальний характер, підлягають встановленню в кожному кримінальному провадженні, незалежно від його виду. Якщо рухатись шляхом детального розгляду «специфічних особливостей» обставин, які підлягають доказуванню стосовно конкретного виду кримінального правопорушення, то неминуче в тому або іншому розумінні варто повернутись до криміналістичної характеристики. Унаслідок чого важко заперечувати, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень та предмет доказування в кримінальному провадженні, хоча й близькі, але не є конкуруючими один із одним поняття, адже призначені для вирішення різних задач, і тому є різноплановими.

По-друге, з позицій механізму вирішення ситуаційних задач досудового розслідування гранично загальне розкриття особливостей предмета доказування стосовно тієї чи іншої категорії кримінальних проваджень лише орієнтує слідчого (дізнавача) на збирання такого роду відомостей під час досудового розслідування в кримінальному провадженні, тобто, по суті, являє собою деяку систему слідчих задач, а не інформаційну основу для їх вирішення.

Корисність криміналістичної характеристики кримінального правопорушення як інформаційної основи досудового розслідування має прояв і в тому, що її розробка, як правило, ведеться з урахуванням кримінально-правової та кримінологічної характеристик кримінальних правопорушень розглядуваного виду (групи). Для обґрунтування даної тези використаємо такі аргументи:

1) склад кримінального правопорушення, поряд з іншими (кваліфікаційною, аксіологічною, догматичною, праксіологічною) виконує *процесуальну* та *криміналістичну* функції. Процесуальна функція складу злочину, на слухну думку проф. М. І. Бажанова, полягає в тому, що склад виступає як базове поняття предмета доказування, окреслює контури в кожній кримінальній справі [3, с. 464]. При аналізі предмету доказування склад кримінального правопорушення завжди включається як

його складова частина. Важливо пам'ятати при цьому: поділ ознак складу кримінального правопорушення на обов'язкові та факультативні не належить до конкретного складу, котрий визначає предмет доказування в кримінальному провадженні. У цьому конкретному складі всі його ознаки є обов'язковими та мають бути доведеними. Так для складу дітовбивства (ст. 117 КК України) час його вчинення (під час пологів або відразу після пологів) має значення для цього складу злочину, а для складу за ч.1 ст. 115 КК України час не має значення. Крім того, для крадіжки (ст. 185 КК) таємний спосіб учинення злочину є обов'язковим, а для складу умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України) таємний або відкритий спосіб учинення до складу кримінального правопорушення не входить. Усе це, звичайно, не означає, що час вбивства, кваліфікованого за ст. 115 КК України, або спосіб знешкодження майна не підлягають доказуванню, що вони не є суттєвими для кримінального провадження, адже предмет доказування є значно ширшим за склад кримінального правопорушення (ст. 91 КПК), його складають багато обставин, котрі не входять до складу, тобто не впливають «на кваліфікацію злочину, але є кримінально-релевантними» [3, с. 464-465];

- зважаючи на норми чинного КПК, до обставин необхідно відносити предмет доказування, що деталізується, наприклад, у статтях 91, 485, 505 КПК України¹, а також визначається нормами кримінального права щодо складу кримінального правопорушення, його кваліфікуючих ознак тощо (конкретизується в окремих нормах Особливої частини КК України, в окремих видах кримінальних проваджень наприклад, у провадженнях щодо неповнолітніх – ст.485 КПК України, щодо застосування примусових заходів медичного характеру – ст.505 КПК України тощо, а також у правозастосовчій практиці щодо конкретного кримінального провадження). Деякі норми містять також вказівку на необхідність доведення на стадії досудового розслідування при здійсненні судового контролю певних додаткових обставин, фактів та наслідків, як-то: ч.3 ст. 132; ч.2 ст. 152; ч.1 ст. 157; ч.2, 5, 6 ст. 163; ч.1, 2, ст. 173; ч.3 ст. 176; ст. 178 КПК України. Тому цілком обгрунтовано вести мову про рівні предмети доказування;

2) якщо в кримінальному праві елементи поняття формалізовані або наведені за формою й ідеалізовані, тобто доведені до високою точності вираження ідеї, настільки, що навіть наближені таким чином до математично точного поняття, то в кримінології, навпаки, формальні елементи не настільки істотні, а головне значення в кримінологічних поняттях набувають якісні характеристики явищ реального життя. Таким чином, кримінологічний критерій полягає в тому, що, з одного боку, нормативне регулювання певної процесуальної форми повинно передбачати можливість встановлення причин і умов вчинення злочину, а також шляхів їх попередження, з іншого – дані кримінології про кількісні та якісні характеристики

¹ За своєю сутністю обставини, зазначені у статтях 485 та 505 КПК України, є такими, що деталізують, конкретизують вимоги «загального» предмета доказування. І тут можна погодитись із С. А. Шейфером та В. Вапнярчуком, які слушно вважають, що вищезазначені норми визначають не окремі та самостійні предмети доказування, а модифікації загального предмета доказування стосовно особи, яка вчинила правопорушення.

злочинності, її динаміку, дозволяють більш чітко визначити підслідність кримінальних проваджень [28, с. 241].

Можемо стверджувати, що зазначені обставини виступають додатковими засобами прочитання та інтерпретації виявлених слідів.

Виступаючи важливим інформаційно-аналітичним засобом розслідування, криміналістична характеристика кримінального правопорушення не підмінює при цьому криміналістично значущу інформацію, зібрану слідчим (дознавачем) під час роботи в кримінальному провадженні. Як наслідок, спірним уявляється наявна в криміналістичній науці позиція про формування криміналістичної характеристики конкретного кримінального правопорушення (як безпосередньо під час кримінального досудового розслідування, так і після його завершення). Стосовно конкретного кримінального правопорушення мова має йти про систему криміналістично значущої інформації про нього, яка збирається суб'єктом доказування. Саме ця інформація аналізується слідчим (дознавачем) та іншими працівниками органів правопорядку, зіставляється з типовими даними криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, будучи, таким чином, передумовою її практичного використання. Уявляється, що саме такий підхід передбачає виконання криміналістичною характеристикою кримінального правопорушення свого основного практичного призначення – слугувати науковою інформаційною основою для вирішення різних завдань розслідування, особливо в умовах дефіциту криміналістично значущої інформації про подію кримінального правопорушення та осіб, які його учинили.

Інформаційне значення відомостей, які складають криміналістичну характеристику кримінального правопорушення, для вирішення задач досудового розслідування має прояву в тому, що на початковому етапі розслідування саме ця система даних нерідко є єдиним джерелом інформації про можливий механізм учинення конкретного кримінально протиправного діяння, системи кримінально протиправної діяльності більш високого рівня (наприклад, організованої або корупційної, підвищеного кримінально-протиправного впливу).

Як наслідок, до формування сучасних криміналістичних характеристик обґрунтовано пред'являються вимоги розкриття всього комплексу закономірностей механізму кримінального правопорушення окремого виду (групи), взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними, діяльнісного боку його учинення. Причому, на жаль, саме ця вимога не завжди дотримується під час проведення сучасних досліджень, у яких спостерігається обмеження характеристикою елементного складу аналізованого виду кримінальних правопорушень, підміни відомостей криміналістичного характеру кримінологічними або навіть кримінально-правовими даними, що суттєво знижує інформаційно-практичну цінність такої характеристики.

Дискусійним питанням учення про криміналістичну характеристику кримінального правопорушення залишається визначення кола елементів, що її складають. Останніми роками неодноразово вживалися спроби узагальнення існуючих у криміналістичній літературі точок зору з даного питання, пропонувались «ієрархії» структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень за ознакою частоти їх зустрічі в науковій літературі [19]. Не маючи на

меті завдання аналізу всіх наукових підходів до визначення структури криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, варто зазначити, що в цілях забезпечення можливості використання відомостей, що складають таку характеристику як інформаційної основи постановки та вирішення криміналістичних задач, доцільно виділити типове коло складових елементів. Так серед усього доцільно виділяти системи узагальнених відомостей з обов'язковим розкриттям кореляційних взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними:

- про способи учинення кримінальних правопорушень розглядуваного виду (групи), способи їх приховання та іншої протидії розслідуванню;
- про особи осіб, які учинили розглядувані кримінальні правопорушення, а також особливості кримінально протиправної поведінки, її мотивації та цільової спрямованості;
- про обставини вчинення кримінальних правопорушень (включаючи місце та час учинення діянь);
- про предмет кримінального правопорушення та його роль у механізмі розглядуваних діянь;
- про знаряддя та засоби вчинення кримінальних правопорушень;
- про особливості поведінки потерпілих до, під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, підкреслюючи важливе інформаційне значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень розглядуваного виду, не можна не зазначити, що подані в криміналістичній літературі системи узагальнених типових відомостей про окремі різновиди кримінальних правопорушень (їх криміналістичні характеристики) не завжди відповідають вимогам, що пред'являються. Серед недоліків, які ускладнюють практичне використання вказаних систем наукових даних під час досудового розслідування конкретних злочинів (кримінальних проступків) як інформаційної основи рішень, що приймаються слідчим (дідзнавачем), необхідно назвати таке:

- домінування в характеристиках, що подаються відомостей про особу зловмисника кримінологічного характеру, відсутність або недостатність відомостей про криміналістичні особливості кримінально протиправної поведінки, формування та функціонування груп осіб, груп осіб за попередньою змовою, організованих груп або злочинних організацій;
- недостатнє розкриття кореляційних взаємозв'язків та взаємозалежностей між елементами, які складають криміналістичну характеристику злочинів, що не допомагає практику моделювати механізм розслідуваного діяння і, як наслідок, формулювати ймовірнісні висновки та припущення відносно окремих обставин кримінального правопорушення, що, безсумнівно, не сприяє оптимізації прийняття слідчих рішень у ситуації дефіциту вихідної криміналістично значущої інформації.

Уявляється, що подальший розвиток криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень окремих видів, а також цього учення в цілому, нерозривно пов'язаний, насамперед, із вдосконаленням та покращенням їх якості як важливого кінцевого інформаційного криміналістичного наукового продукту, орієнтованого на активне практичне застосування, у тому числі в процесах прийняття

різних слідчих рішень. Система типових узагальнених у науці відомостей, яка складає такі криміналістичні характеристики, особливо на його початковому етапі, доповнить конкретну криміналістично значущу інформацію, якою володіє слідчий (дознавач), до того необхідного об'єму, який дозволить йому здійснити грамотну постановку криміналістичних задач, прийняти обґрунтовані рішення та ефективно реалізувати їх.

Слідчий (дознавач), базуючись на наявній у його розпорядженні криміналістично значущій інформації та, в умовах інформаційного дефіциту, науково обґрунтованих типових відомостях про кримінальне правопорушення певного виду, приймаючи рішення криміналістичної задачі, повинен визначити окрему дію, прийом або метод, або їх комплекс, який потрібний для реалізації такого рішення, отримання прогнозованого результату. У випадку, якщо таким результатом стане отримання нової криміналістично значущої інформації, яка змінює ситуацію розслідування, змінюється й система криміналістичних задач, що потребує або прийняття додаткових рішень і, як наслідок, дій та заходів щодо їх виконання, або прийняття принципово нових слідчих рішень як стратегічного, так і тактичного характеру. Тобто, інформаційну складову ситуації досудового розслідування необхідно визначити як ключовий фактор детермінації всієї системи криміналістичних задач у кримінальному провадженні.

Як слушно зазначається в криміналістичній літературі, слідчий, вирішуючи інформаційні задачі, створює необхідний масив значущої інформації, необхідної для проведення слідчих (розшукових) дій, одночасно обмежуючи масив потенційної інформації про кримінальне правопорушення. Іншими словами, він розширює внутрішню різноманітність інформації про кримінальне правопорушення й паралельно звужує різноманітність зовнішню. При цьому, у діяльності з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень обмеження різнобічності інформації зумовлює надходження нової інформації, що слугує «фундаментом» для створення нової інформаційної основи, уже на якій відбувається усунення інформаційної невизначеності про розслідуване кримінальне правопорушення. А це, своєю чергою, є підготовкою організаційних, тактичних і процесуальних рішень.

Оцінка слідчим (дознавачем) усього обсягу наявної в його розпорядженні криміналістично значущої інформації так чи інакше зумовлює його переконаність у правильності рішень, що приймаються. Формування такої внутрішньої переконаності закономірно супроводжує процес рішень криміналістичних задач. Так процес формування внутрішнього переконання передбачає наступні стадії: пізнав – визначив цінність – прийняв за істину – прийняв рішення.

У криміналістичній літературі, категорія «внутрішнє переконання» визначається як суб'єктивна переконаність слідчого відповідно до його суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючим обставинам або фактам (роботи Ю. М. Грошевого [12], О. О. Ейсмана [33], Г. М. Рєзніка [24], В. О. Коновалової, В. П. Колмакова, О. О. Кіпера [16, с. 346-348], Т. М. Мирошніченко [22, с. 124-129], О. Р. Ратінова [23, с. 138], С. М. Смокова [25], О. О. Торбаса [27, с. 120-123] та ін. [31]), яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч.1 ст. 94 КПК). У своєму формуванні внутрішнє переконання проходить декілька етапів, починаючи від чуттєвого та закінчуючи логічним, серед яких

можна виділити:

- аналіз певних обставин, інформації про них (даному етапу передусє чуттєве пізнання);
- зіставлення результатів такого аналізу з іншими матеріалами (тут велике значення належить минулому досвіду, рівню знань особи в досліджуваній області);
- синтез, який передбачає створення основи для почуття переконання.

Отже, внутрішнє переконання слід розглядати як симбіоз процесу та результату оцінки доказів, виділяючи два аспекти: гносеологічний та психологічний. Гносеологічний аспект – це істинність відображення в свідомості суб'єкта знання про об'єктивні обставини, тобто конкретне знання про факти кримінального провадження. Психологічний аспект внутрішнього переконання в літературі пов'язується з емоціями і сумнівами при формуванні цього переконання.

Таким чином, внутрішнє переконання слідчого (дознавача) в процесі вирішення ситуаційних задач досудового розслідування являє собою психологічний стан, який сформувався в результаті суб'єктивної оцінки слідчим (дознавачем) як наявної на конкретний момент ситуації розслідування, так і всього об'єму наявної в його розпорядженні доказової та іншої криміналістично значущої інформації про обставини кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, а також інші обставини та явища, котрі супроводжують хід досудового розслідування в кримінальному провадженні та здатні впливати на досягнення задач, які стоять перед слідчим (наприклад, здійснювана протидія розслідуванню).

Внутрішнє переконання слідчого (дознавача) – потужний психологічний стимул прийняття ним різних рішень у процесі розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі тих, які мають ризикований характер.

Як приватність, можна зазначити, що, як негативні знання, котрі сприяють формуванню внутрішнього переконання, можна вважати помилки, знання та виключення яких здатне забезпечити істинність позитивного знання.

От чому, працюючи з криміналістично значущою інформацією в процесі вирішення задач досудового розслідування, слідчий має уникати помилок, сполучених із використанням такої інформації без урахування її властивостей та характеристик, джерел походження, стійкості та збереженості, захищеності від впливу з боку незацікавлених у досягненні цілей досудового розслідування осіб, сили її впливу на учасників досудового розслідування та інших осіб, які повинні або можуть бути залучені до участі в розслідуванні, як відомих, так допоки й невідомих слідству (наприклад, розшукувані або поки невстановлені особи, які вчинили кримінальне правопорушення, свідки, потерпілі від інших злочинів підозрюваних, які не зверталися в органи правопорядку тощо).

Стосовно досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення, необхідно зазначити, що вирішення задач з аналізу та використанню криміналістично значущої інформації, отримуваної слідчим (дознавачем) із різних джерел, передбачає:

- збирання та систематизацію інформацію про обставини вчинення конкретного діяння або їх серії одними й тими ж особами;
- використання вихідної інформації в сукупності з узагальненими відомос-

тями, поданими в криміналістичній характеристиці розслідуваного виду кримінального правопорушення в цілях заповнення інформаційних прогалів, здійснення на основі отриманих відомостей доказування в кримінальному провадженні, версійної роботи, організації і планування розслідування, розшукових заходів;

- ситуаційну оцінку результатів кожної проведеної слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, тактичної операції, оперативно-розшукової діяльності та інших заходів та вже в новій з інформаційних позицій слідчий ситуації коригування як плану досудового розслідування в цілому, так шляхів вирішення криміналістичних задач стратегічного й тактичного рівня;

- вивчення відомостей про проведену або здійснювану протидію розслідуванню, яка має на меті ускладнити або зробити неможливим досудове розслідування в цілому або вирішення окремих криміналістичних завдань зокрема.

Ефективна робота слідчого (дознавача) з криміналістично значущою інформацією, як передумова процесу вирішення криміналістичних задач, слугує й основою оптимізації такого процесу, покликаною зробити прийняття та реалізацію таких рішень максимально ефективним і раціональним.

Висновки. Механізм вирішення ситуаційних завдань досудового розслідування може бути визначений як порядок формування задуму слідчого (дознавача) щодо досягнення поставленого завдання розслідування процесуальними й криміналістичними засобами і методами, а також його реалізації самим слідчим. Такий механізм включає оцінку обстановки розслідування, що склалася на момент прийняття рішення, перевірку правильності та своєчасності постановки вирішуваної задачі розслідування, процес прийняття рішення за такою задачею, реалізацію прийнятого рішення та подальшу оцінку результатів виконання рішення, а також їх впливу на загальну й окрему обстановку досудового розслідування.

Використані джерела:

1. Архипова И. А. Научное наследие профессора Р.С. Белкина в аспекте современных реалий развития криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2018. № 1. С. 38-45.

2. Аубакирова А. А. Интеллектуальные ошибки эксперта при формировании его внутреннего убеждения : *монография*. Москва: Юрлитинформ, 2012. 184 с.

3. Бажанов М. И. Избранные труды; [сост.: В. И. Тютюгин, А.А. Байда, Е. В. Харитонов, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Таший]. Харьков: Право, 2012. 1244 с.

4. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. Методологические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1969. 216 с.

5. Бондар В. С. Концептуальні засади інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 12 (26). С. 226-240.

6. Бондар В. С. Ситуаційний аналіз як інструмент постановки та вирішення слідчим (дознавачем) завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 250-266.

7. Бондар В. С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник академії адвокатури України*. 2012. Число 2 (24). С. 130-137.

8. Бондар В. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 137-141.

9. Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238-248.

10. Гловюк І. В. Кримінальне провадження щодо кримінальних проступків: перспективи розвитку. *Кримінальна юстиція: quo vadis? IV Львівський форум кримінальної юстиції: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (20-22 вересня 2018 року)*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 36-41.

11. Головін А. Ю., Баранов М. В., Головіна Е. В. Решение ситуационных задач предварительного расследования / под. общ. ред. докт. юрид. наук А. Ю. Головіна. Москва: Юрлитинформ, 2017. 200 с.

12. Грошевой Ю. М. Проблемы реформирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков: Вища шк., 1975. 144 с.

13. Дабіжа Д. В. Нормативно-правове забезпечення функціонування й розвитку автоматизованих інформаційних систем і їх підсистем, використовуваних органами (підрозділами) поліції. *Криміналістичний вісник*. № 2 (34). 2020. С. 17-28.

14. Журавель В. А., Павлюк Н. В., Ренікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 13-30.

15. Калатур М. В. До проблеми визначення поняття інформаційного забезпечення діяльності слідчих органів в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. Зб. наук. праць. Вип. 87. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 59-64.

16. Кіпер О. О. Внутрішнє переконання слідчого як підґрунтя його процесуальної самостійності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)* : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 346-348.

17. Колдін В. Я. К вопросу о методологической функции ситуационного подхода : мат. Межд. научн.-практ. конф. «Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности» / под ред. Т. С. Волчецкой; БФУ им. И. Канта. Калининград: Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 31.

18. Колдін В. Я. Версионный анализ : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2014. 152 с.

19. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма: ИНФРА-М, 2010. 224 с.

20. Лишак О. А., Круль С. М. Інформаційно-довідкові системи інших міністерств, відомств як складова інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 360-370.

21. Лукашєвич В. Г. Докази та доказування в кримінально-процесуальному та криміналістичному вимірі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 1 (51). С. 74-79.

22. Мирошніченко Т. М. Щодо питання правової регламентації оцінки доказів у кримінальному процесі. *Перший Харківський кримінальний процесуальний полілог*. 2016. № 1. С. 124-129.

23. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва : Изд-во ВШ МООН СССР, 1967. С. 138.

24. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва : Юрид.

лит., 1977. 118 с.

25. Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Київ, 2002. 19 с.

26. Соловьев А. Б. Доказывание по Уголовно-процессуальному кодексу РФ (досудебные стадии): научно-практическое пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. 264 с.

27. Горбас О. О. Суб'єктивні детермінанти розсуду в кримінальному процесі. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 120-123.

28. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: *дис. ... докт. юрид. наук*: 12.00.09; НІОУ імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 437 с.

29. Шевчук В. М. Криміналістична характеристика злочинів як інформаційна основа побудови тактичних операцій. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали VI Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 24 травня 2018 р.)*; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література. С. 114-119.

30. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. Тольятти : Волжский университет им. В. Н. Татищева, 1997. 92 с.

31. Шульгін С. О. Оцінка доказів слідчим і прокурором при прийнятті процесуальних рішень у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: *дис. ... канд. наук*: 12.00.09. Дніпр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 260 с.

32. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. № 3. 2015. С. 95-104.

33. Эйман А. А. Логика доказывания. Москва : «Юридическая литература», 1971. 112 с.

References:

1. Arkhyrova, Y. A. (2018) Nauchnoe nasledye professora R. S. Belkina v aspektye sovremennukh realiy razvytiya krymynalystyky. *Yzvestiya Tuls'koho gosudarstvennogo unyversyteta. Ekonomycheskiye y yurydycheskiye nauky - Izvestia Tula State University. Economic and legal sciences*, 1, 38-45. [in Russian].

2. Aubakirova, A. A. (2012) Intellektualnye oshibki eksperta pri formirovaniy ego vnutrennego ubezhdeniya : monografiya. Moskva: Yurlitinform. [in Russian].

3. Bazhanov, M. I. (2012) Izbrannyye trudy; [V. I. Tyutyugin, A. A. Bajda, E. V. Haritonova, E. V. Shevchenko (Eds.); V. Ya. Tacij (Ed.)]. Kharkiv: Pravo. [in Russian].

4. Belkin, R. S., Vinberg, A. I. (1969) Kriminalistika i dokazyvanie. Metodologicheskyye problemy. Moskva : Yurid. lit. [in Russian].

5. Bondar, V. S. (2019) Kontseptualni zasady informatsiino-analitychno zabezpechennya krymynalystychnoy diialnosti. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo univertsytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, issue 12 (26), 226-240. [in Ukrainian].

6. Bondar, V. S. (2020) Sytuatsiyniy analiz yak instrument postanovky ta vyvishennya slid chym (diznavachem) zavdan dosudovoho rozsliduvannya krymynalnykh pravoporushen. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo univertsytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, issue 3 (91), 250-266. [in Ukrainian].

7. Bondar, V. S. (2012) Funktsionalne pryznachennya krymynalystychnoy kharakterystyky zlochyniv u suchasnykh umovakh. *Visnyk akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine, numeric 2 (24)*, 130-137. [in Ukrainian].

8. Bondar, V. S. (2015) Informatsiino-analitychne zabezpechennya krymynalystychnoy

діяльності в протсесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo» - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series "right / Yu. M. Bysah (Ed.). Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka», issue 33, vol. 2, 137-141. [in Ukrainian].*

9. Vapniarchuk, V. (2013) Zahalna kharakterystyka predmeta kryminalno-protseusualnogo dokazuvannia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series "right, 3 (74), 238-248. [in Ukrainian].*

10. Hloviuk, I. V. (2018) Kryminalne provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv: perspektyvy rozvytku. *Kryminalna yustytisia: quo vadis IV Lvivskiy forum kryminalnoi yustytisii : zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20-22 veresnia 2018 roku) - Criminal proceedings for criminal offenses: development prospects. Criminal Justice: QUO VADIS? IV Lviv Forum of Criminal Justice: Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference (September 20-22, 2018). Lviv: LvDUVS, 36-41. [in Ukrainian].*

11. Holovyn, A. Yu., Baranov, M. V., Holovyna, E. V. (2017) Reshenye situatsyonykh zadach predvartelnogo rassledovaniya / A. Yu. Holovyna (Ed.). Moskva : Yurlytynform. [in Ukrainian].

12. Hroshevoi, Yu. M. (1975) Problemu reformyrovaniya sudeiskoho ubezhdeniya v uholovnom sudoproyzvodstve. Kharkiv: Vyscha shk. [in Ukrainian].

13. Dabizh, D. V. (2020) Normatyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia y rozvytku avtomatyzovanykh informatsiinykh system i yikh pidsystem, vykorystovuvanykh orhanamy (pidrozdilamy) polityi. *Kryminalistychnyi visnyk - Criminalist Bulletin, 2 (34), 17-28. [in Ukrainian].*

14. Zhuravel, V. A., Pavliuk, N. V., Renikova, O. I. (2016) Poniattia ta zasoby krymi nalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia koruptsiinykh zlochiniv. *Pytannia borotby zi zlochnymistiuv - The issue of fighting crime, issue 32, 13-30. [in Ukrainian].*

15. Kalatu, M. V (2020) Do problemy vyznachennia poniattia informatsiinoho zabezpechennia diialnosti slidchykh orhaniv v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavy i prava. Zh. nauk. Prats - Current issues of state and law. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», issue 87, 59-64. [in Ukrainian].*

16. Kiper, O. O. (2016) Vnutrishnye perekonannya slidchogo yak pidgruntya jogo procesualnoyi samostijnosti. *Pravovi ta instituciyni mehanizmi zabezpechennya rozvittu derzhavi ta prava v umovah yevrointegratsiyi : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (20 travnya 2016 r., m. Odesa) - Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of state and law in the conditions of European integration: Materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odessa) (Vol. 1-2; vol. 2) / M. V. Afanasyeva (Ed.). Odesa : Yuridichna literatura, 346-348. [in Russian].*

17. Koldin, V. Ya. (2012) *K voprosu o metodologicheskoy funktsii situatsionnogo podhoda : mat. Mezhd. nauchn.-prakt. konf. «Aktualnye problemy ispolzovaniya situatsionnogo podhoda v yuri dicheskoj nauke i pravoprimeritelnoj deyatel'nosti» - To the method of methodological function of the situational subway: mate. . Scientific. Pract. a conf. "Actual problems of use of situing subordination in Legal Science and Law Principal Activity»/ T. S. Volchecka; BFU im. I. Kanta. Kaliningrad: Izd-vo BFU im. I. Kanta, 31. [in Russian].*

18. Koldin, V. Ya. (2014) Versionnyy analiz : monografiya. Moskva : Yurlitinform. [in Russian].

19. Kornouhov V. E. (2010) Metodika rassledovaniya prestuplenij: teoreticheskie osnovy. Moskva : Norma: INFRA-M. [in Russian].

20. Lishak, O. A., Krul, S. M. (2019) Informatsiyno-dovidkovi sistemi inshih ministerstv, vidomstv yak skladova informatsiyno-dovidkovogo zabezpechennya rozsliduvannya zlochiniv. *Kriminalistika i sudova ekspertiza - Criminalistics and judicial examination, issue 64, 360-370. [in Russian].*

21. Lukashevych, V. H. (2016) Dokazy ta dokazuvannya v kryminalno-protseusualnomu ta kryminalistychnomu vymiri. *Derzhava ta rehiony - State and Regions*, Seria: Pravo, 1 (51), 74-79. [in Ukrainian].

22. Myroshnychenko, T. M. (2016) Shchodo pytannya pravovoi rehlementatsii otsinky dokaziv u kryminalnomu protsesi. *Pershyy Kharkivskyy kryminalnyi protseusualnyi poliloh - First Kharkiv Criminal Procedural Policillar*, 1, 124-129. [in Ukrainian].

23. Ratinov, A. R. (1967) *Sudebnaya psihologiya dlya sledovatelej*. Moskva : Izd-vo VSh MOOP SSSR, 138. [in Russian].

24. Reznik, G. M. (1977) Vnutrennee ubezhdenie pri ocenke dokazatelstv; Vsesoyuz. in-t po izucheniyu prichin i razrab. mer preduprezhdeniya prestupnosti. Moskva : Yurid. lit. [in Russian].

25. Smokov, S. M. (2002) Vnutrishnie perekonannya slidchoho i yoho rol pry pryiniatti protseusualnykh rishen. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

26. Solovev, A. B. (2003) Dokazyvanie po Ugolovno-processualnomu kodeksu RF (dosudebnye stadii): nauchno-prakticheskoe posobie. Moskva : Yurilitinform. [in Russian].

27. Torbas, O. O. (2009) Sub'iektyvni determinanty rozsudu v kryminalnomu protsesi. *Pravova pozytsiia - Legal position*, 4 (25), 120-123. [in Ukrainian].

28. Trofymenko, V. M. (2017) Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii kryminalnoho protsesu Ukrainy. *Doctor`s thesis*. NLUU imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv. [in Ukrainian].

29. Shevchuk, V. M. *Kryminalistychna kharakterystyka zlochnyiv yak informatsiina osnova pobudovy taktynykh operatsii. Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochnyiv : materialy VI Mizhnarodnoho kruhloho stolu (m. Odesa, 24 travnia 2018 r.) - Information provision of crimes investigation: Materials of the VI International Round Table (Odessa, May 24, 2018)*; Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa : Yurydychna literatura, 114-119. [in Ukrainian].

30. Shejfer, S. A. (1997) Dokazatelstva i dokazyvanie po ugovolnym delam: problemy teorii i pravovogo regulirovaniya. Tolyatti : Volzhskij universitet im. V. N. Tatischeva. [in Russian].

31. Shulhin, S. O. (2021) Otsinka dokaziv slidchym i prokurorom pry pryiniatti protseusualnykh rishen u kryminalnomu provadzheni na stadii dosudovoho rozsliduvannia. *Doctor`s thesis*. Dnipr. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro. . [in Ukrainian].

32. Shumylo, M. Ye. (2015) Poniattia dokaziv u kryminalnomu protsesi: prolehomeny do rozuminnia «nevlovnogo» fenomenu dokazovoho prava. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 95-104. [in Ukrainian].

33. Ejsman, A. A. (1971) Logika dokazyvaniya. Moskva : «Yuridicheskaya literatura». [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2021р.

Бондарь В. С., кандидат юридических наук, доцент, декан факультета подготовки специалистов для подразделений досудебного расследования Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕШЕНИЯ СИТУАЦИОННЫХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Статья посвящена рассмотрению достаточно актуальной проблемы сегодняшнего дня, а именно информационным основам решения ситуационных задач в процессе досудебного расследования уголовных правонарушений.

В статье рассматриваются различные подходы к трактовке термина «криминалистически значимая информация», а также признаков информации, с учётом которых сформулировано авторское определение этого понятия. Также уточнено понятие и раскрыты элементы механизма решения ситуационных задач в системе досудебного расследования уголовного правонарушения. Дана характеристика информационных аспектов решения ситуационных задач в процессе досудебного расследования. Обосновано, что механизм решения ситуационных задач досудебного расследования может быть определён как порядок формирования замысла следователя (дознателя) относительно достижения поставленной задачи расследования процессуальными и криминалистическими средствами и методами и его реализации самим следователем (дознателем).

Ключевые слова: внутренне убеждение следователя, доказательства, доказывание, информация, криминалистически значимая информация, криминалистическая характеристика уголовных правонарушений, ситуационные задачи.

Bondar V., Candidate of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty training specialists for Departments pre-trial investigation Luhansk State University Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

INFORMATION BASIS FOR SOLVING SITUATIONAL PROBLEMS IN THE PROCESS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

The article is devoted to the consideration of a rather urgent problem of today, namely, the information basis for solving situational problems in the process of pre-trial investigation of criminal offenses. Despite a fairly active study of this issue, it has not been sufficiently worked out. A significant number of aspects of the problem under consideration remains controversial and requires revision and clarification from the standpoint of modern developments in criminalistics and criminal procedure, which, in turn, necessitates further research.

The article discusses various approaches to the interpretation of the term "forensically significant information", as well as signs of information, taking into account which the author's definition of this concept is formulated. The concept is also clarified and the elements of the mechanism for solving situational tasks in the system of pre-trial investigation of a criminal offense are disclosed. The characteristic of information aspects of solving situational tasks in the process of pre-trial investigation is given. It has been substantiated that the mechanism for solving situational tasks of pre-trial investigation can be defined as the procedure for forming the intention of the investigator (interrogator) regarding the achievement of the set task of investigation by procedural and forensic means and methods and its implementation by the investigator (interrogator) himself. Such a mechanism includes an assessment of the investigation situation prevailing at the time of making a decision, checking the correctness and timeliness of setting the problem to be solved in the investigation, the process of making a decision on such a problem, implementing the decision and further assessing the results of the decision, as well as their impact on the general and private situation pre-trial investigation.

Keywords: inner conviction of the investigator, evidence, proof, information, forensically significant information, forensic characteristics of criminal offenses, situational tasks.

DOI:10.33766/2524-0323.94.300-311

УДК 343.85

Калайда Ю. П., провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ (м. Київ, Україна)

e-mail: yurika@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1408-2145>

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються актуальні аспекти участі засобів масової інформації в запобіганні корупції в Україні. Визначено роль і значення засобів масової інформації (далі – ЗМІ – від автора) в системі запобігання корупції в державі, а також вказано на низку проблем, які впливають на оприлюднення викритих корупційних проявів. Розв'язання цих проблем сприятиме підвищенню ефективності антикорупційної політики держави.

Також запропоновано перспективні заходи, що сприятимуть посиленню ролі і значення сучасних ЗМІ в існуючій системі запобігання корупції в Україні.

Ключові слова: засоби масової інформації, корупція, система, запобігання.

Постановка проблеми. Україна тривалий час має репутацію держави з високим рівнем корупції, який визначається за результатами досліджень¹ іноземних неурядових організацій (Transparency International, Amnesty International, Інститут управління розвитком, Центр за суспільну чесність, Служба консультацій з політичних та економічних ризиків та інші) [1, с. 15].

Так, відповідно до результатів щорічних досліджень Індексу сприйняття корупції від Transparency International (Corruption Perceptions Index – CPI), рейтинг CPI в Україні складав наступне: 27 балів у 2015 році, 29 - у 2016 році, 30 - у 2017 році, 32 - у 2018 році, 30 - у 2019 році, 33 - у 2020 році [2]. Однак такі показники оцінюються експертами як незадовільні, з огляду на те, що після перемоги Революції Гідності боротьба з корупцією визнана пріоритетним завданням програми дій всіх політичних партій України [3].

Негативний вплив корупції на українське суспільство і державу має комплексний характер: попри зусилля держави й громадськості, вона вже охопила всі ланки органів державної влади та місцевого самоврядування, є одним із основних факторів, що на сучасному етапі розвитку створює сприятливе середовище для виникнення і розвитку низки загроз національній безпеці України.

Про усвідомлення проблеми корупції в Україні свідчить чітка позиція щодо неї держави, закріплена в новій Стратегії національної безпеки України, за

---

¹ Основні: Global Insight Country Risk Ratings; World Economic Forum Executive Opinion Survey; IMD World Competitiveness Center World Competitiveness Yearbook Executive, Opinion Survey; The PRS Group International Country Risk Guide; Economist Intelligence Unit Country Risk Ratings; Freedom House Nations in Transit; Bertelsmann Stiftung Transformation Index; World Justice Project Rule of Law Index Expert Survey; Varieties of Democracy тощо.

твердженій Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 [4]: джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики. Фактично «мірилом якості» їх роботи визначені неспішність і незавершеність реформ, а також корупція, які перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливають її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище.

Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням КМ України від 16.09.2020 № 1126-р, визначає, що підвищення рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, установлення корупційних відносин між криміналітетом та посадовцями органів державної влади і місцевого самоврядування, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливає на економічне зростання та суспільний розвиток України [5].

Таким чином, корупція визнана одним із негативних протиправних явищ, які потребують вжиття адекватних запобіжних заходів на загальнодержавному рівні в інтересах забезпечення національної безпеки України.

Однак на сьогодні одним із проблемних аспектів запобігання корупції в Україні є недостатність інформації про реальні масштаби цього явища в державних органах та суспільстві. Серед причин цього, окрім традиційної латентності корупційних правопорушень та недоліків функціонування вітчизняної правоохоронної системи, фахівці виділяють слабкість інститутів громадянського суспільства, у т.ч. низький рівень свободи засобів масової інформації (далі – ЗМІ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми протидії корупції в Україні займалися Л. Багрій-Шахматов, А. Бова, М. Данількевич, Л. Доля, О. Кальман, М. Мельник та ін. Окремі вітчизняні та іноземні дослідники (О. Волянська, Д. Галлін, Ю. Гнаткевич, В. Дрьомін, С. Ківалов, Дж. Кін, С. Матвієнків, М. Мельник, М. Сибірякова, Л. Усаченко) розробляли також питання участі засобів масової інформації в забезпеченні прозорості діяльності органів влади та службовців, однак лише деякі з них у своїх дослідженнях висвітлювали актуальні аспекти залучення ЗМІ до запобігання корупції (Л. Аркуша, І. Гринь, М. Кікалішвілі, Д. Мельник, Н. Орловська, В. Постульга). Водночас роль ЗМІ в сучасній антикорупційній діяльності в Україні наразі залишається малодослідженим питанням.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття місця і ролі сучасних ЗМІ в загальнодержавній системі запобігання корупції в Україні, а також їх значення для створення належних умов для ефективної протидії цьому протиправному явищу.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років Україна досягла суттєвого прогресу у створенні потужної законодавчої та інституційної інфраструктури, необхідної для подолання корупції, а також певних успіхів у протидії конкретним її проявам. Однак рівень сприйняття суспільством проявів корупції та досягнень у сфері запобігання корупції залишається незадовільним.

Громадські ініціативи щодо запобігання корупції та забезпечення прозорості органів влади часто не підтримуються населенням через зневіру та соціальну апатію. Вітчизняні неурядові та громадські антикорупційні організації в більшості є

слабкими та залежними від осіб, які надають їм фінансову підтримку, а тому їхня діяльність ще не впливає на реальну ситуацію у сфері протидії корупції. Діяльність іноземних неурядових організацій у сфері запобігання корупції в Україні сприймається населенням та чиновниками з недовірою. Водночас ЗМІ, які часто є залежними від своїх власників та органів державної влади, здебільшого уникають об'єктивного висвітлення цих проблем або ж поширюють замовні матеріали в інтересах власників [6, с. 61; 7, с. 64].

Результати періодичних опитувань населення України, що проводилися дослідницькою компанією «TNS» разом із Національною радою реформ, засвідчили наявність негативної тенденції – збільшення частки осіб, які вважають, що державні органи не вживають жодних заходів для подолання корупції (від 50 до 60 %) [3]. Це пов'язано, насамперед, з низьким рівнем поінформованості в суспільстві про заходи, вжиті державою з метою подолання корупції.

Таким чином, корупція в Україні є однією з тих проблем, які тривалий час залишаються невирішеними та потребують невідкладного розв'язання. Саме тому одним із пріоритетів держави є створення ефективної системи запобігання корупції, однією зі складових якої повинні стати незалежні ЗМІ як один із ключових інститутів громадянського суспільства в Україні.

У сучасному світі ЗМІ постають одним із найголовніших суб'єктів антикорупційної боротьби. Однак, на переконання дослідників, подібна значимість медійних організацій повною мірою реалізується лише за умови їхньої прозорості й незалежності від політиків та олігархів [8, с. 102].

Активне залучення ЗМІ до запобігання корупції та забезпечення реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання, а також захисту особи, суспільства й держави від корупційних правопорушень, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди вимагає від держави утвердження принципу нульової толерантності до корупції, забезпечення прозорості, підзвітності державних інституцій, доброчесності посадових осіб, а також ефективної діяльності органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням, ефективного доступу до правосуддя. Указані напрями державної політики визначені як основні в забезпеченні державою національних інтересів і безпеки в Стратегії національної безпеки України [4].

Для ефективнішої роботи із запобігання корупції державі необхідні залучення та підтримка громадян. Тому з метою покращення координації зусиль усіх учасників антикорупційної діяльності та зміни існуючої т.зв. «корупційної парадигми» необхідно звернути увагу на комунікації у сфері протидії корупції.

Наразі основними стратегічними цілями розвитку сфери антикорупційних комунікацій державою визначені такі [3]: об'єднання зусиль державних органів, ЗМІ та інститутів громадянського суспільства для забезпечення останнього достатньою інформацією про явище корупції, а також про стратегію і тактику запобігання йому, формування позитивного іміджу держави у цій сфері; забезпечення довіри в суспільстві до державної антикорупційної політики та підтримки реалізації антикорупційної реформи; скоординованість дій державних органів та інших

учасників антикорупційних комунікацій під час інформування суспільства про хід її проведення; формування «нульової толерантності» до корупції шляхом застосування масових антикорупційних комунікацій з широким колом громадян, а також ефективних комунікацій державних органів.

Ефективні антикорупційні комунікації та донесення перевіреної інформації до суспільства за допомогою ЗМІ можуть сприяти позитивним змінам у довгостроковій перспективі, а саме у сприйнятті корупції та в моделях поведінки в різних ситуаціях, коли громадянин стикається з корупційними проявами.

З урахуванням напрацьованих дослідників проблеми протидії корупції в Україні [1, 9, 10] можна дійти висновку, що *запобігання корупції* – це система заходів організаційного, політичного, правового, соціального, ідеологічного та іншого характеру, спрямованих на зниження обсягів корупції, обмеження взаємовпливу корупції та соціальних процесів, нейтралізацію дії та усунення причин і умов корупції, зміну характеру корупційних проявів, а також виявлення, припинення і розкриття корупційних правопорушень, збільшення ризиків для корупціонерів та їх притягнення до передбаченої законом відповідальності, локалізації й усунення наслідків корупційних діянь.

Сучасна система запобігання корупції в Україні закріплена в Законі України «Про запобігання корупції» [11] (далі – Закон), а також низці пов'язаних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, у т.ч. коло суб'єктів, які здійснюють заходи запобігання корупції, зміст та порядок застосування превентивних механізмів, правила усунення наслідків корупційних правопорушень тощо.

Також Законом визначено необхідність розробки антикорупційної стратегії та державної програми з її реалізації, національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики, антикорупційних програм у державних органах та установах. Водночас необхідність передбачення заходів із поширення інформації, у т.ч. і ЗМІ, щодо програм антикорупційного спрямування Законом (ст. 19) визначено лише для антикорупційних програм державних органів, установ, цільових фондів. Положення щодо необхідності відображення стану співпраці з міжнародними організаціями, зарубіжними та вітчизняними недержавними організаціями та ЗМІ передбачені у Законі (ст. 20) лише для щорічної національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики.

У ч.1 ст. 1 Закону визначено систему спеціально уповноважених суб'єктів, які здійснюють заходи запобігання і протидію корупції: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), а також органи прокуратури та Національної поліції України (НПУ).

Відповідно до ст. 4 Закону, НАЗК є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику відповідно до розробленої ним антикорупційної стратегії (ст. 18), а також координацію діяльності центральних органів виконавчої влади з цих питань. НАЗК є відповідальним перед ВР України і підконтрольним їй та підзвітним КМ України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», НАБУ є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [12].

Розгляд справ про корупційні правопорушення, згідно зі ст. 15 КПК України та ст. 221 КУпАП, здійснюють суди загальної юрисдикції.

Координацію і контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо запобігання корупції відповідно до пп. 67, 69 Стратегії національної безпеки України, ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», здійснює КМ України, згідно з ч.1 ст. 8 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», – Президент України через Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, а також РНБО України, яка згідно з ч.2 ст. 107 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони», координує діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки.

Генпрокурор України та підпорядковані йому прокурори здійснюють координацію діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції. Також, відповідно до ст.ст. 8, 8-1 Закону України «Про прокуратуру», низка функцій покладаються на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру: нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; нагляд за досудовим розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень; підтримання державного обвинувачення у провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень; представництво інтересів громадянина або держави в суді у передбачених законом випадках і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями; представництво в межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

ВР України через парламентський Комітет з питань антикорупційної політики здійснює контроль за виконанням законів у сфері протидії корупції, який також вчиняють органи державної влади в межах повноважень у встановленому законом порядку.

Окрім того, певні повноваження у сфері протидії корупції мають державні органи, перелічені в ч.3 ст. 5, ч.1 ст. 17 та ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»: Нацбанк України, Міністерство фінансів та Мінекономрозвитку України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Фонд держмайна України, Антимонопольний комітет України, ДПС України та інші державні органи [5], які повинні взаємодіяти зі спеціально уповноваженими суб'єктами протидії корупції, визначеними в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції».

Суб'єктами, які беруть участь у запобіганні корупції, інформаційному і науково-дослідному забезпеченні заходів протидії корупції є підприємства, установи, організації, їх посадові особи, а також громадяни та їх об'єднання.

Законом України «Про запобігання корупції» (ст. 13-1) передбачено створення в державних органах влади та на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління відповідних державних органів, уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Указані уповноважені підрозділи (особи) наділені широким колом повноважень у сфері запобігання корупції.

Також, згідно з положеннями Закону України «Про запобігання корупції», у заходах запобігання корупції бере участь громадянське суспільство. Його учасники – громадські об'єднання, професійні спілки, ЗМІ та окремі журналісти віднесені в ч.1 ст. 1 Закону до зовнішніх каналів повідомлення викривачами інформації про факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень.

Представники громадянського суспільства (неурядові організації, журналісти, експерти), використовуючи надані Законом права, а також міжнародні організації та інші структури наразі демонструють найбільшу активність у здійсненні антикорупційних комунікацій.

Зокрема, відповідно до ст. 21 Закону, громадські об'єднання та їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в рамках запобігання корупції мають право: повідомляти про виявлені корупційні прояви та передумови до них спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, а також громадськості, керівництву чи іншим представникам підприємств, установ чи організацій; брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах із питань запобігання корупції, вносити відповідні пропозиції суб'єктам законодавчої ініціативи; проводити заходи інформування населення з актуальних питань запобігання корупції, а також здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції.

Однак у Законі фактично не регламентована участь ЗМІ у процесі запобігання корупції: їх головна функція полягає в передачі інформації про стан запобігання корупції від уповноважених державних органів до громадськості.

Враховуючи викладене, одним із пріоритетів діяльності держави залишається забезпечення умов для участі незалежних ЗМІ у формуванні об'єктивної громадської думки щодо стану запобігання корупції в державі.

Водночас, попри значний рівень комунікативної активності державних органів та громадських організацій у сфері запобігання і протидії корупції, така комунікація є недостатньо ефективною внаслідок наступних причин: відсутності системності і стратегічної спрямованості; інституційних обмежень та недостатнього рівня координації антикорупційних комунікацій; низького рівня ідентифікації та роботи з цільовими аудиторіями; незадовільного рівня дискусії через нерозуміння питань корупції в широкому контексті [3].

Як наслідок, низький рівень поінформованості та розуміння феномену корупції й особливостей антикорупційної діяльності серед громадян у цілому та серед журналістів зокрема призводить до викривлення сприйняття корупції і низького рівня підтримки в суспільстві діяльності із запобігання корупції, адже для ефективного запобігання корупції необхідно чітко усвідомлювати актуальний стан розви-

тку цього явища в державі. Таке розуміння має базуватися не лише на даних офіційної статистики, але й на результатах оцінки суспільством соціальних процесів, висвітлених у повідомленнях незалежних ЗМІ. Саме такі мас-медіа є оптимальним засобом формування об'єктивної громадської думки щодо стану корупції в країні та рівня запобігання їй [6, с. 63; 7, с. 65]

Наразі незалежні ЗМІ відіграють провідну роль у виявленні та оприлюдненні викритих корупційних проявів, інформуванні суспільства про причини, умови та негативні наслідки поширення корупції в державі, а тому є одним із найважливіших інститутів сучасного громадянського суспільства [8, с. 102]. Висвітлення мас-медіа інформації про прояви корупції має важливе запобіжне значення, прямо впливає на притягнення до юридичної відповідальності конкретних правопорушників [6, с. 64]

Водночас проведенням аналізом вітчизняної практики запобігання корупції із залученням можливостей інститутів громадянського суспільства, й насамперед ЗМІ, наукових досліджень у цій сфері [6 - 10, 13, 14] з'ясовано низку проблем, які впливають на оприлюднення викритих корупційних проявів:

1) критична залежність багатьох ЗМІ від їх власників та інших суб'єктів, які впливають на їх редакційну політику та об'єктивність, неналежні умови для формування й розвитку прозорого і незалежного медіаринку;

2) наявність значної кількості державних та комунальних ЗМІ, залежних від органів державної влади та самоврядування;

3) недостатня прозорість у роботі органів державної влади, обмеження представників ЗМІ та громадськості в доступі до інформації, у т.ч. через відсутність у Законі України «Про доступ до публічної інформації» переліку інформації, що не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом;

4) неефективність наявних організаційно-правових механізмів впливу громадських та недержавних організацій на запобігання корупції в державі;

5) неадекватність рішень, які приймаються судами, щодо обмеження свободи вираження поглядів і висвітлення інформації.

Задля вирішення цих проблем необхідно, насамперед, на законодавчому та практичному рівнях забезпечити безперешкодне отримання об'єктивної інформації у її розпорядників та вільне поширення її в суспільстві. Реалізація цих завдань має важливе значення не лише для запобігання корупції, але й для здійснення впливу громадянського суспільства на владу та корекції дій державних органів й установ з безумовним дотриманням інтересів захисту національної безпеки України [15, с. 1].

Окрім того, з метою посилення ролі інститутів громадянського суспільства, насамперед незалежних ЗМІ, у виявленні й запобіганні корупції в Україні на виконання приписів Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України та з урахуванням положень Доктрини інформаційної безпеки [16], Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції, необхідно вжити наступних заходів:

– налагодити систематичне інформування громадян України про діяльність органів державної влади, налагодження ефективної співпраці зазначених органів зі ЗМІ та журналістами;

– внести зміни до законодавства для розв'язання конфлікту інтересів суспільства і держави щодо обсягів та повноти поширення інформації у ЗМІ;

– забезпечити подальший розвиток правових інструментів захисту прав громадян на свободу слова, вільний доступ до інформації, її поширення, оброблення, зберігання та захист;

– не допускати незаконного втручання державних органів, їх посадових осіб у діяльність ЗМІ, переслідування журналістів за їх професійну діяльність, гарантувати їх безпеку під час виконання професійних обов'язків;

– налагодити широкое залучення ЗМІ до запобігання корупції та пов'язаним протиправним явищам, забезпечити комплексну підтримку розвитку механізмів саморегуляції ЗМІ на засадах соціальної відповідальності;

– належним чином унормувати в Законі України «Про запобігання корупції» роль ЗМІ в запобіганні цьому протиправному явищу, їх взаємодію зі спеціально уповноваженими органами та іншими суб'єктами;

– посилити роль ЗМІ в запобіганні корупції, зокрема шляхом унормування в Законі України «Про медіа» (проект № 2693) обов'язку розкриття власників ЗМІ та їх кінцевих бенефіціарів, а також прав, повноважень ЗМІ та їх представників, порядку захисту джерел журналістської інформації;

– удосконалити законні можливості отримання ЗМІ та їх представниками інформації, пов'язаної з діяльністю державних органів шляхом внесення змін до Закону України «Про доступ до публічної інформації», де визначити перелік даних, які не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом;

– забезпечити винесення судами адекватних рішень («відповідно до духу закону») щодо обмеження свободи вираження поглядів і висвітлення інформації;

– унормувати на законодавчому рівні механізм взаємодії державних органів з інститутами громадянського суспільства, створити та забезпечити його реалізацію;

– налагодити постійний інформаційний обмін між ЗМІ, іншими інститутами громадянського суспільства та органами державної влади й місцевого самоврядування. Забезпечити розвиток інформаційних сервісів, спрямованих на ефективне залучення громадськості до прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Виконання цих заходів сприятиме посиленню ролі і значення сучасних ЗМІ в існуючій в Україні системі запобігання корупції, а також стабілізації криміногенної ситуації в державі та зниженню криміналізації суспільства.

Висновки. ЗМІ наразі відіграють важливу роль у запобіганні проявам корупції й виступають одним із головних суб'єктів антикорупційної діяльності держави. Широке залучення мас-медіа є дієвим засобом формування в суспільстві ефективної думки про проблему корупції в державі та ефективним засобом протидії цьому протиправному явищу. Водночас потребують невідкладного вирішення низка

проблем, які впливають на повноцінну участь ЗМІ в запобіганні корупції: їх непрозорість та залежність від держави й олігархів. Розв'язання цих проблем сприятиме підвищенню ефективності антикорупційної політики держави.

Використані джерела:

1. Бова А. А. Барометр світової корупції Трансперенсі Інтернешнл 2003: огляд результатів крос-національного опитування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Науково-практичний журнал*. 2004. № 10. С. 13-20.
2. Індекс сприйняття корупції. Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprynnyattva-koruptsiyi-2020/>. (дата звернення: 02.04.2021)
3. Стратегія комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції, схвалена розпорядженням КМ України від 23.08.2017 № 576-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#n9>. (дата звернення: 02.04.2021)
4. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 02.04.2021)
5. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням КМ України від 16.09.2020 № 1126-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>. (дата звернення: 02.04.2021)
6. Мельник Д. С. Роль і значення засобів масової інформації у протидії корупції в Україні. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 1. С. 60-67.
7. Усаченко Л., Сибирякова М. Роль ЗМІ у формуванні громадянської антикорупційної культури українського суспільства. *Науковий вісник*. 2010. Вип. 5. С. 62-70.
8. Кікалішвілі М. В. Роль мас-медіа у профілактиці корупційних злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. 2019. Т. 2. С. 102-106.
9. Аркуша Л. И. Коррупция и средства массовой информации. URL : <https://inter.criminology.org.ua/Articles.-2003/10/09>.
10. Мельник М. І. Корупція і засоби масової інформації: соціальний зріз взаємовідносин. *Корупція: сутність, поняття, заходи протидії*: монографія. Київ : Атіка, 2001. С. 87-100.
11. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. (дата звернення: 02.04.2021)
12. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print>. (дата звернення: 02.04.2021)
13. Орловская Н. А. Некоторые аспекты противодействия коррупции в СМИ. URL: <https://inter.criminology.org.ua/articles.-2003/10/09>. (дата звернення: 02.04.2021)
14. Апостолова Л. Щоби боротися з корупцією, ЗМІ мають перестати бути корумпованими. 13.07.2017. URL : <https://detector.media/production/article/127907/2017-07-13-shchoby-borotysya-z-koruptsiieyu-zmi-mayut-perestaty-but-y-korumpovanymu/>. (дата звернення: 02.04.2021)
15. Гнаткевич Ю. Проблема відкритості органів влади та посадових осіб місцевого самоврядування. *Програма сприяння парламентові України*. 1998, лютий. 15 с.
16. Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>. (дата звернення: 02.04.2021)

References:

1. Bova, A. A. (2004) Barometr svitovoi koruptsii Transperensi Interneshnl 2003: ohliad rezultativ kros-natsionalnogo opytuvannia. *Borotba z orhanizovanoiu zlochnymnistiu i koruptsiieiu (teoria i praktyka)*. *Naukovo-praktychnyi zhurnal - Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*. *Scientific and practical journal*, 10, 13-20. [in Ukrainian].
2. Indeks spryiniattia koruptsii. Transperensi Interneshnl Ukraina. N. d. N. p. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprynnyattya-koruptsiyi-2020/>. [in Ukrainian].
3. Stratehiia komunikatsii u sferi zapobihannia ta protydii koruptsii, skhvalena rozporiadzhenniam KM Ukrainy vid 23.08.2017 № 576-r. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#n9>. [in Ukrainian].
4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. [in Ukrainian].
5. Stratehiia borotby z orhanizovanoiu zlochnymnistiu, skhvalena rozporiadzhenniam KM Ukrainy vid 16.09.2020 № 1126-r. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
6. Melnyk, D. S. (2010) Rol i znachennia zasobiv masovoi informatsii u protydii koruptsii v Ukraini. *Visnyk Vysshoho administratyvnoho sudu Ukrainy- Bulletin of the Supreme Administrative Court of Ukraine*, 1, 60-67. [in Ukrainian].
7. Usachenko, L., Sybyriakova, M. (2010) Rol ZMI u formuvanni hromadianskoi antykoruptsiinoi kultury ukraïnskoho suspilstva. *Naukovyi visnyk - Scientific Bulletin, issue 5*, 62-70. [in Ukrainian].
8. Kikalishvili, M. V. (2019) Rol mas-media u profilaktytsi koruptsiinykh zlochniv. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Spetsvyvypusk - *Actual problems of domestic jurisprudence*. Special issue, vol. 2, 102-106. [in Ukrainian].
9. Arkusha, L. Y. (2003) Korruptsiya y sredstva massovoi ynformatsyy. N. p. URL: <https://inter.criminology.org.ua/Articles.-2003/10/09>. [in Ukrainian].
10. Melnyk, M. I. (2001) Koruptsiia i zasoby masovoi informatsii: sotsialnyi zriz vzaiemovidnosyn. *Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protydii : monohrafiia*. Kyiv : Atika, 87-100. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» vid 14.10.2014 № 1700-VII. (2014) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» vid 14.10.2014 № 1698-VII. (2014) N. p. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print>. [in Ukrainian].
13. Orlovskaya, N. A. (2003) Nekotorye aspekty protivodejstviya korruptcii v SMI. URL: <https://inter.criminology.org.ua/articles.-2003/10/09>. [in Russian].
14. Apostolova, L. (2017) Shchoby borotysia z koruptsiieiu, ZMI maiut perestaty buty korumpovanymy. 13.07.2017. N. p. URL : <https://detector.media/production/article127907/2017-07-13-shchoby-borotysya-z-koruptsiieiu-zmi-mayut-perestaty-but-y-korumpovanymy/> [in Ukrainian].
15. Hnatkevych, Yu. (1998) Problema vidkrytosti orhaniv vlady ta posadovykh osob mistsevoho samovriadu-vannia. *Prohrama spryiannia parlamentovi Ukrainy*. [in Ukrainian].
16. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 № 47/2017. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.04.2021

Калайда Ю. П., ведущий научный сотрудник Украинского научно-исследовательского института специальной техники и судебных экспертиз СБУ (г. Киев, Украина)

СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются актуальные аспекты участия средств массовой информации (далее – СМИ) в предупреждении коррупции в Украине.

Негативное влияние коррупции на украинское общество и государство носит комплексный характер: несмотря на усилия государства и общества, она уже охватила все звенья органов государственной власти и местного самоуправления, является одним из основных факторов, которые на современном этапе развития создает благоприятную среду для возникновения ряда угроз национальной безопасности Украины.

Коррупция признана одним из негативных противоправных явлений, которые требуют применения адекватных предупредительных мер на общегосударственном уровне в интересах обеспечения национальной безопасности Украины. Таким образом коррупция в Украине является одной из тех проблем, которые длительное время остаются нерешенными и требуют безотлагательного решения. Именно потому одним из приоритетов государства является создание эффективной системы предупреждения коррупции, одной из составляющих которой должны стать независимые СМИ как один из ключевых институтов гражданского общества в Украине. Эффективные антикоррупционные коммуникации и донесение проверенной информации обществу при помощи СМИ могут содействовать позитивным изменениям в долгосрочной перспективе.

Определены роль и значение СМИ в системе предупреждения коррупции в государстве, а также рассмотрен ряд проблем, которые влияют на огласку вскрытых коррупционных проявлений и полноценное участие СМИ в предупреждении коррупции в целом. Решение этих проблем будет содействовать повышению эффективности антикоррупционной политики государства. Также предложены перспективные меры по содействию усилению роли и значения современных СМИ в существующей системе предупреждения коррупции в Украине.

Ключевые слова: средства массовой информации, коррупция, система, предупреждение.

Kalaida Yu., Leading Researcher of the Ukrainian Scientific and research Institute of special equipment and forensic expertise of the Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

MASS MEDIA AS A COMPONENT OF THE ANTI-CORRUPTION SYSTEM IN UKRAINE

The article is devoted to the relevant aspects of the involvement of the media in the prevention of corruption in Ukraine. The role and importance of the media in the corruption's preventing system of the state has been defined.

The negative impact of corruption on Ukrainian society and the state has been determined to be complex. Corruption has already spread to all levels of the state and local government. It is a major factor that creates an enabling environment for the emergence and development of a number of threats to Ukraine's national security and therefore requires adequate preventive measures at the state level. So corruption is a long-standing problem that needs to be addressed urgently.

Effective anti-corruption communications and communicating sound information to the public through the media can contribute positively, can contribute to positive changes in long term prospects, in perceptions of corruption and behaviours in situations of corruption.

Civil society participate in the prevention of corruption. Representatives of civil society, international organizations and other entities are now very active in implementing anticorruption communications. However laws do not regulate the involvement of the media in the prevention of corruption. The main function of the media is to inform the public on the status of prevention corruption.

The creation an effective system for the prevention of corruption, including an independent media as a key institution of civil society in Ukraine is one of the main state's priorities. Also one of the state's priorities remains ensuring conditions for independent media to participate in the formation an objective public opinion about the level of the corruption's prevention in the state.

It has been defined the range of problems affecting publicity the impact of corruption and the full participation of the media in the prevention of corruption in general. Addressing these challenges will enhance the strengthening the role of the media in preventing corruption in our state.

Also proposed forward-looking measures that will enhance the role and importance of modern media in the corruption's prevention system of Ukraine, improving the effectiveness of anti-corruption policies of the state.

Keywords: media, corruption, system, prevention, publicity.

DOI: 10.33766/2524-0323.94.311-324

УДК 343.14

Піддубна А. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: fkbyf23091981@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0003-1244-2263>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

За результатами досліджень наукових позицій учених та представників наукових шкіл щодо розслідування фактів порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту встановлено наявні проблемні питання, що негативно впливають на правозастосовну діяльність із розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, зокрема: неналежна взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами та структурними підрозділами, недостатнє залучення відповідних спеціалістів і фахівців, неякісна підготовка до проведення автотехнічних, судово-медичних та інших видів експертиз. Окремо досліджуючи поняття та сутність взаємодії, встановлено, що загальноприйнятого та однозначного визначення його в юридичній літературі не існує. Зокрема, виокремлено недоліки та прогалини у взаємодії органів досудового розслідування з експертами Експертної служби Міністерства вну-

трішніх справ України, які проводять експертизи в такій категорії кримінальних проваджень, а також спеціалістів-криміналістів Національної поліції України, які беруть участі у проведенні огляду місць дорожньо-транспортних подій (далі – ДТП). На підставі результатів дослідження запропоновано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення методики розслідування та зазначеного напрямку взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, дізнавач, експерт, спеціаліст-криміналіст, спеціаліст-автотехнік, слідчо-оперативна група, правопорушення, подія, огляд місця події, досудове розслідування, процесуальна форма, кримінальне провадження, автотехнічна експертиза.

Постановка проблеми. Автотранспорт у сучасних умовах виконує важливу роль у безперервному процесі перевезення пасажирів та вантажів, однак, поряд з перевагами, які має автомобільний транспорт, він завдає величезних втрат суспільству, пов'язаних із загибеллю, травмуванням людей, а також матеріальними збитками внаслідок ДТП. За нашими дослідженнями та дослідженнями В.В. Гаркуши та О.М. Кучеренка, в Україні нараховується понад 15 млн. одиниць автотранспорту, щорічно трапляється близько 25 тис. ДТП, у яких гине понад 4 тис. осіб та 30 тис. отримують травми різного ступеня тяжкості. Причому, тільки 33 % кримінальних проваджень щодо таких правопорушень направляються до суду, за якими менше 50 % винних притягується до відповідальності [1]. Однією з основних причин такого стану є неналежна взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами та структурними підрозділами під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Відсутність ефективної взаємодії сприяє допущенню недоліків та помилок у роботі під час досудового розслідування такої категорії кримінальних проваджень, що не дає можливості в повному обсязі виконувати завдання кримінального провадження відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі-КПК України). Крім цього, системний аналіз чинного кримінального процесуального законодавства в частині досліджуваного питання дає змогу констатувати, що наразі деякі його положення залишаються недостатньо врегульованими. Указане сприяє наявності наукової дискусії з цих питань та вимагає свого наукового концептуального дослідження з метою удосконалення теорії кримінального процесу, криміналістики та правозастосовної діяльності щодо піднятих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами досліджували відомі вчені, зокрема: Ю. П. Аленін, А. М. Балашов, О. М. Бандурка, В. М. Биков, Н. А. Бурнашев, А. Ф. Волобуєв, Г. П. Власова, А. К. Гаврилов, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, І. М. Гуткін, Є. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, А. Я. Дубинський, А. Л. Дудніков, Г. О. Душейко, В. С. Зеленецький, О. В. Керевич, В. П. Корж, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Михайленко, С. Д. Осланов, В. І. Пархоменко, М. А. Погорельський, Ю. М. Ратишевський, Б. Г. Розовський, І. М. Сорокоятін, Д. А. Сорокоятіна, С. М. Стахівський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Т. Томін, В. В. Топчий, О. О. Чувільов, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. Г. Шурухнов, О. О. Юхно, М. М. Яблоков та інші. Наукові напрацювання названих учених мають теорети-

чне та практичне значення, проте переважна більшість сформованих рекомендацій стосуються криміналістичних аспектів організації взаємодії під час розслідування в цілому, так і порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Водночас процесуальні особливості організації та реалізації взаємодії під час розслідування виокремленого різновиду кримінальних правопорушень залишилися поза увагою науковців. Враховуючи те, що питання взаємодії з точки зору кримінального процесу висвітлено фрагментарно, а також те, що кримінальне процесуальне законодавство постійно оновлюється, зокрема після 2012 року внесено понад 600 змін, актуальним та доцільним є подальше наукове дослідження проблемних питань із розслідування ДПП.

Формулювання цілей. Метою даної статті є дослідження теоретичних і прикладних проблемних питань взаємодії під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації, напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення діяльності органів досудового розслідування в частині удосконалення правозастосовної діяльності, усунення недоліків при розслідуванні зазначеного різновиду кримінальних правопорушень та підвищення ефективності цього напрямку досудового розслідування. Основними завданнями дослідження є з'ясування недоліків у правозастосовній діяльності щодо розслідування фактів порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації, що негативно впливають на швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження відповідно до ст. 286 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Виклад основного матеріалу. Правову основу розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту становить сукупність законів та відомчих нормативно-правових актів, що визначають завдання, порядок взаємодії, права та обов'язки учасників кримінального провадження, встановлюють відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків суб'єктами взаємодії відповідно до: Конституції України, КК України, КПК України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, рішень Конституційного Суду України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, зокрема: наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [2], наказу МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [3], наказу Національної поліції України від 24.12.2020 р. № 1032 «Про організаційно-штатні зміни» [4] та ін. Слід зазначити, що практичні працівники у своїй діяльності не завжди звертаються до положень вищевказаних інструкцій.

Одним із недоліків при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту є неналежна взаємодія уповноважених на

це осіб, недостатнє залучення відповідних спеціалістів, зокрема автотехніків, неякісна підготовка до проведення автотехнічних, судово-медичних, криміналістичних, трасологічних та інших видів судових експертиз. Поняття «взаємодія» охоплює об'ємний та складний вид діяльності, яка спрямована на використання різноманітних форм і методів, методик розслідувань та процесуальних і криміналістичних засобів. У цілому «взаємодія» це широкий загальний термін, який досліджується декількома галузями науки, зокрема: кримінального процесу, кримінального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та ін., а також позначає сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів (тіла, елементарної частинки, біологічної істоти, людини, співтовариства), при якій результат дії одного з них впливає на інші, що змінює їхню динамічну поведінку. Взаємодія – це взаємний зв'язок між ким-небудь або чим-небудь у дії [5].

Незважаючи на актуальність вживання цього терміна, у юридичній та іншій спеціальній літературі не існує його загальноприйнятого та однозначного визначення. Серед учених продовжується дискусія з приводу визначення цього поняття, адже, як правило, воно вживається коли йдеться про узгоджену та спільну діяльність різних органів та підрозділів щодо протидії кримінальній протиправності. Взаємодія в кримінальному провадженні складається з дій учасників (суб'єктів) кримінального процесу, які, виконуючи службові повноваження, сприяють виконанню завдань кримінального провадження. Головним завданням взаємодії, як зазначає С. Тищенко, є досягнення мети, задля якої зазначені суб'єкти спільно діють [6, с. 101-106]. Беручи участь у цій дискусії, Г. Ю. Бондар доходить висновку, що взаємодія існує там, де наявний спільний інтерес, а тому, під час досудового розслідування між слідчими та іншими підрозділами взаємодія неминуха, оскільки вони мають одну мету – ефективне розслідування кримінальних правопорушень [7, с. 46-48]. Під взаємодією слідчого з іншими підрозділами і посадовими особами М. Г. Шурухнов пропонує розуміти «засновану на законі і нормативних правових актах узгоджену діяльність, спрямовану на розкриття та розслідування злочинів, а також запобігання їм» [8, с. 437]. Крім того, О. В. Старченко зазначає, що для досягнення завдань кримінального судочинства, які є однакові та обов'язкові для всіх, необхідно взаємодіяти, тому як один суб'єкт не може забезпечити виконання всіх завдань, він обов'язково має співпрацювати з іншими особами [9, с. 37]. Ряд науковців, зокрема, О. О. Юхно, Ю. В. Лук'яненко та С. Є. Абламський, стверджують, що під взаємодією в ході проведення досудового розслідування слід розуміти організаційну форму діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами і спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження [7, с. 19], що ми підтримуємо.

У цілому, слід зазначити, що, відповідно до вказаних та інших наукових позицій, взаємодія в кримінальному провадженні розглядається як взаємодопоміжна, спільна та узгоджена співпраця при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень із розподілом функцій, повноважень і взаємних обов'язків, що спрямовані на розв'язання завдань кримінального судочинства. Слід наголосити, що правильне визначення поняття «взаємодія» має теоретичне та практичне

значення, оскільки дає змогу правильно класифікувати різні форми взаємодії слідчого, дізнавача, прокурора з іншими органами та підрозділами. Дослідження визначення поняття «взаємодія», дає підстави зробити висновок, що взаємодія слідчого, дізнавача з іншими підрозділами під час досудового розслідування – це взаємоузгоджена, спільна та кваліфікована робота, яка спрямована на виконання завдань кримінального провадження відповідно до законодавства України. Зазначене надає можливість виділити наступні ознаки взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами, зокрема: узгодженість у діях, відсутність ієрархії та взаємозв'язок між сторонами (учасниками) кримінального процесу, які забезпечують дотримання основних засад та виконання спільних завдань.

Крім того, слід звернути увагу, що в положеннях Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, у частині розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, регламентуються основні принципи взаємодії, до яких віднесено: швидке, повне та неупереджене розслідування досліджуваних правопорушень; самостійність слідчого та дізнавача в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, які не мають на те законних повноважень, забороняється; оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні фактів порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; дотримання загальних засад кримінального провадження та забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [2]. Основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та структурними підрозділами є запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення, розкриття та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх вчинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Завдання ст. 2 КПК України досягаються шляхом поєднання зусиль при взаємодії всіх органів та підрозділів поліції, забезпечення належного рівня їх діяльності відповідно до вимог законодавства щодо збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Враховуючи ступінь суспільної небезпеки досліджуваних видів кримінальних правопорушень, слід зазначити, що взаємодія органів досудового розслідування з іншими структурними підрозділами може бути епізодичною або тривалою. Залежно від правової регламентації розрізняють процесуальні (правові) і не процесуальні (організаційні) форми взаємодії. Так до процесуальних форм взаємодії органів досудового розслідування з іншими структурними підрозділами належать: 1) організація взаємодії при надходженні до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень та реагуванні на них, 2) організація взаємодії при направленні оперативним підрозділом матеріалів результатів оперативно-розшукової заходів до органу досудового розслідування, 3)

організація роботи СОГ під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, 4) виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції доручень слідчих та дізнавачів про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, 5) організація взаємодії при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження, 6) забезпечення взаємодії при зупиненні досудового розслідування.

До непроцесуальних форм взаємодії, за визначенням С. О. Сороки та Г. С. Римарчука, належить діяльність, напрями якої залежать від обставин кримінального провадження, зокрема: залучення і консультація спеціаліста, спільний аналіз й оцінка оперативної обстановки, обговорення матеріалів кримінального провадження, узгоджене планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; спільне використання науково-технічних засобів тощо. Отже, взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування має різноманітний характер, а налагодження спільної, узгодженої, цілеспрямованої та кваліфікованої діяльності під час здійснення досудового розслідування є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження [11], що ми підтримуємо.

Кримінальне провадження має широке коло учасників, яким гарантовані відповідні повноваження, обов'язки, права, свободи та ін. Основна роль в організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими структурними підрозділами належить слідчому і дізнавачу, прокурору, оскільки, відповідно до положень ч.5 ст. 38 КПК України, саме вони зобов'язані застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Відповідно до ч.1 ст. 40 КПК України, слідчий органу досудового розслідування несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій, а дізнавач, згідно з положеннями ч.1 ст. 40-1 КПК України, – за законність та своєчасність здійснення дізнання [12, с. 32-36]. Зазначені форми взаємодії слідчого органу досудового розслідування зі співробітниками інших підрозділів, мають бути направлені на встановлення інформації, обставин та фактів, що становлять предмет доказування.

Одним із проблемних питань при розслідуванні кримінальних проваджень щодо порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, унаслідок яких спричинено середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей, є: огляд місця ДТП, підготовка та призначення судових експертиз та ін.

Проблемні питання в кримінальних провадженнях за ст. 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» КК України мають місце, починаючи з огляду місця події ДТП під час збирання первинних доказів, а саме: з правильного оформлення протоколу огляду місця події, схеми ДТП, фототаблиць, що складаються безпосередньо після вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також оцінки доказів, які отримуються в ході розслідування такої категорії кримінальних правопорушень: висновку автотехнічної, судово-медичної, трасологічної та ін. експертиз, а також слідчого експерименту, показань учасників указанного правопорушення, свідків та очевидців. Особливість огляду місця події полягає в су-

купності дій, що здійснюються безпосередньо слідчим та реалізуються шляхом збору, фіксації, вилучення та оцінки доказів й інформації, які встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню з метою встановлення об'єктивної істини під час досудового розслідування.

Огляд місця ДТП як слідча (розшукова) дія може включати проведення інших дій, зокрема: огляд транспортного засобу, огляд трупу та ін., під час яких необхідне використання відповідних спеціальних, вузькопрофільних знань, техніко-криміналістичних засобів і відповідних методик розслідувань. Згідно з положеннями ч.7 ст. 237 КПК України, під час огляду місця ДТП слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст-криміналіст, автотехнік та ін. мають право проводити вимірювання, здійснювати фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження [12]. Зокрема, відповідно до положень Розділу 10 «Особливості організації взаємодії при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод» Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні, розкритті та розслідуванні, у випадку ДТП, унаслідок якої спричинено середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей, для проведення огляду місця події та складання протоколу і схеми до нього, направляється слідчий підрозділу з розслідування ДТП слідчого управління (відділу) ГУНП, слідчий територіального органу, підрозділу поліції, який спеціалізується на розслідуванні таких кримінальних правопорушень, спеціаліст-криміналіст, працівники уповноваженого підрозділу Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Крім того, відповідно до положень зазначеної Інструкції та Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події [3], до огляду місця ДТП залучаються спеціалізовані пересувні криміналістичні лабораторії та працівники Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, а також судово-медичні експерти. У разі умисного залишення місця ДТП особою, яка його вчинила, на місце пригоди також направляються працівники уповноважених оперативних підрозділів територіального органу, підрозділу поліції та працівники відповідних оперативно-технічних підрозділів.

Дослідженням кримінальних проваджень за ст. 286 КК України нами встановлено недоліки, які допускають працівники органів досудового розслідування та залучені підрозділи під час огляду місця події, зокрема: несвоєчасність проведення та виїзду слідчо-оперативної групи (далі СОГ) не в повному складі (часто при відсутності спеціаліста-автотехніка); сліди і речові докази оглядаються неналежним чином або не вилучаються; недостатнє використання науково-технічних засобів; недостатній рівень знань слідчих у галузі судової автотехніки; недостатнє дослідження причин й умов виникнення ДТП і причинно-наслідкових зв'язків та

умов, що впливають на безпеку дорожнього руху. Під час виїзду СОГ на місце події, слідчий, дізнавач доручає спеціалісту-криміналісту (які до кінця 2020 року йменувалися інспекторами-криміналістами) [4] проведення орієнтувального і оглядового чи іншого виду фотографування, відеозапису на місці пригоди, вилучення слідів кримінального правопорушення, а також в установленому порядку разом проводять огляд транспортних засобів на місці події для визначення їх технічного стану. Спеціалісти-криміналісти допомагають слідчому, дізнавачу при виявленні, фіксації (зокрема технічними засобами) доказів, але не мають права проводити експертизу. Тобто, взаємодіють зі слідчим, дізнавачем при огляді місця ДТП та при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій спеціалісти-криміналісти, а право проведення також експертиз покладено на працівників науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) МВС України.

Крім того, як свідчить слідча практика, спеціалістів-криміналістів, які повинні виїжджати на місце події іноді, не вистачає в підрозділах для добового забезпечення чергових СОГ (особливо віддалених, периферійних відділів), а працівник Експертної служби МВС, в обов'язки якого в основному входить тільки проведення експертиз, залучається до огляду місця ДТП лише за письмовим погодженням керівництва ГУНП та НДЕКЦ або клопотанням керівника органу досудового розслідування (як винятком, за усним клопотанням із подальшим оформленням його в письмовій формі) у разі виникнення обставин, пов'язаних із вчиненням ДТП, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб [3].

Первинний огляд місця події має важливе значення при досудовому розслідуванні та судовому розгляді проваджень подібного виду, оскільки є можливість закріпити всі наявні на місці ДТП докази. Так слідчий і дізнавач, згідно з положеннями Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, за участю працівників уповноважених підрозділів Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та представників дорожніх і комунальних організацій, повинен визначити на місці ДТП та зафіксувати в протоколі огляду місця події стан дорожнього покриття, погодні умови, видимість елементів дороги і прилеглої території та конкретної перешкоди, наявність дорожніх та інших умов, які могли стати супутньою або безпосередньою причиною ДТП, наявні порушення вимог, правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху. Слід також спільно з представником власника (розпорядника) дороги оформити акт у разі виявлення недоліків в утриманні стану дорожнього покриття вулиць, доріг, тротуарів, залізничних переїздів або інших дорожніх споруд, що пов'язані з причинами ДТП.

На нашу думку, призначення автотехнічної експертизи повинно бути обов'язковим без виключень під час розслідування порушень правил безпеки руху або експлуатації транспорту. Базою для роботи експертів під час дослідження та виготовлення висновків автотехнічної експертизи є точна фіксація ряду елементів

та фактів, а саме: місця знаходження самого транспортного засобу, місця зіткнення транспортних засобів, наїзду на пішохода чи перешкоду, стану дорожнього покриття, погодних умов, видимість елементів дороги або конкретної перешкоди, слідів, розташування і стан тілесних ушкоджень тіл загиблих та потерпілих, речових доказів, точних розмірів та показань свідків та очевидців.

Помилки при збиранні доказів слідчими та працівниками інших залучених органів та підрозділів, їх навмисне або випадкове спотворення чи зміна ведуть до невірної встановлення причинно-наслідкового зв'язку, що призводить до неправильної кваліфікації і встановлення чи відсутності порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту учасниками і притягнення до відповідальності невинуватих чи уникнення кримінальної відповідальності винними особами. Під час досудового розслідування порушень правил безпеки руху та експлуатації транспорту, у разі неналежності зібраних доказів під час первинного огляду місця ДТП, у слідчих виникає необхідність перевірки та уточнення відомостей, що мають доказове значення, а також необхідність встановлення додаткових даних для призначення та проведення судових експертиз, а також, в окремих випадках, проведення додаткового огляду місця події. Зазначені уточнення та перевірка здійснюються під час слідчого експерименту, що проводиться уповноваженою особою шляхом максимально точного відтворення дій, обстановки, обставин конкретної ДТП з відповідними вимірюваннями та дозволяє отримати інформацію про ряд обставин, зокрема: можливість свідків та учасників дорожнього руху, що брали участь у ДТП, бачити перешкоду, чути звуки, швидкість руху автомобіля, стан гальм та інших агрегатів транспортного засобу, що впливають на безпеку дорожнього руху, наявність чи відсутність у водія конкретних професійних навичок; допомагає встановити механізм зіткнення чи наїзду тощо.

При розслідуванні кримінальних проваджень щодо порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту отримані результати у ході проведення слідчого експерименту є обов'язковими для використання при проведенні ситуаційної інженерно-транспортної (автотехнічної) експертизи обставин ДТП та можуть бути використані як вихідні, первинні дані при виконанні зазначеної експертизи [13]. Однак, у правозастосовній діяльності судові експерти зазначають, що їм часто доводиться стикатися з протоколами слідчих експериментів, при вивченні яких виявляється, що ця слідча дія проводилася без участі експерта-автотехніка чи іншого спеціаліста або відтворення обстановки й обставин події ДТП виконувалося не в повній мірі наближено до тієї ситуації, яка була на момент ДТП, що суперечить існуючим методикам розслідування та обумовлює проблеми при проведенні експертиз [14, с. 294]. Крім того, при призначенні автотехнічної експертизи слідчому, з метою встановлення предмету такої експертизи, необхідно враховувати особливості кожного підвиду, зокрема: експертизи обставин ДТП, причинно-наслідкового зв'язку дій водія та ДТП, просторово-динамічних характеристик ДТП, технічного стану транспортного засобу, деталей транспортного засобу тощо. Однак, на практиці виникають непоодинокі випадки допущення по-

милок, неточностей та упущень, зокрема при здійсненні фіксації ширини проїзної частини дороги та ширини узбіччя, слідчі (дознавачі) по-різному розуміють важливість точного фіксування таких розмірів.

У результаті відсутності первісної тісної взаємодії з експертом, необізнаності та низького рівня знань уповноважених осіб, безініціативності спеціалістів-автотехніків тощо, при призначенні автотехнічної експертизи слідчі ставлять замало запитань або перевантажують експертів непотрібними питаннями, що дозволяє в подальшому учасникам кримінального провадження ставити під сумнів висновки експертів та заявляти клопотання про призначення додаткових експертиз. Тому слідчі, дізнавачі повинні попередньо проводити консультації з експертами щодо можливостей і підготовки відповідних запитань, що будуть поставлені перед експертом.

Одним із недоліків у практиці розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту є недостатній рівень спеціальних автотехнічних знань та знань законодавчих та нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху в слідчих, що необхідний їм для використання при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, зокрема: знання будови та вимог до технічного стану автомобіля; вимог, що висуваються до змісту автомобільних доріг і вулиць; форм використання судово-автотехнічних знань у кримінальному судочинстві; видів, підвидів і можливостей судово-автотехнічної експертизи; типових помилок при призначенні й проведенні даної експертизи тощо. Звісно, усуненню зазначеного недоліку сприяло б звернення слідчого за консультацією до автогосподарств або приватних спеціалістів-автотехніків, однак для цього потрібна значна кількість часу, грошові витрати та володіння значним обсягом спеціальних автотехнічних знань, що, з врахуванням завантаженості слідчих органів досудового розслідування, викличе вагомі організаційні труднощі в роботі. Через те постає питання підвищення професійного рівня та майстерності слідчих і дізнавачів із цих питань.

Висновки. Важливим елементом забезпечення швидкого, повного і неупередженого досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, є вирішення проблемних питань, що негативно впливають на правозастосовну діяльність у цьому напрямі. Проведене дослідження свідчить про необхідність усунення прогалин та недоліків стосовно неналежної взаємодії, недостатнього залучення спеціалістів, неякісної підготовки до проведення автотехнічних, судово-медичних та інших експертиз. Слід підвищити ефективність взаємодії працівників органів досудового розслідування і дізнання підрозділів Національної поліції України, спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-автотехніка та експерта Експертної служби МВС України та інших експертних установ це важливий напрям оптимізації діяльності та удосконалення такого процесу, тому як недоліки такої спільної діяльності в цілому позначається на забезпеченні виконання завдань кримінального процесу в цілому, зокрема розслідування фактів порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту при призначенні та проведенні автотехнічних та інших судових експертиз. Якісне проведення огляду місця вчинення ДТП, на нашу думку, можливе лише за

обов'язковою участю експерта. Саме експерт сприятиме підвищенню якості експертиз та зменшення строків їх здійснення, а відомості та інформація, отримана особисто експертом у процесі безпосереднього дослідження джерел та оцінки зі слідчим доказів із застосуванням спеціальних знань, використовуватиметься для визначення завдань експертного дослідження, а також розробки версій, моделей, тактики та алгоритму дій слідчого, дізнавача при розслідуванні кримінального провадження в цілому.

Пропонуємо для підвищення рівня спеціальних автотехнічних і дорожньо-технічних знань та для їх використання слідчими, дізнавачами при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, запровадити в рамках службової (функціональної) підготовки для працівників Національної поліції України додаткове вивчення вимог та положень законодавчих і нормативних актів із питань безпеки дорожнього руху та технічних характеристик автомобінобудування із залученням відповідних спеціалістів-автотехніків. Утім порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Гаркуша В. В., Кучеренко О. М. Особливості оформлення Національною поліцією матеріалів ДПП без потерпілих : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 32 с.

2. Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>. (дата звернення: 27.01.2021).

3. Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>. (дата звернення: 27.01.2021).

4. Наказ Національної поліції України від 24.12.2020 р. № 1032 «Про організаційно-штатні зміни». URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti/osnovni-organizacino-rozporядci-ta-normativno-pravovi-akti-shho-stosuyutsya-diyalnosti-organizacii-mvs-v-period-z-24-po-30-grudnya-2020-roku>. (дата звернення: 27.01.2021).

5. Словник української мови у 20-ти томах. URL : <https://slovyk.me/dict/newsun/%D0%B2%D0%B7>. (дата звернення 16.01.2021).

6. Тищенко Станіслав. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 3. 2014. URL : <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/ua/pdf/3-2015/tishenko.pdf>. (дата звернення 16.01.2021).

7. Бондар Г. Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2004. 230 с.

8. Шурухов Н. Г. Криміналістика: учеб. пособ. Москва. Экзамен, 2003. 430 с.

9. Старченко О. В. Місце та роль зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк. 2006. 222 с.

10. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків. 2017. 152 с. (Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу). URL : file:///C:/Users/Al/Downloads/vbLujstSAv1s i90ajrfXY9qhb.pdf. (дата звернення 21.01.2021).

11. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування. 2015. URL : http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/soroka_rumarchuk.pdf. (дата звернення 16.01.2021).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 18 вересня 2020 р. Харків. Право. 428 с.

13. Призначення експертиз та проведення слідчого експерименту при розслідуванні ДТП. Мего-Інфо. *Юридичний портал*. № 1. URL : <http://meگو.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/20>. (дата звернення 19.04.2021).

14. Казаров А. А., Лабинцев В. А., Хоробрых П. Н. Установление механизма развития дорожно-транспортного происшествия с учетом результатов его воспроизведения. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 294-299.

References:

1. Harkusha, V. V., Kucherenko, O. M. (2016) Osoblyvosti oformlennya Natsional'noyu polityseyu materialiv DTP bez poterplykh : metodychni rekomendatsiyi. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

2. Nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 575 «Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidroz dilamy Natsionalnoi politysii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporuy shenniam, yikh vyvialnenni ta rozsliduvanni». (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>. [in Ukrainian].

3. Nakaz MVS Ukrainy vid 03.11.2015 r. № 1339 «Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politysii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii». (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>. [in Ukrainian].

4. Nakaz Natsional'noyi politysiy Ukrainy vid 24.12.2020 r. № 1032 «Pro orhanizatsiynoshatni zminy». (2020) N. p. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativ-no-pravovi-akti/osnovni-organizaciino-rozporyadci-ta-normativno-pravovi-akti-shho-stosuyutsya-diyalnosti-organiv-sistemi-mvs-v-period-z-24-po-30-grudnya-2020-roku>. [in Ukrainian].

5. Slovnyk ukrayins'koyi movy. (Vol. 1-20) N. d. N. p. URL: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D0%B2%D0%B7>. [in Ukrainian].

6. Tyshchenko, Stanislav (2014) Defynitsiia poniattia vzaiemodii v kryminalnomu provadzheni. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3. URL : <http://www.Chasopy snapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2015/tishenko.pdf>. [in Ukrainian].

7. Bondar, H. Iu. (2004) Pravove zabezpechennia vzaiemodii slidchykh pravo okhoro nnykh vidomstv u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Shurukhnov, N. H. (2003) Krymynalystyka: ucheb. posob. Moskva. Ekzamen. [in Ukrainian].

9. Starchenko, O. V. (2006) Mistse ta rol zovnishnoi vzaiemodii u slidchii diialnosti. *Doctor's thesis*. Donetsk. [in Ukrainian].

10. Ablamskyi, S. Ye., Yukhno, O. O., Lukianenko, Yu. V. (2017) Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporoushen: navchalnyi posibnyk / O. O. Yukhna (Ed.). Kharkiv. (Bibliotechka slidchoho i detektyva: problemy kryminalnogo protsesu). URL : file:///C:/Users/Al/Downloads/vbLjyctSAV 1si90 aJrfXY9qh.pdf. [in Ukrainian].

11. Soroka, C. O., Rymarchuk, H. S. (2015) Vzaiemodiia slidchoho iz spivrobotnykamy inshykh pidrozdiliv pid chas dosudovoho rozsliduvannia. N. p. URL: http://science.lp.edu.ua/sites/de/Papers/soroka_rumarchyk.pdf. [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: stanom na 18 veresnia 2020 r. (2020) Kharkiv. Pravo. [in Ukrainian].

13. Pryznachennia ekspertyz ta provedennia slidchoho eksperty mentu pry rozsliduvanni DTP. Meho-Info. *Yurydychnyi portal - Legal portal*, 1. URL : <http://meho.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/20>. [in Ukrainian].

14. Kazarov, A. A., V. A., Khorobrykh, P. N. (2012) Ustanovlenye mekhanyzma rozvytyia dorozhno-transportnoho proysshestvyia s uchetom rezultatov eho vosproyzedenyia. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic science and criminology*, issue 12, 294-299. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2021

Поддубная А. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и организации досудебного следствия факультета № 1 Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВО ВРЕМЯ РАССЛЕДОВАНИЯ НАРУШЕНИЙ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ И ЭКСПЛУАТАЦИИ ТРАНСПОРТА

По результатам исследований позиций учёных и представителей научных школ касательно расследований фактов нарушений правил безопасности дорожного движения и эксплуатации транспорта определены существующие проблемные вопросы, которые негативно влияют на правоприменительную деятельность по расследованию нарушений правил безопасности дорожного движения и эксплуатации в частности: ненадлежащее взаимодействие органов досудебного расследования с другими органами и структурными подразделениями, недостаточное привлечение соответствующих специалистов и специалистов, некачественная подготовка к проведению автотехнических, судебно-медицинских и других видов экспертиз. Отдельно исследуя понятие и сущность взаимодействия, установлено, что общепринятого и однозначного определения его в юридической литературе не существует. В частности, выделены недостатки и проблемы во взаимодействии органов досудебного расследования с экспертами Экспертной службы Министерства внутренних дел Украины, которые проводят экспертизы по такой категории уголовных производств, а также специалистов-криминалистов Национальной полиции Украины, которые участвуют в проведении осмотра мест ДТП. На

основании результатов исследования предложены варианты и рекомендации по усовершенствованию методики расследования и указанного направления взаимодействия.

Ключевые слова: взаимодействие, следователь, дознаватель, эксперт, специалист-криминалист, специалист-автотехник, следственно-оперативная группа, правонарушение, происшествие, осмотр места происшествия, досудебное расследование, процессуальная форма, уголовное производство, автотехническая экспертиза.

Piddybna A., Ph.D. in Law, Associate Professor of Criminal Procedure and organization of pre-trial investigation of the faculty № 1 Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF INTERACTION DURING INVESTIGATION OF VIOLATIONS OF TRAFFIC SAFETY AND TRANSPORT OPERATION RULES

According to the results of research of scientific positions of scientists and representatives of scientific schools on the investigation of violations of traffic safety rules and operation of transport, there are existing issues that negatively affect law enforcement activities to investigate accidents, in particular: improper interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and structural units, insufficient involvement of relevant specialists and specialists, poor preparation for auto technical, forensic and other types of examinations. Examining the concept and essence of interaction, it is established that there is no generally accepted and unambiguous definition of it in the legal literature. Theoretical and applied shortcomings and gaps in the interaction of pre-trial investigation bodies with experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine conducting examinations in this category of criminal proceedings, as well as forensic specialists of the National Police of Ukraine involved in road accident inspections, which adversely affect the prompt, complete and impartial investigation and trial of criminal proceedings in accordance with Article 286 of the Criminal Code of Ukraine.

Based on the analysis of law enforcement activities and in order to improve the activities of pre-trial investigation bodies in terms of their interaction with other bodies and departments in inspecting the scene of traffic accidents, training and consulting investigators and experts with experts in appointing and conducting technical and other forensic examinations, we propose to introduce an inspection of the place of the accident with the obligatory participation of an expert. Such implementation will improve the quality of examinations and reduce the time, and information obtained personally by the expert in the process of direct research of sources and evaluation of evidence with the investigator using special knowledge will be used to determine the objectives of expert research, as well as develop versions, models, tactics and algorithm of actions of the investigator, the coroner at investigation of criminal proceedings as a whole. At the same time, in order to increase the level of special motor vehicle knowledge and for their use by investigators, investigators in the investigation of road accidents, the author proposed to introduce in the training of the National Police of Ukraine additional study of requirements and provisions of laws and regulations on road safety and technical characteristics of automotive engineering with the involvement of relevant automotive specialists.

Keywords: interaction, investigator, coroner, expert, forensic specialist, auto technician, investigative task force, offense, event, scene inspection, pre-trial investigation, procedural form, criminal proceedings, auto technical examination.

DOI:10.33766/2524-0323.94.325-333

УДК 343.98:343.77(477)

Снітко Д. І., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: Den_snitko@ukr.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9159-8890>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Стаття присвячена проблемі криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля. Проведено аналіз особливостей зазначених кримінальних правопорушень, з огляду на кримінально-правові та криміналістичні складові.

Викладені аргументи щодо необхідності об'єднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв класифікації. Як нововведення, представлений варіант криміналістичної класифікації вищезгаданих злочинних діянь, відповідно до якого основним класифікаційним критерієм виступають типові судові експертизи, що можуть призначатися в процесі досудового розслідування.

Ключові слова: довкілля, криміналістична класифікація, критерії криміналістичної класифікації, кримінальні правопорушення проти довкілля.

Постановка проблеми. На сьогодні питання охорони довкілля посіло одне з провідних місць серед найважливіших проблем людства. Слід констатувати, що формування в людей екологічних цінностей, а також їх дотримання, залишає бажати кращого, а мотивацією щодо слідування екологічним приписам виступає переважно економічний чинник. Ситуація в нашій країні є тому підтвердженням.

Аналіз статистичних даних про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2018-2020 роки [1] показав, що із загальної кількості кримінальних проваджень, відкритих за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII КК України, кількість направлених до суду з обвинувальним актом не перевищує 23 %, що прямо вказує на низьку ефективність розслідування кримінальних правопорушень даної категорії.

Видається, що існуючі знання щодо розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля потребують систематизації та узагальнення. Одним із основних засобів розкриття їх сутності, більш повного і точного дослідження особливостей зазначених правопорушень є їх криміналістична класифікація, адже така класифікація сприятиме розробленню більш досконалих методик розслідування, поліпшенню існуючих методів та прийомів розслідування зазначеної групи кримінальних правопорушень, а отже, вирішенню проблем, з якими стикаються слідчі та дізнавачі у своїй службовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень у своїх працях досліджували такі науковці, як: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. А. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Г. А. Матусовський, В. А. Образцов, М. В. Салтєвський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, М. П. Яблоков й

ін. Темою для дискусій серед вищезазначених й решти науковців було визначення підґрунтя для побудови криміналістичної класифікації злочинів.

Значну увагу криміналістичній класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля у своїх наукових працях приділили В. А. Клименко, С. О. Книженко, О. В. Одерій, Ю. М. Туровець та інші вчені. Однак, незважаючи на низку висловлених науковцями пропозицій щодо криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, залишається значна кількість дискусійних питань, зокрема стосовно визначення критеріїв такої класифікації.

Поряд із цим, рух науково-технічного прогресу, поява нових галузей у сфері хімічної промисловості, провокують виникнення нових, раніше не досліджених способів негативного впливу на довкілля. Ба більше, розділ VIII Кримінального кодексу України за останні 3 роки зазнав певних змін, зокрема був доповнений новою статтею 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» [2]. Зважаючи на викладене, зауважимо, що на сьогодні існує потреба в оновленні підходів до криміналістичної класифікації вищезазначених кримінальних правопорушень та обґрунтуванні нових підстав такої класифікації.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення критеріїв та здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична класифікація беззаперечно відіграє одну з найважливіших ролей у процесі появи нових та вдосконалення вже існуючих методик розслідування кримінальних правопорушень. Для розробки методики розслідування кримінально каранних діянь певної категорії, у першу чергу, необхідно їх правильно класифікувати за певними критеріями, характерними для обраної категорії діянь. Це доволі складний процес, який, по суті, являє собою виявлення групових особливостей таких кримінальних правопорушень, з урахуванням їх кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних характеристик. Правильно визначені критерії виокремлення та об'єднання кримінально каранних діянь певної категорії стають основним підґрунтям для побудови чи вдосконалення відповідних методик розслідування. Однак, на сьогодні серед науковців немає єдиної позиції щодо визначення критеріїв криміналістичної класифікації.

Так, наприклад, Ю. М. Туровець у своїх дослідженнях зазначає, що в основі криміналістичної класифікації злочинів і, відповідно, окремих методик їх розслідування лежить кримінально-правова класифікація злочинів, система норм Особливої частини КК України. Утім, на його думку, криміналістичні методики, побудовані тільки на основі кримінально-правової класифікації злочинів, мають здебільшого загальний характер і потребують для свого практичного застосування більш конкретизованих окремих методик. Тому криміналістична класифікація злочинів має будуватися на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв [2, с. 248].

Позицію щодо необхідності симбіозу кримінально-правових та криміналістичних критеріїв під час криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень підтримує також і В. О. Образцов. Автор вказує на те, що при вирішенні

практичних завдань розслідування злочинів недостатньо користуватися кримінально-правовою класифікацією злочинів, оскільки в нормах матеріального права відображені лише ті ознаки і властивості, які є суттєвими з точки зору кримінального законодавства і його використання. У цих класифікаціях не враховується ситуаційний аспект злочинів, необхідний для наукового розроблення диференційованих методичних рекомендацій [3, с. 15].

Заразом, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков наголошують на необхідності використання під час розроблення криміналістичної класифікації злочинів принципу «від способу вчинення злочину – до способу його виявлення та розкриття» [4, с. 487]. М. П. Яблоков висловлює позицію, у якій до критеріїв криміналістичної класифікації злочинів відносить певні типові риси слідчих ситуацій, що виникають у момент початку провадження [5, с. 90].

О. О. Ексархопуло пропонує застосовувати такі підстави для криміналістичної класифікації злочинів: 1) у залежності від способу вчинення злочину; 2) за окремими ознаками, які характеризують особу злочинця; 3) у залежності від слідчої ситуації, яка склалася на момент початку кримінального провадження; 4) за особливостями предмету злочинного посягання; 5) у залежності від місця вчинення злочину (елементів обстановки) [6, с. 268].

Аналіз досліджень вищезгаданих та інших науковців дає підстави для висновку про те, що базою криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень переважно виступає обумовлена положеннями кримінального законодавства кримінально-правова класифікація у поєднанні з окремими криміналістично значущими ознаками злочинних діянь. Однак, у спеціальній літературі однозначного підходу щодо криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля поки що не сформовано.

Так В. А. Клименко пропонує класифікувати злочини проти довкілля залежно від безпосереднього об'єкта на такі групи:

- 1) злочини проти екологічної безпеки;
- 2) злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр;
- 3) злочини, що посягають на встановлений порядок використання водних ресурсів та атмосферного повітря;
- 4) злочини, що посягають на встановлений порядок використання флори і фауни [6, с. 272].

Інший підхід до криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля пропонує С. О. Книженко. Авторка зазначає, що підставою для класифікації є особливості механізму вчинення цих злочинів, що дозволяє виділити чотири їх групи:

- 1) злочини, що вчиняються шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів;
- 2) злочини, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів;
- 3) злочини, що вчиняються шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів;
- 4) злочини, що вчиняються шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки [7, с. 182].

Питанню криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля значну увагу також приділив у своїх дослідженнях О. В. Одерій. Цінною є запропонована ним криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля, де класифікаційною підставою обрано спосіб впливу на навколишнє природне середовище. Науковець розділяє вищевказані злочинні діяння на такі групи:

1) злочини, пов'язані із заволодінням або знищенням природних ресурсів: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 2391 КК); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 2392 КК); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК); незаконна порубка лісу (ст. 246 КК); незаконне полювання (ст. 248 КК); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК); умисне знищення або пошкодження території, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК);

2) злочини, пов'язані з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК); невиконання заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК); забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК); порушення правил охорони вод (ст. 242 КК); забруднення моря (ст. 243 КК); забруднення або псування земель (ст. 239 КК), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК);

3) інші екологічні злочини, зокрема, пов'язані з порушенням правил поводження із небезпечними речовинами, ветеринарних правил і т. ін., а також із порушенням режиму охоронюваних природних об'єктів (ст. 238 КК «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»; ст. 244 КК «Порушення законодавства про континентальний шельф України»; ст. 251 КК «Порушення ветеринарних правил»; ст. 254 КК «Безгосподарське використання земель»)[8, с. 77].

Наведена класифікація, безперечно, є значущою. Утім, на нашу думку, вона може бути розширена, з огляду на наступні міркування. Видається, що кримінальні правопорушення проти довкілля, пов'язані зі знищенням (пошкодженням), забрудненням, незаконним заволодінням, порушенням встановлених правил охорони, слід виділити в окремі групи. Такі діяння відрізняються за ступенем суспільної небезпечності, ознаками типової слідової картини та іншими криміналістично значущими ознаками.

Враховуючи викладене, пропонуємо власну версію криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, залежно від способу негативного впливу на навколишнє природне середовище:

1) кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням (пошкодженням) об'єктів довкілля (ст.ст. 245, 252);

2) правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом порушення встановлених правил щодо охорони чи використання об'єктів довкілля (ст.ст. 236, 238, 240, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 253);

3) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням природними об'єктами (ст.ст. 239-1, 239-2, 240-1, 246);

4) кримінальні правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом ухилення від дотримання встановлених правил охорони довкілля (ст. 237);

5) кримінальні правопорушення, пов'язані із забрудненням довкілля (ст.ст. 239, 241, 243);

6) кримінальні правопорушення, пов'язані з іншим здійсненням негативного впливу на природне середовище чи погіршенням його стану (ст. 254).

Запропонована класифікація може бути й далі конкретизована, наприклад, за критерієм забруднення різних складових довкілля (атмосфера, водні об'єкти, земельний покрив), різними типами хімічних речовин, що можуть виступати як забруднювачі тощо.

Не викликає сумнівів теза про те, що ефективне розслідування досліджуваних кримінально караних діянь не можливе без застосування спеціальних знань, зокрема й шляхом призначення судових експертиз. Тому вважаємо за доречне здійснити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля за типовими судовими експертизами, які призначаються під час їх розслідування.

Необхідність призначення тієї чи іншої експертизи в процесі розслідування залежить від безлічі факторів, до яких можна віднести безпосередньо склад кримінального правопорушення, його специфіку, обставини вчинення, слідову картину тощо. Під час побудови такої класифікації нами були виділені лише найбільш характерні судові експертизи для кожної групи кримінальних правопорушень проти довкілля. Враховуючи приписи Закону України «Про судову експертизу» (зі змінами) [11], беручи до уваги положення пункту 1.2 розділу I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами) [12], та залежно від експертиз, що є характерними для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, пропонуємо наступну класифікацію зазначених кримінально караних діянь:

1) кримінальні правопорушення, у ході розслідування яких, як правило, призначаються інженерно-технічні експертизи (ст.ст. 236, 237, 238, 239-1, 239-2, 240, 242, 244, 252, 253, 254). Наприклад, під час виникнення на підприємстві, введеному в експлуатацію, вибуху, що спричинив екологічне забруднення значних територій чи інші тяжкі наслідки, однією із основних обставин, що підлягають доказуванню, є встановлення причин виникнення такого вибуху. У цьому випадку є доцільним призначення одного із підвидів інженерно-технічних експертиз – пожежно-технічної експертизи;

2) кримінальні правопорушення, у ході розслідування яких призначаються криміналістичні експертизи (ст.ст. 245, 246, 247). Як приклад, можна навести кримінальне правопорушення щодо незаконної вирубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, під час вчинення якого, зазвичай, використовують бензопили (безпосередньо для спилування дерев чи їх розпилу на менші частини) та транспортні засоби (для перевезення людей та знарядь для незаконної

вирубки, транспортування колод). За таких умов можливе призначення щонайменше декількох підвидів криміналістичних експертиз, зокрема, трасологічної експертизи для дослідження спилів та зрубів, а також трасологічної для дослідження слідів, що були залишені транспортними засобами;

3) кримінальні правопорушення, у ході розслідування яких, як правило, призначаються екологічні експертизи (ст.ст. 239, 241, 243). Виділення зазначеного класифікаційного ряду пов'язано перш за все зі способом негативного впливу на довкілля – забрудненням, що є одним із об'єктів дослідження екологічних експертиз;

4) кримінальні правопорушення, у ході розслідування яких призначаються судово-ветеринарні експертизи (ст.ст. 248, 249, 250, 251). Предмет вищевказаних злочинних діянь співвідноситься із об'єктами дослідження судово-ветеринарних експертиз. Своєю чергою, до об'єктів дослідження таких експертиз належать тварини (живі та їх трупи), сліди життєдіяльності тварин, корми тваринного походження та кормові добавки, документи, що стосуються лікування хворих тварин, догляду за тваринами, тощо;

5) кримінальні правопорушення, у ході розслідування яких призначаються гемологічні експертизи (ч.1–3 ст. 240 (за умови, що предметом зазначеного кримінального правопорушення виступає ювелірна сировина), ст. 240-1)). Об'єктами дослідження зазначеного виду експертиз є дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння, декоративне каміння та вироби з нього, сировина (алмазна, бурштинова тощо), тому вважаємо цілком виправданим призначення саме цього виду експертиз у ході розслідування вищевказаних кримінальних правопорушень.

На наш погляд, використання такої форми спеціальних знань як призначення експертизи відіграє роль одного з найбільш ключових інструментів під час розслідування, адже сприяє визначенню обсягу негативних наслідків вчиненого кримінально караного діяння, а також встановленню можливих причин, що вплинули на виникнення таких наслідків. Крім того, призначена судово експертиза допомагає встановити характері риси та обставини, що супроводжували вчинений злочин. Своєю чергою, встановлення характерних рис чи обставин кримінального правопорушення сприяє ще більш повному його розумінню та дослідженню, а також розробленню різноманітних варіантів перебігу досудового розслідування одного й того самого злочинного діяння та шляхів вирішення складностей, що виникають у правоохоронців у ході такого розслідування. Тому вважаємо, що наведена класифікація сприятиме вдосконаленню існуючих методик розслідування. Заразом слід зауважити, що запропонована класифікація є досить гнучкою, адже вид або підвид експертиз, що можуть бути призначені в ході розслідування будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого розділом VIII Кримінального кодексу України, залежить від багатьох чинників, таких як: спосіб вчинення та приховання злочинного діяння, засоби та знаряддя вчинення, слідова картина та інші.

Висновки. Таким чином, криміналістична класифікація кримінальних правопорушень слугує допоміжним елементом, що сприяє більш детальному вивченню специфічних рис, притаманних тим чи іншим злочинним діянням, та вдосконаленню існуючих методик розслідування з урахуванням результатів таких

досліджень. Найбільш цінними з практичної точки зору є криміналістичні класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, розроблені на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв.

Науковці пропонують класифікувати згадані кримінально карані діяння, залежно від безпосереднього об'єкта, за механізмом вчинення, обстановкою правопорушення, специфікою об'єктів, відносно яких учинено екологічні правопорушення, кількістю накопиченого емпіричного матеріалу щодо їх розслідування тощо. Нами було запропоновано та обгрунтовано власні варіанти криміналістичної класифікації таких кримінальних правопорушень: за суб'єктом та видом кримінального правопорушення; за способом негативного впливу на навколишнє середовище та залежно від типових судових експертиз, що призначаються під час їх розслідування. Опрацьовані підстави класифікації допоможуть у побудові нових та вдосконаленні існуючих методик розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Використані джерела:

1. Офіс Генерального прокурора. Веб-сайт. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. (дата звернення: 12.06.2021)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин. Закон України від 19.12.2019 № 402-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20>. (дата звернення: 12.06.2021)
3. Туровець Ю. М. Поняття криміналістичної класифікації злочинів проти довкілля. *Університетські наукові записки*. № 2 (30). 2009. С. 247-252.
4. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. В. А. Образцов. Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1988. 106 с.
5. Ищенко Е. П. Криминалистика : [учебник] / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков : под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. 748 с.
6. Яблоков Н. П. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 718 с.
7. Эксархопуло А. А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 450 с.
8. Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Глава X. Кримінальне право України. Особлива частина : [Підручник] / В. А. Клименко / [За ред. М. І. Хавронюка, В. А. Клименка]. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.
9. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
10. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія / О. В. Одерій. Харків : Діса плос, 2015. 528 с.
11. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. (дата звернення: 12.06.2021)
12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. (дата звернення: 12.06.2021)

References:

1. Ofis Heneralnoho prokurora. Veb-sait. N. d. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdosko nalennia zakonodavstva pro vydobutok burshtynu ta inshykh korysnykh kopalyn. Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 № 402-IX. (2019) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20>. [in Ukrainian].
3. Turovets, Yu. M. (2009) Poniattia kryminalistychnoi klasyfikatsii zlochyniv proty dovkillia. *Universytetski naukovi zapysky - University scientific notes*, 2 (30), 247-252. [in Ukrainian].
4. Obraztsov V. A. (2006) *Kriminalisticheskaya klassifikatsiya prestupleniy*. V. A. Obraztsov. Krasnoyarsk : Izd-vo Krasnoyar. gos. un-ta, 1988. 106 s. [in Russian].
5. Ishchenko, E. P. *Kriminalistika : [uchebnik] / E. P. Ishchenko, A. A. Toporkov (Eds.) : E. P. Ishchenko (Ed.)*. Moskva : Yuridicheskaya firma «KONTRAKT», «INFRA-M». [in Russian].
6. Yablokov, N. P. (2001) *Kriminalistika : [uchebnik] / N. P. Yablokova (Ed.) 2-e izd., pererab. i dop.* Moskva : Yurist". [in Russian].
7. Eksarkhopulo, A. A. (2002) *Kriminalistika v skhemakh i illyustratsiyakh*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskyy tsentr Press. [in Russian].
8. Klymenko, V. A. (2004) *Zlochyny proty dovkillia. Hlava Kh. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyvya chastyna : [Pidruchnyk] / V. A. Klymenko / [M. I. Khavroniuk, & V. A. Klymenko (Eds.)]*. Kyiv : Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
9. *Kryminalistyka : pidruchnyk (Vol/ 1-2; Vol. 2) (2018) [A. F. Volobuiev, O. V. Oderii, R. L. Stepaniuk et al. (Eds.) ; A. F. Volobuiev, R. L. Stepaniuk, V. O. Maliarova (Eds.) ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. [in Ukrainian]*.
10. Oderii, O. V. (2015) *Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia : monohrafiia / O. V. Oderii*. Kharkiv : Disa plius. [in Ukrainian].
11. Pro sudovu ekspertyzu. Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII. (1994) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. [in Ukrainian].
12. Instruksiiia pro pryznachennia ta provedennia sudovoykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen. Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 26.12.2012 № 1950/5). (1998) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2021

*Снитко Д. И., аспирант кафедры уголовно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета внутренних дел
имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Статья посвящена проблеме криминалистической классификации уголовных правонарушений против окружающей среды. Проведен анализ особенностей указанных уголовных правонарушений, исходя из уголовно-правовой и криминалистической составляющих. Изложены аргументы касательно необходимости объединения уголовно-правовых и криминалистических критериев классификации. Как нововведение, представлен вариант криминалистической классификации вышеупомянутых преступных

деяний, где основным классификационным критерием выступают типичные судебные экспертизы, которые могут назначаться в процессе проведения расследования.

Ключевые слова: окружающая среда, криминалистическая классификация, критерии криминалистической классификации, уголовные правонарушения против окружающей среды.

Snitko D., Postgraduate student of the Department of Criminal Law Disciplines of Luhansk E. Didorenko State University of Internal Affairs (Sievierodonetsk, Ukraine)

FORENSIC CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

This article is dedicated to the problem of forensic classification of criminal offenses against the environment. The features of this type of criminal offences have been analyzed proceeding from the criminal law and forensic aspects. The nature of the forensic classification of criminal offences against the environment, as well as its role in the regulation and development of forensic methods for the investigation of such criminal acts have been considered. Various scientific approaches have been studied to determine the basis for forensic classification.

In this article the examples of classification criteria for the division of criminal offences against the environment are given. The arguments concerning the importance of combining criminal law and forensic classification criteria are presented in this work. Specific characteristics of the objects of committed criminal acts, the subject, the situation and the mechanism of committing the criminal offence and the means of the negative impact on the environment or its individual components have been determined as the grounds of the forensic classification of criminal offences against the environment.

On the basis of this article, a new version of the forensic classification of the above-mentioned criminal acts is presented. The typical forensic analysis as the basic classification criterion may be appointed while investigation is processed. The article provides an innovative idea concerning the importance of forensic classification in order to reach the development of the new investigation methodologies and improvement of the existing ones. The article presents the valuable material for future research of criminal offences against the environment, as well as it gives prospects for further development of scientific thoughts concerning this area of study.

Keywords: environment, forensic classification, forensic classification criteria,

DOI:10.33766/2524-0323.94.334-345

УДК 343.811

Цехан Д. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна)

e-mail: dimatsekhan@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6503-6985>

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті звернено увагу на недостатній рівень дослідження проблеми формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі. Наголошено, що формування злочинних угруповань є характерним для виправних колоній різного рівня безпеки. Також виокремлено чинники, які зумовлюють формування подібних угруповань в установах виконання покарань. Виділено спектр проблем, які потребують наукового аналізу у контексті досліджуваної проблематики. Проаналізовано стан наукового забезпечення проблеми на сучасному етапі розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності.

Розроблено класифікацію злочинних угруповань за формою базової злочинної діяльності; системою та інтенсивністю зв'язків злочинного угруповання; ідеологічним підґрунтям злочинної діяльності.

Ключові слова: місця позбавлення волі; злочинні угруповання; засуджені; класифікація; оперативно-розшукова протидія.

Постановка проблеми. Формування ефективних організаційно-тактичних моделей оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі, поряд з іншими заходами, потребує вироблення дієвої комплексної моделі нейтралізації діяльності злочинних угруповань. Опрацювання наукових досліджень свідчить, що в межах теорії оперативно-розшукової діяльності наведена проблема залишається фактично недослідженою. Значно більше уваги питанням функціонування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі приділено в межах кримінології та кримінально-виконавчого права, крізь призму аналізу особливостей формування груп засуджених різної спрямованості.

Проведене дослідження свідчить, що формування злочинних груп засуджених є найбільш характерним окремим видом кримінально-виконавчих установ – виправних колоній різного рівня безпеки. Такий стан справ зумовлюється відповідними об'єктивними чинниками, зокрема: а) особливостями режиму відбування деяких видів кримінальних покарань в окремих установах, наприклад, арештних домах, які передбачають максимально суворий рівень ізоляції засуджених, що ускладнює безпосередню комунікацію між ними та можливості встановлення неформальних відносин; б) у структурі осіб, які відбувають кримінальні покарання у виправних колоніях різного рівня безпеки, спостерігається більша кількість осіб із високим рівнем кримінального зараження, які до засудження входили до складу

злочинних угруповань; в) тривалість термінів засудження до позбавлення волі формує в засуджених психологічну потребу об'єднання у відповідні малі групи, які, в окремих випадках, трансформуються у злочинні угруповання; г) рівень підтримання неформальних норм кримінальної субкультури найвищий саме у виправних колоніях, що детермінує об'єднання в групи осіб, які повністю асоціюють себе з кримінальним середовищем та забезпечують підтримання таких норм. Так, на думку вітчизняних експертів і за результатами окремих досліджень зарубіжних учених, від 50 % до 80 % засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань, і близько 90 % ув'язнених, які утримуються в слідчих ізоляторах, перебувають під впливом тюремної субкультури. Більшість ув'язнених і засуджених постійно відчують тривогу за свою безпеку та вважають головною умовою її забезпечення дотримання традицій і норм тюремної субкультури, а не виконання вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства [3].

Зважаючи на викладене, актуалізується необхідність наукового аналізу, а саме: а) передумов формування злочинних груп у місцях позбавлення волі, оскільки, як слушно зауважують дослідники, однією з умов, яка забезпечує боротьбу з протиправною діяльністю лідерів кримінального середовища і злочинних угруповань в установах виконання покарань, є знання персоналом установи факторів, які впливають на формування груп засуджених негативної спрямованості [2]; б) особливостей формування таких груп; в) типову структурно-функціональну побудову; г) їх класифікацію; д) характеристику лідерів таких угруповань, оскільки, як слушно зазначають учені, пріоритетне значення має особистість лідерів ОЗУ, які визначають її персональний склад і сферу протиправної діяльності [4, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи проблему формування та класифікації злочинних угруповань у місцях позбавлення волі досліджували С. В. Бондаренко, В. В. Ірічєєв, К. Ю. Калашніков, С. Б. Ларін, Є. Г. Стоматов, Ю. В. Третяк, О. О. Подобний, Л. Ю. Перемолотова та інші науковці. Водночас, незважаючи на низку сформульованих положень, залишається ряд невирішених і дискусійних питань. Зокрема, відсутня однозначна позиція серед учених стосовно визначення критеріїв поділу й не розроблена криміналістична класифікація та характеристика особливостей формування і структурної побудови злочинних угруповань у місцях позбавлення волі.

Формулювання цілей. Метою статті є розроблення криміналістичної класифікації та характеристика особливостей формування і структурної побудови злочинних угруповань у місцях позбавлення волі.

Викладення основного матеріалу. Розроблення характеристик злочинних угруповань має важливе прикладне значення, оскільки: а) систематизує відповідні пошукові ознаки, характерні для початкового етапу формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі; б) забезпечує конкретизацію заходів оперативно-профілактичного впливу на засуджених з метою вжиття заходів, спрямованих на недопущення формування злочинних угруповань; в) конкретизує систему тактичних прийомів, спрямованих на роз'єднання злочинних угруповань та припинення їх кримінально-протиправної діяльності; г) забезпечує вибір оптимальних моделей перекриття злочинних груп у місцях позбавлення волі.

Зважаючи на значну кількість груп засуджених у місцях позбавлення волі, необхідно надати їх базову характеристику з метою відмежування власне злочинних угруповань, сформованих у місцях позбавлення волі, від інших неформальних груп засуджених. Необхідно наголосити, що аналіз матеріалів практики та наукових джерел свідчить, що дослідниками слушно виокремлюються такі групи засуджених у місцях позбавлення волі:

- групи позитивної спрямованості – неформальні об'єднання засуджених, діяльність яких не суперечить порядку та умовам відбування покарання, а також може сприяти вирішенню завдань, які стоять перед установою виконання покарань;

- групи нейтральної спрямованості – неформальні об'єднання засуджених, які характеризуються пасивним ставленням до застосовуваних адміністрацією установи виконання покарань засобів виправлення та не вирізняються високим рівнем організації, а мета їх спільної діяльності не суперечить режиму відбування покарання;

- групи невизначеної спрямованості – групи, утворені із засуджених, які з різних причин не визначилися зі стратегією своєї поведінки під час відбування покарання або на підставі інших критеріїв (віросповідання, земляцтво);

- групи негативної спрямованості – це неформальні об'єднання декількох засуджених, для яких характерні порушення режиму, негативне ставлення до будь-яких засобів позитивного впливу, підвищена конфліктність тощо. Діяльність таких груп протилежна діяльності адміністрації. Мотивом об'єднання в такі групи є забезпечення кращих, порівняно з іншими засудженими, умов відбування покарання їх членами шляхом вчинення правопорушень. Розглянуті групи відрізняються від інших неформальних об'єднань засуджених вищим рівнем організації, згуртованості її членів, найбільшою інтенсивністю неформальних відносин, мають завжди яскраво вираженого лідера [1].

Поряд із наведеними групами засуджених найбільшу небезпеку становлять злочинні угруповання, створені із ряду засуджених у місцях позбавлення волі. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що злочинні угруповання, які функціонують у місцях позбавлення волі, за окремими ознаками відмінні від аналогічних утворень, які здійснюють кримінально-протиправну діяльність поза межами установ виконання кримінальних покарань, зокрема: а) значно вужча сфера злочинної діяльності та менший перелік форм базової кримінально-протиправної діяльності; б) наявність у всіх учасників угруповання злочинного досвіду, як правило, вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів; в) досвід учасників таких угруповань відбування покарання у виді позбавлення волі; г) детальна обізнаність із формами та методами оперативного-розшукової та слідчої роботи, що пов'язано із неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності у минулому; д) інтенсивніший рівень комунікації між учасниками угруповання, що зумовлено їх постійним знаходженням у межах периметра установи виконання покарання; е) значно вищий рівень конспірації кримінально-протиправної діяльності та менша кількість обізнаних щодо деталей кримінально-протиправної діяльності угруповання; є) складна процедура входження до складу угруповання нових членів, що,

фактично, унеможливило застосування окремих тактичних прийомів проникнення до структури злочинного угруповання, які довели свою ефективність під час оперативної розробки, роз'єднання та нейтралізації злочинних угруповань на волі.

Вивчення практики роботи пенітенціарних установ свідчить про можливість диференціації мети створення та подальшого функціонування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі, зокрема:

- угруповання, створені з метою здійснення корисливої кримінально-протиправної діяльності у місцях позбавлення волі. Для вказаних злочинних угруповань базовими формами кримінально-протиправної діяльності є: виявлення корисливо-насилницьких злочинів щодо інших засуджених, а також організація каналів постачання на територію установи виконання покарань наркотичних засобів та інших заборонених предметів з метою їх подальшої реалізації серед засуджених.

- угруповання, створені з метою дезорганізації роботи установи виконання покарань та вчинення масових заворушень у колоніях;

- угруповання, створені з метою вчинення насильницьких злочинів щодо інших категорій засуджених та забезпечення особистої безпеки членів злочинного угруповання. Як правило, виникнення таких угруповань має ситуативний характер і є наслідком змін у структурі в'язничного населення та оперативної обстановки в колонії, зокрема: а) прибуття до установи засудженого, який характеризується високим рівнем кримінального впливу та перебуває у конфліктних відносинах із засудженими, які відбувають кримінальне покарання; б) одночасне формування конфліктуючих злочинних угруповань у межах однієї установи виконання покарань.

Ефективна оперативно-розшукова протидія злочинності в місцях позбавлення волі передбачає розуміння типових способів формування злочинних угруповань із метою своєчасного виявлення ознак їх формування та вжиття оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на роз'єднання таких засуджених і недопущення створення злочинного угруповання. Аналізуючи оперативну обстановку у виправних колоніях сусідніх держав, науковці зазначають, що найчастіше організовані злочинні групи в місцях позбавлення волі створюються на основі зв'язків, які сформувалися на волі; спільних інтересів та поглядів; на підставі національної ознаки; з метою продовження кримінально-протиправної діяльності на волі; на підставі зв'язків, які раніше мали місце під час відбування кримінального покарання [5].

Не заперечуючи такий підхід, на нашу думку, способи формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі можуть бути конкретизовані. Так, вважаємо, необхідно виокремити злочинні угруповання, сформовані навколо лідера кримінального середовища, який відбуває покарання в конкретній установі. Лідер злочинного середовища – це особа, яка користується значним авторитетом, спрямовує на прями кримінальної діяльності, є активним ідеологом кримінального середовища. До його основних характеристик можна віднести: злочинний професіоналізм; організаторські та управлінські здібності; комунікабельність; швидке приспосовування до нових умов (реалій); відмова від законослухняної поведінки; уміння

об'єднати осіб антисуспільної спрямованості і підкорювати їх відповідній ідеї; здатність протистояти правоохоронним органам і соціальному контролю; добре знання звичаїв і традицій злочинного світу [4].

У даному випадку можна виокремити такі моделі формування злочинних угруповань:

по-перше, лідер кримінального середовища, відбуваючи кримінальне покарання в конкретній кримінально-виконавчій установі, поступово формує злочинне угруповання для реалізації своєї кримінальної стратегії. Водночас проведено дослідження свідчить, що вказана стратегія перебуває у зв'язку із такими чинниками: а) реальне становище лідера кримінального середовища у злочинній спільноті (наприклад, невизнання конкретної особи «вором в законі» частиною представників злочинного середовища); б) підстава прибуття такої особи до установи виконання кримінального покарання («транзитне перебування» до переміщення до іншої УВП, відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі); в) термін відбування покарання у виді позбавлення волі; г) прихована мета прибуття в конкретну установу виконання покарання, зокрема переведення до установи виконання покарання «злодія в законі» із використанням корупційних зв'язків із метою «наведення та підтримання порядку в установі», встановлення контролю над установою, вирішення складних конфліктних ситуацій між іншими засудженими, які потребують участі особи, що має значний кримінальний вплив;

по-друге, лідер кримінального середовища після прибуття до установи виконання покарань встановлює контроль над сформованим злочинним угрупованням. Причому необхідно вказати на такі особливості встановлення такого контролю: а) лідер сформованого злочинного угруповання фізично усувається; б) лідер сформованого злочинного угруповання добровільно поступається своїм статусом у групі, наприклад, у випадку встановлення контролю над злочинною групою «злодієм у законі», який прибув для відбування покарання; в) вживаються заходи неформального впливу, передбачені нормами кримінальної субкультури, які нівелюють статус лідера в кримінальному середовищі;

по-третє, лідер кримінального середовища, перебуваючи на волі, встановлює контроль за окремими групами засуджених негативної спрямованості, поступово об'єднуючи їх у злочинне угруповання. У контексті такої моделі необхідно зауважити на диференційовані мотиви утворення та подальшого контролю над таким угрупованням лідером кримінального середовища з волі: а) встановлення монопольного контролю на постачання до установи виконання кримінальних покарань заборонених предметів та речовин (наркотичних засобів, спиртних напоїв тощо); б) використання угруповання для вчинення окремих категорій злочинів поза межами установи виконання покарань, зокрема шахрайств із використанням засобів мобільного зв'язку та мережі Інтернет; в) нейтралізація кримінального впливу лідера конкуруючої групи у виправній колонії та встановлення неформального контролю за установою виконання кримінального покарання конкретним злодійським кланом; г) дезорганізація роботи установи виконання покарань з метою зміни її керівництва та/або окремих представників адміністрації, які відмов-

ляються встановлювати корупційні зв'язки із представниками кримінального середовища та повністю контролюють і забезпечують належний режим виконання відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі у колонії.

Продовжуючи, необхідно звернути увагу на злочинні угруповання, сформовані на підставі спільних поглядів та інтересів. У даному випадку формування таких злочинних угруповань проходить у декілька етапів:

по-перше, поява тригера, який спонукає певну кількість засуджених об'єднатись у злочинне угруповання. Такими тригерами можуть бути: а) жорсткі та систематичні порушення прав та законних інтересів засуджених з боку адміністрації установи; б) наявність систематичних пенітенціарних конфліктів між засудженими в одній установі. Так на території України кримінальний вплив здійснюють такі клани, очолювані «зłodьми в законі», як: сухумсько-кутаїський; шахро; рус-тавський; слов'янський; кутаїський; сухумський; нейтральний. Вивчення практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що поміщення до однієї установи виконання покарань активних представників цих кланів призводить до активного формування злочинних угруповань, які намагаються встановити контроль за установою виконання покарань;

по-друге, утворення групи засуджених, які можуть входити до злочинного угруповання;

по-третє, визначення лідера такого злочинного угруповання, яке може відбуватися за такими моделями: а) автоматичне лідерство особи, яка є суб'єктом кримінального впливу («зłodь у законі», «положенець»); б) вибір лідера за взаємною згодою учасників групи; в) рекомендації щодо призначення лідера злочинного угруповання з волі. Служно зауважити, що така модель спостерігається на прикладі призначення «смотрящих» за окремими установами виконання кримінальних покарань;

по-четверте, розподіл ролей між учасниками групи залежно від мети її створення та визначення структурних елементів, потрібних для ефективного забезпечення її діяльності, зокрема необхідної системи корупційних зв'язків із представниками адміністрації установи виконання покарань.

Продовжуючи, необхідно виокремити злочинні угруповання, сформовані за етнічною ознакою, що характерно лише для окремих установ виконання покарань в Україні. У контексті формування таких злочинних угруповань необхідно зауважити, що ідеологічною основою їх створення є віросповідання та особливі національні традиції. З приводу цього необхідно зауважити, що метою створення таких угруповань є: а) встановлення контролю за окремими установами виконання кримінальних покарань; б) захист членів національних меншин від насильницьких посягань із боку інших засуджених. У контексті формування та функціонування етнічних злочинних угруповань необхідно звернути увагу на національний розподіл «зłodь у законі», які проживають на території України: грузини – 63 %; азербайджанці – 4 %; росіяни – 13 %; абхази – 2 %; вірмени – 8%; чеченці – 2 %; єзиди – 6 %; українці – 2 % відповідно.

Також вивчення матеріалів практики, свідчить, що у кримінально-виконавчих установах України значна кількість злочинних угруповань засуджених формується на основі попереднього знайомства учасників групи та/або їх спільної кримінально-протиправної діяльності на волі. Значним чином такий стан справ зумовлений особливостями нормативного закріплення особливостей направлення засуджених для відбування покарання у виді позбавлення волі.

На нашу думку, необхідно звернути увагу на ще один із способів формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі, який наразі має тенденційний та нестійкий характер, але може отримати активний розвиток у найближчій перспективі – формування злочинних угруповань без особистого контакту учасників, виключно із використанням засобів стільникового зв'язку. Як зауважують науковці, останнім часом у зв'язку із розповсюдженням засобів стільникового зв'язку і появою мобільних телефонів, незважаючи на їх заборону в установах виконання кримінальних покарань у засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, процес формування та діяльності ОЗУ відбуваються за допомогою мобільних телефонів. Водночас план створення такої злочинної групи зароджується в період відбування кримінального покарання. Траплялися випадки, коли до групи входили особи, які знаходились на волі, раніше несудимі, не знайомі між собою, проживаючи у різних населених пунктах, керівництво злочинною діяльністю яких здійснював неодноразово судимий, що відбуває кримінальне покарання [4, с. 12].

Охарактеризувавши основні моделі формування злочинних угруповань у місцях позбавлення волі, слушно надати їх класифікацію, яка має значення для вирішення завдань з оперативно-розшукової протидії їх функціонуванню. Так, на нашу думку, першим класифікаційним критерієм може бути базова форма кримінально-протиправної діяльності угруповання та його спеціалізація.

За вказаним критерієм можна виокремити злочинні угруповання в місцях позбавлення волі: а) з вузькою спеціалізацією, зокрема організація незаконного обігу наркотичних засобів на території установи виконання покарань; б) поліспеціалізовані злочинні угруповання, які вчиняють широкий спектр злочинів на території установи виконання покарань; в) ідейні злочинні угруповання, злочинна діяльність яких спрямовується виключно на підтримання злочинної ідеології та встановлення контролю над засудженими, зокрема й шляхом вчинення насильницьких злочинів щодо окремих засуджених; виконання вказівок «воровських сходок» щодо «переведення» окремих «злочинців у законі» у нижчу касту; забезпечення формування та зберігання «общака».

Крім того, як класифікаційний критерій можна виокремити – систему та інтенсивність зв'язків злочинного угруповання, зокрема:

- автономні (локальні) злочинні угруповання, злочинна діяльність яких локалізована в межах периметра установи виконання кримінальних покарань. Характерними особливостями таких угруповань є: а) незначна чисельність учасників такого угруповання; б) відсутність в учасників такого злочинного угруповання значного злочинного досвіду; в) відсутність чітко вираженого лідера; г) метою створення такого угруповання є вчинення насильницьких злочинів щодо інших

засуджених із корисливих мотивів. Принагідно зауважити, що такий тип злочинних угруповань є характерним для виправних центрів, виправних колоній, де відбуваються покарання особи, які вперше засуджені до покарання у виді позбавлення волі та/або за вчинення необережних злочинів;

- автономні (локальні) злочинні угруповання із корупційними зв'язками з персоналом установи виконання покарань. Характерними особливостями таких угруповань є: контроль за обігом заборонених предметів в установах виконання покарань; входження до представників угруповання представників персоналу установи виконання покарань; наявність чітко вираженого лідера;

- злочинні угруповання, які підтримують інтенсивні зв'язки з представниками криміналітету поза межами виправної колонії. Такі угруповання характеризуються: а) значним кримінальним досвідом їх учасників, зокрема входженням до структури ОЗУ на волі; б) належністю до відповідного неформального клану кримінального середовища та підтриманням інтересів конкретного «злодія в законі»; в) контролем над діяльністю окремих представників адміністрації установи виконання покарань; г) повним здійсненням контролю за злочинною діяльністю на території установи; д) здійсненням контролю та координації кримінально-протиправної діяльності та автономних злочинців, які перебувають на волі.

Також необхідно виокремити злочинні угруповання за *критерієм «ідеологічного підґрунтя злочинної діяльності»*, зокрема: а) злочинні угруповання, основою функціонування яких є усталені «злодійські» традиції, які безумовно виконуються всіма членами угруповання; б) злочинні угруповання, ідеологічною основою функціонування яких є самозбереження та можливість за необхідністю відступу від традицій злочинного світу задля власних корисливих інтересів, зокрема й співпраця з представниками адміністрації установи виконання покарань; в) злочинні угруповання, ідеологічною основою формування яких є належність до конкретної релігійної групи. До криміногенної мотиваційної групи релігійних протиріч можна віднести такі фактори злочинної поведінки окремих осіб, які відбувають покарання, як релігійний фанатизм, псевдорелігійний екстремізм, заснований на особистій зацікавленості з метою підтримання авторитету, лідерства з агресивною окрасою. Релігійний екстремізм здатен породжувати в місцях позбавлення волі злочини проти правосуддя, порядку управління та громадської безпеки. Необхідно зазначити, що з указаною проблемою доволі гостро стикаються країни ближнього зарубіжжя, зокрема окремі науковці звертають увагу на появу так званих «зелених» зон чи виправних установ, де внутрішня ситуація неофіційно контролюється засудженими мусульманами (асоціація за кольором ознаки ісламу). Серед причин такої ситуації вчені виділяють: *по-перше*, збільшення кількості засуджених, які сповідають іслам, і, як наслідок, утворення в'язничних джамаатів; *по-друге*, перехід у згуртований джамаат є однією з форм соціальної адаптації осіб, які прийняли іслам. Духовне братство привабливе для засуджених тим, що воно тримається відособлено, у них з'являється відчуття вибраності, їх кількість велика, щоб захистити себе. Засуджені використовують ідеологію радикального ісламу для закріплення свого положення в кримінальному середовищі та неформальній стратифікації засуджених, що не подобається «злодіям», які фактично не

можуть вплинути на ситуацію; *по-третє*, активна проповідницька діяльність засуджених радикал-ісламістів серед засуджених [10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що межі статті надали можливість виокремити найтипівіші способи формування злочинних угруповань в установах виконання покарань та класифікувати їх за окремими критеріями. Водночас систематизація основних моделей формування таких угруповань та розроблення їх класифікації, на нашу думку, є необхідною передумовою для вироблення ефективних моделей оперативного-розшукового впливу на пенітенціарну злочинність.

Використані джерела:

1. Бондар В. С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2 (24). С. 130-137.

2. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов 2019. 122 с.

3. Головин А. Ю. Базовые криминалистические классификации преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 2. С. 31-40.

4. Групи негативної спрямованості у місцях позбавлення волі: проблеми протидії: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2012. 292 с.

5. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

6. Журавель В. А. Криміналістичні методики судового розгляду окремих категорій кримінальних справ: проблеми формування та реалізації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 19 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2017. С. 130-138.

7. Журавель В. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2007. № 2(49). С. 177-186.

8. Иричев В. В. Некоторые аспекты детерминации формирования групп осужденных отрицательной направленности в местах лишения свободы. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2015. № 2. С. 252-256.

9. Крикушенко О. Г. Інституційно-правові основи протидії негативним проявам пенітенціарної (тюремної) субкультури. URL :<http://legalactivity.com.ua/index.php>. (дата звернення: 16.06.2021)

10. Ларин С. Б. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершаемых лидерами и членами преступных групп в местах лишения свободы: монография. Москва: Юрлитинформ. 2015. 168 с.

11. Метелев А. В. Криминальная субкультура: учебно-методическое пособие. Ижевск: Ижевский филиал Нижегородской академии МВД России, 2009. 70 с.

12. Усманов И. М., Зинуров Ф. К. «Зеленая» зона: реальность или провокация (практика противодействия радикализации осужденных в местах лишения свободы Республики Татарстан). *Вестник Казанского юридического института МВД России*. № 1. 2019. С. 62-69.

13. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th Intern. Sci. and Practical Conf.* (July 16-18, 2020). Washington, USA, 2020. P. 117-127.

14. Шевчук В. М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 359-365.

15. Яблоков Н. П. Криминалистическая классификация преступлений и ее виды. *Вестник Московского университета*. Серия 11. Право. 2015. № 5. С. 40-50.

Reference:

1. Bondar, V. S. (2012) Funktsionalne pryznachennia kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv u suchasnykh umovakh. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2 (24), 130-137. [in Ukrainian].

2. Volobuiev, A. F. (2019) Mekhanizm zlochynu ta yoho зв'язok z kontseptualnymy polozhenniamy kryminalistyky : monohrafiia. Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov 2019. [in Ukrainian].

3. Golovin, A. Yu. (2013) Bazovye kriminalisticheskie klassifikatsii prestuplenij. Izvestiya Tulsogo gosudarstvennogo universiteta. *Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki - Proceedings of Tula State University. Economic and legal sciences*, 2, 31-40. [in Russian].

4. Hrupy nehatyvnoi spriamovanosti u mistsiakh pozbavleniia voli : problemy protyidii : monohrafiia. (2012) Zaporizhzhia : Prosvita. [in Ukrainian].

5. Zhuravel, V. A. (2012) Kryminalistychni metodyky : suchasni naukovi kontseptsii : monohrafiia. Kharkiv : Vyd. ahentsiia «Apostil». [in Ukrainian].

6. Zhuravel, V. A. (2017) Kryminalistychni metodyky sudovoho rozghliadu okremykh katehori kryminalnykh sprav: problemy formuvannia ta realizatsii. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» - Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"*. Vol. 19 / Yu. V. Tsurkan-Saifulina (Ed.) ; MON Ukrainy, NU «OluA». Odesa : Helvetyka, 130-138. [in Ukrainian].

7. Zhuravel, V. (2007) Suchasni kontseptsii formuvannia okremykh kryminalisty chnykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy- Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(49), 177-186. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Irichev, V. V. (2015) Nekotorye aspekty determinatsii formirovaniya grupp osuzhdenykh otricatelnoy napravlenosti v mestah lisheniya svobody. *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta - Bulletin of Buryat State University*, 2, 252-256. [in Russian].

9. Krykushenko, O. H. N. d. N. p. Instytutsiino-pravovi osnovy protyidii nehatyvnyhm proiavam penitentsiamoi (tiuremnoi) subkultury. URL : <http://legalactivity.com.ua/ndex.php>. [in Ukrainian].

10. Larin, S. B. (2015) Osobennosti pervonachalnogo etapa rassledovaniya prestuplenij, sovershaemykh liderami i chlenami prestupnykh grupp v mestah lisheniya svobody: monografiya. Moskva : Yurlitinform. [in Russian].

11. Metelev, A. V. (2009) Kriminalnaya subkultura: uchebno-metodicheskoe posobie. Izhevsk : Izhevskij filial Nizhnegorodskoj akademii MVD Rossii. . [in Russian].

12. Usmanov, I. M., Zinurov, F. K. (2019) «Zelenaya» zona: realnost ili provokatsiya (praktika protivodejstviya radikalizatsii osuzhdennykh v mestah lisheniya svobody Respubliki Tatarstan). *Vestnik Kazanskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii - Bulletin of the Kazan Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 1, 62-69. [in Russian].

13. Shevchuk, V. M. (2020) Problemy formuvannia ta udoskonalennia okremykh kryminalistychnykh metodyk. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th Intern. Sci. and Practical Conf. (July 16-18, 2020)*. Washington, USA, 117-127. [in English].

14. Shevchuk, V. M. (2020) Suchasni naukovi kontseptsii formuvannia typovoi struktury okremoi kriminalistichnoi metodyky. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 359-365. [in Ukrainian].

15. Yablokov, N. P. (2015) Krymynalystycheskaia klassyfykatsiya prestupleniy u ee vydy. *Vestnyk Moskovskogo universyteta. Seriya 11. Pravo – Bulletin of Moscow University*, 5, 40-50. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2021р.

Цехан Д. Н., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри криміналістики криміналістики Національного університету «Одеська юридическа академія» (г. Одеса, Україна)

КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕСТУПНЫХ ГРУППИРОВОК В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

В статье обращено внимание на недостаточный уровень исследования проблемы формирования преступных группировок в местах лишения свободы. Отмечено, что формирование преступных группировок характерно для исправительных колоний различного уровня безопасности и выделены факторы, которые обуславливают формирование таких группировок в учреждениях исполнения наказаний. Выделен спектр проблем, требующих научного анализа в контексте исследуемой проблематики. Проанализировано состояние научного обеспечения проблемы на современном этапе развития теории оперативно-розыскной деятельности.

Разработана классификация преступных группировок по форме базовой преступной деятельности; системой и интенсивностью связей преступной группировки; идеологическим основанием преступной деятельности.

Ключевые слова: места лишения свободы; преступные группировки; осуждённые; классификация; оперативно-розыскное противодействие.

Tsekhan D., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminology of the National University "Odessa Law Academy" (Odessa, Ukraine)

CLASSIFICATION AND FEATURES OF FORMATION OF CRIMINAL GROUPS IN PLACES OF IMPRISONMENT

The article draws attention to the insufficient level of research on the problem of formation of criminal groups in places of imprisonment. It is emphasized that the formation of criminal groups is characteristic of correctional colonies of different levels of security and highlights the factors that determine the formation of such groups in penitentiary institutions. The range of problems that require scientific analysis in the context of the researched problems is singled out. The state of scientific support of the problem at the present stage of development of the theory of operative-search activity is analyzed. The applied significance of developing the characteristics of such criminal groups is substantiated. Criminal groups of convicts are separated from groups of negative convicts. The types of groups of convicts of negative orientation are singled out. The main features of criminal groups in places of imprisonment have been identified. The purpose of creation of criminal groups in places of imprisonment is differentiated, and also their short characteristic is given.

The criminal groups formed around the leader of the criminal environment are characterized. Typical models of formation of such groups are singled out. Criminal groups formed on the basis of common interests and views of convicts are characterized, as well as the stages of formation of such groups are analyzed. Particular attention is paid to criminal groups of an ethnic nature, groups created on the basis of prior acquaintance of convicts, as well as those created without personal contact between convicts.

The classification of criminal groups according to the form of basic criminal activity is developed; the system and intensity of ties of the criminal group; ideological basis of criminal activity.

Keywords: places of imprisonment; criminal groups; convicts; classification; operational and search counteraction.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (94)

Українською, англійською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 05.07.2021.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 20
Тираж 100 прим. Зам. № 1207-21

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.